

RUCH FILOZOFICZNY

KWARTALNIK

z a ł o ż o n y p r z e z

KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

WYDAWANY PRZEZ POLSKIE TOWARZYSTWO FILOZOFICZNE

T R E Ś Ć

T. Czeżowski: Kazimierz Ajdukiewicz. — T. Kwiatkowski: Semiotyka Ajdukiewicza na tle jego poglądów filozoficznych. — L. Apostel: Współczesna filozofia belgijska. — A. Stępień: O filozofii Romana Ingardena. — T. Kwiatkowski: Obchody rocznicy pascalskiej w Polsce. — Recenzje i sprawozdania. Autoreferaty z odczytów i wykładów. — Przegląd czasopism. — Zapiski bibliograficzne. — Wiadomości bieżące

TOM XXII

NUMER 2-4

T O R U Ń 1 9 6 4

WYDANE Z ZASIŁKU POLSKIEJ AKADEMII NAUK

KOMITET REDAKCYJNY:

Zarząd Polskiego Towarzystwa Filozoficznego

Redaktor:

Tadeusz Czeżowski

Sekretarz Redakcji

Leon Gumański

Adres Redakcji i Administracji: Toruń, Uniwersytet, Zakład Logiki

Rachunek czekowy PKO Toruń nr 24-9-170

Cena tomu XXII w prenumeracie 80 zł — Cena niniejszego zeszytu 70 zł

SPIS RZECZY

	str.
Tadeusz Czeżowski, Kazimierz Ajdukiewicz	115
Tadeusz Kwiatkowski, Semiotyka Ajdukiewiczza na tle jego poglądów filozoficznych	125
Léo Apostel, Współczesna filozofia belgijska	133
Antoni Stępień, O filozofii Romana Ingardena	153
Tadeusz Kwiatkowski, Obchody rocznicy pascalskiej w Polsce	161
Recenzje i sprawozdania	167
Waldemar Voisé: Początki nowożytnych nauk społecznych (H. Moese), s. 167. Władysław Krajewski: Szkice filozoficzne (J. P.), s. 168. Jan Berg: Bolzano's Logic (A. Korcik), s. 170. W. Heisenberg, M. Born, E. Schrödinger, P. Auger: On Modern Physics (W. Sztumski), s. 171. Johannes Linschoten: Auf dem Wege zu einer phänomenologischen Psychologie. Die Psychologie von Wiliam James (T. Witwicki), s. 175. Identity. Mental Health and Value Systems (T. Witwicki), s. 181. Carl Wellman: The Language of Ethics (I. Lazari-Pawłowska), s. 184. H. J. Paton: Der kategorische Imperativ (I. Lazari-Pawłowska), s. 185. Francis J. Kovach: Die Ästhetik des Thomas von Aquin (W. Stróżewski), s. 186. Ernest Ansermet: Les fondements de la musique dans la conscience humaine (W. Voisé), s. 192. J. Wach: Socjologia religii (J. Sztumski), s. 197. Stephen Ullmann: Semantics (M. Rz.), s. 199.	
Autoreferaty z odczytów i wykładów	201
Tadeusz Kotarbiński: Prakseologia, czyli zasady dobrej roboty, s. 201.	
Tadeusz Kotarbiński: Kultura filozoficzna humanistów, s. 201.	
Tadeusz Kotarbiński: Prakseologia a ekonomia, s. 202. Tadeusz Kotarbiński: Prakseologia, czyli dociekanie zasad dobrej roboty, s. 202.	
Witold Marciszewski: O warunkach akceptacji zdań spostrzeżeńiowych, s. 203. Maria Kokoszyńska: Zdania analityczne a doświadczenie, s. 208. Izydora Dąmbska: Poglądy Wittgensteina na niesprzeczność i na charakter zdań matematycznych, zawarte w „Bemerkungen über die Grundlagen der Mathematik”, s. 210. Antoni Korcik: Sleszyńskiego formalna teoria relacji „przed”, „po” i „między”, s. 211. Tadeusz Kwiatkowski: Wasiliewa koncepcja logiki niearystotelesowskiej, s. 212. Irena Średzińska-Tarnowska: Krakowski Arystoteles logiczny XIV i XV wieku, cz. I: Komentarze, s. 216. Witold Michałowski: Pojęcie zdania logicznego u Piotra Abelarda (1079—1142), s. 218. Antoni Korcik: Próby Leibniza dowodu subalternacji, s. 220. Tadeusz Czeżowski: O indywiduach oraz istnieniu, s. 223. Leon Koj: Koncepcja filozofii	

(Dalszy ciąg na 3 str. okładki)

RUCH FILOZOFICZNY

Kwartalnik założony przez

KAZIMIERZA TWARDOWSKIEGO

wydawany przez Polskie Towarzystwo Filozoficzne

Komitet Redakcyjny: Zarząd Polskiego Towarzystwa Filozoficznego

Redaktor: Tadeusz Czeżowski

Sekretarz Redakcji: Leon Cumański

Tadeusz Czeżowski

Kazimierz Ajdukiewicz

Kazimierz Józef Stanisław Ajdukiewicz przekroczył siedemdziesiąty drugi rok swego bogatego w wysiłek życia, będąc w pełni sił twórczych i zapału do pracy, gdy zabrała Go śmierć 12 kwietnia 1963 r. Urodził się 12 grudnia 1890 r. w Tarnopolu jako syn Bronisława Ajdukiewicza, wysokiego urzędnika administracji skarbowej, i wiedenki Magdaleny z domu Gärtner. Ukończył III klasyczne gimnazjum we Lwowie, po czym studiował filozofię, matematykę i fizykę na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, mając pośród nauczycieli Kazimierza Twardowskiego, Jana Łukasiewicza, Wacława Sierpińskiego i Mariana Smoluchowskiego. W roku 1912 uzyskał stopień doktora filozofii, przedłożywszy dysertację pt.: *Aprioryzm przestrzeni u Kanta a zagadnienie genezy charakteru przestrzennego wyobrażeń*. W rok później złożył egzamin państwowy na nauczyciela matematyki w szkołach średnich (rozszerzony następnie na fizykę i propedeutykę filozofii), a rok 1913/14 spędził w Getyndze na studium filozofii u Edmunda Husserla i matematyki u Dawida Hilberta. Powołany do służby wojskowej przeżył pierwszą wojnę światową na froncie austriacko-włoskim, uzyskując odznakę waleczności (*Grosse silberne Tapferkeitsmedaille*) za uratowanie towarzyszy broni zagazowanych w rozbitym oddziale. Szeregów wojskowych, już w wojsku polskim, opuścił w listopadzie 1920 r. jako kapitan artylerii. W tymże roku wstąpił w związek małżeński z Marią Twardowską. Habilitował się z filozofii w Warszawie w roku 1921 na podstawie rozprawy *Z metodologii nauk dedukcyjnych*, a w roku następnym habilitację przeniósł na Uniwersytet we Lwo-

wie i wykładał jako docent prywatny, będąc jednocześnie nauczycielem szkoły średniej. W październiku 1925 r. został nadzwyczajnym profesorem filozofii na Wydziale Humanistycznym w Uniwersytecie Warszawskim, gdzie zbliżył się ze Stanisławem Leśniewskim, po dalszych dwóch latach znów przeniósł się do Lwowa na analogiczne stanowisko; profesorem zwyczajnym został w roku 1934. Przez cały okres drugiej wojny światowej pozostawał we Lwowie, nie przerywając pracy nauczycielskiej w tajnym szkolnictwie. W jesieni 1945 r. przybył jako repatriant do Krakowa a wkrótce potem objął katedrę teorii i metodologii nauk na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Poznańskiego, w którym przez czteroletnie 1948/49—1951/52 piastował godność rektora. Przeniósł się do Warszawy w roku 1955, aby objąć tam katedrę logiki na Wydziale Filozoficznym, zarazem zaś w świeżo powstałym Instytucie Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk został kierownikiem zakładu logiki i zastępcą dyrektora Instytutu. Osiągnąwszy granicę wieku przeszedł w roku 1961 na emeryturę, nie przestając jednak kierować sprawami logiki w Instytucie.

Był członkiem rzeczywistym Polskiej Akademii Nauk, a poprzednio członkiem korespondentem Polskiej Akademii Umiejętności i członkiem innych towarzystw naukowych polskich i zagranicznych. Posiadał doktorat honorowy Uniwersytetu w Clermont-Ferrand, a naznaczona w maju 1963 r. uroczystość nadania mu tej godności przez Uniwersytet Poznański nie doszła do skutku. Polska Rzeczpospolita Ludowa odznaczyła go kilkakrotnie, ostatnio krzyżem komandorskim z gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski. W r. 1961 Polskie Towarzystwo Filozoficzne uczciło jego siedemdziesięciolecie uroczystym zebraniem, na którym w poszczególnych przemówieniach zostały omówione jego osiągnięcia jako uczonego, nauczyciela akademickiego i organizatora życia naukowego. Wręczono Mu wówczas przygotowany do druku maszynopis Księgi Pamiątkowej z pracami naukowymi ofiarowanymi Mu przez uczniów.

Wcześniej zabyłszy niezwykłymi zdolnościami. Obdarzony umysłem analitycznym, zajął się przede wszystkim metodologicznymi podstawami nauk dedukcyjnych, badania te zaś rozszerzył następnie na zagadnienie semantycznych podstaw wszelkiej wiedzy. Rozwinął koncepcję, którą nazywał radykalnym konwencjonalizmem: przeciwstawiając się skrajnemu empiryzmowi twierdził, że każde poznanie empiryczne ujęte w słowa zawiera składnik semantyczny, uzależniony od reguł uznawania zdań, te bowiem reguły nadają znaczenie wyrażeniom zawartym w zdaniach. Język zawiera aparatę pojęciową, od której zależy sposób ujęcia danych empirycznych, czyli perspektywa świata. Różne aparaty pojęciowe dają różne perspektywy; zmieniając perspektywę poznajemy świat jakby z innej strony. Koncepcja ta zastosowana do zagadnień ontologicznych lub epistemologicznych pozwala rozstrzygać zadawane spory, co autor okazał w odniesieniu do zagadnienia uniwersaliów oraz do idealizmu epistemologicznego.

Analiza dedukcji zastosowana do logiki Arystotelesa doprowadziła do pięknego wyniku w postaci wykrycia jej ostatecznych założeń. Badania swe w tym kierunku autor następnie uogólnił, obejmując nimi wszelkie rozumowania, a w szczególności także indukcję, przy zastosowaniu nowoczesnego pojęcia racjonalności. Inne analizy, nie mniej doniosłe w wynikach, dotyczyły definicji, zwartości syntaktycznej zdania, zdań pytaj-

nych, wyrażen intencjonalnych. We wszystkich zaś tych badaniach nacisk był położony na to, by brały one jako materiał sposoby postępowania faktycznie stosowane w różnych dziedzinach badań naukowych. Badania logiczne tak prowadzone autor nazywał logiką empiryczną.

Nie tylko jednak badania naukowe zajmowały Profesora Ajdukiewicza. Był on znakomitym nauczycielem i organizatorem życia naukowego. Płynnie władał słowem w mowie i piśmie; myśli swe wypowiadał językiem jasnym, niezwykle precyzyjnym, a zarazem pięknym. Jego wy-

kłady i seminaria uniwersyteckie były szczególnie kształcące i przyciągały najzdolniejszą młodzież, dobrze rozumiejącą ich wartość. Umiał zaś przemawiać nie tylko do uczonych, lecz także do szerokiej publiczności i chętnie to czynił w audycjach radiowych i artykułach popularnych — zawsze na wysokim poziomie.

Szczególne zasługi położył dla nauczania logiki w okresie powojennym, argumentując na rzecz jej doniosłości, a zarazem opracowując programy nauczania i podręczniki, co wchodziło już w działalność organizacyjną, blisko łączącą się u Profesora Ajdukiewicza z jego działalnością naukową i nauczycielską. W Uniwersytecie, w Instytucie Filozoficznym, w Polskim Towarzystwie Filozoficznym, w Radzie Głównej Szkolnictwa

Wyższego i w innych organizacjach, do których należał i wielokrotnie im przewodniczył — wszędzie wnosił twórczą inicjatywę i umiejętną realizację, a współpracowników swych potrafił zachęcić do pracy zespołowej, wskazując im właściwe cele i kierunek dążenia, aby je osiągnąć. Wielką jego zasługą w tym zakresie jest zorganizowanie wydawnictwa „Studia Logica”, którego — do chwili śmierci założyciela i redaktora — ukazało się trzynaście tomów.

Odszedł człowiek o niezwyklej indywidualności. Jego wyniosła i piękna postać dobrze harmonizowała z jego umysłem — umysłem męża, który stawiał sobie cele wysokie i realizował je konsekwentnie, gdyż jednoczył w sobie rozum i wolę, prawość i odwagę. Te przymioty czyniły go człowiekiem władczyim i dawały mu autorytet, uznawany zarówno przez ludzi mu bliskich, jak przez przeciwników. Ale nie był to człowiek twardy, gdyż posiadał bogate życie uczuciowe, które wyrażało się żywym odczuwaniem piękna przyrody i sztuki, zwłaszcza muzyki (czynnie przezeń uprawianej), a także głębokim poczuciem moralnym i szczerem humanitaryzmem. Atmosfera wewnętrznej pogody znamionująca jego wielostronne umiłowania opromieniała go czarem osobistym i jednała przyjaciół. A chociaż — jak każdy człowiek o duszy wrażliwej — podlegał zmiennym nastrojom, to czyniły go one tym bliższym w osobistym obcowaniu, nigdy zaś nie odwoływały z drogi, którą uważał za słuszną.

O Kazimierzu Ajdukiewiczu pisali:

- Roman Suszko: *Kazimierz Ajdukiewicz*. Nauka Polska, IX, 3(35), PAN 1961, str. 69—72.
- Tadeusz Kotarbiński: *Przemówienie inauguracyjne na uroczystości siedemdziesięciolecia Kazimierza Ajdukiewicza*. Ruch Filoz., XXI, 2, 1962, str. 129—131.
- Tenże: *Kazimierz Ajdukiewicz*. Życie Warszawy, nr 94 (20 IV 1963), str. 4.
- Roman Suszko: *Pamięci Kazimierza Ajdukiewicza*. Trybuna Ludu, nr 105 (17 IV 1963), str. 3.
- Tenże: *Kazimierz Ajdukiewicz*. Argumenty, VII, 17(255), 1963, str. 3.
- Andrzej Siemianowski: *Pamięci Prof. Kazimierza Ajdukiewicza*. Tygodnik Powszechny, XVIII, 21 (748), 1963, str. 5.
- B.: *Kazimierz Ajdukiewicz*. Przegląd Kulturalny, XII, 17(556) 1963, str. 6.
- Tadeusz Kwiatkowski: *O profesorze Kazimierzu Ajdukiewiczu*. Znak, XV, 7—8 (109—110), 1963, str. 947—951.
- Zygmunt Ziemiński: *K. Ajdukiewicz (1890—1963)*. Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, R. 25/1963, z. 3, s. 347—8.
- Materiały na studencką sesję naukową poświęconą pamięci prof. K. Ajdukiewicza*. Koło Filozoficzne Studentów Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, Poznań 1963; redaktor S. Kaczmarek, recenzenci prac: I. Dąbska, R. Ingarden, Z. Ziemiński, J. Kmita (powiel. w 50 egz., str. 95). Treść: J. Vetulani (UJ), *Teoria poznania Kazimierza Ajdukiewicza*; J. Woleński (UJ), *Wkład Kazimierza Ajdukiewicza do logiki formalnej i metodologii nauk dedukcyjnych*; tenże, *Rozwój logiki w okresie 20-lecia*; L. Nowak (UAM), *Wybrane pojęcia semiotyczne w koncepcji Kazimierza Ajdukiewicza*.

BIBLIOGRAFIA PUBLIKACJI KAZIMIERZA AJDUKIEWICZA

(Monografie, podręczniki, rozprawy i artykuły, recenzje, streszczenia odczytów w autoreferatach)

1913

W sprawie odwracalności stosunku wynikania. Przegl. Filoz., XVI, str. 287—297.

W sprawie interpretacji kantowskiego wyrażenia „Forma zjawiska”. Ruch Filoz., III, str. 71a,b.

B. Bornstein, *Prolegomena filozoficzne do geometrii* (rec.). Ruch Filoz., III, str. 193a—195b.

1914

Nowa aksjomatyka arytmetyki Hilberta. Ruch Filoz., IV, str. 136a, b.

L. Chwistek, *Zasada sprzeczności w świetle nowszych badań Bertranda Russella* (rec.). Ruch Filoz., IV, str. 173b—176b.

1919

Definicja dowodu w znaczeniu logicznym. Ruch Filoz., V, str. 59b.

1920

Pojęcie istnienia w naukach dedukcyjnych. Ruch Filoz., V, str. 112a, b.

1921

Czas względny i bezwzględny. Ruch Filoz., VI, str. 70b.

Czas względny i bezwzględny. Przegl. Filoz., XXIII, str. 1—18.

Z metodologii nauk dedukcyjnych. Wydawn. Polskiego Tow. Filoz. we Lwowie, t. X, str. 66.

1922

Redukcja czy indukcja. Ruch Filoz., VII, str. 39a, b.

1923

Główne kierunki filozofii w wyjątkach z dzieł ich klasycznych przedstawicieli (teoria poznania, logika, metafizyka). K. S. Jakubowski, Lwów 1923, str. VIII + 284.

O intencji pytania „Co to jest P”. Ruch Filoz., VII, str. 152b—153a.

1924

K. Sośnicki, *Zarys logiki* (rec.). Ruch Filoz., VIII, str. 62a—64b.

O wartości logiki formalnej. Ruch Filoz., VIII, str. 87b.

1925

- Nazwy i zdania.* Ruch Filoz., IX, str. 23b—24b.
J. Nuckowski, *Początki logiki ogólnej dla szkół.* Wyd. III. (rec.). Ruch Filoz., IX, str. 128a—131a.
Składniki zdań. Ruch Filoz., IX, str. 164a, b.

1926

- Założenia logiki tradycyjnej.* Ruch Filoz., X, str. 67a.
Analiza semantyczna zdania pytajnego. Ruch Filoz., X, str. 194b—195b.
Założenia logiki tradycyjnej. Przegl. Filoz., XXIX, str. 200—229.

1927

- O stosowaniu kryterium prawdy.* Przegl. Filoz., XXX, str. 280—283.

1928

- O zasadzie podziału rozumowań.* Ruch Filoz., XI, str. 166b—167a.
W sprawie klasyfikacji rozumowań. Przegl. Filoz., XXXI, str. 148—152.
Główne zasady metodologii nauk i logiki formalnej. Skrypt autoryzowany z wykładów wygłoszonych w Uniwersytecie Warszawskim w roku akad. 1927/28, zredagował M. Pressburger, str. 304.

1930

- Studium krytyczne: Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk Tadeusza Kotarbińskiego.* Przegl. Filoz., XXXIII, str. 140—160. (Przedruk w: T. Kotarbiński, *Elementy...*, wyd. II. Ossolineum 1961, str. 607—631).
O pojęciu substancji. Ruch Filoz., XII, str. 208b—209b.

1931

- O znaczeniu wyrażań.* [W:] *Księga Pamiątkowa Polskiego Towarzystwa Filozoficznego we Lwowie*, Lwów. Odbitka str. 47.
O pojęciu substancji. Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, str. 11—13.
O obiektywności poznania zmysłowego. Ruch Filoz., XII, str. 212b—214a. Sprawozd. Pozn. Tow. Przyj. Nauk, str. 13—16.
Konwencjonalizm w zastosowaniu do geometrii. Ruch Filoz., XII, str. 214a—215a.
O zagadnieniach filozoficznych. *Filomata*, nr 26, Lwów, str. 435—444.
Paradoksy starożytnych. *Filomata*, Lwów, str. 6—14, 51—58.

1932

- W obronie uniwersaliów.* Ruch Filoz., XIII, str. 40b—41b.

1933

- Analiza i synteza. Świat i Życie, I. Książnica-Atlas, Lwów—Warszawa, szp. 204—213.*
Celowość, tamże, szp. 867—875.
Doświadczenie, tamże, szp. 1226—1233.

1934

- O stosowalności czystej logiki do zagadnień filozoficznych. Przegl. Filoz., XXXVII, str. 323—327.*
Ontologiczne założenia uniwersalizmu socjologicznego. Ruch Filoz., XIII, str. 134a, b.
Logiczne podstawy nauczania. Odbitka z Encyklopedii Wychowania, „Nasza Księgarnia” ZNP, Warszawa, str. 79.
Sprache und Sinn. Erkenntnis IV, Leipzig, str. 100—138.
Das Weltbild und die Begriffsapparatur, tamże, str. 259—287.
Dusza. Duch. Świat i Życie, II, j. w., szp. 24—33.
Krytycyzm, tamże, III, szp. 148—153.
Logika, tamże, szp. 358—367.

1935

- Die wissenschaftliche Weltperspektive, Erkenntnis V, Leipzig, str. 22—30.*
Der logistische Antiirrationalismus in Polen. Erkenntnis V, Leipzig, str. 151—164.
Sinnregeln, Weltperspektive, Welt, tamże, str. 165—168.
W sprawie uniwersaliów. Przegląd Filoz., XXXVII, str. 219—234.
Pola filozofia penso en lasta jarcentkwartuo, Pola Esperantisto, XXIX Jaro.

1936

- Die syntaktische Konnexität. Studia Philosophica, I, Lwów, str. 1—27.*
Okres warunkowy w mowie potocznej i w logistyce. Ruch Filoz., XIV, str. 134a, b.
Über die Anwendbarkeit der reinen Logik auf philosophische Probleme. Actes du VIII Congr. Intern. de Philosophie, Prague, str. 170—174.
Die Definition, Actes du I Congr. Intern. de Philosophie scientifique, Paris, str. 1—7.
Empiryczny fundament poznania. Sprawozd. Pozn. Tow. Przyj. Nauk, Poznań, str. 27—31.
Rozumowanie. Świat i Życie, IV, j.w., szp. 653—666.

1937

- Problemat transcendentalnego idealizmu w sformułowaniu semantycznym. Przegl. Filoz., XL, str. 271—287.*
Kierunki i prądy filozofii współczesnej. Kalendarz IKC, Kraków, str. 78—84.

1938

Propedeutyka filozofii dla liceów ogólnokształcących. Książnica-Atlas. Lwów—Warszawa, str. 216. (Wyd. II 1947, wyd. III przejrz. i uzup. 1948, wyd. IV 1948, wyd. V 1950).

Mściław Wartenberg. *Ruch Filoz.*, XIV, str. 177—184.

1939

O sprawiedliwości. *Ruch Filoz.*, XV, str. 7—8.

O sprawiedliwości. *Kultura i Wychowanie*, str. 109—121.

1946

Co to jest wolność nauki. *Życie Nauki*, I, 6, Kraków, str. 417—426.

O tzw. neopozytywizmie. *Myśl Współczesna*, II, 6, Łódź, str. 155—176.

1947

Logika a doświadczenie. *Przeegl. Filoz.*, XLIII, str. 3—22.

Analiza paradoksów Zenona z Elei. *Sprawozd. Pozn. Tow. Przyj. Nauk*, 1(36), str. 26—27.

Czas prawdziwy. *Problemy*, III, 1, str. 43—46.

Konwencjonalne pierwiastki w nauce. *Wiedza i Życie*, XVI, str. 304—313.

1948

Zmiana i sprzeczność. *Myśl Współczesna*, VIII, str. 155—176.

Metodologia i metanauka. *Życie Nauki*, VI, 31/32, str. 4—15. (Streszczenie w jęz. franc. *Synthese*, VII, 3, Bussum (Neth.), str. 244.

Epistemologia i semiotyka. *Przeegl. Filoz.*, XLIV, 4, str. 336—347.

Epistemology and semantics. *Proceedings of the Xth Congress of Philos.* Amsterdam, str. 607—609.

Kazimierz Twardowski jako nauczyciel filozofii. [W:] *Z zagadnień dydaktycznych wyższego szkolnictwa* — praca zbiorowa, red. J. Rutkowski, Pozn. Tow. Przyj. Nauk, Poznań, str. 55—60.

Frenkel Karol (1891—1920). *Polski Słownik Biograficzny*, PAU, VII, 32, Kraków str. 129.

Z dziejów pojęcia materii. *Wiedza i Życie*, XVII, Warszawa str. 35—49.

Pochwała życia pracowitego. *Tamże*, str. 307—312.

Promieniotwórcza rewolucja. *Tamże*, str. 706—712.

1949

The Scientific World Perspective. *Readings in Philosophical Analysis*, ed. by H. Feigl and W. Sellars, New York, str. 182—190.

Definicja prawdy a zagadnienie idealizmu. *Sprawozd. Pozn. Tow. Przyj. Nauk*, Poznań, str. 54.

O pojęciu istnienia. *Tamże*, str. 55—56.

Zagadnienia i kierunki filozofii (Teoria poznania, Metafizyka). *Czytelnik*, Warszawa, str. 234.

1950

On the Notion of Existence (some Remarks Connected with the Problem of Idealism). *Studia Philosophica*, IV, Kraków—Poznań, str. 7—22.

Logic and Experience. *Synthese*, VIII, 6/7, Bussum (Neth.), str. 289—299.

1951

Logika, jej zadania i potrzeby w Polsce Ludowej. *Myśl Filozoficzna* 1/2, str. 50—67.

1953

W sprawie artykułu prof. A. Schaffa o moich poglądach filozoficznych. *Myśl Filozoficzna*, 2 (8), str. 292—334.

Zarys logiki. Książka pomocnicza dla nauczyciela. PZWS, Warszawa, str. 188 (7 kolejnych wydań do r. 1960).

1955

Klasyfikacja rozumowań. *Studia Logica*, II, str. 278—300.

Sprawa planu prac badawczych w zakresie logiki, *Studia Logica* II, str. 267—276.

Franciszek Bacon, *Novum Organon...* przekład przejrzał, wstępem i przypisami opatrzył Kazimierz Ajdukiewicz. Biblioteka Klasyków Filozofii, PWN: *Franciszek Bacon z Werulamu, dzieła i życie*, str. VII—XCVIII; *Przypisy*, str. 373—435.

1956

Okres warunkowy a implikacja materialna. *Studia Logica*, IV, str. 117—153.

W sprawie programów logiki usługowej — o wykładaniu logiki na wyższych uczelniach. *Myśl Filoz.*, 2, str. 126—136.

O definicji. *Normalizacja*, 2 i 3, str. 131—136 i 201—207.

Über Fragen der Logik (tytuł zbiorowy rubryki dyskusyjnej). *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, Jg. 4. H. 3, str. 318—338.

1957

O wolności nauki. Nauka Polska, PAN, Warszawa, str. 1—20.

On the Freedom of Science. Review of the Polish Academy of Science, II, 1/2, str. 1—19.

Descartes, Medytacje o pierwszej filozofii... Przełożyli Maria i Kazimierz Ajdukiewiczowie. *Bibl. Klasyków Filozof.*, PWN, Warszawa.

1958

Abriss der Logik. Przeł. M. Dobrosielski. Aufbau-Verl. Berlin, str. 204.

Zagadnienie racjonalności zawodnych sposobów wnioskowania. *Studia Filoz.*, 4 (7), str. 14—29.

- Trzy pojęcia definicji.* Studia Filoz., 5 (8), str. 3—16.
Three Concepts of Definition. Logique et Analyse, I, 3/4, Bruxelles, str. 115—126.
Le problème du fondement des propositions analytiques. Studia Logica, VIII, str. 259—281.

1959

- Pozanaukowa działalność Kazimierza Twardowskiego (działalność dydaktyczna i organizacyjna).* Ruch Filoz., XIX, 1/2, str. 29—35.
La notion de rationalité des méthodes d'inférence faillibles. Logique et Analyse, 5, str. 3—18.
Co może zrobić szkoła dla podniesienia kultury logicznej uczniów. Nowa Szkoła, 2, Warszawa, str. 2—8.

1960

- The Axiomatic Systems from the Methodological Point of View.* Studia Logica, IX, str. 205—220.
Związki składniowe między członami zdań oznajmujących. Studia Filoz., 6 (21), str. 73—88.
Język i poznanie. Wybór pism z lat 1920—1939. PWN, Warszawa, str. VIII—376.

1961

- A Method of Eliminating Intensional Sentences and Sentential Formulae.* Atti del XII Congresso Internazionale di Filosofia, vol. V. Firenze, str. 17—24.
Pomiar. Studia Logica, XI, str. 223—232.

1962

- Subiektywność i niepowtarzalność metody bezpośredniego doświadczenia.* Studia Logica, XIII, str. 209—212.

1963

- Zagadnienie uzasadniania.* Studia Filoz., 2 (33), str. 3—16.
Czas. Wielka Encyklopedia Powszechna PWN, t. 2. str. 703—704.
Dowód i wyjaśnienie. [W:] *Szkice filozoficzne Romanowi Ingardenowi w darze.* PWN, Warszawa—Kraków, str. 211—220.
Zagadnienie empiryzmu a koncepcja znaczenia. Studia Filozoficzne, 1 (36), str. 3—16.

Tadeusz Kwiatkowski

Semiotyka Ajdukiewicza na tle jego poglądów filozoficznych¹

Mówiąc o poglądach filozoficznych Ajdukiewicza, na których tle chcę przedstawić jego logikę języka, mam na myśli głównie jego poglądy epistemologiczne. Zdaniem Ajdukiewicza obie te dyscypliny filozoficzno-poznawcze, tj. epistemologia i logika języka ściśle się ze sobą wiążą. Podstawowym pojęciem logiki języka jest pojęcie znaczenia wyrazów, znaczenie zaś to nic innego, tylko to, co się nazywa sądem, pojęciem itp., a więc pewien proces poznawczy (sąd, pojęcie itp. w sensie psychologicznym) lub pewien wynik procesu poznawczego (sąd, pojęcie itp. w sensie logicznym).

Mówiąc o znaczeniu wyrażen w danym języku, ma Ajdukiewicz na uwadze przede wszystkim tzw. znaczenie obiektywne (językowe), a więc nie subiektywne przeżycie myślowe, polegające na rozumieniu danego wyrażenia przez konkretną jednostkę ludzką w określonym momencie czasowym (subiektywne znaczenie wyrażen), lecz taką własność wyrażen danego języka, dzięki której są one wyrażeniami tego właśnie języka.

Przyporządkowanie znaczeń wyrażeniom należy, obok słownika i reguł składni, do najważniejszych elementów konstytuujących dany język. Decyduje ono w poważnym stopniu o sposobie użycia wyrażen. Po sposobie użycia wyrażen można więc w zasadzie poznać, jakie się im przyporządkowuje znaczenie.

Sposób użycia wyrażen uzależniony od przyporządkowania im znaczeń charakterystycznych dla danego języka określają tzw. dyrektywy znaczeniowe tego języka. Ajdukiewicz wymienia trzy zasadnicze rodzaje dyrektyw znaczeniowych (zaznaczając, że nie twierdzi kategorycznie, że jego podział dyrektyw znaczeniowych jest wyczerpujący): 1. aksjomatyczne dyrektywy znaczeniowe, 2. dedukcyjne dyrektywy znaczeniowe, 3. empiryczne dyrektywy znaczeniowe.

1. Aksjomatyczne dyrektywy znaczeniowe danego języka nakazują bezwzględnie uznawać pewne zdania tego języka. Jesliby ktoś na serio tych zdań nie uznawał, dawałby tym samym dowód, że przypisuje im (oczywiście tym samym i wyrażeniom, z których te zdania są zbudowane) inne znaczenia niż te, które w danym języku są im przyporządkowane. Kto np. nie uznawałby na serio zdania „każdy trójkąt ma trzy kąty”, ten

¹ Obszerne streszczenie odczytu wygłoszonego na posiedzeniu naukowym Lubelskiego Oddziału PTF, poświęconym uczczeniu pamięci prof. Kazimierza Ajdukiewicza, dnia 21 VI 1963 r.

dawałby tym samym dowód, że rozumie to zdanie niezgodnie ze znaczeniem przypisanym mu w języku polskim.

2. Dedukcyjne dyrektywy znaczeniowe danego języka są to dyrektywy określające w tym języku taką relację międzyzdaniową, że każdemu zdaniu (względnie klasie zdań) pewnego typu odpowiada jako przesłance (względnie przesłankom) zdanie innego typu jako wniosek, w ten sposób, że równoczesne uznanie przesłanki (przesłanek) i odrzucenie wniosku byłoby niezgodne z ich znaczeniem w tym języku. Kto by np. uznawał zdanie: „Piotr jest młodszy od Jana” i równocześnie odrzucał na serio zdanie: „Jan jest starszy od Piotra” dałby tym samym dowód, że rozumie te zdania niezgodnie z ich znaczeniem w języku polskim.

3. Empiryczne dyrektywy znaczeniowe danego języka nakazują uznać w tym języku pewne zdania ze względu na określoną sytuację empiryczną. Określają one w tym języku relację, której dziedzinę stanowią odpowiednie dane zmysłowe, a przeciwdziedzinę — zdania. Cechą charakterystyczną tej relacji jest to, że w przypadku istnienia danych zmysłowych spełniających jej poprzednik nie może być odrzucone zdanie spełniające jej następnik, bez pogwałcenia znaczenia tego zdania w języku, w którym ta relacja jest określona. Tak np. osoba pokazująca w normalnych warunkach (mając zdrowe oczy i przy normalnym oświetleniu) palcem na śnieg nie może na serio zaprzeczyć zdaniu „to jest białe”, jeżeli to zdanie rozumie zgodnie z jego znaczeniem w języku polskim.

Bardzo ważnym pojęciem w semiotyce Ajdukiewicza jest pojęcie zakresu dyrektywy znaczeniowej danego języka.

Zakresem aksjomatycznej dyrektywy znaczeniowej danego języka jest klasa wszystkich zdań, które zgodnie z tą dyrektywą należy w tym języku uznać.

Zakresem dedukcyjnej dyrektywy znaczeniowej danego języka jest klasa wszystkich par członków relacji (klasa par: zdanie — zdanie lub klasa zdań — zdanie) określonej przez tę dyrektywę znaczeniową w tym języku.

Zakresem empirycznej dyrektywy znaczeniowej danego języka jest klasa wszystkich par członków relacji (dane zmysłowe — zdanie) określonej przez tę dyrektywę znaczeniową w tym języku.

Pojęcie dyrektywy znaczeniowej języka i pojęcie zakresu dyrektywy znaczeniowej służą Ajdukiewiczowi do zdefiniowania wielu istotnych pojęć jego semiotyki. Do najważniejszych należą tu: pojęcie związku znaczeniowego wyrażań, pojęcie języka otwartego, pojęcie języka zamkniętego, pojęcie języka spójnego itp.

Dwa wyrażenia pozostają w danym języku w bezpośrednim związku znaczeniowym, jeżeli występują w tym samym elemencie zakresu dyrektywy znaczeniowej tego języka.

Jeżeli istnieją dwa języki J_1 i J_2 takie, że: 1) różnią się między sobą tym tylko, że język J_2 jest bogatszy od języka J_1 o wyraz W (poza tym są identyczne), 2) wyraz W pozostaje w bezpośrednim związku znaczeniowym z jakimś wyrażeniem należącym do tej części języka J_2 , która jest identyczna z językiem J_1 , to język J_1 jest otwarty względem języka J_2 . Język, który nie jest otwarty względem żadnego języka nazywa się językiem zamkniętym.

Język nazywa się spójny, jeżeli jego wyrażań nie można podzielić na dwie niepuste klasy takie, żeby żaden element jednej klasy nie po-

zostawał w bezpośrednim związku znaczeniowym z żadnym elementem drugiej klasy. Język, który nie spełnia tego warunku jest językiem niespójnym.

Zbiór wszystkich znaczeń przyporządkowanych wyrażeniom języka zamkniętego i spójnego nazywa się aparaturą pojęciową tego języka. Jedną z istotnych cech języków zamkniętych i spójnych jest to, że dwa takie języki są albo całkowicie wzajemnie na siebie przekładalne, albo całkowicie nieprzekładalne. Innymi słowy: dwie aparatyry pojęciowe są albo całkowicie identyczne, albo się wykluczają.

Konsekwencją epistemologiczną koncepcji języków nieprzekładalnych zamkniętych i spójnych był głoszony przez Ajdukiewicza — mniej więcej w latach 1930—1936 — pogląd zwany konwencjonalizmem radykalnym. Podstawowa myśl tego poglądu streszcza się w następującym twierdzeniu: każdy problem naukowy może być rozwiązany w oparciu o doświadczenie tylko na gruncie określonej aparatyry pojęciowej. Zatem rozstrzygnięcie doświadczalne zagadnień naukowych musi być poprzedzone wyborem aparatyry pojęciowej. Te same zagadnienia mogą być rozstrzygalne na gruncie jednej aparatyry pojęciowej, a nierozstrzygalne — w oparciu o te same dane doświadczenia — na gruncie innej aparatyry pojęciowej.

Zbiór wszystkich też uznanych na podstawie danych doświadczenia na gruncie danego języka (danej aparatyry pojęciowej) zgodnie z jego dyrektywami znaczeniowymi nazwany został przez Ajdukiewicza obrazem świata. Syntaktyczne pojęcie obrazu świata miało zastąpić semantyczne pojęcia prawdziwości i oznaczania, których definicje prowadziły do antynomii.

Propozycja Ajdukiewicza użycia pojęcia obrazu świata zamiast pojęć prawdziwości i oznaczania może być — jak się zdaje — uważana za oryginalną próbę uniknięcia antynomii semantycznych w epistemologii.

Nie został jednakże w pismach Ajdukiewicza określony definitywnie stosunek tych pojęć. Profesor Schaff uważając, że Ajdukiewicz utożsamiał pojęcie zbioru też danego języka (pojęcie obrazu świata) z pojęciem zbioru zdań prawdziwych, zarzucił mu idealizm.

Wydaje się, że Ajdukiewicz nigdy nie utożsamiał pojęcia tezy języka z pojęciem zdania prawdziwego. W polemice z Schaffem wyraźnie protestuje przeciwko zarzutowi utożsamiania tych pojęć. Przyznaje jednak, że w pewnym okresie czasu igrał z pokusą ich utożsamienia². Był więc w tym okresie czasu bliski stanowisku idealistycznemu w swoich poglądach epistemologicznych.

Po ujawnieniu pewnych trudności logicznych związanych z koncepcją języków zamkniętych nieprzekładalnych i spójnych Ajdukiewicz rezygnuje z tej koncepcji. Dochodzi zresztą do wniosku, że jest ona nieprzydatna z punktu widzenia faktycznie istniejących języków i z punktu widzenia analizy faktycznych procesów naukotwórczych: „uważam tę koncepcję za papierową fikcję”.

Wraz z rezygnacją z koncepcji języków zamkniętych nieprzekładalnych i spójnych następuje rezygnacja (podana do wiadomości podczas dyskusji na III Polskim Kongresie Filozoficznym w Krakowie w 1936 r.) ze związanego z tą koncepcją stanowiska skrajnego konwencjonalizmu.

² Por. K. Ajdukiewicz, *W sprawie artykułu prof. Schaffa o moich poglądach filozoficznych*, *Myśl Filozoficzna*, nr 2 (8) 1953, str. 329.

W następstwie rezygnacji z tego stanowiska rodzi się wyraźnie antyidealistyczna postawa Ajdukiewicza. W krytycznej analizie poglądów idealistycznych wykorzystuje Ajdukiewicz — opierając się na wspomnianym na początku tych uwag twierdzeniu o ścisłym związku epistemologii i logiki języka — swoje pomysły semiotyczne, a przede wszystkim koncepcję dyrektyw znaczeniowych języka.

Zasadniczy tok krytycznych rozważań Ajdukiewicza na temat idealistycznych poglądów w epistemologii przedstawia się w skrócie następująco: między pewnymi problemami logiki języka i pewnymi problemami teorii poznania istnieje ścisła paralela. Tak np. odpowiadają sobie wzajemnie problemy następujące: 1. Problem semiotyczny: „czy i pod jakim warunkiem ze zdań dotyczących języka można wyprowadzić jako wnioski zdania dotyczące rzeczy, o których się tym językiem mówi”. 2. Problem epistemologiczny: „czy wyprowadzanie wniosków metafizycznych z badań nad poznaniem jest dopuszczalne”³. Innymi słowy: czy można wyprowadzić wnioski dotyczące rzeczywistości na podstawie badań nad samym tylko poznaniem.

Ad 1. Rozwiązanie problemu semiotycznego uzależnione jest od możliwości skonstruowania tzw. adekwatnych definicji zdania prawdziwego i stosunku oznaczania:

Df₁: Zd „p” jest prawdziwe. \equiv .p

Df₂: N „A” oznacza przedmiot x. \equiv .x jest A.

Definicje tego typu można skonstruować tylko na gruncie takiej logiki językowej, której słownik składa się nie tylko z nazw wyrażen języka badanego, lecz również z samych wyrażen tego języka. Krótko mówiąc: adekwatne definicje zdania prawdziwego i stosunku oznaczania możliwe są na gruncie semantyki. Nie są natomiast możliwe na gruncie syntaksy, tj. tego działu logiki języka, którego słownik składa się tylko z nazw wyrażen badanego języka.

Ad 2. Przenosząc te wyniki na paralelne zagadnienie epistemologiczne Ajdukiewicz wypowiada (w formie przypuszczenia) następujące twierdzenie: „w teorii poznania można twierdzenia dotyczące myśli wyzyskać dla wysnuwania z nich wniosków o rzeczach, do których się te myśli odnoszą, pod tym tylko warunkiem, że mówić się będzie od początku językiem, w którym występować będą nie tylko nazwy myśli, lecz również wyrażenia dotyczące rzeczy, do których te myśli się odnoszą”. Epistemolog posługujący się w swojej refleksji nad poznaniem tylko językiem tzw. syntaksy poszerzonej (takiej, której słownik składa się z nazw wyrażen i nazw myśli) nie może nic sensownie powiedzieć na temat przedmiotów poznania. Sensowne twierdzenia na temat przedmiotów poznania wygłaszać może tylko epistemolog, który w swojej refleksji nad poznaniem posługuje się od początku łącznie językiem syntaksy (poszerzonej) i językiem przedmiotowym. Posługując się językiem przedmiotowym musi jednak stosować się do reguł tego języka. W stosunku do zagadnień sformułowanych w tym języku zachowuje się tak, jak zachowuje się badacz przyrody nie uprawiający refleksji nad poznaniem. Krótko mówiąc, jest realista.

Filozofami, którzy w swej refleksji nad poznaniem posługują się tylko językiem syntaksy (poszerzonej), są idealiści. Zatem, zgodnie z tym co

³ Formuły Ajdukiewicza.

przed chwilą zostało powiedziane, nie powinni oni wygłaszać żadnych twierdzeń należących do języka przedmiotowego. Tymczasem, jak wiadomo, idealisci zachowują się zupełnie przeciwnie. Wychodząc z samych tylko rozważań nad poznaniem (język syntaksy) usiłują dojść do tez ontologicznych — tez języka przedmiotowego. Przejście to — zdaniem Ajdukiewicza — udaje się idealistom tylko pozornie.

Twierdzenie, że przejście od języka syntaksy (poszerzonej) do języka przedmiotowego udaje się idealistom tylko pozornie, uzasadnia Ajdukiewicz oddzielnie dla obu typów idealizmu: a) idealizmu subiektywnego, b) idealizmu obiektywnego.

a) Idealizm subiektywny (głównym przedstawicielem jest Berkeley) zaprzecza obiektywnemu istnieniu rzeczy. Otóż właśnie to zaprzeczenie tezy o obiektywnym istnieniu rzeczy jest całkiem pozorne. Idealisci subiektywni twierdzą bowiem, że nie istnieją ciała niezależnie od naszych spostrzeżeń. Wyraz „ciało” rozumieją jednak według następującej definicji: „ciało” to tyle co „układ pewnych świadomych przeżyć (pewnych idei)”. Zgodnie z tą definicją teza idealistów posiada charakter analityczny, nie zaprzecza jednak istnieniu ciał w takim znaczeniu tego wyrazu, jakie mu nadaje realistyczny język przedmiotowy (np. język potoczny).

b) Idealisci obiektywni (Ajdukiewicz analizuje przykładowo poglądy Rickerta) odrzucają semantyczną definicję prawdy: zdanie „p” jest prawdziwe \equiv p, przyjmując na jej miejsce definicję syntaktyczną: zdanie „p” jest prawdziwe \equiv zdanie „p” spełnia kryterium prawdy. Obie te definicje są jednakże wykorzystywane przez nich przy przechodzeniu od języka syntaksy do języka przedmiotowego. Przejścia tego dokonują mianowicie przez odwrócenie semantycznej definicji zdania prawdziwego i przez zastąpienie w nich wyrażenia „zdanie 'p' jest prawdziwe” wyrażeniem „zdanie 'p' spełnia kryterium prawdy”. Przejście od języka syntaksy do języka przedmiotowego dokonuje się zatem według następującego schematu: p \equiv zdanie „p” spełnia kryterium prawdy.

Utworzony w ten sposób język jest jednakże tylko pozornie językiem przedmiotowym. Można bowiem znaleźć parę zdań sprzecznych, z których żadne nie spełnia kryterium prawdy (przypadek problemów nierozstrzygalnych), a z których jedno przynajmniej — zgodnie z zasadą wyłączonego środka — jest prawdziwe.

Skoro język idealistów jest tylko pozornie językiem przedmiotowym, to ich tezy metafizyczne formułowane w tym języku (np. tezy zaprzeczające realnemu istnieniu przedmiotów) tylko pozornie odnoszą się do przedmiotów, które w języku potocznym i w ogóle w języku realistycznym nazywają się przedmiotami rzeczywistymi.

Wynik przeprowadzonej przez Ajdukiewicza analizy krytycznej idealizmu nie sprowadza się tylko do odrzucenia tego ostatniego. Pozytywnym wynikiem tej analizy jest argumentacja za tezą realistyczną. Ajdukiewicz dochodzi mianowicie w wyniku tej analizy do twierdzenia, że pewnym tezem egzystencjalnym (np. ten oto koń istnieje, ta oto roślina istnieje itp.) należącym do języka przedmiotowego nie można w ogóle sensownie zaprzeczać. Nie może im zaprzeczyć idealista, ponieważ nie posługuje się on językiem, do którego te tezy należą (ani językiem zawierającym poprawne przekłady tych tez). Nie może im też zaprzeczyć ktoś, kto posługuje się odpowiednim językiem przedmiotowym, bowiem negując je gwałciłby tym samym reguły znaczeniowe tego języka.

Oprócz analizy idealizmu dokonywał Ajdukiewicz — w oparciu o swoje koncepcje semiotyczne — analizy innych poglądów filozoficznych. Zwróć tu tylko uwagę na analizę empiryzmu skrajnego.

Zasadniczą tezę empiryzmu skrajnego można — zdaniem Ajdukiewicza — wypowiedzieć w następującym twierdzeniu: Tylko zdania empiryczne mają prawo obywatelstwa w nauce. Zdania te można podzielić na dwie grupy: a) bezpośrednie zdania empiryczne (sposprzeżeniowe) i b) pośrednie zdania empiryczne (sprawdzone hipotezy, konsekwencje sprawdzonych hipotez, konsekwencje zdań sposprzeżeniowych oraz konsekwencje zdań sposprzeżeniowych i hipotez).

Teza empiryzmu skrajnego natrafia na pewną trudność w związku z charakterem zdań logiki. Zgodnie bowiem z tą tezą, zdania logiki, jeśli mają prawo obywatelstwa w nauce, są zdaniami empirycznymi. Otóż jest rzeczą oczywistą, że nie są one bezpośrednimi zdaniami empirycznymi. Mogą być co najwyżej pośrednimi zdaniami empirycznymi. W tym jednakże przypadku krytycy empiryzmu skrajnego wysuwają pod jego adresem zarzut błędnego koła.

Ajdukiewicz dokonawszy wnikliwej analizy pojęcia błędnego koła twierdzi, że wysuwanie tego zarzutu pod adresem empiryzmu skrajnego nie jest dostatecznie uzasadnione. Uważa jednak, że można przeprowadzić krytykę tego stanowiska na innej płaszczyźnie, mianowicie w oparciu o analizę semiotyczną. W ujęciu Ajdukiewicza krytyka ta przedstawia się w skrócie w sposób następujący: zdania empiryczne są (tak jak wszystkie zdania) zdaniami jakiegoś języka. Jeżeli w języku, do którego zdania empiryczne należą, obowiązują aksjomatyczne dyrektywy znaczeniowe, to jasną jest rzeczą, że teza empiryzmu skrajnego jest fałszywa. Można jednakże zapytać, czy nie jest możliwy do skonstruowania język bez aksjomatycznych dyrektyw znaczeniowych. Ajdukiewicz odpowiada pozytywnie na to pytanie. Można skonstruować język, w którym obowiązywałyby tylko empiryczne dyrektywy znaczeniowe i pewne (nieliczne) dedukcyjne dyrektywy znaczeniowe (*modus ponens*, *modus tollens*, dyrektywy De Morgana, dyrektywa podstawiania itp.).

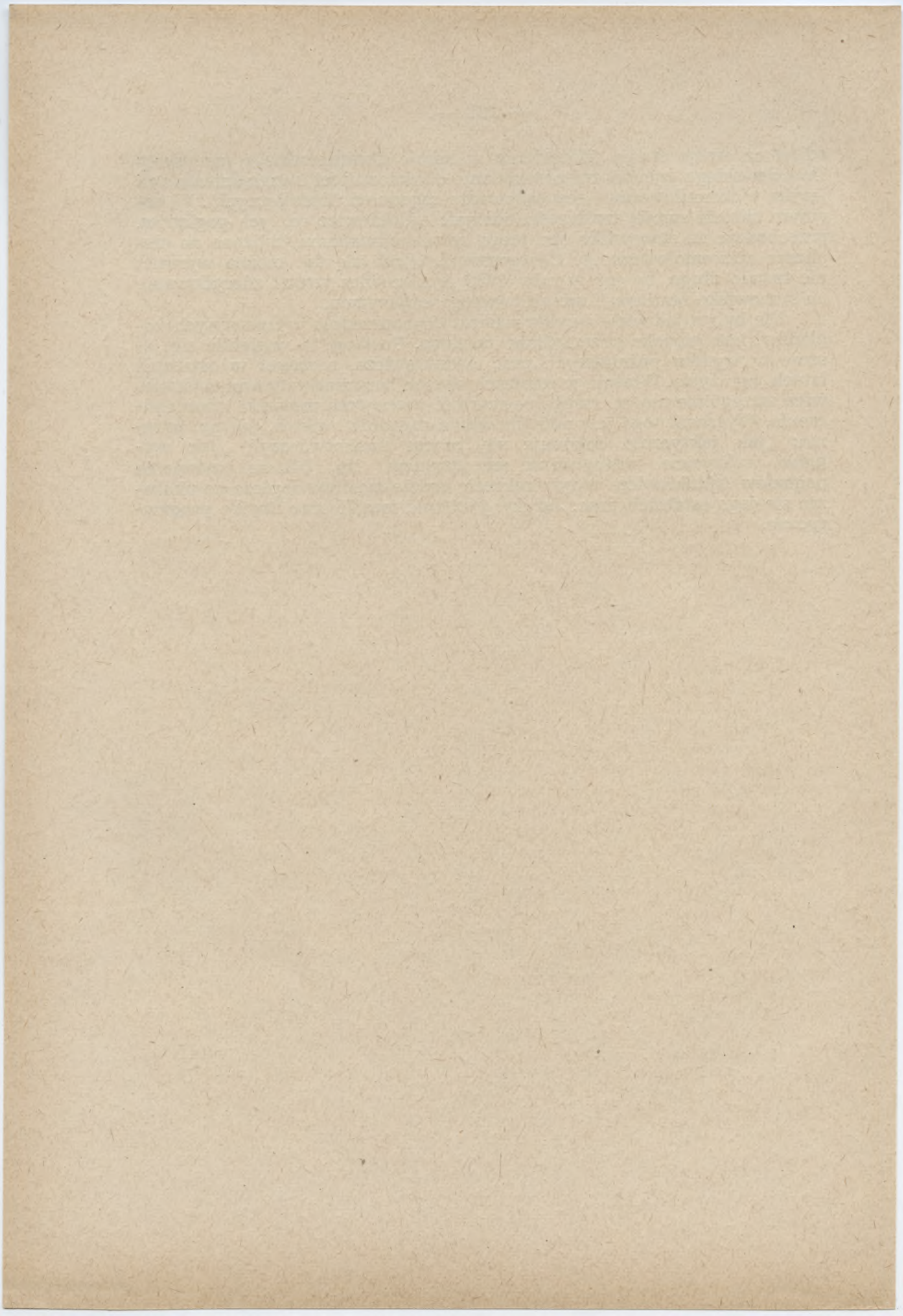
Ajdukiewicz twierdzi jednak, że możliwość skonstruowania języka bez aksjomatycznych dyrektyw znaczeniowych tylko teoretycznie broni tezy empiryzmu skrajnego. Bowiem po pierwsze, wszystkie aktualnie istniejące i znane języki operują aksjomatycznymi dyrektywami znaczeniowymi, po drugie nie ma żadnych racjonalnych powodów, dla których trzeba-
by było z takich języków rezygnować.

Polemizując trochę z prof. Ajdukiewiczem sędzę, że wywody jego nie bronią tezy empiryzmu skrajnego nawet teoretycznie. Wydaje się bowiem, że możliwość skonstruowania języka bez aksjomatycznych dyrektyw znaczeniowych, tak jak ją rozumie prof. Ajdukiewicz, przemawia na korzyść empiryzmu skrajnego tylko pozornie. W języku takim obowiązywałyby przecież dedukcyjne dyrektywy znaczeniowe. Każda zaś dedukcyjna dyrektywa znaczeniowa opiera się na jakimś prawie logicznym. Trzeba by więc najpierw odpowiedzieć na pytanie, jaki charakter posiadają te prawa. Rozstrzygając ten problem na korzyść empiryzmu skrajnego, wpadlibyśmy — jak się zdaje — w błędne koło.

Krytyka idealizmu epistemologicznego i empiryzmu skrajnego jest wyrazem realistycznych i umiarkowanie empirystycznych poglądów Ajdukiewicza na główne zagadnienia teorii poznania. W duchu takich poglądów

odbył on swoje studia filozoficzne w szkole Twardowskiego (ze szkoły Twardowskiego wyniósł też przekonanie o konieczności uwzględniania roli języka w formułowaniu i rozwiązywaniu zagadnień filozoficznych). W pewnym okresie swojej twórczości odstąpił Ajdukiewicz od tych poglądów, przechodząc na stanowisko skrajnego konwencjonalizmu, zbliżone do idealizmu epistemologicznego. Odstępstwo to (jeśli się tak można wyrazić) nie trwało długo, bo już w roku 1936 Ajdukiewicz wrócił zdecydowanie na stanowisko realizmu i umiarkowanego empiryzmu.

Nie był to jednakże zwykły nawrót do poprzednio wyznawanych poglądów, lecz głęboko przemyślana postawa. Postawa ta pogłębiła się jeszcze w wyniku późniejszych prac Ajdukiewicza, a nawet w ostatnich latach jego życia. Właśnie w ostatnich swoich badaniach zwracał Ajdukiewicz szczególnie mocno uwagę na wartość poznawczą praktyki i doświadczenia. Wyrazem tego jest podejmowanie zagadnień takich, jak np. pytania: „jak faktycznie dokonuje się proces naukotwórczy”, „jak wygląda praktyczne posługiwanie się językiem” itp. Bliższe omówienie poglądów Ajdukiewicza w tym zakresie będzie możliwe dopiero po ukazaniu się jego ostatnich prac: *Język i poznanie* tom II oraz *Logika pragmatyczna*.

Léo Apostel

Współczesna filozofia belgijska

Problemy i tendencje*

Przed napisaniem niniejszego szkicu autor zwracał się w sprawach, w których nie był dostatecznie zorientowany do swych kolegów. Chciałby na tym miejscu wyrazić swą wdzięczność, zwłaszcza profesorom: Dondeyne, De Waelhens, Ladrière, Flam i Paumen, za rozmowy i cenne wskazówki, których zechcieli mu udzielić.

Autor pragnąłby również usprawiedliwić się wobec swych kolegów logików i historyków filozofii, których prace, nieraz bardzo ważne, zmuszony był pominąć w tym krótkim szkicu o filozofii belgijskiej dnia dzisiejszego.

1. WSTĘP

Jeśli do tytułu naszego szkicu dodano podtytuł „Problemy i tendencje” to dlatego, że zamiarem autora jest omówienie filozofii belgijskiej takiej, jaka się tworzy w chwili obecnej, nie zaś tej, która już została utworzona. Będą więc zajmowały autora: cele, do których dążą badacze belgijscy, ich podstawowe intencje oraz ich aktualne dyskusje, nie zaś to, co zostało dokonane w przeszłości. Ewentualne wzmianki dotyczące przeszłości będą służyły jedynie do wyjaśnienia i uczynienia zrozumiałymi teraźniejszości i przyszłości.

Będziemy mówili w niniejszym szkicu przede wszystkim o filozofii, bardzo mało zaś lub wcale nie o historii filozofii, socjologii, estetyce lub logice, mimo że te dyscypliny związane z filozofią, liczą, podkreślamy to, prace o wielkim znaczeniu. Trudno by było jednak znaleźć dla nich miejsce w niniejszym szkicu, który zamierza i powinien być krótki.

Zanim przystąpimy do naszego właściwego sprawozdania spróbujemy podać kilka wstępnych wskazówek, dotyczących ram społecznych filozofii belgijskiej.

Są obecnie w Belgii cztery uniwersytety, z których dwa są uniwersytetami państwowymi; są to uniwersytety w Liège i Gandawie, dwa zaś są instytucjami prywatnymi: są to uniwersytety w Louvain i Brukseli. Uniwersytety prywatne (zwane również uniwersytetami „wolnymi”) są już dwujęzyczne (Louvain) lub też stają się takimi (Bruksela), to znaczy, że posiadają sekcję francuską i sekcję flamandzką. Uniwersytety państwowe

* Przetłumaczyła z francuskiego Antonina Czeżowska.

są jednojęzyczne: Liège ma język wykładowy francuski, Gand zaś — flamandzki.

Ideologicznie uniwersytety państwowe są neutralne, to znaczy, że wśród wykładowców znajdują się tam zarówno wierzący, jak niewierzący. Wolne uniwersytety reprezentują ideologie przeciwstawne, uniwersytet w Louvain jest katolicki, uniwersytet w Brukseli świecki.

We wszystkich czterech uniwersytetach Studium Filozofii stanowi część Wydziału Filozofii i Literatury, przygotowując do licencjatu z filozofii i literatury Sekcji A („filozofii czystej”). Licencjat ten znajduje bardzo mało możliwości na rynku pracy, gdyż w szkolnictwie średnim nie przewiduje się godzin filozofii we właściwym znaczeniu tego słowa, tylko kurs nauki o moralności, obowiązkowy dla wszystkich uczniów nie uczęszających na religię. Filozof z dyplomem licencjata wydaje się posiadać po temu kwalifikacje, jakich nie mają filologowie lub historycy, mimo to jednak władze administracyjne powierzają czasem prowadzenie tego kursu niefilozofom, tak że nawet te skromne możliwości nie są pewne. Student filozofii staje więc wobec bardzo niepewnej przyszłości, wskutek czego bardzo niewielu studentów obiera ten kierunek studiów, większość zaś studiuje równocześnie na innych wydziałach. Można powiedzieć, że na uniwersytecie belgijskim liczebność kształcących się filozofów (licząc w to kandydatury wraz z licencjatami) rzadko przekracza dwudziestkę. Jak się zdaje, Uniwersytet w Louvain, który w roku akademickim 1961—62 liczył około 200 studentów z filozofią jako przedmiotem głównym, zajmuje tu stanowisko wyjątkowe. Jednakże 3/4 tych studentów to cudzoziemcy lub duchowni, już ukształtowani gdzie indziej i przybywający do Louvain, jako do ośrodka myśli katolickiej, dla dopełnienia studiów. Pominąwszy tę okoliczność, trzeba jednak powiedzieć, że niepewność sytuacji społecznej filozofa ciąży jednakowo na czterech uniwersytetach belgijskich.

Życie filozoficzne w Belgii rozwija się w dwóch towarzystwach: Société Philosophique de Louvain (Lowańskim Towarzystwie Filozoficznym) i Société Belge de Philosophie (Belgijskim Towarzystwie Filozoficznym). W pierwszym grupują się filozofowie katolicy, drugie zaś skupia niewierzących. Dwa te towarzystwa bardzo mało się ze sobą kontaktują i można powiedzieć, że przegroda światopoglądowa, która w XIX wieku podzieliła na dwie części społeczeństwo belgijskie na wszystkich jego poziomach, jest tu doskonale szczelna.

Życie filozoficzne w Belgii znajduje swój wyraz w różnych czasopiśmiech: „Revue Philosophique de Louvain” (Lowański Przegląd Filozoficzny) oraz „Tijdschrift voor Philosophie” wyrażają stanowisko filozofów katolickich zarówno w języku francuskim, jak też we flamandzkim. „Revue Internationale de Philosophie” (Międzynarodowy Przegląd Filozoficzny), wydawany przez Jana Lameere, profesora Uniwersytetu w Brukseli, grupuje wokół wybranych zagadnień, specjalistów danego problemu z całego świata. „Morale et Enseignement” (Moralność i Nauczanie), wydawany przez panią Goedert-Croissant, również z Uniwersytetu Brukselskiego, przeznaczony jest dla profesorów nauki o moralności w szkolnictwie średnim i propaguje idee Instytutu Filozofii w Brukseli. „Logique et Analyse” jest nowym czasopiśmie wydawanym przez Centre Belge de Recherches de Logique (Belgijski Ośrodek Badań Logicznych) kierowany przez profesorów logiki czterech uniwersytetów belgijskich. Najnowszym czaso-

pismem filozoficznym belgijskim jest przegląd „Dialog”, założony przez L. Flama, profesora Uniwersytetu Brukselskiego, a przeznaczony przede wszystkim dla filozofów świeckich języka flamandzkiego.

W tych kilku słowach wstępnych można już zauważyć liczne aluzje do przeciwieństw ideologicznych i językowych. Istnieją w Belgii dwie zwłaszcza tradycje filozoficzne, krańcowo przeciwne i prawie nie kontaktujące się ze sobą: tradycja promieniująca z Uniwersytetu Brukselskiego i tradycja promieniująca z Uniwersytetu w Louvain. Uniwersytety państwowe uczestniczą w obu, próbując czasem nowych syntez lub własnych tendencji. Przedstawimy w dalszym ciągu tendencje i problemy aktualne obu tych tradycji, przy czym będziemy mieli sposobność ujawnić w ich łonie zmiany jakościowe, które być może umożliwią w przyszłości nową i odmienną ewolucję. Po dokładnym zbadaniu w ten sposób dwóch wielkich protagonistów spróbujemy następnie wykazać oryginalność tendencji uniwersytetów w Liège i Gandawie.

2. FILOZOFIA NA UNIWERSYTECIE LOWAŃSKIM

Nie od rzeczy tu będzie przypomnieć, że przy końcu XIX wieku profesor Mercier, późniejszy prymas Belgii, założył w Louvain Instytut Filozofii, który miał na celu odnowę studiów scholastyki średniowiecznej. W ścisłym związku z nauką pozytywną Instytut ten pragnął wykazać, że racjonalizm tomistyczny może przedstawić zadowalające i kompletne rozwiązanie problemów filozofii współczesnej. Pamiętamy o zaufaniu, jakim darzył Mercier współpracę uczonych i filozofów, i jego pragnienie uniezależnienia myśli filozoficznej od wiary w związku z odnową racjonalizmu tomistycznego. Pas de philosophie chrétienne — „Nie ma filozofii chrześcijańskiej” — oto myśl przewodnia towarzysząca założeniu Instytutu Filozoficznego w Louvain. Tłumaczy to także ograniczoność dziś jeszcze istniejących kontaktów między filozofami i teologami. Wyjaśnia to również fakt odrzucenia od dawien dawna w Louvain, i to zarówno przez „Dawnych” (*Anciens*), jak przez „Nowych” (*Modernes*), filozofów, jak Blondel, Duméry czy Teilhard de Chardin, którzy pragną ścisłego złączenia filozofii z teologią. Są tam bowiem istotnie dawni i nowi, istnieją w Louvain dwie szkoły, różniące się między sobą w sposób uderzający. Pierwsza kontynuuje częściowo pracę tomistyczną Merciera; przedstawicielami jej są profesorowie De Raeymaeker, Van Steenberghen, Verbeke a także logik Dopp w tym, co się wiąże z jego stanowiskiem filozoficznym. Przewodnikiem ich jest mgr Mansion, a należy do nich również Zuzanna Mansion. Szkoła wydaje prace analizujące Arystotelesa i filozofów średniowiecznych, wprawiające w zachwyt i podziw historyków tego okresu, mniej jednak niż Mercier podkreśla konieczność związku z naukami szczegółowymi. Powiemy później, w czym oddala się ona od arystotelizmu klasycznego i jakie przemiany narzuca tomizmowi tradycyjnemu. Zajmiemy się tym po rozpatrzeniu problematyki „Nowych”, gdyż pomoże to nam zrozumieć, jak mogło się odbyć przejście od „Dawnych” do „Nowych”.

Do „Nowych” zaliczamy profesorów: Dondeyne, De Waelhens, Van Breda, Wylleman, Van Riet, Ladrière i Taminieux. Pozostawali oni zrazu pod głębokim wpływem problematyki fenomenologicznej; jak wiadomo dzięki staraniom O. Van Breda rękopisy Husserla znajdują się w Archives Husserl (Archiwach Husserla) w Louvain. Prace Augusta de Waelhens o Heideggerze i Merleau Ponty zwróciły uwagę filozofów w Louvain na

tych kontynuatorów Husserla, których określa się czasem jako egzystencjalistów. Jeśli wpływ Sartre'a i Gabriela Marcela pozostał w Louvain znikomy, jak również zresztą wpływ Jaspersa, to przeciwnie Heidegger i Merleau Ponty zostali tam przestudiowani w całości i wywarli głęboki wpływ. Stwierdźmy jednak, że jeśli filozofowie w Louvain biorą na serio Husserla i jego kontynuatorów, to nie mniej poważnie traktują Hegla i Marksa. Wśród „Nowych” w Louvain czyta się pilnie Hegla (mniej logicznie, lecz głównie fenomenologię ducha), gdyż na skutek wpływów dwóch Francuzów pozostających z nimi w licznych kontaktach, tj. Jean Hyppolite'a i Maurice Merleau Ponty, filozofowie w Louvain zdają sobie sprawę z konieczności porównywania egzystencjalizmu z hegelianizmem. F. Grégoire wydał poważne studia o Marksie. Do interesowania się tym autorem skłania „Nowych” postępowość postawy społecznej niektórych z nich. Wreszcie do wpływu wywieranego przez fenomenologów, Hegla i Marksa dołącza się wpływ psychoanalityków, np. Lacana. Zainteresowanie egzystencjalizmem, pogłębiając rozwija się i przechodzi w zainteresowanie psychoanalizą, które nie wyrzeka się jednak ani swych poprzedników heglowskich, ani fenomenologicznych. Wobec tego nawrotu do podświadomości i pogłębienia klinicznej metody psychoanalitycznej, prace protestanta Ricoeura nabierają znaczenia w oczach Łowańczyków. Istotnie Ricoeur, wznowiając pewne pomysły Schellinga, opracował filozofię symbolu i mitu. Łatwo pojąć, jak zainteresowanie psychoanalizą, a nawet Heglem i Husserlem, może się łączyć z zainteresowaniem dla symboliki ogólnej. Spróbujemy za chwilę wytłumaczyć te różnorakie związki. Ale zauważmy też à propos zainteresowania Ricoeurem i Lacanem, że jak się zdaje, doskonały przedział między filozofią i teologią, wyróżniający szkołę w Louvain, nie da się już wkrótce utrzymać (nawet, jeśli chodzi wyłącznie o uniknięcie kontroli teologicznych). Można z łatwością rozpoznać w oświadczeniach takiego Duméry, tak gwałtownie zwalczanego w Louvain, teorię hermeneutyki, która łączy się w wielu punktach z teorią Ricoeura. Jednakże wstrząs i przemiana jeszcze nie nastąpiły. Można się wszakże domyślać już teraz, dokąd zaprowadzi szkołę w Louvain konfrontacja Husserla, Hegla i Freuda.

Zrozumiemy aktualne problemy filozoficzne szkoły w Louvain, poznając stopniowo: a) trudności, które trzeba zwalczać, aby pogodzić te różnorodne wpływy, b) powody, dla których te różnorodne wpływy działają, c) powody, dzięki którym tomizm klasyczny przemienił się w badania fenomenologiczne, heglowskie i psychoanalityczne.

Aby rozwiązać to zagadnienie powróćmy na chwilę do tomizmu klasycznego. Charakterystyczna dla niego jest centralna rola, jaką w nim odgrywa ontologiczne rozróżnienie pomiędzy esencją i egzystencją. Dla bytu skończonego „ens creatum” charakterystyczna jest różność między esencją i egzystencją, dla bytu nieskończonego zaś — identyczność esencji i egzystencji. Dla bytu poznającego charakterystyczna jest energia wieloraka, zdolna do połączeń rozmaitego rodzaju z jakąkolwiek bądź esencją. Rozróżnienie pomiędzy aktem i potencją jest o wiele mniej istotne dla tego tomizmu niż dla samego Arystotelesa, rozróżnienie zaś pomiędzy esencją i egzystencją ma o wiele większe znaczenie dla tej formy tomizmu. Tomizm nie zmierza do wyjaśnienia stawania się fizycznego, tylko próbuje tłumaczyć zależności jednych sfer bytu od innych. Z tego to tomizmu średnio-wiecznego tomizm współczesny, po Mercierze, odrzuca całą dziedzinę kos-

mologii, całą hierarchię bytów, aby zachować tylko teorię poznania i ontologię ogólną. Można więc powiedzieć, że antropologia i ontologia zyskały na znaczeniu to, co kosmologia i fizyka racjonalna utraciły. Jest to pierwsza tendencja.

Podkreślamy poza tym, że istotna dla myśli lowańskiej sprzed roku 1940 była obrona realizmu tomistycznego przed kierunkami kandydatury i neokandydatury. Gdy zaś spór pomiędzy idealizmem i realizmem okazał się nierozstrzygalny, A. Dondeyne usiłował przewyciężyć przeciwnictwo, wprowadzając wraz z De Waelhensem fenomenologię.

Wreszcie, gdy tak, jak nie odparto kandydatury, nie rozwiązano też klasycznego problemu jedno lub wieloznaczności bytu, stało się jasne, iż tomista współczesny, poznawszy Heideggera, powitał z radością szczęśliwą okoliczność, dzięki której z jednej strony napotykał byt w doświadczeniu *sui generis* nieintelektualnym, z drugiej zaś unikał zagadek jedno- lub wieloznaczności, przyznając równocześnie rolę rozstrzygającą doświadczeniu bytu. Prócz tego podejście heideggerowskie zaspokajało dwojakie zainteresowanie: bytem i antropologią. Można by też pójść jeszcze dalej; te same powody, które wywołały rozważania nad bytem skończonym, jako złożonym z esencji i egzystencji, pobudziły do głębszych rozważań nad filozofią, ukazując w człowieku byt radykalnie skończony. Także Merleau Ponty, usiłując okazać konieczność wcielenia, studiując wzajemne obcowanie bytów skończonych na płaszczyźnie pośredniczącej, jaką stanowi spostrzeganie, staje się cenny dla myśli, która z jednej strony postuluje, że człowiek jest radykalnie skończony, z drugiej zaś, że człowiek zawdzięcza swój byt temu, co go przekracza. Pojęcia partycypacji i mediacji, centralne dla Merleau Ponty, i pojęcie skończoności, centralne u Heideggera, zgodne są z pojmosowaniem człowieka jako bytu skończonego.

Tak więc widzimy, że przejście od „Dawnych” do „Nowych” nie jest niezrozumiałym zerwaniem, jakie upatrują niektórzy, ale przeciwnie, kontynuacją koncepcji, zgodnie z którą poznanie jest rzeczywistym stosunkiem pomiędzy rzeczywistym skończonym podmiotem a rzeczywistym przedmiotem. Chcąc pogłębić analizę doświadczenia bytu, filozofia lowańska musiała z konieczności przekroczyć poziom przedstawienia lub pojęcia (gdyż doświadczenie bytu musi być zetknięciem z bytem) i napotkała z konieczności zagadnienie skończoności i mediacji, które stanowią rdzeń myśli Heideggera i Merleau Ponty. Nie przeszkadza to pewnym filozofom lowańskim zarzucać tendencję antyrealistycznych niekórym formom fenomenologii (por. Georges Van Riet, *Réalisme Thomiste et Phénoménologie Husserlienne*, „Revue Philosophique de Louvain” — Lowański Przegląd Filozoficzny, 1957, s. 58 n). W świetle tego, co zostało powiedziane o przejściu klasycznego tomizmu w rozważania egzystencjalne, zrozumienie również zainteresowanie, jakie musieli budzić w tych filozofach Husserl, Hegel i Marks. Filozofia lowańska jest w istocie swojej antropologią filozoficzną i to taką, która pragnie przed i poza opracowaniami pojęciowymi i historycznymi odnaleźć pierwotne doświadczenie człowieka. Metoda Husserla stanowi drogę zarazem ścisłą i różną od będącej w użyciu metody naukowej, pozwalając osiągnąć przez regresję najbardziej podstawowe struktury doświadczenia. Chęć stworzenia dla filozofii metody innej niż naukowa, a jednak rozporządzającej kryterium pewności, a także konieczność ukształtowania narzędzia dla ujęcia bytu, będąca główną troską filozofów lowańskich, tak tradycyjnych jak współczesnych, tłu-

maczy powodzenie Husserla w Louvain. Ale sprawdzian regresji tkwi w konstrukcji. Hegłowska fenomenologia ducha opisuje rozwój świadomości, poczynając od treści najbardziej elementarnych, i rozwój ten jest widoczny nie tylko w jego wymiarach wewnątrzsobowych, lecz także międzyosobowych, historia jest pojmowana od wewnątrz jako historia świadomości. Gdyby kto zapytał, jak można pogodzić równocześnie zainteresowanie Husserlem i Heglem, matematykiem i historykiem, statykiem i dynamikiem, introwertykiem i ekstrawertykiem, trzeba by szukać wyjaśnienia w zbieżności tendencji późnego Husserla i wczesnego Hegla. Dla nich obu filozofia jest powrotem do świata przeżywanego, świata prerefleksyjnego, a zarazem próbą podążenia za formami esencjalnymi i za rozwojem charakterystycznym dla tego prerefleksyjnego świata. W „Revue Philosophique de Louvain” De Waelhens ogłosił porównanie *Phénoménologie Husserlienne et Phénoménologie Hégélienne* (Fenomenologia Husserla i fenomenologia Hegla, str. 324n), usiłując ukazać w intencjonalności Husserla jeden z aspektów heglowskiego „w sobie i dla siebie”, ale również dążąc do podkreślenia, iż nie wyłączają się metody deskrypcyjna i dialektyczna. Czyni to stwierdzając, że idei totalności, obecnej u Hegla, nie ma u Husserla. Jednakże zarówno dla Husserla, jak dla Hegla czy Freuda, poznanie (które jest równocześnie dopełnieniem i oczyszczeniem poznającego) polega na uwewnętrznionym powtórzeniu genezy jego przedmiotu. Idea w istocie swojej bardzo arystotelesowska!

Doniosłość Marksa dla szkoły w Louvain tłumaczy się nie tylko faktem, że marksizm jest jedyną potężną społecznie ideologią, stanowiącą przeciwwagę ideologii religijnych. „Nowi” w Louvain, dzięki równoległym zainteresowaniom realistycznym i antropologicznym, zapewne odczuwają jako bliskie im niektóre naczelne tematy marksizmu, jak realizm, poznanie jako stosunek realny, jedność teorii i praktyki (przyjęte w niektórych tematach franciszkańskich do MA, gdzie podkreślono jedność poznania z miłością), istota psychofizyczna człowieka i jego działań (kto mówi równocześnie, że świadomość jest intencjonalnością i że wszelka intencjonalność ludzka jest wcielona, nie jest daleki od zgody na to, że wszelka świadomość jest pracą). Jeśli w końcu tak wzrosło znaczenie psychoanalitików, zwłaszcza u De Waelhensa i Vergote’a, to również dlatego, że badając zaburzenia doświadczenia bytu (np. w schizofrenii) psychoanaliza informuje nas o samym doświadczeniu bytu, z drugiej strony zaś, ukazując wielość symboli, w których sens bytu i jego utrata mogą się wyrazić, psychoanaliza jako teoria myśli „wcielonej w obrazy” dostarcza nam metody konfrontacji myśli racjonalnej z myślą mityczną.

Wielkie problemy szkoły w Louvain zostały ostatnio bardzo jasno ujęte w pracy De Waelhensa *La Philosophie et les Expériences Naturelles* (Filozofia i doświadczenia naturalne). Jak można było przewidzieć, problemy antropologiczne zajmują w niej miejsce centralne, człowiek jest bytem, który przez samą swoją naturę nadaje sens rzeczom i sobie. Z tej podstawowej własności wynika: a) że człowiek z konieczności jest ciałem, b) że należy do dziedziny faktów, a zarazem do dziedziny transcendentnej, c) że pozostaje zawsze w stosunku komunikacji do innego człowieka, d) że istnieje w czasie, e) że istnieje w jakimś świecie, f) że umieszczony jest w obliczu bytu („człowiek jest czymś, co jest, a bytem jego jest rozumienie bytu” mówi De Waelhens).

W najnowszej pracy De Waelhensa, ostatnio cytowanej, jak również

w pełnej znaczenia i wpływu pracy A. Dondeyne'a *Foi chrétienne et pensée contemporaine* (Wiara chrześcijańska a myśl współczesna) człowiek będąc otoczony istotami bliskimi, przyjaznymi, rozporządzając ciałem, które jest środkiem perspektywy i narzędziem uprzywilejowanym, urzeczywistnia siebie jedynie przez jedność swej postawy czynnej i poznawczej wobec materialnego świata, którym jest jego pracownia i dom.

Przy lekturze tych tekstów wydawało się nam, że ukazywały się jasno niektóre problemy jeszcze nie rozwiązane przez szkołę w Louvain, a mianowicie:

1) W jakim stopniu można pogodzić antropologię Merleau Ponty i Ricoeura? Jeżeli człowiek jest bytem nadającym sens, to czy dzieje się tak dlatego, iż nie jest on ani czystą wewnętrżnością, ani czystą zewnętrżnością, ale znajduje się w trzecim świecie, lub też może znajduje się w sposób nieadekwatny i sprzeczny na obu poziomach? Antropologia dzieła *La Phénoménologie de la perception* (Fenomenologia spostrzegania) nie jest antropologią „finitude et culpabilité” (skończoności i ułomności), a jednak szkoła w Louvain chce zachować obie.

2) Jeśli człowiek jest bezwzględnie w czasie, to jest także i w historii i wstęp do książki De Waelhensa podkreśla bardzo silnie tę historyczność, dalej jednak książką wypowiada się za niezmiennością człowieka, za jego naturą ahistoryczną. Czy da się to pogodzić? Jednym słowem, czy można pojednać ze sobą Hegla i Heideggera? Czy można pogodzić ze sobą Heideggera i Merleau Ponty?

3) Jeśli zainteresowania Szkoły Lovańskiej skupiają się wokół antropologii, to czyni to ona z zamiarem tworzenia metafizyki. Zdaniem Dondeyne'a i de Waelhensa metafizykę można by pojąć w sposób następujący: po zdefiniowaniu człowieka zadajmy sobie pytanie, jaki ma być świat, aby mógł w nim istnieć człowiek. Ta generalizacja kantowskiego zagadnienia zadziwia w kontekście tak mało kantowskim. W jakiej mierze byt jest jeszcze osiągalny racjonalnie? Gdzie należy postawić granicę w objaśnianiu doświadczenia bytu?

4) Zadajemy sobie pytanie, czy odwołanie się do psychoanalizy nie spowoduje znaczniejszego odchylenia od Marksa, a także czy teoria symboli, wcześniej czy później nie położy kresu doskonałemu rozdziałowi filozofii i teologii.

Wobec wszystkiego, co zostało powiedziane, wydaje się, że życie filozoficzne, niezwykle intensywne w Louvain, jest w istocie swojej antropologiczne i metafizyczne. Filozofia ta jest antyidealistyczna, antypozytywistyczna, antydualistyczna, antynaturalistyczna. Człowiek według tej filozofii, przez swe zadanie humanizacji świata, którego musi dokonać w czasie i świecie materialnym, określa sam siebie. Daje to ostatecznie w następstwie etyczną definicję człowieka. Filozofia ta nie przyznaje bynajmniej przodującego stanowiska teorii poznania ani nawet nie przypisuje filozoficznej doniosłości analizie języka czy też logice współczesnej. Są w Louvain doskonali logicy, ale o ile poświęcają się filozofii, szukają z Ladrière'em w historii matematyki i logiki formalnej potwierdzenia podstawowych poglądów antropologicznych, zdobytych gdzie indziej. Nauka o moralności również nie należy do naczelných zainteresowań tej filozofii, ale dzięki André Wylleman, którego wpływ jest coraz większy, ich badania w tej dziedzinie zwracają się ku próbie pogodzenia tematów Kanta, Hegla i Ricoeura (może wpływ Eryka

Weil). Nie interesuje szkoły w Louvain filozofia anglosaska ani również filozofia nauk. Ladrière wykładający *critique des sciences et cosmologie* (krytykę nauk i kosmologię) skłania się ku badaniu ogólnych warunków doświadczenia, De Waelhens zaś widzi możliwości przemyślenia na nowo filozofii natury Hegla w zależności od dzieł Bachelarda i Minkowskiego. Chcąc się uwolnić od teologii, filozofia ta chce także uwolnić się od nauk przyrodniczych. Uniwersytet w Louvain jest miejscem, w którym się zbiegają i być może jednoczą ze sobą wpływy z Francji i Niemiec. Jest on uniwersytetem typowo katolickim, zachowując zazdrośnie swą niezależność myśli, zawsze zagrożoną, zawsze niepewną.

3. FILOZOFIA WOLNEGO UNIWERSYTETU BRUKSELSKIEGO

Kiedy w 1945 r. otworzył znów swe podwoje Uniwersytet Brukselski (po dobrowolnie podjętej przerwie, mającej na celu opór przeciwko presji ideologicznej okupanta) sytuacja przedstawiała się tam zupełnie inaczej niż w Louvain. Dwóch było wówczas mistrzów kierujących nauczaniem filozofii: Eugène Dupréel i Marcel Barzin. Przyłączył się do nich filozof o swoistym obliczu, pozostający pod głębokim wpływem tych dwóch profesorów, Chaim Perelman. Nowożytną historię filozofii powierzono Janowi Lameere, starożytną zaś pani Goedert-Croissant. Brak było w owym czasie wykładu historii filozofii średniowiecznej. Zresztą badaniom natury historycznej brak na ogół wydatniejszego poparcia w Brukseli. Metodą nauczania są głównie dyskusje seminaryjne, w znacznie zaś mniejszym stopniu niż w Louvain, wykłady *ex cathedra*.

Sytuacja taka utrzymywała się do r. 1957, kiedy to nastąpiły dość zasadnicze przemiany. Wydział filozoficzny został podzielony na dwie sekcje, przy czym w sekcji flamandzkiej zostali mianowani L. Flama i L. Apostel, którzy obaj w znacznym stopniu odchylają się od swych poprzedników. Nieco później (w latach 1959 i 1961) stworzono wykład filozofii średniowiecznej z F. Masai oraz powierzono filozofom J. Paumen i J. Ruytinx różne działy nauczania.

Trudno jest wypowiadać się na temat sytuacji obecnej, ale naszym zdaniem, tak na skutek rozwoju myśli Ch. Perelmana, jak tendencji Flama, Paumena, Ruytinx i Apostela filozofia na Wolnym Uniwersytecie Brukselskim znajduje się w okresie rozwoju i niestałości. W istocie jest o wiele trudniej niż przed tym wyróżnić ogólny klimat i wspólne zainteresowania. Zanim jednak spróbujemy opisać tę sytuację, wróćmy na chwilę do sytuacji z lat mniej więcej 1945—1955.

Jeśli Louvain wyróżnia się swymi badaniami ontologicznymi i antropologicznymi, a także zainteresowaniami filozofią kontynentalną, Bruksela, przeciwnie, odznacza się swymi zainteresowaniami dla nauk normatywnych i uwagę swą kieruje na filozofów anglosaskich. Nauka o moralności jest podstawą filozofii E. Dupréela w *Esquisse d'une philosophie des valeurs* (Zarys filozofii wartości), podczas gdy logika formalna nabiera pełnego znaczenia filozoficznego dzięki M. Barzin.

Prawda, że w latach trzydziestych nauczał w Brukseli oryginalny metafizyk Paul de Coster. Był to obrońca idealizmu aktualistycznego, przeciw któremu powstawał E. Dupréel. Paul de Coster wywarł głęboki wpływ na Jacques Gérarda, autora kilku prac, na Germaine Van Molle i kilku innych, jednakże po jego śmierci w r. 1940 wpływ jego na Uniwersytecie Brukselskim ustał całkowicie.

Tak Dupréel, jak Barzin odrzucają z mocą zarówno fenomenologię jak egzystencjalizm. Około roku 1950 obaj profesorowie znajdują się już u końca kariery pedagogicznej, lecz przekazują wciąż swe przekonania uczniom, gdyż dzięki doskonałości swego dorobku naukowego i sile osobowości, dominują w filozofii. W zalewie fenomenologii i egzystencjalizmu, zatapiającym w tym czasie Europę, Uniwersytet Brukselski jest jakby bastionem racjonalizmu klasycznego. Szuka on poparcia w krajach anglosaskich. W czasach tragicznych dla Niemiec wydarzeń bywali w Brukseli Hempel i Popper. Uniwersytet Brukselski znajduje również poparcie w Polsce; wysoko cenione są w tym kraju prace Dupréela, odwiedzili Brukselę Kotarbiński i Ajdukiewicz, Perelman zaś skończył studia w Warszawie.

Czy należy stąd wnosić, że klimat filozoficzny Wolnego Uniwersytetu Brukselskiego jest racjonalistyczny i empirystyczny? Gdzież tam! Moglibyśmy powiedzieć, że filozofia Dupréela i Barzina wchodzi w pewne powinowactwo z neokantyzmem Szkoły Badeńskiej. Zarówno teoria poznania, jak teorie nauki o moralności sprowadzają się do teorii wartości. Filozofia jest nie teorią bytu, lecz teorią wartości, wielu wartości. Te wartości są radykalnie pluralistyczne i zarówno Dupréel jak Barzin przeciwstawiają się wszelkiemu monizmowi wartości i wszelkiej próbie redukcji wartości do bytu. Możemy powiedzieć, że te podstawowe pozycje są ściśle związane z podstawowymi pozycjami ideologicznymi Wolnego Uniwersytetu Belgijskiego, którego ideały tolerancji i wolności sumienia wymagają pokojowego współistnienia wszystkich ideologii. Tak np. Barzin broni niejednokrotnie myśli, że zasada determinizmu jest tylko podstawowym sądem wartości, który odnajdujemy u podstawy wszelkiej wiedzy. Odrzucenie fenomenologii wynika stąd, że filozofowie brukselscy podkreślają rolę wyboru, decyzji i mowy; przypuszczenie, że można widzieć nie interpretując, wydaje się im absurdem. Dupréel krytykuje często pojęcia konieczności i oczywistości, zarówno w sprawach wiedzy, jak nauki o moralności nie widzi on sposobu uniknięcia przypadkowości. Odrzucenie marksizmu wynika z tych samych przesłanek, jego charakter deterministyczny jest podany w wątpliwość, filozofia historii odrzucona, a nacisk położony przez Dupréela i Barzina na niezależność wartości wobec faktów, prowadzi tych uczonych do odrzucenia rzekomych sądów historycznych.

Inny aspekt, typowy dla atmosfery brukselskiej w tej epoce, to głęboka spójnia między logiką a nauką o moralności. Dupréel wykladał logikę zanim przeszedł do nauki o moralności, a Barzin zakończył swoją karierę pedagogiczną, wykładając naukę o moralności po odejściu Dupréela. Dupréel zaczął od doktoratu w zakresie nauk historycznych, Barzin — od licencjatu z matematyki. Historyka interesowały społeczności ludzkie, socjolog Dupréel uprawiał pewnego typu logikę stosunków społecznych. Czytelnik polski zna zapewne socjologię formalistyczną Simmla czy von Wiesego. Dupréel był im niezwykle bliski, trudno jest jednak zdać sobie sprawę z faktu, czy uczeni ci wpłynęli, czy też nie wpłynęli na niego, gdyż Dupréel nie miał zwyczaju powoływać się na nikogo. Wobec tego, że wartość i konwencja były dla niego środkami określenia stosunków społecznych, Dupréel usiłował stworzyć w swej socjologii ogólnej teorię wzajemnego oddziaływania tych stosunków. Nie sprowadzał ich jak Tarde do właściwości indywidualnych, ani jak Durkheim do właściwości grupowych. Same stosunki społeczne jako takie były dla niego

podstawą. Badał je tak, jakby to czynił logik, ale bez aparatu formalnego logiki współczesnej, badanie jego było w istocie swojej statyczne i strukturalne. Działalność Dupréela musiała więc z konieczności doprowadzić w wyniku do nauki ścisłej, ale on sam podkreśla „charakter filozoficzny” socjologii, która jest, jego zdaniem, raczej rozwinięciem naszych intuicji w odniesieniu do życia społecznego niż badaniem faktów zewnętrznych. Socjologia empiryczna nie cieszyła się nigdy wielką sympatią tego uczonego, którego subtelne analizy mogłyby przecież zapłodnić badania empiryczne. Istotnie, trzeba stwierdzić, że próby podniesienia psychologii, ekonomii, socjologii lub językoznawstwa do poziomu nauk ścisłych, dostępnych ujęciu matematycznemu, i eksperymentalnych napotykały jedynie na nieufność ze strony tych myślicieli. Znajdując u sofistów greckich podobne odrzucenie absolutystycznego racjonalizmu i empiryzmu, Dupréel już bardzo wcześniej przedsięwziął przywrócenie dawnej wartości tej szkole, upatrując wkład sofistów w obszernych partiach dzieł Platona, co było bardzo kwestionowane.

Barzin prowadził swą działalność jako logik w sposób podobny. Działalność jego była w istocie swej polemiczna, atakował intuicjonizm i twierdzenie Gödla. Przyczyny obydwóch ataków były filozoficzne: psychologizujące założenia Brouwera były nie do przyjęcia w Szkole Brukselskiej, która odrzucając koncepcję natury ludzkiej, widziała przede wszystkim człowieka w społeczeństwie. Zarówno atak przeciw Gödlowi, jak i przeciw tendencjom indeterministycznym mechaniki kwantowej były obroną wartości podstawowych nauk ścisłych. Raz sformułowawszy sąd wartości, który jest podstawą wiedzy ścisłej, Barzin nie mógł, nawet uznając arbitralność tego sądu, dopuścić, aby go ograniczano. W myśl tych rozważań kategorie Whewella są interpretowane przez Szkołę Brukselską jako „wartości”.

Dupréela i Barzina łączyła wspólna nieufność dla wszelkich form scjentyzmu. Wobec tego zaś, że atmosfera Wolnego Uniwersytetu Brukselskiego była tradycyjnie scjentystyczna i pozytywistyczna, ich działalność przyczyniła się bez wątpienia do odosobnienia Sekcji Filozoficznej wewnątrz Uniwersytetu. Wkrótce łączny wpływ ich obu miał stworzyć nowy prąd, pozostający jednak w głębokim związku z tym, co go poprzedziło. Mamy tu na myśli teorię argumentacji Chaima Perelmana i pani Olbrechts-Tyteca. Specjalizacja tych dwojga uczonych ma charakter znamieny: Olbrechts uzyskała licencjat nauk społecznych i ekonomicznych, Perelman zaś jest doktorem prawa i filozofii. Ścisła symbioza socjologii i logiki, charakterystyczna dla Dupréela miała się utrzymać, lecz tym razem główny nacisk położono na logikę, podczas gdy poprzednio spoczywał on na socjologii.

Podstawowe zagadnienie, które pragnie rozwiązać Perelman brzmi: w jaki sposób można uzasadnić sądy wartości? Przekonany przez Dupréela i Barzina o zasadniczej różnicy między sądami wartości i sądami istnienia, z drugiej zaś strony przyzwyczajony dzięki swemu wykształceniu prawniczemu do możliwości i konieczności racjonalnych dyskusji, opartych zresztą na tychże sądach wartości, ten logik i metodolog w jednej osobie, który zaczął swą karierę naukową jako asystent Barzina, a pracę doktorską pisał o Fregem, pragnie rozwinąć logikę sądów wartości. Poprzednicy jego jednak nie mogli mu tu pomóc. Podług Barzina sądy wartości się nie uzasadniają, podług Dupréela zaś socjolog bada warunki powstawania po-

rozumienia, ale nie może pragnąć jego uzasadnienia. Perelman, który pozostawał pod głębokim wpływem Szkoły Wiedeńskiej, nie chciał podobnie jak jej przedstawiciele, wierzyć w dowód dedukcyjny czy indukcyjny sądów wartości, ale równocześnie nie godził się na pozostawienie całej dziedziny nauki o moralności i polityki irracjonalizmowi. W tej sytuacji musiał z konieczności zmodyfikować znaczenie słowa „dowód”. Opisał więc działalność argumentowania jako działalność społeczną, działalność, dzięki której dąży się do powiększenia stopnia zgody audytorium na jakąś tezę. W ten sposób logika formalna utraci swe odosobnione stanowisko i będzie musiała się oprzeć na empirycznym badaniu form argumentacji, użytecznych faktycznie w rzeczywistych grupach społecznych. Podobnie jak Dupréel zastąpił naukę o moralności badaniem opisowym stosunków społecznych, tak też i Perelman logikę normatywną czy też formalną zastąpił badaniem opisowym form argumentacji stosowanych w społeczeństwie. Już Dupréel podkreśla doniosłość sofistów jako teoretyków argumentacji; Perelman i Olbrechts odnawiają *Topiki* i *Retorykę* Arystotelesa, dzieła, w których starożytność złożyła swój skarb wiedzy, dotyczący teorii argumentacji.

Ta uogólniona koncepcja dowodu pozwala obecnie rozważać inne wzory dowodów niż indukcja czy też dedukcja. Koncepcja racjonalnego dowodu sądów wartości staje się wtedy do przyjęcia. Ale spośród rozlicznych, stosowanych faktycznie sposobów argumentacji, sposobów, których opis i klasyfikację pragnie podać *Traité de l'argumentation* (Traktat o argumentacji), Perelman jako racjonalista pragnie wyodrębnić dowody „racjonalne”. Próbuje to robić, opisując — jako racjonalną — argumentację, która zmierza do przekonania audytorium nie tylko specjalnego, lecz także uniwersalnego.

Koncepcja logiki jako wiedzy empirycznej o sposobach argumentacji zapładnia również teorię poznania. Perelman ujmuje teorię poznania jako badanie sposobów argumentacji stosowanych faktycznie w historii, w prawie i filologii (wymieniamy tu trzy dziedziny, w których zorganizował on grupy studiów złożone z filozofów i specjalistów, zajmujących się analizą takiej argumentacji, jaka faktycznie pojawia się w tych dziedzinach).

Widać stąd, że elementy stałe Szkoły Brukselskiej są zachowane: Pluralizm (w zależności od audytorium sposoby argumentacji są różne) i odrzucenie argumentacji koniecznej lub oczywistej (powodzenie argumentacji zależy od stanu wiary audytorium).

W aktualnym stadium swojej myśli Perelman z natury bardzo skłaniający się do empiryzmu (nawet jeśli jest daleki od empiryzmu w teorii poznania); nie chce przedstawiać modelu wyjaśniającego i przyczynowego wzajemnej gry argumentów. Nie godzi się również na utożsamienie stworzonego przez siebie katalogu strukturalnego i opisowego układów argumentacji z eksperymentalną psychosocjologią argumentacji, przyjmując jednak, że ostatecznie trzeba będzie realizować jakąś ściślejszą interpenetrację opisu strukturalnego eksperymentu i konstrukcji modeli.

Począwszy od *Traité de l'argumentation* Perelman projektuje antropologię filozoficzną i metafizykę. Zadaje sobie pytanie, jaki musi być człowiek, aby mógł i musiał argumentować, i pyta, jakie własności świata czynią tę argumentację możliwą i konieczną. Z pewnego punktu widzenia można porównać De Waelhensa, współczesnego Perelmanowi, pojęcie świadomości, z konieczności związanej z ciałem, włączonej w nurt historii,

wmieszanej w sprawy praktyczne, z Perelmana pojęciem dowodu zawsze związanego z sytuacją społeczną i mającego za punkt wyjścia przekonanie grupy jako środek oddziaływania na nią.

Wokół Perelmana prowadzi się badania nad antycypacjami teorii argumentacji w epoce Odrodzenia (Max Loreau), nad zastosowaniem teorii argumentacji w naukach prawnych (Miedzianagora), wreszcie nad związkami takiej antropologii, jak Sartre'a z teorią argumentacji (Verstraeten).

Istotna dla Perelmana jest jego troska o pozostanie ponad i poza walką, aby móc opisywać z drobiazgową starannością oręż walczących. Metafilozof, metamoralista, świadomy względności wszystkich punktów widzenia i „elementów dowolności w poznaniu” (tytuł jednej z jego pierwszych prac) będzie on usiłował mimo wszystko znaleźć podstawę konstruktywną wspólną dla nauki o moralności i teorii poznania w regule sprawiedliwości, której poświęcił całą książkę (*De la Justice*). Reguła ta nakazuje traktować analogicznie to, co jest analogiczne. Co zaś do definicji analogii: poszczególne audytoria dadzą je zgodnie z ich własną naturą. Czy podstawa ta będzie wystarczająca? Perelman będzie musiał rozwiązać problem wyboru argumentów, których będzie używał przy uzasadnianiu swojej metafizyki. Ta zaś z kolei udzieli szczególnego przywileju niektórym argumentom przed innymi. Tę samą trudność trzeba będzie przezwyciężyć dla nauki o moralności.

Dwaj współcześni Perelmana, również uczniowie Dupréla i Barzina, rozwijają idee mistrzów w sposób rozbieżny.

Jean Lameere, po pracach nad Benedetto Croce i Maine de Biran, związanych z filozofią ekspresjonistyczną, w której dominuje najgłębsza refleksja, posuwa relatywizm Szkoły Brukselskiej do najdalszych granic sceptycyzmu: filozofia staje się subiektywnym wyrazem temperamentów. Dzięki temu Lameere staje się historykiem filozofii. Ale ten wyraz temperamentu może być również dziełem sztuki. Z drugiej strony jednak w estetyce szczególne upodobania Lameere'a przestają być subiektywistyczne i stają się strukturalistyczne i obiektywne. Pociąga go estetyka Raymonda Bayer i Henri Faucillon. Ta estetyka jest opisem świata form, którego praw rozwoju można poszukiwać. Stosując to do filozofii, Lameere, jeśli mu się uda rozwiązać gwałtowną sprzeczność pomiędzy subiektywizmem z jednej, a formalizmem z drugiej strony, będzie mógł może kiedyś stworzyć w zarysach architektonikę systemów filozoficznych. Przygotowuje pracę o Hume'ie oraz o zagadnieniach etyki.

Sylvain de Coster, uczeń Mikołaja Hartmanna w Berlinie, autor pracy doktorskiej o *Opus posthumum* Kanta, rozwija zaczątki psychosocjologii eksperymentalnej, jakie się znajdują w pracach Dupréla, dążąc do oryginalnej syntezy socjologii i psychologii w pedagogice eksperymentalnej. Bardzo znane są jego rozliczne prace o wzajemnym oddziaływaniu ruchów społecznych i życia szkolnego.

Przechodząc do następnego pokolenia dostrzegamy dwie grupy, różniące się między sobą wyraźnie: z jednej strony — Jean Paumen i Leopold Flam, z drugiej — Samuel Issman, Jaques Ruytinx i Léo Apostel.

Paumen, jeden z ostatnich uczniów Dupréla, a zarazem Lameere'a i Perelmana, zaczyna się interesować współczesnym egzystencjalizmem. Po bardzo zrozumiałym w atmosferze dupréelowskiej zainteresowaniu się

Maxem Weberem, pociągnął Paumena Karl Jaspers, myśliciel, dla którego jednym ze źródeł natchnienia był Weber. W podkreślonej przez Jaspersa niemożności ustalenia metafizyki, niemożności, która wynika z podstawowej wielości dziedzin wiedzy, Paumen dostrzega temat typowo dupréelowski. Ta porażka myśli usiłującej w dziedzinie przedmiotu zamknąć się w sobie odrzuca myśl ku aktowi wewnętrznemu refleksji. A ponieważ zdaniem Dupréela pluralizm przejawia się w istnieniu pojęć całkowicie się uzupełniających, koniecznych, lecz wyłączających się wzajemnie, Paumen zestawia dwoistość porządku i następstwa, struktury i historii, dwoistość podstawową dla Dupréela, z dwoistością rozumu i istnienia, stosując w ten sposób aparat pojęciowy Szkoły Brukselskiej, aby przewyciężyć wrogość Brukseli względem egzystencjalizmu. Paumen przygotowuje w tej chwili pracę o doświadczeniu wyboru. To doświadczenie jest jego zdaniem zarazem podstawowym doświadczeniem dla etyki i dla metafizyki. Systemy filozoficzne są jedynie wątpliwym wyrazem tego podstawowego doświadczenia, którego nie należy zniekształcać (co czynią zarówno skrajni determiniści, jak wyznawcy wolnej woli).

Jeśli Paumen należy do Szkoły Brukselskiej, pragnąc równocześnie zmodyfikować jej nastawienie, Leopold Flam, uczeń Edgara de Bruyne, ale wykładający w Brukseli od r. 1956 (w sekcji flamandzkiej), ma zupełnie odmienną orientację. Zaczął od marksizmu (rozwijanego nie zgodnie z de Bruyne'em, lecz przeciwko niemu). Jednakże wydaje mu się, że ewolucja naszych czasów wyprzedza marksizm. Problematyka egzystencjalna osamotnienia, rozpaczy, buntu i wolności pociąga Flama. Filozofia nie powinna dążyć do tego, aby się stać wiedzą zarezerwowaną tylko dla specjalistów. Celem filozofii jest wywołanie w nas wszystkich najgłębszej, wyzwalającej refleksji, która by zburzyła społeczność masową i pozwoliła się rozszerzyć autonomicznej wolności jednostki. Według tego autora filozofia ma być wezwaniem, wezwaniem do życia osobistego i niezależnego. Wyjaśnia to obecność w jego niezwykle obfitej twórczości medytacji literackich i lirycznych oraz licznych prac o charakterze popularyzującym. Problematyka ściśle filozoficzna znajduje swój wyraz w dwóch świeżych pracach w języku holenderskim: *Socjalizm etyczny* i *Przeszłość i przyszłość filozofii*. Autor nie usiłuje rozwinąć syntezy egzystencjalizmu i marksizmu, lecz nawiązuje do źródeł etycznych marksizmu i zarzucając temu ostatniemu, że stał się on jednocześnie narzędziem i grupy specjalistów i grupy zwolenników dyktatury, pragnie uwolnić jednostkę od jej alienacji, umieszczając ją w dialogu filozoficznym w obliczu jej samotności, jej rozpaczy, jej buntu i jej wolności. Flam uważa za swych mistrzów równocześnie Nietzschego i Marksa. W jego nie wydanych pracach znajduje się poważne studium o Marksie, które będzie stanowiło prawdopodobnie ośrodek jego twórczości.

Paumen i Flam odmieniają więc klimat Wolnego Uniwersytetu Brukselskiego (mimo że Paumen zwrócony ku medytacji wewnętrznej, o przekonaniach postępowych, przeciwstawia się wyraźnie Flamowi, nastawionemu na dialog zewnętrzny socjaliście). Świat ich jest z gruntu inny niż świat Dupréela, Barzina lub Perelmana.

Druga grupa młodych zrywa z przeszłością, idąc w kierunku doskonale przeciwnym. Pozostają oni głównie pod wpływem Perelmana, a tylko nieznacznie ulegli koncepcjom Barzina i Dupréela. Właśnie Perelman z jego zamiłowaniem do myślenia analitycznego, pozostający pod wpły-

wem Szkoły Wiedeńskiej, oddziaływał na nich. Studia ich były skończone, gdy Perelman rozwinął swą retorykę. Issman, Ruytinx i Apostel odrzucają filozofię wartości. Wszyscy trzej znajdują się pod głębokim wpływem ducha logiki formalnej, badań Szkoły Wiedeńskiej oraz angielskiej filozofii analitycznej. Carnap i Wittgenstein w ten czy inny sposób byli ich mistrzami. Filozofia egzystencjalna i heglowska, która ich otacza wydaje się im całkowicie obca. Nieubłagana krytyka filozofii klasycznej, wymagania ścisłości i jasności wydają się im najważniejsze. Ta wspólna im postać (należą do pokolenia, które rozpoczęło studia zaraz po wojnie) uległa różnorodnemu rozwojowi.

Samuel Issman, najbardziej krytyczny ze wszystkich trzech, uważa filozofię za tragiczne nieporozumienie. Niestrudzenie, w artykułach o definicji, o nominalizmie, o pojęciu prawdy, w pracy doktorskiej o pojęciu analityczności, stosuje w sposób dociekliwy technikę analityczną Anglików, aby wykazać, w czym problemy filozoficzne są fałszywymi problemami. Jego postawa jest postawą Wittgensteina z *Tractatus*, jego metoda jest metodą Wittgensteina z *Philosophical Investigations* (Badania filozoficzne). Nawet Szkoła Wiedeńska nie uniknęła jego krytyki. Dotkliwie niewystarczające wydaje mu się zarówno to, co przedstawia ta szkoła w związku z pojęciem analityczności, jak jej badania nad stopniami konfirmacji. Wzniósłszy się w ten sposób ponad filozofię, Issman pragnie się poświęcić ścisłej logice formalnej. Naczelnym jego zadaniem będzie nadanie kierunku, roli i funkcji działalności krytycznej, którą uprawia z taką surowością.

Jacques Ruytinx, jak dotąd, zaznaczył się w dwóch głównych kierunkach badań. Z jednej strony napisał obszerną pracę o idei jedności w nauce (u Wiedeńczyków, jak również w filozofii klasycznej), z drugiej zaś badał w Afryce warunki nauczania moralności w audytorium mieszanym (białych i autochtonów w Kongo belgijskim) i przedstawił swoje wyniki w pracy o charakterze syntetycznym. Rozważania własne nad jednością nauki przekonały go, że Koło Wiedeńskie podejmowało jedynie na nowo to, do czego dążyli Bacon, Descartes, Spinoza, Leibniz i inni. Porównanie tych wielorakich ideałów unifikacyjnych odsłania mu zarazem ich wielość (znów powraca idea pluralizmu), jak również ważność i użyteczność tych prób unifikacji. Ten oryginalny sposób doprowadza go do przyjęcia antymetafizycznych pozycji Szkoły Wiedeńskiej, ale z zastrzeżeniem, że te pozycje same mają za podstawę założenia filozoficzne. Pragnie wypracować tę właśnie filozofię, która uniknie krytyk ze strony neopozytywizmu i wykaże jego sprzeczności. Konieczna w tym celu wydaje mu się logika „propozycji”. Jego praca o moralności szczepu Bantu przywodzi go do zagadnienia, czym jest natura ludzka, do zagadnienia metodologii, antropologii kulturalnej i możliwości oparcia na niej nauki o moralności. Pragnie on stworzyć antropologię moralistyczną.

Dla Ruytinx, filozofia jest analizą mowy, zarówno języka naukowego, jak języka naturalnego. Celem jego będzie synteza empiryzmu logicznego i Szkoły Oksfordzkiej, analizy dwóch różnych języków i to obu zarazem.

Apostel, którego główne wykłady odbywają się w Gandawie, zostanie omówiony wraz z innymi filozofami tego uniwersytetu.

Przedstawiliśmy w ten sposób istotę nowych wkładów filozoficznych w Wolnym Uniwersytecie Brukselskim. Jaka będzie przyszłość? Czy młodzi, których zawsze pociągają problemy moralne i polityczne, pójdą za Paumenem czy też za Flamem (lub może, jak się to czasem widzi, pocią-

gnięci bogactwem szkoły w Louvain, zechcą z kolei spróbować jakiejs syn-tezy Hegla, Heideggera i Freuda?). Albo może przeciwnie, metafizologia Perelmana potrafi im dać metafizykę i moralność lub też wyleczy ich z pragnienia posiadania ich. Może postawa unitarna Ruytinx'a i Apostela umożliwi ewolucję, która zbliży filozofów brukselskich i nauki ścisłe? Niezmiernie płynna sytuacja obecna przedstawia zbyt wiele niewiadomych, tak co do wzajemnego oddziaływania na siebie tych różnych myślicieli, jak ich przyszłego rozwoju, aby można było sformułować miarodajne rozpoznanie.

4. FILOZOFIA W UNIWERSYTETACH PAŃSTWOWYCH

A. Filozofia Uniwersytetu w Liège

Uniwersytet w Liège odznacza się, jeśli chodzi o Sekcję Filozofii, obecnością równocześnie dwóch indywidualności tak różnych i przeciwstawnych, jak moralista i filolog klasyczny Marcel de Corte i logik, a zarazem historyk filozofii Philippe Devaux.

Philippe Devaux, uczeń Marcel Barzina, należący do Szkoły Brukselskiej, pragnie propagować we Francji i Belgii znajomość filozofii angielskiej, która dzięki swemu duchowi analitycznemu, jasności i powadze, mogłaby stanowić przeciwwagę dla częstokroć ciemnych głębi filozofów niemieckich i francuskich. Przetłumaczył kilka prac Bertranda Russella, z troskliwą dbałością o precyzję języka. Jako historyk filozofii Devaux dążył w swych pracach do tego samego celu. W swej historii filozofii Zachodu *De Thalès à Bergson* (Od Talesa do Bergsona) przedstawia wznoszenie się myśli zachodniej od mitu do racjonalizmu. W etyce pragnie dać poznać utylitarystów angielskich. Nie można jednak zaprzeczyć, że Filipowi Devaux, jako uczniowi Whiteheada w Harvardzie, pracującemu także przez długie lata nad filozofią Alexandra, będzie zależało na podkreśleniu możliwości filozofii, która pozostając naukową, nie porzuci swych zainteresowań filozoficznych we właściwym tego słowa znaczeniu. Ukazuje się wkrótce jego *Temporalité et Eternité* (Czasowość i wieczność), zbiór szkiców, w którym broni „filozofii czasu” przed „filozofiami wieczności”.

Z pełną siłą osobowości Marcel de Corte'a wkraczamy w świat zupełnie odmienny. Dla tego filozofa, który dał się poznać pięknym studium o związkach Arystotelesa i Plotyna, czasy współczesne wyróżniają się triumfem myśli abstrakcyjnej nad konkretną, myśli świeckiej nad religijną, a więc nicości nad bytem. Racjonalizm i demokracja są dwiema postaciami tego triumfu. Człowiek współczesny, świadomy swego ja wcielonego, historycznie koniecznych nierówności, swego związku cielesnego i mistycznego z rzeczami, powracający do myśli magicznej i mitycznej, będzie musiał, aby się ratować, czerpać natchnienie ze starożytności i średniowiecza, nawiązując na nowo, jako członek organiczny grup naturalnych i zhierarchizowanych — rodziny i narodu, kontakty z rzeczywistością konkretną. W dwóch pracach o charakterze ogólnym: *Philosophie des moeurs contemporaines* (Filozofia obyczajów współczesnych) oraz *Incarnation de l'homme* (Wcielenie człowieka), Marcel de Corte wypowiedział już przed dwudziestu laty tę ideologię, którą można nazwać bez przesady irracjonalistyczną i skrajnie pravicową.

Student filozofii w Liège, stając wobec dwóch pozycji tak radykalnie rozbieżnych, czując się być może równie daleki od nieco chłodnej pre-

czyżi anglosaskiej jak od płomiennego irracjonalizmu De Corte'a, będzie musiał sam torować sobie drogę. Czyniąc to, znajdzie się z pewnością pod wpływem Duyckaerts'a i Paulusa, którzy — choć głównie są psychologami — wykładają również filozofię i dzięki sile swej myśli bez wątpienia decydują częściowo o atmosferze filozoficznej Liège. Duyckaerts interesuje się przede wszystkim psychoanalizą, Paulus zaś psychologią zachowania się.

B. Filozofia Uniwersytetu Gandawskiego

Przed ostatnią wojną światową Uniwersytet w Gandawie liczył między profesorami filozofii znanego komentatora Kanta, H. J. Wleeschauwera, pełnego erudycji Gastona Colle i neotomistę fenomenologa Edgara de Bruyne, którego reputację naukową ustaliły studia nad estetyką średniowiecza. W r. 1944 De Wleeschauwer wyjeżdża do Afryki Południowej, Gaston Colle zaś umiera w r. 1946. Jedyne silna indywidualność Edgara de Bruyne dominuje nadal na Wydziale Filozoficznym. Wkrótce jednak ukazują się pierwsze objawy choroby, której ulega w 1958 r. Ani kantyzm De Wleeschauwera, przebrzmiały bez śladu, ani fenomenologia De Bruyne'a, mocno scholastyczna i racjonalna, nie wywarły naprawdę silnego wpływu na młodych, mających w przyszłości zająć miejsce swych nauczycieli.

Dwóch spomiędzy nich, w sposób dość paradoksalny, pociągnął marksizm. Byli to: Leopold Flam, omawiany poprzednio i Jacques Kruithof, podczas gdy trzeci, Johan Grooten, zmarły nagle w 1957 r., interesował się rozmaitymi formami egzystencjalizmu. Sytuacja, bardzo niepewna między 1945 a 1955 rokiem, stabilizuje się w końcu: wykład logiki powierzony na długi czas historykowi A. Van de Vyver podejmuje definitywnie przedstawiciel Szkoły Brukselskiej, uczeń Perelmana, Apostel. Wykład nauki o moralności po śmierci Edgara de Bruyne zostaje powierzony Jakubowi Kruithof.

Ci dwaj wykładający nie podejmują w niczym tradycji poprzednich i dążą do stworzenia atmosfery, którą pokrótce opiszemy. Obaj są w metafizyce realistami, w teorii poznania racjonalistami, a scientystami z orientacji. Kruithof jest historykiem i pragnie oprzeć swą teorię moralności na ogólnej teorii historii, pojętej jako nauka ścisła, umiejąca odkrywać prawa ewolucji. Apostel, logik z zamiłowania, pragnie oprzeć się na metodach swej nauki, aby odnowić teorię poznania i metafizykę. Obaj także przywiązują wielką wagę do studiów stawania się i genezy — Kruithof jako filozof marksistowski, Apostel jako dawny współpracownik Jean Piageta w Ośrodku Epistemologii Genetycznej. Obaj w końcu odrzucili radykalny rozdział pomiędzy „sądem istnienia” i „sądem wartości” i bronią idei etyki naukowej, której normy można uzyskać drogą indukcji i dedukcji na podstawie faktów. Apostel zajmuje się aspektem logicznym tego zagadnienia, podczas gdy Kruithof dąży do wyprowadzenia z niego konsekwencji praktycznych. Przez właściwe im odrzucenie przeciwstawienia „istnienia” i „wartości”, przez ich scientyzm, realizm i racjonalizm, dwaj filozofowie z Gandawy nadają swemu nauczaniu swoiste oblicze, dosyć różne od oblicza innych uniwersytetów belgijskich. Niełatwo stwierdzić, w jakiej mierze idą za nimi ich studenci, gdy taki, a nie inny jest napływ studentów na filozofię, pociąg zaś do medytacji egzystencjalnej

i religijnej, tak silny w obecnej cywilizacji europejskiej, jest i tu bardzo wyraźny.

Podajmy jeszcze krótką charakterystykę obu tych nauczycieli. Historyk Jakub Kruithof po studiach nad demografią historyczną zwrócił się do filozofii dzięki swemu zainteresowaniu dla największego historyka spośród filozofów — Hegla. Praca doktorska Kruithofa poświęcona jest punktowi wyjścia ontologii Hegla. Wkrótce potem jednak orientacja Kruithofa staje się bardziej praktyczna i socjologiczna niż spekulatywna. Jego nauczanie teorii moralności opiera się na socjologii. Bada właściwie dla złożonego społeczeństwa wielkie funkcje, rolę społeczną poszczególnych osób oraz postawy moralne, właściwe tym funkcjom i tym rolom. Obok tej opisowej nauki o moralności umieszcza Kruithof normatywną, opartą na idei alienacji i na walce przeciwko różnorodnym alienacjom człowieka. Celem jego badań jest stworzenie własnej etyki normatywnej, na podstawie teoretycznej i ogólnej historii moralności. Kruithof również opracował zespołowo, opierając się na badaniu ankietowym, postawę studenta belgijskiego wobec problemów seksualnych. Poprzez te badania problemów moralnych pragnie on walczyć z podwójną moralnością, tak polityczną jak seksualną, która jest jedną z form alienacji w społeczeństwach współczesnych. Dla tego człowieka czynnego i zaangażowanego problemem centralnym jest urzeczywistnienie moralności. Jeśli chodzi o metafizykę, nic z problematyki praktycznej studiowanej przez niego nie skłoniło go do zmodyfikowania teoretycznego punktu wyjścia, którym jest dla niego klasyczny marksizm.

Apostela nie ukształtowała historia, lecz — logika. Kształcił się nie w Gandawie, lecz w Brukseli. Podobnie jak Issmana i Ruytinxa pociągała go Szkoła Wiedeńska, której ścisłość stała się dla niego wzorem. Od Issmana różni go jednak to, że uważał zawsze filozofię klasyczną za dziedzinę wartościową, chcąc po prostu podjąć ze zwiększoną ścisłością i na podstawie nowych danych to, co robili Arystoteles, Leibniz czy Spinoza. Mniej krytyczny od Issmana jest także bardziej nastawiony na sprawy konstruktywne niż Ruytinx. Jego problemem naczelnym jest: jak stworzyć teorię poznania, metafizykę, etykę normatywną, które by były równocześnie naukami w pełnym znaczeniu tego wyrazu, a zarazem poruszały w sposób ścisły problemy klasyczne filozofii. Wykształcony przez uniwersytet wolnomyślny czuje, że sprowadzanie filozofii do filozofii wartości jest cofnięciem się w stosunku do zdobywczego racjonalizmu wieku XIX, który pragnąłby odnowić. Jego praca doktorska *La loi et les causes* (Prawo i przyczyny) jest wyrazem tej postawy: chce on tam wyrazić przy pomocy logiki współczesnej sens stosunku przyczynowego sprzed filozofii Hume'a, a także sens niepozytywistyczny pojęcia wyjaśniania, aby zanalizować pojęcie prawa przyrody w jego najdobitniejszym znaczeniu koniecznej fizycznej afirmacji. Poprzednia jego książka *Logique et Sciences Humaines* (Logika i nauki humanistyczne) idzie w tym samym kierunku, wykazując możliwość logicznego ujęcia krytyki tekstów, struktury stylu lub też teorii źródeł historycznych.

W artykule *Logique et preuve* (Logika i dowód) wyraża Apostel swe niezadowolone z badań nad podstawami logiki. Wielość systemów wydaje mu się wymagać badań nad stosunkami istniejącymi pomiędzy logiką i strukturą psychologiczną człowieka, jego naturą społeczną i własnościami

świata fizycznego. Zaproszony do Genewy przez Piageta Apostel próbuje oprzeć logikę: a) na ogólnej teorii równowagi, b) na teorii komunikacji, c) na teorii nauczania. Prowadzi dalej swe poszukiwania, usiłując oprzeć logikę na teorii maszyn rachunkowych zdolnych do uczenia się. Tendencja jest wszędzie ta sama, szukanie korzeni związków formalnych rzeczywistości przez podanie formalnego modelu rzeczywistości (*in casu*: model cybernetyczny istoty myślącej). Obznajmiony przez Perelmana z taką teorią poznania, która by była zarazem historią nauki, jak to robi Whewell, pragnie on połączyć ten pogląd z pojęciem teorii poznania jako racjonalnej konstrukcji współczesnej praktyki naukowej, takiej, z jaką się spotkał w teorii indukcji Carnapa (którego uczniem był w Chicago). Prowadzi to do szukania praw strukturalnych historii nauki i jej modeli. Do tej dziedziny jego działalności należą artykuły dotyczące metody w teorii poznania, pojęcia modeli w naukach empirycznych, pojęcia klasyfikacji empirycznej. Ale około r. 1958, w Gandawie w zetknięciu z audytorium, którego potrzeby metafizyczne są naglące i dążą do zaspokojenia w sposób, zdaniem Apostela nie do przyjęcia, jego zainteresowania się rozszerzają. Uświadamia on sobie, że model człowieka, którego poszukiwał jako fundamentu dla logiki, musi być także modelem człowieka totalnego. Odtąd wyklada antropologię filozoficzną, pojętą jako synteza nauk filozoficznych, synteza, która by zarazem realizowała częściowo program Szkoły Wiedeńskiej i zadowoliła w sposób naukowy potrzeby intelektualne, skłaniające do egzystencjalizmu. Uświadamia sobie również, że ogólna teoria równowagi należy do teorii systemów Bertalanffy'ego. Dostrzega raz jeszcze poza Szkołą Wiedeńską, której cel encyklopedyczny nie został osiągnięty, nadzieję realizacji ideału unitarnego. Ta ogólna teoria systemów staje się dla niego zaczątkiem współczesnej realizacji celów metafizyki klasycznej.

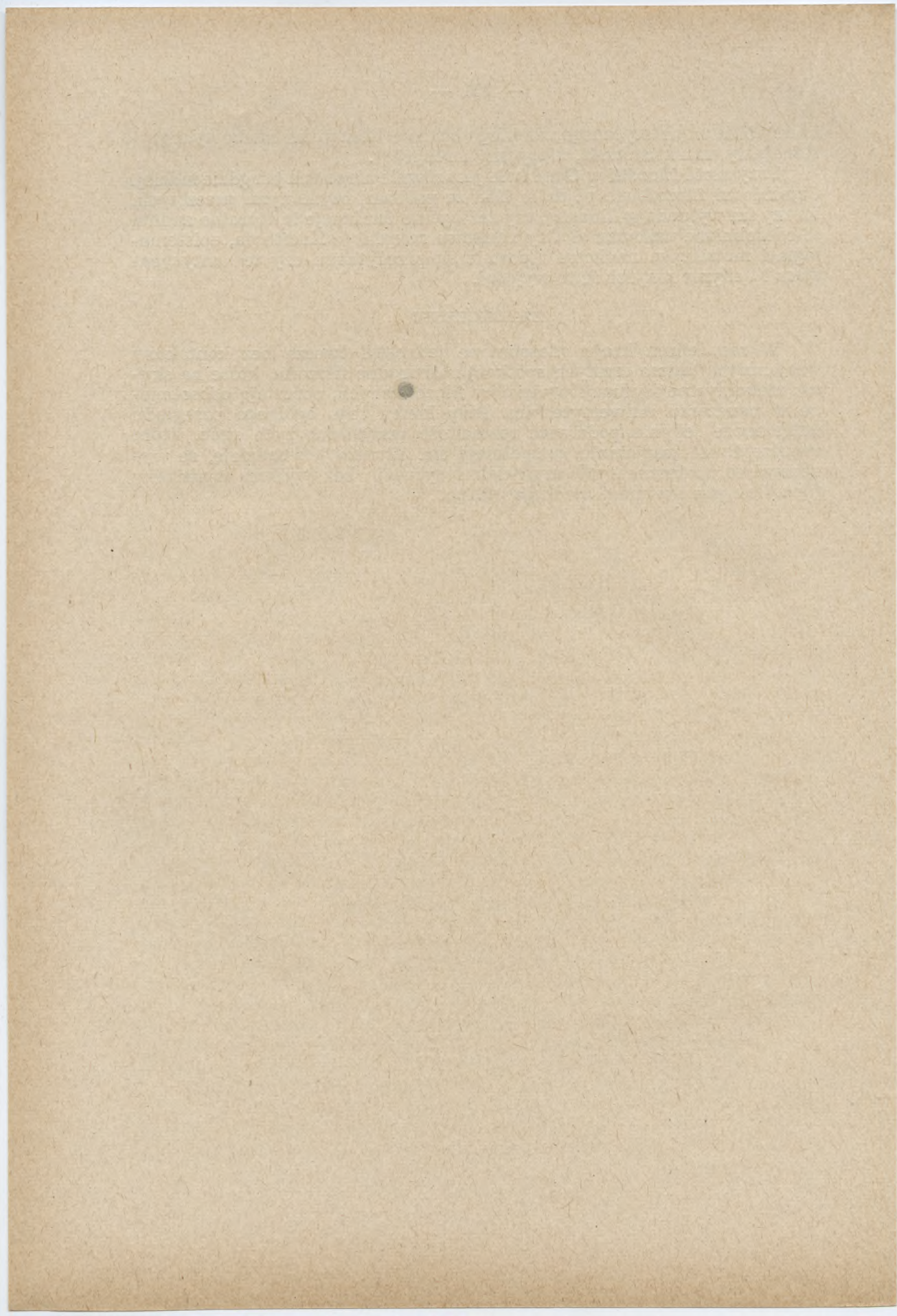
Umysł pojednawczy, wielki wielbiciel Leibniza, Apostel dochodzi w ten sposób do szukania podstawy cybernetycznej dla logiki, do usiłowania zjednoczenia nauk humanistycznych w antropologii oraz do metafizyki naukowej, opartej na teorii systemów. Wszystko to zresztą nie umniejsza w niczym jego zainteresowania dla teorii poznania jako nauki ścisłej, dotyczącej praw rozwoju wiedzy. Chodzi mu o przemianę problemu kantowskiego „jak można zsyntetyzować dane doświadczenia z punktu widzenia podmiotu apercpcji” w problem cybernetyczny: jak system wytworzony jako ultrastabilny może wytworzyć wzajemne oddziaływania w stosunku do innych systemów tak, aby otrzymać najwyższy stopień organizacji i stabilność dynamiczną tych oddziaływań. Wobec współczesnych systemów filozoficznych Apostel raz jeszcze idzie za przykładem Leibniza. Wydaje mu się, że trzy prądy, które najbardziej cieszą się jego sympatią: empiryzm logiczny, filozofia analityczna angielska i materializm dialektyczny powinny się uzupełniać i zjednoczyć (pomimo powtarzanych wciąż twierdzeń o ich wyłączeniu się). W artykułach krytycznych Apostel zarzuca filozofii analitycznej jej nieznamość systematyki strukturalnej, materializmowi dialektycznemu — niejasność jego podstawowego pojęcia „rozwoju dialektycznego” i usiłuje oprzeć empirystyczne kryteria sensu na teorii komunikacji, stara się jednak dostrzec słuszne intuicje centralne tych trzech prądów. Walka, bardzo silnie zaznaczona w Belgii, wokół możliwości istnienia etyki bez uzasadnienia religijnego, skłania Apostela do szukania w serii artykułów podstaw etyki niezależnej

i humanizmu syntetycznego, zdolnego ogarnąć humanizm naukowy, egzystencjalny, marksistowski, klasyczny i religijny.

Przyszłość filozofii w Gandawie jest równie niepewna jak gdzie indziej. Czy młodzi filozofowie pójdą w ślad za próbami czynionymi przez tych, którzy im wykładają filozofię, czy też ogólne tendencje kulturalne zmiotą te odosobnione usiłowania? Czy naukowa moralność Kruithofa, epistemologia i metafizyka naukowa Apostela są przeżytkami czy też antycypacjami? Jedynie przyszłość to wyjaśni.

ZAKOŃCZENIE

W niewielkim kraju odosobnione jednostki tworzą bez kontaktów wzajemnych (mimo częstych spotkań) różnorodne filozofie, które na skutek niekorzystnej sytuacji wydziałów filozoficznych, pozostają odosobnione w nauczaniu uniwersyteckim. Przy końcu tego ogólnego przeglądu autor może jedynie podziwiać różnorodność wszystkich tych prób, które zwalczając się wzajemnie, uzupełniają się. Wyraża też nadzieję, że wyobcowanie społeczne tych myślicieli i sytuacja bez wyjścia wydziałów filozoficznych być może niedługo ustaną.

Antoni Stępień

○ filozofii Romana Ingardena

(W siedemdziesięciolecie urodzin)

1. Roman Ingarden należy do tych — naprawdę nielicznych — współczesnych badaczy, których działalność zachęca do ponownego podjęcia czy kontynuowania realizacji klasycznej koncepcji filozofii. Twórczość filozoficzna Ingardena pokazuje, iż dalekosiężna synteza nie musi się kłócić z dociekliwą analizą. Doniosłość dorobku myślowego ucznia Husserla wyraźnie przerasta znaczenie nurtu fenomenologicznego, z którego przecież — i z dobrej tradycji filozofii europejskiej — Ingarden wyszedł. Wczytując się w jego pisma dostrzegamy, na czym przede wszystkim polega faktycznie dokonujący się rozwój filozofii: na coraz to głębszym rozumieniu i precyzowaniu problemów, na odkrywaniu czy uwzględnianiu nowych aspektów, na pełniejszym uświadamianiu sobie podstaw i ostatecznych konsekwencji zasadniczych rozstrzygnięć i stanowisk.

Klasyczna koncepcja filozofii (której naczelnie idee pochodzą od Platona i Arystotelesa) upatruje w filozofii przede wszystkim naukę o tym, co jest, o bycie — w aspekcie jego koniecznych uwarunkowań i istotnej struktury. Filozofia w tym ujęciu jest wiedzą przedmiotową (tzn. kierującą się tym, co się poznaje, a nie tym, kto i czym poznaje) i — w porządku poznania ludzkiego — ostateczną. Obie te cechy znamionują wyraźnie filozofowanie Ingardena. Wybitnie przedmiotowe nastawienie omawianego filozofa przejawia się zarówno w sposobie organizowania poszczególnych analiz, jak i w jego ogólnej koncepcji filozofii.

Filozofia w ujęciu Ingardena dzieli się na dwie podstawowe nauki — na ontologię i metafizykę. Ontologia jest to nauka oparta na oglądzie ejdetycznym, która w intuitywnej analizie zawartości idei odkrywa i ustala związki konieczne między czystymi jakościami idealnymi oraz czyste możliwości. Metafizyka zaś jest nauką o stanach koniecznościowych zachodzących w obrębie tego, co faktycznie istnieje, jest nauką o istocie i sposobie istnienia tego, co istnieje faktycznie. Warto tu podkreślić, że Ingarden skłonny jest traktować fenomenologię (określoną przezeń jako naukę o zawartościach idei czystych przeżyć) jako fragment ontologii, a teorię poznania dzieli na ontologię poznania i metafizykę poznania. Sposób poznawania jest wyznaczony przez przedmioty poznania i tyle jest typów bezpośredniego poznania (doświadczenia), ile typów przedmiotów lub relacji między nimi.

Sposobem argumentacji stara się Ingarden nadać rozwiązaniom filozoficznym „ostateczny” charakter. Tutaj postulat przedmiotowości łączy

się z postulatem empiryczności: wiedza musi być ostatecznie zagwarantowana tym, co dane nam jest bezpośrednio w jakiejś postaci doświadczenia. Niekiedy trzeba jednak wybierać między różnymi interpretacjami tego, co dane. Wówczas Ingarden przez uchwycenie konsekwencji i podstawowych założeń konkurujących stanowisk stara się pokazać, iż przyjęcie niektórych z nich prowadzi do negacji podstawowych, pierwotnie danych rozróżnień. W wyniku takiego zabiegu niekiedy ostaje się — jako zgodne z doświadczeniem i nie negujące pierwotnych rozróżnień — tylko jedno rozwiązanie. Tak np. postępuje Ingarden, gdy uzasadnia swoją teorię języka lub tezę o czysto intencjonalnym istnieniu dzieł sztuki. Postulat wyciągania jak najdalszych konsekwencji i szukania ostatecznych uzasadnień stosuje też i do swoich poglądów, nie cofając się przed ukazaniem ich trudności (np. w książce *O dziele literackim*). Spotykamy się tutaj z widocznym trudem uchwycenia tego, co w przedmiocie konieczne, istotne, a nie z obracaniem w koło terminami. Ingarden nie cofa się przed analizą skomplikowanych spraw i nie chce upraszczać bytu, nie żąda też dla siebie przywileju mętności. Od czytelnika wymaga współaktywności poznawczej, odpowiedniego nastawiania się na kontakt z przedmiotem. Język traktuje — zgodnie z jego naturą — jako środek utrwalania i przekazywania poznania. Zwraca uwagę na niebezpieczeństwa płynące z zasugerowania się tą postacią języka, jaką wytworzyło życie potoczne. Język przednaukowy nie zawsze jest adekwatny wobec skomplikowanych i różnorodnych struktur bytowych.

Dziwić może, a nawet razić niektórych to, iż cały ten trud przedmiotowego, „źródłowego”, trafnego ujęcia dotyczy przeważnie czystych możliwości.

Rozległy jest zakres spraw poruszonych przez Ingardena. W książkach jego i artykułach znajdujemy ogólną koncepcję filozofii, bogate w pomysły analizy egzystencjalno- i formalno-ontologiczne, bardzo szczegółowe analizy estetyczne, teorie poszczególnych rodzajów dzieł sztuki (osadzone w ogólną teorię bytu), zarys teorii organizmu (jako przedmiotu indywidualnego wyższego rzędu), teorię języka, uwagi dotyczące podstaw logiki i etyki czy też poznawalności cudzych stanów psychicznych. Wykaz ogólnikowy i niezupełny.

Szczególnym bogactwem, oryginalnością i doniosłością treści charakteryzuje się *Spór o istnienie świata* — dwutomowe fundamentalne dzieło Ingardena. Poszczególne rozdziały *Sporu* stanowią właściwie jakby małe monografie zasadniczych dla ontologa czy metafizyka kwestii. Znajdujemy tam np. ogólną typologię bytów, teorię materii i formy, teorię istoty, teorię relacji. W niektórych tych sprawach Ingarden ukazał nowe możliwości rozwiązań i podjął dokładniejsze analizy problemów nie ruszanych w sposób owocny bodaj od Arystotelesa. Dla proponowanych przez siebie rozwiązań znalazł efektywne zastosowania (np. teorii materii i formy do analizy dzieł sztuki). Bogactwo propozycji otwierających ciekawe perspektywy teoretyczne przysłonić może czytelnikom *Sporu* główny cel i główny rezultat dzieła. A przecież jest on nie mniej ważny od innych rezultatów.

Przy końcu drugiego tomu zarysowuje się — można powiedzieć — krach obranego punktu wyjścia: zalecana przez twórcę fenomenologii i wielu innych filozofów nowożytnych „metoda transcendentálna” w rozwiązywaniu sporu między idealizmem a realizmem dopuszcza tylko takie

rozwiązania, które prowadzą do sprzeczności. Na czym ta sprzeczność polega? Metoda transcendentálna wychodzi od stwierdzenia odmienności i odrębności „czystej świadomości” (dostarczającej nam wiedzy niepowątpiewalnej i samej niepowątpiewalnej co do swego istnienia) i tego, co realne, i żąda, aby twierdzenia o istnieniu świata realnego miały pełne zagwarantowanie w danych „czystej świadomości”. W wyniku przeprowadzonych analiz okazuje się, że świat realny (w ustalonym przez *Spór* znaczeniu) z uwagi na swą czasowość istnieje samoistnie, lecz pochodnie, a „czysta świadomość” z jednej strony — z uwagi na swoją czasowość — też charakteryzuje się samoistością i pochodnością, z drugiej zaś strony pozostaje w związkach z ciałem, a więc ze światem realnym.

Nie podjęto jeszcze analizy znaczenia tego rezultatu *Sporu*. Być może, że źródłem tej „sprzeczności” jest pomieszanie w Husserlowym ustawieniu sprawy punktu widzenia epistemologicznego i punktu widzenia ontologicznego.

Nie sposób tu — chociażby krótko, ale informatywnie — omówić całości dotychczasowego dorobku filozoficznego Ingardena. Rezygnuję więc z pokazania czytelnikowi doniosłości tego dorobku, poprzestając na wskazaniu, gdzie jej szukać należy. Ograniczę się do dwóch spraw: do przedstawienia jego teorii bytu (pozwala ona lepiej zrozumieć szczegółowsze analizy) oraz do próby odpowiedzi na pytanie: „co nowego do rozwoju filozofii wniósł Ingarden?” Pamiętać jednak należy, że uwagi te dotyczą kogoś, kto znajduje się w pełni sił twórczych i zapowiada ogłoszenie szeregu nowych książek!

2. Badania metafizyczne winny być poprzedzone badaniami ontologicznymi. Nie tyle dlatego, że nie znamy jeszcze drogi badań metafizycznych (w świetle wypowiedzi Ingardena nie bardzo wiadomo, czy metafizyka to coś więcej niż tylko zbiór odrębnych problemów), ile że można wskazać na sposób postępowania w ontologii. Ontologia, ustalając apriorycznie (tzn. tu niezależnie od wartości spostrzeżeń, w aktach poznania ejdetycznego) związki konieczne oraz czyste możliwości, uchronić może metafizykę od przypadkowego partykularyzmu czy jednostronności, od pośpiesznej tendencji do monistycznych (w takim czy innym sensie) ujęć. Stwierdzić jednak trzeba, że: a) efektywność ontologicznych operacji poznawczych zagwarantowana jest tym, iż w pewnej dziedzinie bytu znajdują się idee, a związki zachodzące w zawartościach tych idei wyznaczają czyste możliwości, b) stosowalność ontologii do metafizyki płynie stąd, iż przedmioty faktycznie istniejące są konkretyzacjami lub realizacjami odpowiednich idei. Koncepcja ontologii jest tu ściśle związana z koncepcją idei.

Ingarden ma wątpliwości co do tego, czy istnieje pojęcie o jednolitej treści, które by można orzekać o wszystkim. Trzeba się jednak w badaniach ontologicznych posługiwać jakimś — choćby traktowanym jako tymczasowy skrót — słowem, które by się odnosiło do wszelkiego jestestwa, do czegokolwiek. W tej funkcji występują słowa „coś”, „byt”, „przedmiot” (ten ostatni wyraz jest używany też w sensie węższym).

Każdy byt rozpatrywać można pod trzema różnymi właściwymi mu względami. W każdym bowiem bycie wyróżnić można jakąś treść, czyli materię (jakościowe uposażenie bytu), jakąś formę (w której stoi materia) oraz istnienie (w jakimś sposobie). Można tu mówić przenośnie o trzech „składnikach” czy „stronach” bytu. Materia, forma i istnienie razem współ-

stanowią byt (nie można ich traktować jako przedmioty: są *entis*, a nie *entia*), są jego koniecznymi, ale nierównorzędnymi elementami czy czynnikami: każdy z nich pełni inną rolę w przedmiocie. Sposób istnienia jest proporcjonalny do treści bytu, jest wyznaczony przez tak lub inaczej uformowaną materię. Jednakże treść bytu nie wyznacza faktycznego istnienia bytu. (Osobno należałoby rozważyć przypadek bytu pierwotnego, ale i tutaj nie będzie automatycznego przejścia z ontologii do metafizyki). Dlatego też samo badanie treści bytu nie doprowadzi do tezy o jego faktycznym istnieniu, ale co najwyżej do tezy o tym, jaki sposób istnienia przysługiwałby danemu bytowi, gdyby ten faktycznie zaistniał.

Teza o rozróżnieniu w bycie materii i formy ma niewiele wspólnego z hylemorfizmem Arystotelesa. Ingarden odrzuca zdecydowanie Arystotelesowe pojęcie „materii pierwszej”. Jeśli stosunek arystotelesowskiej formy do materii daje się ująć jako stosunek tego, co określa, do tego, co określane — to do Ingardenowego pojęcia materii i formy można dojść poprzez wyróżnienie w tym, co określa (w „określaczu”) dwóch momentów: momentu jakości oraz momentu funkcji tej jakości w przedmiocie. Ta funkcja jakości (czyli materii — w sensie Ingardena), a więc to np., że owa jakość „przysługuje”, „stanowi”, „kwalifikuje” itp., jest formą (w sensie Ingardena). Forma jest przeciwstawiona radykalnie jakości. Materia uformowana to jakość pełniąca określoną rolę w przedmiocie.

Nie jest tak, jak chcą niektórzy, że wszystko, co da się wyróżnić w bycie, to jego cechy. Nie są cechami bytu materia, forma czy istnienie. Sama cecha jest pewną uformowaną materią, która przysługuje podmiotowi cech i odpowiednio istnieje. Podmiot zaś cech jest ukwalifikowany bezpośrednio przez jakość lub zespół jakości stanowiących naturę konstytutywną danego przedmiotu. W przedmiocie poza tym wyróżnić niejednokrotnie można strukturę: części — całość. Struktura ta wiąże się z strukturą: podmiot cech — cechy¹. Możliwe są przedmioty o bardziej skomplikowanej, dwustronnej budowie: przedmioty te (mówiąc skrótowo) oprócz własnej struktury bytowej posiadają zawartość, w której wystąpić mogą inne struktury. Przedmiotami takimi są idee oraz byty czysto intencjonalne, przy czym zawartość idei ma inną strukturę niż zawartość bytów czysto intencjonalnych. Rozpatrywanie takich przypadków bytowych, jak organizm, świat, dziedzina przedmiotowa, stawia nas wobec nowych sytuacji formalnych. Tutaj spotykamy się m.in. z pojęciem układu względnie izolowanego; to podstawowe pojęcie cybernetyki wystąpiło bodaj wcześniej u Ingardena, i to w szerokim kontekście ontologicznym.

Istnienie nie jest tym, co istnieje, lecz tym, czym coś istnieje. Traktowanie istnienia jako cechy jest zafałszowaniem specyficznej roli, jaką ono pełni w bycie. Każdemu bytowi przynależy jakiś sposób istnienia. Ingarden rozróżnia między *modus existentiae* a *momentum existentiale*. W każdym sposobie istnienia wyróżnić można szereg momentów bytowych i dzięki temu uzyskujemy możliwość dyskursywnego uchwycenia różnicy między poszczególnymi sposobami istnienia. Niektóre z momentów bytowych związane są z czasowym charakterem istnienia niektórych przedmiotów.

¹ To nakładanie się w bycie dwóch różnych struktur pozwala uzasadnić tezę wielu filozofów o niestykaniu się problematyki fizycznej i metafizycznej: jest to zrozumiałe, jeżeli prawdą jest, iż problematyka fizyki odnosi się tylko do pewnego aspektu, do pewnej struktury przedmiotu. W związku z tą sprawą pozostają też analizy Ingardena dotyczące stosunku „materiału” do struktury: materia—forma.

Ingarden rozpoczyna swe egzystencjalne rozważania od wyróżnienia szeregu momentów bytowych, układających się w pary, których człony się wykluczają. Oto one: samoistność (albo niesamoistność), samodzielność (niesamodzielność), zależność (niezależność), pierwotność (pochodność), aktualność (nieaktualność), szczelinowość (nieszczelinowość) i inne. Momenty te mogą występować w rozmaitych kombinacjach. Niesprzeczne, zgodne zestawy momentów bytowych stanowią (wzgl. wyznaczają) możliwe sposoby istnienia.

W rezultacie otrzymujemy cztery zasadnicze sposoby istnienia (i odpowiednio do tego cztery zasadnicze sfery bytu): absolutny (ponadczasowy), realny (czasowy), idealny (pozasasowy), czysto intencjonalny (nieczasowy, niekiedy pozornie czasowy, jakby-czasowy). Każdy z tych sposobów istnienia dopuszcza odmiany. Najwięcej ich znajdujemy w ramach bytu realnego. Inaczej tu istnieją przedmioty trwające w czasie (i będące podmiotami cech), a inaczej ich cechy, stany rzeczy, procesy, zdarzenia. Dalsze modyfikacje pojawiają się w związku z fazami czasowego istnienia: inaczej istnieje to, co terażniejsze, a inaczej to, co przeszłe lub przyszłe. W ramach bytu idealnego występują idee oraz indywidualne byty idealne (należą tu przedmioty badań matematycznych). W zaklasyfikowaniu niektórych przypadków bytowych występują trudności, tak jest np. z relacjami pewnego typu.

W obrębie bytu realnego zachodzą zasadniczo dwa rodzaje uwarunkowań. Do pierwszego należą uwarunkowania koniecznościowe, istotnościowe. Wyznaczone są one ostatecznie przez związki zachodzące między czystymi jakościami. (Poznajemy je na terenie ontologii). Drugi rodzaj stanowią uwarunkowania przyczynowe, a zwłaszcza uwarunkowania płynące z pochodnego charakteru bytu czasowego. Powstaje tu zagadnienie specyficznie metafizyczne, zagadnienie podyktowane faktycznym istnieniem (o ile takie zachodzi) bytu realnego, mianowicie zagadnienie istnienia bytu pierwotnego czy nawet absolutnego. Ponieważ — zdaniem Ingardena — to, co idealne (z racji swej pozasasowości) istnieje pierwotnie, a zarazem pozbawione jest (z racji swej nieaktualności) aktywności, możliwości sprawstwa — na gruncie Ingardenowej teorii bytu zarysowuje się jakby dwoistość „ontycznego uzasadnienia” świata realnego: gdzie indziej należy szukać racji jego struktury, a gdzie indziej racji jego istnienia. Warto sobie uświadomić, że jeśli metafizyka nie przeprowadzi korektury tego wyniku ontologii, będzie musiała tę dwoistość akceptować.

Jak częściowo widać z tego zarysu, Ingarden dał niejako — dosyć szczegółową i bodaj kompletną — topografię możliwości bytowych, z jakimi winien się liczyć filozof. Wykład tej „architektoniki możliwości” oznacza się stosunkowo dużą przejrzystością, konsekwencją planu. Łatwo na ogół uchwycić punkty widzenia i motywy, którymi się autor *Sporu* kieruje. Rzecz rzadko spotykana wśród ontologów czy metafizyków. Jak już powiedziałem wyżej, Ingarden nie żąda dla siebie przywileju mętności. Daje kryteria klasyfikacji egzystencjalnej przedmiotów. Jego typologia bytów jest pełniejsza i konsekwentniejsza niż innych. Liczy się z rozmaitymi możliwościami, co łatwo sprawdzić, porównując ją z poglądami na ten temat np. Platona, Arystotelesa, Tomasza z Akwinu, Dunsa Szkota, Henryka z Gandawy, Meinonga, Husserla, Borowskiego, N. Hartmanna — że wymienię dawnych i nowszych pluralistów. Oczywiście, są tu sprawy dyskusyjne i są dalsze pytania o kryteria istnienia. Nie wszystkim łatwo

zapewne dojrzyć pozytywnie i ująć pojęciowo pewne swoistości ontyczne, np. te, które zachodzą w obrębie sfery idealnej czy czysto intencjonalnej. Pamiętajmy przy tym, że znajdujemy się na terenie ontologii, a więc ustalamy na razie tylko czyste możliwości, budujemy aparaturę pojęciową, która ma wyróżnić i uwzględnić rozmaite dopuszczalne przypadki czy sytuacje bytowe. Przejście przez trening ontologii wzbogaca i uczula, a przede wszystkim rozszerza perspektywy teoretyczne filozofa.

3. Na pytanie, co nowego wniosła do filozofii dotychczasowa twórczość Romana Ingardena? — czytelnikowi jego pism nasuwa się przede wszystkim taka odpowiedź: wiele szczegółowych analiz, które nie tylko dają jakieś wyniki, proponują pewne punkty widzenia, ale poza tym są typowymi przykładami roboty (słowo specjalnie tu użyte) filozoficznej. Wyżej postawione pytanie chciałbym jednak tak rozumieć, że chodzi w nim o takie wyniki badań Ingardena, które zmodyfikowały w wyraźny sposób stan badań w pewnych dziedzinach filozofii. Niektóre rezultaty badań Ingardena są ważne głównie z punktu widzenia rozwoju fenomenologii (rozumianej jako kierunek czy szkoła). Do takich zaliczyłbym np. doniosłe epistemologicznie rozróżnienie między *Erleben* a *Durchleben*. Znaczenie innych rezultatów Ingardena wybiega daleko poza zakres oddziaływań fenomenologii. Należą tu:

a) Odróżnienie „sposobu istnienia” i „momentu bytowego” oraz charakterystyka poszczególnych sposobów poprzez wyróżnienie w nich momentów bytowych. Dzięki temu możliwe są bardziej pogłębione i precyzyjne analizy egzystencjalne oraz istnieje jednolite kryterium dla typologii przedmiotów.

b) Nowa teoria idei jako struktury dwustronnej, w której zawartości występują stałe i zmienne. Wobec tej teorii odpadają dotychczasowe argumentacje za sprzecznością idei — zarówno tych, którzy nawiązują do Arystotelesa, jak i tych, według których idea czegoś białego musi być sama biała, a idea kwadratu musi być kwadratowa czy kwadratem. (Nie znaczy to, że w ten sposób uzasadniono faktyczne istnienie idei).

c) Rozbudowanie teorii bytu czysto intencjonalnego i zastosowanie jej do teorii języka i teorii poszczególnych rodzajów dzieł sztuki. W ten sposób — częściowo przynajmniej — ugruntowano filozoficznie estetykę.

d) Zasadniczy wynik *Sporu o istnienie świata*, który zdaje się podważać celowość stosowania „metody transcendentalnej”. Wynik ten skłania do zastanowienia się nad tym, jaki właściwie sens ma postulat „redukcji fenomenologicznej” i jakie za nim kryją się założenia. Sprawa ważna nie tylko dla fenomenologii.

e) Sformułowanie zdecydowanej w swym maksymalizmie koncepcji teorii poznania i wskazanie na warunki jej realizacji. Teoria poznania w tej koncepcji uzyskuje pełną samoświadomość swego charakteru.

f) Przeprowadzenie — na gruncie polskim i obcym — krytyki pewnych rozpowszechnionych, zbyt wczesnie podjętych lub upraszczających wiele spraw stanowisk filozoficznych. Kontynuacja krytyki psychologizmu. Krytyka niektórych tez nepozytywizmu pozwoliła uświadomić sobie faktyczne ich założenia i konsekwencje.

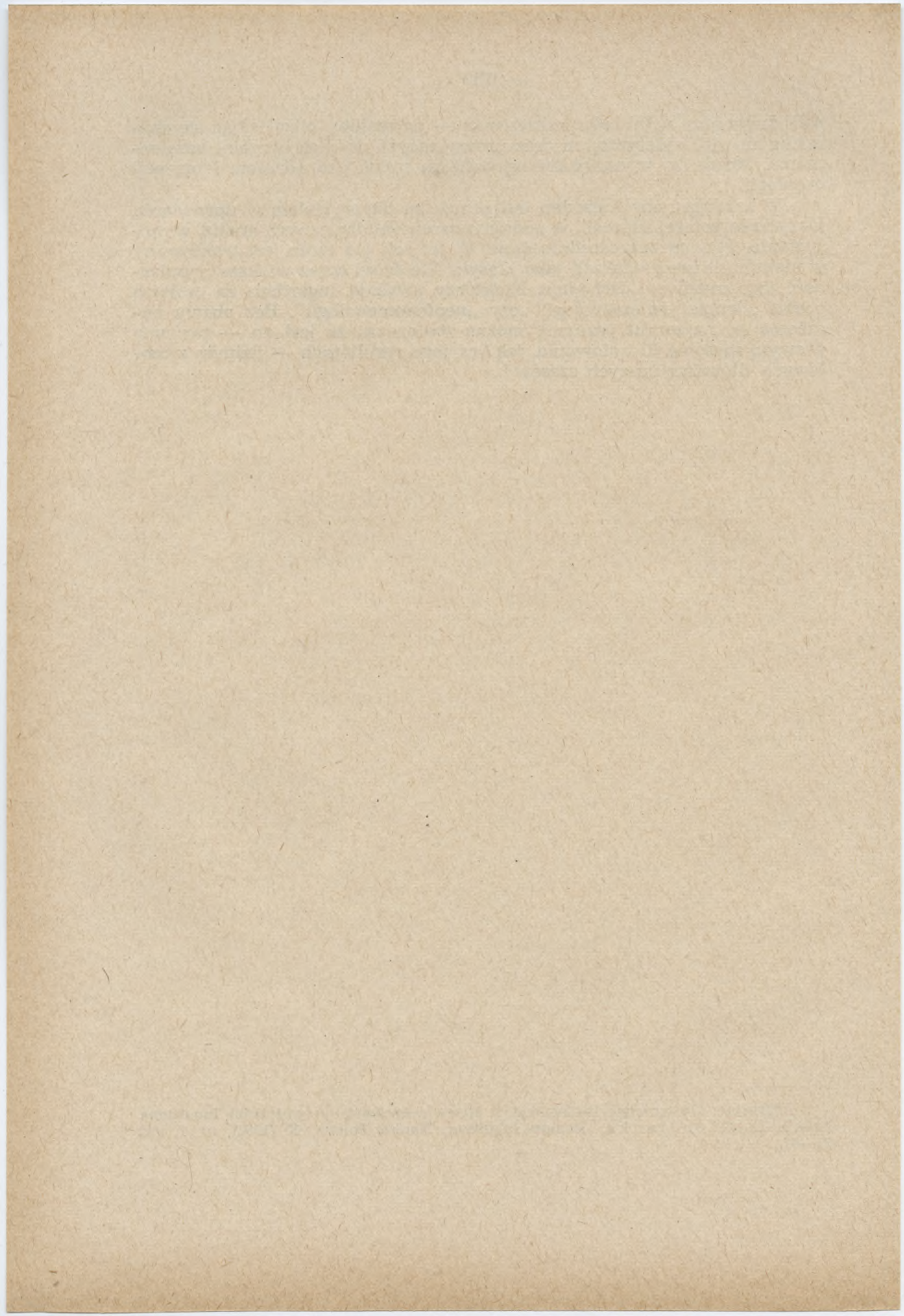
W ten sposób zwróciliśmy tylko uwagę na ważniejsze momenty.

4. W dorobku filozoficznym Ingardena spotkać można i luki. Odczuwa się np. zaniedbanie analiz epistemologicznych na korzyść ontologicznych. I tak, dla pełniejszego ugruntowania ontologii — która w koncepcji filo-

zofii Ingardena pełni rolę podstawową — należałoby bliżej zająć się charakterem ujęć eidetycznych oraz prowadzących do nich operacji uzmienniania. Można by wysunąć szereg ważkich pytań pod adresem koncepcji ontologii.

W każdym razie Ingarden jest przednim nauczycielem w uprawianiu klasycznie pojętej filozofii, w podejmowaniu ontologicznych analiz, w opisywaniu tego, co bezpośrednio dane. W tej roli już teraz jest traktowany w niektórych środowiskach jako klasyk. Nie dziwi coraz większa popularność jego myśli na Zachodzie. Niektórzy uważają Ingardena za czołową postać „drugiej fenomenologii” czy „neofenomenologii”. Bez obawy narażenia się na zarzut przesady można stwierdzić, że jest on — zarówno w swym sposobie filozofowania, jak i w jego rezultatach — jednym z czołowych filozofów naszych czasów².

² Krótkie, ale treściwe informacje w sprawie życiorysu i twórczości Ingardena podaje D. Gierulanka, *Roman Ingarden*, Nauka Polska, X (1962), nr 1, str. 93—97.

Tadeusz Kwiatkowski

Obchody rocznicy pascalowskiej w Polsce

Wielostronny dorobek myślowy Pascala stanowi wartość ogólnoludzką. Nic więc dziwnego, że obchody rocznic pascalowskich posiadają zawsze charakter międzynarodowy. Taki charakter miały również obchody związane z ostatnią rocznicą Pascala, mianowicie z trzechsetleciem (19 sierpnia 1962 r.) jego śmierci. Rocznicą ta była obchodzona m.in. i w naszym kraju. Celem tego artykułu jest właśnie krótkie omówienie polskich prac związanych z obchodami tej rocznicy.

Prace poświęcone obchodom rocznicy pascalowskiej w Polsce obejmują: A. odczyty, B. publikacje drukowane.

A. Odczyty. — Zostały wygłoszone następujące odczyty naukowe lub popularnonaukowe: 1. Prof. dr Izydora Dąmbska — Zagadnienie czasu w filozofii Pascala (odczyt wygłoszony dwa razy: na posiedzeniu Tow. Naukowego KUL w Lublinie, dnia 28 IX 1962 r. oraz na posiedzeniu Oddziału Krakowskiego Polskiego Towarzystwa Filozoficznego w Krakowie, dnia 13 X 1962 r.). 2. Prof. dr Armin Teske — Blaise Pascal (odczyt wygłoszony w ramach Powszechnych Wykładów Uniwersyteckich UMCS w Lublinie, dnia 13 V 1962 r.). 3. Ks. Prof. dr Stanisław Kamiński — Rola Pascala w dziejach metody dedukcyjnej (odczyt wygłoszony na jednym z posiedzeń Towarzystwa Naukowego KUL). 4. Tadeusz Kwiatkowski — Osobowość i twórczość filozoficzna Pascala (odczyt wygłoszony w ramach odczytów popularnonaukowych Oddziału Lubelskiego Polskiego Towarzystwa Filozoficznego w Lublinie, dnia 2 V 1962 r.).

1. W odczycie poświęconym zagadnieniu czasu w filozofii Pascala prof. Dąmbska zwraca uwagę, wbrew pozornie marginesowemu traktowaniu tego zagadnienia przez samego Pascala, na ważność pojęcia czasu w jego poglądach filozoficznych. Zagadnienie czasu jest przecież ważne dla centralnej u Pascala sprawy, jaką jest dramatyczna sytuacja egzystencjalna człowieka, będącego „nicością wobec nieskończoności a wszystkim wobec nicości”.

Pascal, który w rozprawie *De l'esprit géométrique* uznał, że definicja czasu nie jest potrzebna, używa terminu „czas” już to na oznaczenie mierzalnej własności trwania zmieniających się bytów realnych lub samego ich przemijającego trwania, już to na oznaczenie trwania nieskończonego, którego wycinek wypełnia przemijanie bytów skończonych. Pojmuje też czas jako *continuum* nieskończenie podzielnych chwil (stąd dwie nieskończoności czasu). Uwagę skupia głównie na pojęciu czasu przeżywanego i na świadomym stosunku człowieka do czasu, kontynuując niektóre myśli św. Augustyna, ale w pewnych punktach przeciwstawiając się mu.

Doświadczenie przemijania czasu, zagrożenie przez czas jest podstawowym elementem naszej świadomości i źródłem nieustannego niepokoju. Przeżywając czas nastawieni jesteśmy stale na przyszłość, odwracając się od teraźniejszości, która jest jedynie „naszym czasem”. To nastawienie na przyszłość jest równocześnie nastawieniem na wieczność, która — jak pisze Pascal — „musi oszałamiać krótkie nasze trwanie”.

Prof. Dąbska starała się również pokazać, czym różnią się poglądy Pascala na czas od innych koncepcji XVII wieku i w jakiej mierze wyprzedzają koncepcje późniejsze.

2. Celem odczytu prof. Teske było przypomnienie dzieła i osoby Pascala. Nieco szczegółowiej zostały omówione: Stosunek Pascala do jego siostry Jacqueline, pewne zagadnienia z dziedziny nauk ścisłych oraz poglądy etyczne Pascala w oparciu o *Prowincjałki*.

3. Przedmiotem odczytu ks. Kamińskiego było zagadnienie wkładu Pascala w wypracowanie i doskonalenie metody dedukcyjnej. Zarys metody dedukcyjnej powstał dzięki praktyce starożytnych matematyków oraz analizom teoretycznym Platona i Arystotelesa. W ciągu wieków metoda ta podlegała stopniowemu doskonaleniu. W czasach nowożytnych dokonywało się to przy okazji komentowania *Elementów* Euklidesa oraz analityczno-intuicyjnej epistemologii Kartezjusza. Pascal przejął w tej sprawie — w zasadzie — idee Kartezjusza, ale je zmodyfikował: a) bardziej syntetycznie pojął metodę dedukcyjną, b) wyeliminował oczywistość z samego procesu dedukcji, zostawiając ją jedynie w punkcie wyjścia (zaczątki formalizacji dowodów), c) definicje w dedukcji pojął jako nominalne i arbitralne, d) przypisał definicjom nie tyle rolę przesłanek w dedukcji, ile rolę podstawy dla reguł zastępowania, e) w ogóle głębiej niż inni mu współcześni pojął ducha matematyki.

4. W swoim odczycie omówiłem krótko życiorys i pewne cechy osoby Pascala oraz jego poglądy filozoficzne określane mianem pesymizmu i sceptycyzmu (bliższego omówienia tych poglądów mam zamiar dokonać w osobnym artykule).

B. Publikacje drukowane. — Na publikacje drukowane, poświęcone uczczeniu omawianej rocznicy pascalowskiej, składają się przede wszystkim artykuły traktujące o osobie i życiu Pascala. Są one następujące: 1. Bronisław Bozowski, *Pascal*, cz. I, „Przewodnik Katolicki” nr 34, z dn. 26 VIII 1962 r., cz. II (pt. *Dramat Pascala*) tamże nr 35 z dn. 2 IX 1962 r. 2. Lucien Goldmann — *Pascal*, „Argumenty” nr 32 (218), z dn. 12 VIII 1962 r. 3. Zygmunt Kubiak — *Pascal*, „Tygodnik Powszechny” nr 34 (709), z dn. 26 VIII 1962 r. 4. Mieczysław Tazbir, *Blaise Pascal*, „Kierunki” nr 33 (322), z dn. 19 VIII 1962 r. 5. Mieczysław Tazbir, *Świadomość heroiczna*, „Życie i Myśl” nr 9—10 (99—100), wrzesień—październik 1962 r.

1. Treścią artykułu ks. Bozowskiego jest analiza życia i osoby Pascala na tle jego poglądów filozoficzno-religijnych. Autor próbuje pokazać etapy rozwoju Pascala, zwracając głównie uwagę na jego rozwój religijno-moralny. W drugiej części artykułu, poświęconej głównie okresowi życia Pascala po słynnej nocy listopadowej (23 XI 1651 r.), autor kontynuując analizę poglądów ascetyczno-teologicznych Pascala, próbuje między innymi wyjaśnić zagadnienie przyczyny powstania *Prowincjałek* i *Apologii*.

2. Artykuł opublikowany w „Argumentach” jest polskim przekładem (przekładu dokonał Jan Guranowski) artykułu Lucien Goldmanna

wydrukowanego na łamach jednego z numerów tygodnika „France Observateur”. Jest to właściwie zwięzłe streszczenie książki Goldmanna o Pascalu pt. *Le Dieu Caché*, Paris 1955 r.

3. Swój artykuł o Pascalu Zygmunt Kubiak określa jako „niesystematyczne notatki, pisane pod wpływem lektury *Myśli*, na temat filozofii Pascala i pascalskiego stylu filozofowania”. Autor bardzo wnikliwie charakteryzuje styl filozofowania Pascala, określając go jako naturalny w dosłownym znaczeniu terminu. Pascal wyraża swoje myśli filozoficzne tak, jak one powstają, nie kępując się żadnymi powszechnie przyjętymi zasadami. W związku z tym poglądem autor artykułu twierdzi, że *Myśli* to nie tylko dzieło nie dokończone, lecz również dzieło, które zgodnie z pascalskim stylem filozofowania nigdy dokończone być nie mogło.

Bardzo interesująca i wnikliwa wydaje się uwaga na temat sceptycyzmu Pascala i jego stosunku do pesymizmu. Pascal, zdaniem Kubiaka, był sceptykiem, ale nie był pesymistą. Autor twierdzi, że tylko taki sceptycyzm można nazwać konsekwentnym. Rzeczywiście, konsekwentny sceptyk nie może wygłaszać na temat losów człowieka ani sądów pesymistycznych, ani sądów optymistycznych. Wprawdzie można mówić o pewnym optymizmie Pascala, ale optymizm ten wynika u niego nie tyle ze źródeł filozoficzno-poznawczych, ile ze źródeł mistyczno-religijnych.

4. Pierwszy artykuł Tazbira (*Blaise Pascal*) poświęcony jest charakterystyce postaci Pascala. Autor określa postać Pascala jako „wielofizjonomiczną”, polemizując równocześnie z koncepcją „etapów i nawróceń w życiu Pascala”. Charakterystyka osobowości Pascala wiąże się ściśle z charakterystyką jego koncepcji człowieka i związanych z tą koncepcją poglądów filozoficznych.

5. Drugi artykuł Tazbira (*Świadomość heroiczna*) można podzielić na dwie zasadnicze części: Przedmiotem pierwszej jest zagadnienie przyczyn rozbieżności poglądów na Pascala i jego filozofię. Autor wymienia kilka takich przyczyn, a między innymi następujące: właściwości głównego dzieła filozoficznego Pascala *Myśli*, mającego charakter luźnych zapisków, daleki od jednoznacznego sformułowania doktryny; nieporozumienia wynikające z przypisania Pascalowi pewnych wypowiedzi, a nawet rozpraw (podejrzewa się np. z dużym uzasadnieniem, że *Rozprawa o namiętnościach miłości* nie jest dziełem Pascala); nieporozumienia interpretacyjne, wynikające z nieuwzględnienia uwag Pascala dotyczących aspektu rzeczywistości wyróżnianego w danych rozważaniach („aspekt rzeczy”, „wedle świata”, „wedle Boga” itp.); nieporozumienia płynące z nieodróżniania chwytów retorycznych od wypowiedzi charakterystycznych dla właściwych poglądów Pascala itp.

W drugiej części artykułu Tazbir podaje zwięzłą charakterystykę filozofii Pascala. Filozofia ta jest filozofią dialektyczną w pełnym tego słowa znaczeniu. Dialektyczność ta polega na stwierdzeniu przez Pascala sprzeczności tkwiących zarówno w człowieku, jak i w świecie, w którym realizuje się egzystencja ludzka. Z takich poglądów — nazwijmy to tak — ontologicznych Pascala wynikają jego postawy: filozoficzno-poznawcza i etyczna. Pierwszą z nich charakteryzują np. następujące twierdzenia: „wszystkie zasady są prawdziwe: pirrończyków, stoików, ateuszów itd., ale ich wnioski są fałszywe, ponieważ przeciwne zasady są też prawdziwe”. „Wszyscy błędzą w tym najbardziej, że każdy idzie za jedną prawdą; błąd polega nie na tym, że idą za fałszem, ale, że nie idą za inną prawdą”.

„Zródłem wszystkich herezji jest niezrozumienie zgodności dwóch prawd przeciwnych i mniemanie, że nie da się ich pogodzić. Źródłem wszystkich herezji jest wykluczenie niektórych prawd”¹.

Zdaniem Tazbira, który zgadza się w tym punkcie z książką Goldmanna *Le Dieu Caché*, Pascal w dialektycznej koncepcji myślenia nie tylko wyprzedził wszystkich klasyków dialektyki (Kanta, Hegla, Marksa), lecz ponadto dostrzegł (na co dopiero niedawno zwrócono uwagę), że nie można traktować dialektyki jako sztywnego schematu myślenia, że nie ma jednej uniwersalnej metody dialektycznej. Myślenie dialektyczne zależy bowiem od rzeczywistych stosunków między przeciwieństwami, będących tego myślenia przedmiotem.

Dialektyczna postawa etyczna polega na tym, żeby w realizacji naszej osobowości uwzględniane były oba bieguny tkwiących w nas przeciwieństw i przeciwieństw rzeczywistości, w którą jesteśmy uwikłani: „potrzeba poczucia poniżenia [...], aby iść ku wielkości, i poczucia wielkości [...] po przejściu przez poniżenie”. „Jeśli się chwali, poniżam go, jeśli się poniża, chwałę go”. „Nie ścierpię, aby miał spocząć w jednym lub w drugim [...]”. „Na co bądź się namyśli, nie zostawię go w spokoju”². Według Tazbira ta dialektyczna świadomość etyczna Pascala — świadomość konieczności wyrażenia się spokoju — nie jest wprawdzie świadomością tragiczną, jak się bardzo często twierdzi, jest jednakże świadomością heroiczną (stąd tytuł artykułu — T.K.). Jest bowiem świadomością, że jedność przeciwieństw w jakimkolwiek porządku można osiągnąć tylko czynnie, tylko drogą ciągłego napięcia działania.

Oprócz artykułów można wymienić inne publikacje drukowane poświęcone uczczeniu rocznicy Pascala, a przede wszystkim książkę *Blaise Pascal — Rozprawy i listy* wydaną niedawno przez Instytut Wydawniczy „Pax”. Jest to bardzo ładnie wydana książka o objętości XXVII + 478 stron druku małego (16°) formatu, zawierająca wybór rozpraw i listów Pascala w przekładzie Tadeusza Żeleńskiego-Boya (*Modlitwa o dobry użytek chorób*, *Trzy rozprawy o kondycji możliwych* oraz *Rozprawa o namietnościach miłości*; tłumaczenie przejrzane i poprawione w oparciu o najnowsze edycje francuskie) i Mieczysława Tazbira (pozostałe pozycje). Książka zawiera ponadto znakomity aparat naukowo-wyjaśniający, w postaci przypisów, obejmujących 120 stron drobnego druku. Wybór tekstów, napisanie przedmowy (tekst identyczny z wydrukowanym w „Życiu i Myśli” artykułem omówionym wyżej) i opracowanie przypisów jest dziełem Mieczysława Tazbira.

Zanim ukazała się książka, niektóre fragmenty zawartych w niej tekstów były drukowane w czasopiśmie: w „Życiu i Myśli” nr 9—10 (99—100) — *Listy do Roannezów*; w „Kierunkach” nr 31 (320) — *Nieznane myśli Pascala* (jest to 15 fragmentów rzekomo *Myśli Pascala*, odkrytych przez prof. Jean Mesnarda i opublikowanych w „Le Figaro Littéraire” nr 846, z dn. 7 VII 1962 r. Tłumacz tych fragmentów, Mieczysław Tazbir, odnosi się na ogół sceptycznie do odkrycia prof. Mesnarda); w „Kierunkach” nr 33 (322) wydrukowane są fragmenty listów, rozpraw i opinii o Pascalu wybrane i tłumaczone przez Mieczysława Tazbira.

Na zakończenie tego przeglądu publikacji poświęconych rocznicy Pa-

¹ Cytuję za Tazbirem, s. 8.

² Por., tamże, s. 10—12.

scala w Polsce wymienię jeszcze dwa artykuły prof. Armina Teske: 1. *Blaise Pascal — Krytyczny hold w trzechsetną rocznicę śmierci*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” PAN nr 1 (1963). 2. *Pascal a psychologia podświadomości*, „Kamena” z dn. 31 X 1962.

1. Pierwszy artykuł prof. Teske zawiera m.in.: przegląd głównych osiągnięć Pascala w zakresie matematyki i fizyki, dość obszerne omówienie prac Pascala dotyczących podstaw matematyki (szczególnie teorię definicji), analizę zagadnienia wiedzy intuicyjnej u Pascala i jej związku z wiedzą doświadczalną (zostały tu wykorzystane również rozprawy P. Nicole’a z 1661 r., powołujące się na Pascala) oraz szczegółową analizę fragmentu metodologicznego, który miał prawdopodobnie tworzyć wstęp do rozprawy o próżni. Omówiona jest również krytyka nauki w *Myślach*. Ostatnia część artykułu poświęcona *Prowincjałkom* i *Myślom* zawiera krytyczny przegląd poglądów etycznych Pascala.

2. Na treść drugiego artykułu prof. Teske składają się: pewne informacje dotyczące ustalenia właściwego tekstu *Myśli*, omówienie wpływu, jaki Pascal wywarł na teorię podświadomości podaną przez Pierre Nicole’a oraz omówienie wpływu *Prowincjałek* na działalność jezuitów w Chinach za czasów cesarza Khang-Hsi.

Z innych imprez poświęconych rocznicy pascalowskiej w Polsce wymienię dwie: Wystawa wydawnictw pascalowskich (tekstów Pascalowskich i prac o Pascalu) zorganizowana przez Bibliotekę Uniwersytecką KUL w Lublinie w dniach od 22 IX do 9 XI 1962 r. oraz Wieczór pascalowski zorganizowany w auli KUL dnia 11 XI 1962 r. Na imprezę tę złożyły się recytacje tekstów Pascala oraz dwa przemówienia naukowe o Pascalu: przemówienie doc. Gogacza na temat „Wielkość i tragizm Pascala” i przemówienie ks. dra Gierczyńskiego na temat „Blaise Pascal dans la littérature française”.

The first part of the report deals with the general situation of the country and the progress of the work during the year. It is followed by a detailed account of the various projects and the results achieved. The report concludes with a summary of the work done and the plans for the future.

The work during the year has been very successful and has resulted in many important discoveries. The progress made in the various fields of research is described in detail in the following pages.

The first part of the report deals with the general situation of the country and the progress of the work during the year. It is followed by a detailed account of the various projects and the results achieved. The report concludes with a summary of the work done and the plans for the future.

The work during the year has been very successful and has resulted in many important discoveries. The progress made in the various fields of research is described in detail in the following pages.

The first part of the report deals with the general situation of the country and the progress of the work during the year. It is followed by a detailed account of the various projects and the results achieved. The report concludes with a summary of the work done and the plans for the future.

The work during the year has been very successful and has resulted in many important discoveries. The progress made in the various fields of research is described in detail in the following pages.

Recenzje i sprawozdania

WALDEMAR VOISÉ: Początki nowożytnych nauk społecznych (Epoka Renesansu, jej narodziny i schyłek). Książka i Wiedza 1962, str. 386, cena zł 35,—

W porównaniu z poprzednią swoją książką, *Frycza Modrzewskiego nauka o państwie i prawie* (1956), autor znacznie rozszerzył krąg własnych zainteresowań. Pozostając w epoce Renesansu, z terenu Polski przeniósł się na teren międzynarodowy (Italia, Francja, Niemcy i inne), nie tracąc jednak kontaktu ze środowiskiem rodzimym, a do historii doktryn politycznych włączył historię kultury umysłowej wraz z dziejami historiografii oraz rozważania o historii nauk społecznych. Wskutek większego zakresu spraw poruszonych inny jest charakter niniejszej pracy w stosunku do poprzedniej. Książka o Fryczu Modrzewskim była przeważnie studium źródłowym, obecna jest natomiast pracą wybitnie syntetyczną i erudycyjną, opartą głównie na opracowaniach dotyczących Renesansu oraz innych. Obfitość wykorzystanej literatury zagranicznej, której autorami są nieraz tak znakomici uczeni, jak Ernst Cassirer oraz Leonardo Olshki, a także prac polskich, sprawia, że książka stanowi pewnego rodzaju podsumowanie aktualnego stanu wiedzy o tematyce autora. Toteż cenne są liczne przypisy na końcu rozdziałów, informujące o książkach i artykułach trudno na ogół dostępnych w naszych księgozbiorach. Autor jednak nie rezygnuje z możliwości wysuwania własnych sądów oraz korzysta również ze źródeł podstawowych, czerpiąc materiał z pism Bacona, Bodina, Machiavellego, Modrzewskiego i innych. Szczupłość książki w stosunku do wielości spraw poruszonych zadecydowała o metodzie opracowania zagadnień, które wymagały nieraz osobnych i więcej sprecyzowanych rozważań.

W słowie „Od autora” dowiadujemy się, że w pracy pominięto problematykę kształtowania się nauk ekonomicznych oraz ograniczono się do zarysu ogólnej problematyki, wskutek czego książka daje mniej, aniżeli jej tytuł zapowiada. Autor nie trzymał się konsekwentnie ram czasowych (okres od schyłku XV wieku do pierwszych lat wieku XVII), gdyż zbyt sztywne ich przestrzeganie uniemożliwiłoby ukazanie ewolucji wielu koncepcji (str. 5—6).

Intencje autora, jak można sądzić, były więc ambitne a zarazem trudne do przeprowadzenia. Teraźniejsza historia nauk społecznych jest młodą dziedziną wiedzy i posiada oparcie w teorii nauk współczesnych. Na tej podstawie można dopiero szukać w przeszłości zagadnień, ich powstawania i rozwiązań, a przede wszystkim ich syntezy.

Ogólnie wiadomo, że współczesna teoria nauk społecznych wykazuje liczne braki oraz budzi rozmaite kontrowersje wśród uczonych, nie stanowi więc wystarczającego i pewnego drogowskazu do wędrówki w ich przeszłość. Stąd

rozumiałe dążenie u autora do usunięcia panującej współcześnie różnicy zdań, o czym jest mowa w pierwszym rozdziale „O zadaniach i metodzie nauk społecznych”. Następne trzy rozdziały zawierają główną treść pracy. W drugim, najobszerniejszym „Formowanie się nowożytnej postawy poznawczej”, autor przedstawił syntetycznie oraz ewolucyjnie jej różne składniki. Rozdział trzeci „Początki nauki o społeczeństwie w dziełach historycznych” oraz czwarty „Myśl społeczna i polityczna w dziełach o państwie i prawie” są ściśle związane z tytułem pracy. Rozdział piąty „Sprzeczności i przeszkody nie przewyżnione” i szósty „Osiągnięcia i dalsze perspektywy” stanowią zakończenie pracy. Dochodzą streszczenia rosyjskie i francuskie oraz skorowidz nazwisk.

Z punktu widzenia metodologicznego nasuwają się następujące uwagi:

Podstawowe pojęcia dla niniejszej pracy to pojęcie „nauk społecznych” oraz pojęcie „historii nauk społecznych”. W okresie międzywojennym chętnie posługiwano się u nas terminem „nauki humanistyczne”, którym określano zwykle nauki historyczne oraz wszelkie filologie. W tym znaczeniu liceum humanistyczne dawało przewagę językom i historii nad przedmiotami matematyczno-przyrodniczymi. Po wojnie zaktualizował się termin „nauki społeczne”, który jak gdyby wyparł poprzedni z obiegu. Powstaje pytanie, w jakim sensie posługujemy się terminem „nauk społecznych”. W pracy nie sprecyzowano wyraźnie pojęcia „nauk społecznych”. O ile można się domyślać, autor pojmuje „nauki społeczne” w węższym zakresie, to znaczy zalicza do nich socjologię i wszelkie nauki z socjologią spokrewnione (ekonomię), a pomija różne filologie, czyli nauki lingwistyczne, oraz nauki historyczne, chociaż co do ostatnich stanowisko autora jest chwiejne.

O pojęciu „historii nauk społecznych” traktuje się w pierwszym rozdziale książki („Historia nauki i charakter historii nauk społecznych”), jest ono jednak sformułowane zbyt szeroko, autor mówi bowiem wśród innych określeń, że: „historia nauk społecznych jest historią intelektualnego reagowania na zjawiska świata zewnętrznego” (str. 15). Przyjąwszy powyższe określenie należałoby włączyć między innymi do historii nauk społecznych także historię literatury i sztuki. W działalności artystycznej bowiem również przejawia się nasz intelektualny stosunek do zjawisk świata zewnętrznego.

Przytoczone w pracy nazwiska polskie z okresu Renesansu są na ogół nie znane i wymagałyby osobnego potraktowania. Pominęto Bartłomieja Keckermanna, którego rozważania dotyczące historii zasługują na porównanie z analogicznymi na Zachodzie¹.

Książka zainteresuje między innymi historyków nauki oraz socjologów; ci ostatni znajdą w niej nowożytne ślady swej dyscypliny ukrytej wśród innych dziedzin wiedzy.

Henryk Moese

WŁADYSŁAW KRAJEWSKI: *Szkice filozoficzne*. Warszawa, Książka i Wiedza 1963, str. 249, cena zł 16,—

Książka Wł. Krajewskiego jest zbiorem dziewięciu rozpraw i artykułów filozoficznych przeważnie już publikowanych w „Studiach Filozoficznych”,

¹ Zob. Dąmbska I., *Logika w Gimnazjum Akademickim Gdańskim w pierwszej połowie XVII wieku*. Rocznik Gdański 1956/7 t. XV/XVI, oraz Nadolski Br., *Życie i działalność naukowa uczonego gdańskiego Bartłomieja Keckermanna*. Toruń 1961.

„Myśli Filozoficznej” i innych wydawnictwach. Prace zamieszczone w *Szkicach* nie koncentrują się wokół jednego problemu filozoficznego, są raczej wyrazem wszechstronnych zainteresowań autora.

Pierwsze dwa szkice omawiają aktualne zagadnienia filozofii marksistowskiej. W pracy *Spory i szkoły w filozofii marksistowskiej* Wł. Krajewski stwierdza, że istnieje szereg zagadnień filozoficznych które są przedmiotem sporów wśród filozofów reprezentujących materializm. Różnorodność stanowisk skłania autora do uznania istnienia w Polsce dwóch szkół w łonie filozofii marksistowskiej: szkoły scjentyistycznej (do której sam siebie zalicza) i szkoły humanistycznej.

Trudno nie przyznać racji wywodom autora. W ostatnich kilku latach byliśmy świadkami stopniowego krystalizowania się w naszym kraju odmiennych ośrodków myśli marksistowskiej. Powstaje jednak wątpliwość, czy można mówić z całą pewnością o istnieniu tylko dwóch wyraźnie wyodrębnionych szkół.

Praca pt. *O przedmiocie filozofii marksistowskiej* stanowi cenną próbę rozwiązywania dyskusyjnych i często niełatwych do rozstrzygnięcia problemów związanych z zakresem i treścią współczesnej filozofii materialistycznej. Autor wyróżnia dwa działy filozofii ścisłej (materializmu dialektycznego) — ontologię i gnozeologię, przy czym podstawą filozofii ma być ontologia. W szerszym znaczeniu filozofia marksistowska obejmuje również materializm historyczny. Autor poddaje krytyce koncepcję „zintegrowanej” filozofii marksistowskiej wysuwaną przez B. Bączkę i Z. Baumana.

Szkic pt. *Materialistyczne tendencje w polskiej filozofii XX stulecia* jest przedrukiem artykułu zamieszczonego w „Woprosach filozofii” w 1960 r. Zawiera on zwięzłą charakterystykę filozoficznych poglądów wybitnych polskich przyrodników i myślicieli, między innymi Marii Curie-Skłodowskiej, Władysława Biegańskiego, Adama Mahrburga, Zygmunta Zawirskiego, Joachima Metallmanna, Leona Chwistka.

Następne dwie rozprawy traktują o szczegółowych zagadnieniach determinizmu. Przed kilkoma laty wśród filozofów i fizyków na nowo rozgorzał spór o interpretację fizyki kwantowej. Dyskusję zapoczątkował amerykański filozof Dawid Bohm, który w głośnej pracy pt. *Przyczynowość i przypadek w fizyce współczesnej* poddał ostrej krytyce teorię Bohra i Heisenberga, absolutyzującą tzw. zasadę nieoznaczoności. Jednocześnie Bohm wysunął oryginalną koncepcję przyczynowej interpretacji mikroświata, zakładającą istnienie poziomu subkwantowego, determinującego zachowanie się cząsteczek elementarnych.

Wł. Krajewski solidaryzuje się z kierunkiem poszukiwań D. Bohma¹ stwierdzając, w pracy pt. *O prawach dynamicznych i statystycznych w fizyce*, że istnienie i działanie praw statystycznych na poziomie kwantowym nie daje dostatecznych podstaw do wyprowadzania indeterministycznych wniosków. W następnej pracy (*Problem kategorii ontologicznej przyczyny i skutku*) autor analizuje, do jakiej kategorii ontologicznej zaliczyć możemy przyczynę i skutek, wyliczając cztery kategorie: rzecz, zdarzenie, cecha, stan. Na tej podstawie Krajewski kolejno omawia sześć najbardziej rozpowszechnionych koncepcji: „rzecz—rzecz”, „rzecz—zdarzenie”, „cecha—zdarzenie”, „cecha—cecha”, „zdarzenie—zdarzenie”, „stan—stan”. Autor stwierdza, że „we współczesnej filo-

¹ Por. Słowo wstępne W. Krajewskiego w książce D. Bohma *Przyczynowość i przypadek w fizyce współczesnej*, KiW 1961 r.

zofii (poza tomizmem) koncepcja »zdarzenie—zdarzenie« panuje niemal niepodzielnie» (str. 105).

Niezmiernie interesujące są rozważania Krajewskiego na temat różnic znaczeniowych między pojęciem „przyczyny i skutku” oraz pojęciem „zdeterninowania”. Pierwsze pojęcie odnosi się do zdarzeń, do zmian, drugie natomiast do stanów, do wartości parametrów. Dokładne sprecyzowanie znaczenia tych dwóch pojęć w dużym stopniu uwalnia rozważania filozoficzne od wielu nieporozumień i dwuznaczności.

Kolejne dwie prace poświęcone są dialektyce (*O prawie negacji, czyli rozwoju po spirali* oraz *Dialektyka marksistowska a logika formalna*). Zamykają książkę dwie rozprawy z teorii poznania. Pierwsza pt. *Wrażenia zmysłowe a rzeczywistość* stanowi cenne studium o teorii odbicia, druga praca analizuje problem prawdziwości wrażeń i pojęć.

Czytelnik interesujący się filozofią oraz śledzący toczącą się od kilku lat dyskusję wokół różnych zagadnień filozofii marksistowskiej otrzymał bardzo cenną pozycję zmuszającą do refleksji i przewartościowania wielu sądów.

Józef Pawlak

JAN BERG: *Bolzano's Logic*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in Philosophy 2, Stockholm—Göteborg—Uppsala 1962, Almqvist—Wiksell, str. 214, cena sw. cr. 32,—.

Na treść tego studium składa się przedmowa, wstęp i siedem rozdziałów oraz bibliografia i indeks nazwisk. Nadto umieszczono na początku wykaz skrótów i trzy podobizny Bolzana z trzech okresów jego naukowej działalności, z których jedna nie była dotychczas publikowana. W przedmowie wyraża autor podziękowanie swoim nauczycielom filozofii Uniwersytetu Sztokholmskiego za ich uwagi krytyczne w czasie przygotowywania swej pracy. Wdzięczny jest również rozmaitym instytucjom naukowym i wielu profesorom i doktorom innych uniwersytetów za materiały bibliograficzne i pobudzające do pracy rozmowy o Bolzanie. We wstępie autor mówi, że w swym studium próbuje wyłożyć i ocenić zasadnicze koncepcje logiki Bolzana z punktu widzenia współczesnego. Treść siedmiu rozdziałów tego studium jest taka: rozdział I — życie i dzieło Bolzana, II — struktura logiki Bolzana (*logical frame*), III — zasadnicze koncepcje Bolzana (*fundamental notions*), IV — logika zmiennych (*logic of variation*), V — inne teorie logiczne Bolzana (*other logical theories*) VI — logika wnioskowania (*logic of entailment, Abfolge*), VII — filozofia matematyki Bolzana. W rozdziale I podaje autor życiorys Bolzana i krótką genezę jego głównych pism. Analizę logiki, semantyki i filozofii matematyki opiera na pracach napisanych po r. 1820, zwłaszcza na *Wissenschaftslehre* oraz na pismach nie opublikowanych. W rozdziale II opisuje autor narzędzia logiczne (*logical machinery*), którymi się posługuje w analizie logiki Bolzana. W rozdziałach III—VII wyjaśnia te aspekty teorii logiki, semantyki i filozofii matematyki Bolzana, które uważa za zasadnicze. W rozdziale III, § 6 (*notion of truth*) autor mówi o pojęciu prawdy u Bolzana. W związku z Bolzanowską definicją prawdy Beth przypisuje mu pogląd, że antynomia „Kłamca” nie jest twierdzeniem ani prawdziwym, ani fałszywym (*neither true nor false*). Lecząc autor tu wykazuje, że pogląd Bolzana jest zupełnie przeciwny (*Bolzano's view is exactly the contrary*). W rozdziale IV § 5 (*derivability*) autor mówi

o relacji logicznego wywodu Bolzana (*Ableitbarkeit*). To pojęcie jest według autora jednym z największych odkryć Bolzana (*is one of Bolzano's greatest discoveries*) i jednym z najczęściej dyskutowanych tematów jego logiki (*one of the most frequently discussed points of his logic*). Pojęcie wywodu Bolzana interpretowali i do tej dyskusji wnieśli przyczynki (*Contributions to the discussion are to be found in*): Asser, Bar-Hillel, Beth, Buhl, Dubislav, Filkorn, Heesch, Kolman, Korcik, Nowý, Nowý and Folta, Rychlik, Scholz, Scholz and Hasenjaeger, Scholz and Hermes, Schröter, Schweitzer, Smart, Söderman, Theobald, Wedberg. Autor, uwzględniając te różne interpretacje, podaje także i własną interpretację wywodu logicznego Bolzana. Jakkolwiek praca napisana jest wnikliwie i starannie, nie jest jednak wolna od drobnych usterek typograficznych (str. 35, 67, 139, 182, 213).

Antoni Korcik

W. HEISENBERG, M. BORN, E. SCHRÖDINGER, P. AUGER: *On Modern Physics*. New York 1961, Clarkson N. Potter, Inc./Publisher, str. 108.

Wbrew temu, co sugeruje tytuł, autorzy nie zajmują się bynajmniej fizyką współczesną w ścisłym znaczeniu tego terminu. Doniosłe osiągnięcia współczesnej fizyki, głównie fizyki atomowej, znalazły szeroki oddźwięk we wszystkich niemal dziedzinach myśli ludzkiej. Właśnie ten wpływ nowej fizyki na podejście do niektórych zagadnień filozoficznych jest treścią czterech wykładów składających się na całość omawianej książki. Tymi reperkusjami współczesnej fizyki w naukach nieprzyrodniczych zajmuje się czterech najbardziej wybitnych fizyków europejskich: Werner Heisenberg — autor słynnych zasad nieokreśloności, jeden z założycieli mechaniki kwantowej, który wprowadził system mechaniki kwantowej opartej na samych tylko wielkościach obserwowalnych; Erwin Schrödinger — inicjator nowego kierunku w fizyce, tzw. mechaniki falowej; Max Born — wielki innowator i twórca wielu nowych koncepcji w fizyce; Pierre Auger — odkrywca słynnego efektu autojonizacji atomów, którego wyjaśnienie odegrało doniosłą rolę w badaniu widm atomowych.

W. Heisenberg w swoim wykładzie pt. *Odkrycie Plancka a problemy filozoficzne fizyki atomowej*, wygłoszonym na światowej konferencji energii atomowej w Genewie w 1958 r. słusznie zwraca uwagę na fakt, że w dobie rozpoczynającej się ery atomowej, kiedy rozpatruje się setki projektów dotyczących zastosowania teoretycznych osiągnięć fizyki do celów przemysłowych, łatwo można przeoczyć ważną sprawę natury ogólniejszej. Z jednej strony trzeba sobie uświadomić fakt, że pomimo ogromnego postępu w dziedzinie techniki prace teoretyków naszej ery pozostają w ścisłym związku z wysiłkami, jakie przedsiębrali ludzie sprzed tysięcy lat. Z drugiej strony chodzi o to, że właśnie dzisiaj przy wysokim stanie wiedzy i techniki otwiera się przed nami perspektywa rozwiązania tych problemów, które ludzkość postawiła bardzo dawno temu, a mianowicie:

1) zagadnienie istoty materii — czy można różnorodne zjawiska materialne wyjaśnić za pomocą jednej prostej zasady, aby uczynić je w ten sposób zrozumiałymi;

2) problem epistemologiczny — jak dalece można obiektywować nasze obserwacje przyrody lub nasze doświadczenia zmysłowe w ogóle, tzn. z obserwowanych zjawisk wyznaczyć obiektywny proces niezależny od obserwatora.

W swoich dociekaniach nad strukturą świata filozofowie greccy wysunęli dwie przeciwstawne koncepcje jego elementów składowych. Jedna z nich, znana jako „teoria atomowa” Demokryta i Leukippa, nazwana została „materialistyczną”, ponieważ rozpatrywała najmniejsze cząstki materii jako coś „co istnieje” w rzeczywistości, jako cząstki niepodzielne, wieczne i niezmienne. Druga koncepcja — Platona — zwana „idealistyczną”, traktowała najmniejsze cząstki świata jako formy geometryczne, zmienne i niszczone. Te regularne struktury mogły się rozkładać na trójkąty, a te już nie były tworamaterialnymi, bo nie posiadały wymiarów przestrzennych, lecz konstrukcjami myślowymi. Zdaniem Heisenberga, do czasów Plancka ściśle nauki przyrodnicze (fizyka i chemia) były wierne koncepcji materialistycznej teorii atomowej Demokryta. Współczesna zaś nauka o cząstkach elementarnych skłania się bardziej ku koncepcji Platona. Heisenberg dowodzi swojej tezy w oparciu o następujące fakty:

1. Planck odkrył w zjawisku promieniowania cechę nieciągłości, która wiązała się z istnieniem atomów, ale nie mogła być wyjaśniona na podstawie samego tylko ich istnienia. Pojawia się więc myśl, że nieciągłość i istnienie atomów są łącznym przejawem działania podstawowego prawa przyrody, którego sformułowanie może doprowadzić do ujednoczenia rozumienia struktury materii. Istnienie atomów można było przypisywać — podobnie jak u Platona — działaniu matematycznie sformułowanych praw przyrody, tj. skutkom matematycznej symetrii.

2. Kwant działania, który wyraża cechę nieciągłości przyrody, ustala łącznie z innymi stałymi pomiarów, takimi jak prędkość światła i długość elementarna, skalę zjawisk przyrodniczych. Oznacza to, że zjawiska przyrodnicze o różnych stopniach wielkości nie muszą być zjawiskami tego samego typu, że ich przebiegi mogą się różnić. Nasze intuicyjne pojęcia istnienia, przestrzeni i czasu można stosować tylko do tych zjawisk, które przebiegają z prędkościami mniejszymi od prędkości rozchodzenia się sygnałów świetlnych i wtedy, gdy ich skutki są o wiele większe od kwantu działania.

3. W świetle teorii kwantowej cząstki elementarne nie są realne w tym sensie jak drzewo czy kamień, lecz stanowią abstrakcje wyprowadzone z realnego materiału obserwacyjnego; toteż nie można uważać materii jako „prawdziwie realną”.

4. Doświadczenia ostatniego 20-lecia pokazały, że twory, które niewątpliwie musimy uznać za najmniejsze cząstki materii, tzw. cząstki elementarne nie są — jak to zakłada filozofia materialistyczna — ani wieczne, ani niezmienne; one mogą przekształcać się jedne w drugie.

5. Na podstawie doświadczeń ze zderzeniami cząstek o wysokich energiach stwierdzono, iż cząstka, której nadano olbrzymią energię, zderzając się z inną, może wytworzyć nowe cząstki elementarne i to wcale nie mniejsze od tych zderzających się ze sobą. Stąd w oparciu o teorię względności wnioskuje się, że te nowe cząstki elementarne tworzą się z zasobów energii cząstek zderzających się. Można więc przyjąć, że wszystkie cząstki są zbudowane z jednej i tej samej substancji, tj. z energii. A więc energia jest tą fundamentalną substancją, z której zbudowany jest świat. Materia natomiast powstaje dopiero wtedy, gdy substancja-energia przyjmuje postać cząstek elementarnych.

Na podstawie tak przeprowadzonego rozumowania Heisenberg wyprowadza dalsze wnioski, że cząstki elementarne jako zasadnicze formy materii muszą być określone przez jakieś fundamentalne prawo matematyczne, że podobnie jak „idee” Platona są one określone warunkami symetrii, że współczesne przy-

rodoznawstwo uznaje, iż na początku nie istniały przedmioty materialne, ale konstrukcje intelektualne: forma, matematyczna symetria, „logos”. Stwierdza on wreszcie, że zadaniem dnia dzisiejszego fizyki atomowej i stosowanych przez nią skomplikowanych urządzeń jest poznać owe „logos” we wszystkich szczegółach. Z tymi wnioskami Heisenberga nie można się zgodzić; są one bowiem próbą odrodzenia wielokrotnie w filozofii krytykowanego kierunku zwanego energetyzmem, a ze względu na przedmiot badań — usiłowaniem sprowadzenia fizyki do teologii. Żaden fizyk doświadczalny nie bada jakiegoś „logos”, ale konkretne przedmioty, które realnie istnieją w przyrodzie.

Celem wykładu E. Schrödingera, pt. *Nasz obraz materii*, wygłoszonego we wrześniu 1952 r., jest wyjaśnienie złożonego obrazu rzeczywistości czasoprzestrzennej dostarczonego nam przez fizykę. Na wstępie autor wyjaśnia, że fizyk dzisiejszy nie może czynić znacznej różnicy między materią a czymkolwiek, co znajduje się w polu jego badania. Nie można ani sił, ani pól sił uważać za coś innego od materii. Oczywiście fizyka posługuje się pojęciem próżni, tj. części przestrzeni, w której co najwyżej może istnieć pole grawitacyjne. Jednakowoż zdajemy sobie z tego sprawę, że takiej próżni nie można znaleźć w rzeczywistości; bo nawet daleko we wszechświecie istnieje światło gwiazd, a to już jest materia. Poza tym według Einsteina grawitacja i masa są analogiczne i dlatego nie można ich oddzielać od siebie.

Po szczegółowym przedstawieniu współczesnych wiadomości o budowie atomów, o dwoistym korpuskularno-falowym charakterze cząstek elementarnych, Schrödinger stwierdza, że obraz materialnej rzeczywistości jest dzisiaj bardziej zagmatwany niż kiedykolwiek. Znamy mnóstwo detali związanych z budową materii i każdej niemal godziny poznajemy coś nowego, ale nie możemy za pomocą podstawowych faktów i pojęć już uznanych przedłożyć takiej konstrukcji myślowej, która odzwierciedlałaby świat w sposób niezawodnie prawdziwy. Wysuwa się nawet hipotezę, że nie można dać obiektywnego obrazu rzeczywistości w ramach dotychczasowych pojęć. Autor wierzy jednak, że obecne zmiany pojęć i opinii nie oznaczają wcale wielkiego kryzysu w fizyce, lecz tylko intensywny proces przemian, który w końcu doprowadzi do „czegoś lepszego niż zagmatwane szeregi wzorów, jakie dzisiaj otaczają nasz przedmiot studiów”.

Wykład M. Borna, *Refleksje europejskiego człowieka nauki*, poświęcony jest ewolucji technologicznej w Europie. Rozpatruje on historię ludzkości z punktu widzenia energii pozostającej do dyspozycji człowieka jako czynnika przeważającego. Na tej podstawie Born dzieli historię na dwa wielkie okresy: jeden — „rozpoczynający się od Adama” do teraźniejszości, drugi — zaczynający się od naszych czasów i biegnący w przyszłość. Momentem decydującym w tym podziale jest przejście od wykorzystania przez człowieka energii słonecznej do eksploatacji źródeł energii najczystszej ziemskiego pochodzenia.

Ten skok w historii, jaki dokonuje się przed naszymi oczyma, jest zjawiskiem o niezmiernym znaczeniu i nie da się porównać z czymkolwiek, co dotychczas się na Ziemi zdarzyło. Stał się on możliwy dzięki opanowaniu przez człowieka procesów zachodzących wewnątrz jąder atomowych i dlatego rok 1942, kiedy zbudowany został pierwszy na świecie reaktor atomowy, jest rokiem krytycznym, otwierającym nową wspaniałą erę w życiu ludzi. Ale jest jeszcze druga strona: niespotykana dotąd w historii siła niszczycielska broni atomowej i termojądrowej. Dlatego autor przestrzega przed skutkami wojny nuklearnej i jest przekonany głęboko, że w dobie obecnych kryzysów politycznych musi się znaleźć rozsądne wyjście, że dla utrzymania jednej czy drugiej

doktryny lub systemu ekonomicznego nie wolno narażać na niebezpieczeństwo istnienia cywilizowanej ludzkości.

W wykładzie pt. *Metody i granice wiedzy naukowej* z 1952 r. P. Auger wskazuje na istniejącą w naszych czasach sprzeczność między nauką i klasycznym humanizmem. Wszyscy jesteśmy przekonani, że nauka powinna służyć człowiekowi, a tymczasem ludzie nagle poczuli się obco wobec ich własnej nauki. Człowiek nie wie, co ma czynić z potęgą, którą nauka dała mu w ręce, boi się nadużyć jej; robi wyrzuty innym ludziom za zbyt szybkie prowadzenie go do badania wszechświata, którego nie może ogarnąć umysłem, a który staje się coraz bardziej dostępny i uległy. Człowiek boi się swoich własnych sukcesów, maszyn, które sam zbudował. Czy ta sytuacja nie jest bardzo upokarzająca dla współczesnego człowieka, który z jednej strony stał się „potężnym czarodziejem”, a z drugiej — terminatorem zastraszoną przez swoją wiedzę i przerażonym jej posunięciami? Autor poszukuje rozwiązania tego problemu przy uwzględnieniu jego aspektu dynamicznego. Jest on przekonany, że kryzys naszych czasów nie może być przewyciężony, jeśli się go nie umieści w najogólniej rozumianej ewolucji, która do niego doprowadziła. Toteż w dalszej części swego wykładu Auger dokonuje przeglądu ewolucji myśli naukowej, ustala miejsce nauki w olbrzymim procesie ewolucji istot i kończy pierwszą część wykładu rozważaniami na temat możliwości ograniczenia wzrostu myśli naukowej.

Problem postępu ewolucji nauki i jego możliwego ograniczania można rozpatrywać pod dwoma aspektami:

a) czy nauka może dalej kontynuować rozwój z gwałtownie wzrastającą obecnie szybkością, czy nie będzie ona musiała zwolnić tempa rozwoju lub nawet zatrzymać go, gdy wszystkie zjawiska dostępne dla człowieka będą objęte jakąś zadowalającą teorią;

b) uważając, że złożoność naszych pojęć zależy bezpośrednio od struktury i sposobu funkcjonowania naszego mózgu, można się zastanowić, czy w trakcie tworzenia coraz bardziej złożonych pojęć i subtelnych struktur myślowych nie osiągniemy kresu narzuconego przez naszą wewnętrzną strukturę.

Odnosnie do problemu granic nauki Auger stwierdza, że nie ma obaw wyczerpania się zasobów przyrody i że w każdej chwili otwierają się nowe dziedziny nauki w fizyce, chemii i biologii, nie mówiąc o naukach społecznych, jakkolwiek nauka odkrywa pewną ilość obszarów niedostępnych dla człowieka. Np. astrofizyka wskazuje istnienie części wszechświata, z którymi nie możemy mieć nadziei na żaden kontakt, gdyż odległość do nich jest tak duża, że sygnały świetlne, które rozchodzą się z największą możliwą prędkością nigdy nas nie osiągną; a jeszcze te galaktyki coraz bardziej oddalają się od nas. Nie wyklucza się także możliwości, że całokształtu zjawisk, jakie chcielibyśmy wyjaśnić, nie możemy scalić w pewien prosty system za pomocą naszego mózgu. Nasza wewnętrzna struktura pozwala nam scalać zjawiska tylko w ramach pojedynczych aspektów poprzez określony system korespondencji. Oznacza to, że nie możemy rozumować pod każdym aspektem równocześnie, że w celu zrekonstruowania ogólnego systemu złożonego musimy się posługiwać wieloma systemami prostych korespondencji.

W dalszych częściach wykładu Auger omawia kolejno relacje między techniką i sztuką, nauką i moralnością, problem wartości moralnych i problem wypierania informacji naturalnych przez informacje naukowe przy podejmowaniu decyzji, przy ustalaniu wartości moralnych oraz przy wyborze postępowania i zachowania się człowieka. W zakończeniu autor opowiada się za total-

nym humanizmem przyszłości: chce on przywrócić człowiekowi jedność, jaka istniała na początku ewolucji, ale jedność opartą nie na elementarnych potrzebach i instynktach człowieka, ale na myśleniu.

Wiesław Sztumski

JOHANNES LINSCHOTEN: Auf dem Wege zu einer phänomenologischen Psychologie. Die Psychologie von William James. Übers. von Franz Monks. Berlin, Walter Gruyter, Co. 1961, str. 253.

Niesłychany rozkwit literatury psychologicznej sprawił, że zapomina się o pracach dawniejszych i nie szuka się w nich prób rozwiązania nurtujących nas problemów. A że warto by w niejednym wypadku o to się pokusić, tego dowodzi niedawno wydana monografia poświęcona psychologii Jamesa, pióra holenderskiego psychologa Johannesesa Linschotena pt. *Auf dem Wege zu einer phänomenologischen Psychologie*. Okazuje się, że niektóre poglądy Jamesa służyły nie tylko za punkt wyjścia dla rozważań takich fenomenologów, jak Husserl, Merleau-Ponty, Nogué, a zwłaszcza Gurwitsch, ale znalazły również oddźwięk w teoriach psychologów postaci, psychoanalityków, psychologów ze szkoły würrzburskiej oraz behawiorystów i psychofizjologów ze szkoły Pawłowa.

James przeciwstawiał się zarówno psychologii strukturalnej, dążącej do wykrycia elementarnych przeżyć psychicznych, jak i psychologii asocjacyjnej, tłumaczącej powstanie bardziej złożonych przeżyć przez kojarzenie przeżyć bardziej prostych.

Zdaniem Jamesa czyste wrażenia możliwe są jedynie w umyśle dziecka, dla którego pozbawione są one jakiegokolwiek znaczenia. Małe dziecko przeżywa bezpośrednio pewne dźwięki, zapachy, głosy i inne jakości zmysłowe a nawet w pewnym sensie jest samo tymi jakościami. Z czasem dopiero w powodzi zmiennych nieuchwytnych jakości krystalizują się pewne ośrodki stałe, będące punktem wyjścia dla spostrzeżeń rzeczy. Zjawiają się one w umyśle z tą chwilą, kiedy dziecko zaczyna je rozpoznawać jako te same, które przeżywało dawniej. Wtedy bowiem zaczynają one oznaczać coś, co jest przed dzieckiem, a mgliste wrażenia przekształcają się w spostrzeżenia rzeczy.

Lecz i teraz nie jakieś obrazy rzeczy, ale same rzeczy są bezpośrednio obecne w świadomości. James jest przeciwny teorii podwójnego istnienia rzeczy, raz jako samych dla siebie, drugi raz wewnątrz świadomości. Zarówno spostrzeżenia, jak i wrażenia prezentują rzeczy i ich własności, a nie tylko reprezentują je jako ich obrazy lub znaki.

Rzeczy to w zasadzie pewne zespoły jakości stopionych przez równoczesne pobudzenie zmysłów, tak że skoro jedna z nich się pojawi, spełnia ona funkcję znaku dla innych jakości dawniej przeżywanych równocześnie. Dlatego to człowiekowi, który patrzy na stół dana jest nie jakaś plama o kształcie skośnego równoległoboku, ale brylowaty stół z prostokątną płytą o drewnianych nogach, obdarzony wszystkimi właściwościami stołu, z których zdajemy sobie sprawę. Świadomość bowiem zdaniem Jamesa zwraca się nierwotnie tylko ku rzeczom nie zaś ku przeżyciom. A przeżycie rzeczy to według Jamesa coś innego niż rzecz sama. Tylko przedmiot przeżycia może pojawić się kilkakrotnie niezmieniony w różnych okolicznościach. To samo przeżycie nie po-

wtarza się nigdy. Jeśli część pewnej rzeczy znajdowała się dawniej w innej rzeczy, to z tego nie wynika, że również idea tej rzeczy znajdowała się w idei tamtej rzeczy. Jeśli prosta jest jakaś rzecz, jej przeżycie wcale nie musi być proste i odwrotnie, świadomość rzeczy złożonej wcale nie musi być złożona. Jeśli przedmiot składa się z pewnych części, przeżycie nie musi składać się z analogicznych części. Jeśli przedmiot jest przebiegiem czasowym, nie musi być on poznawany w szeregu kolejnych przeżyć.

Przedmiot myśli, to według Jamesa, wszystko, co myślenie myśli i takie właśnie, jak jest pomyślane. W grę wchodzi tu właściwy temat myśli ukażujący się w centrum pola świadomości oraz kontekst stosunków i skojarzonych faktów, odczuwanych obwodem pola świadomości. Do tematu właściwego odnoszą się myśli o charakterze substancjalnym, racjonalne, dające się ująć w słowa dyskursywne, precyzyjne, jasne i wyraźne, myśli, które za każdym razem odnoszą się do tego samego przedmiotu, innymi słowy pojęcia (*conceptions*) albo akty intencjonalne, jakby się wyraził Husserl. Na obwodzie świadomości towarzyszą tym myślom różne poczucia, które mają charakter tranzytywny, przejściowy, nieuchwytny, niewyraźalny w słowach, intuicyjny, zmysłowy, mętny i nieokreślony — ale ich rola jest nader ważna. Nadają one bowiem tematowi przeżycia określony sens, określony kierunek intencji. Ból zęba to raczej wrażenie i jako takie ciągle się zmienia, ale myśl o zębie, pojęcie zęba odnosi się dokładnie do pewnego określonego przedmiotu, ma zatem charakter poznawczy, a przedmiot tego pojęcia w różnych okolicznościach zawsze pozostaje ten sam. Identyfikacja i abstrahowanie, które leżą u źródła pojęć, dokonują się jeszcze przed refleksją, to znaczy zanim świadomość zacznie myśleć o sobie i o swych przeżyciach.

Za podstawowe prawo naszej konstytucji duchowej James uważa okoliczność, że każdej chwili możemy myśleć o tym samym przedmiocie, o którym myśleliśmy już dawniej. Możemy też wierzyć lub nie wierzyć w jego istnienie, możemy przypuszczać, że tak jest, wątpić w to lub pytać się, czy tak jest naprawdę. Nasza wiara zatem (*belief*), nasze przekonanie przybiera różne stopnie pewności i zależnie od tego mniej lub więcej kieruje naszym postępowaniem. Zasadniczo wszystko, co się zjawia w przeżyciu, gotowi jesteśmy traktować jako rzeczywiste, chyba że okaże się ono niezgodne z dawniejszymi przeżyciami, a więc z tym, co odczuwaliśmy dawniej. Wtedy musimy wybierać, lecz wybór ten nie jest też sprawą całkowicie dowolną.

Tworzą się bowiem sobie różne odmiany rzeczywistości, różne światy przedmiotów powiązanych ze sobą, a do głównych światów należą:

1. Codzienny zmysłowy świat rzeczy i takich jakości, jak ciepło, barwa, dźwięk, ciężkość, elektryczność, życie;
2. Fizyczny świat atomów i sił;
3. Świat stosunków idealnych i prawd abstrakcyjnych, którymi zajmują się: logika, matematyka, etyka, estetyka;
4. Światy idoli grupowych, mniemań i przesądów różnych grup kulturalnych;
5. Nadprzyrodzone światy nieba i piekła oraz światy bohaterów Iliady i Odyssei;
6. Światy poglądów osobistych;
7. Niezliczone światy obłądu i choroby psychicznej.

Każdy z tych światów może mieć budowę spoiłą, a pegaz równie dobrze przynależy do świata mitu, jak koń ma miejsce w świecie codziennym.

Zasadniczo każdy człowiek wybiera sobie świat, z którym się liczy, który odpowiada jego zainteresowaniom. Ale świat zmysłowy, świat życiowy, konkretny świat naszych codziennych przeżyć ma pierwszeństwo, ponieważ umożliwia porozumienie pomiędzy ludźmi i to nawet pomiędzy przedstawicielami krańcowo odmiennych ras i narodów. Jest on także punktem wyjścia dla psychologa, który na równi z innymi naukowcami postuluje jego realność, a ponadto na własną rękę stwarza sytuacje, pojęcia i postacie, które w życiu codziennym nie odgrywają żadnej roli, np. inteligencja, kompleks, związenie z matką itp. Psycholog oczywiście opisuje ten swój świat, ale przede wszystkim opisuje zjawiska psychiczne oraz ich przedmioty.

Zadanie to w dużym stopniu ułatwia mowa. Ale mowa obliczona jest w pierwszym rzędzie na rzeczy i do przeżyć odnosi się najczęściej tylko pośrednio przez wskazanie ich przedmiotów. W ten sposób mowa wyłuskuje ze strumienia przeżyć pewne jądra trwałe i nadaje im określoną strukturę. Mowa zatem już sama przez się zawiera pewien osad ontologiczny. Dlatego też psycholog korzystając z usług mowy powinien pamiętać, że prowadzi ona do pewnego zafałszowania przeżyć. Mowa bowiem stwarza sugestię, że przeżycia podobnie jak przedmioty bywają czymś trwałym i niezmiennym i że niezmiennione mogą kojarzyć się z innymi przeżyciami, wywoływać wzajemnie i tworzyć większe całości. Tymczasem świadomość wcale nie jest jakimś agregatem niezmiennych, odrębnych wrażeń i złożonych z nich przedstawień. Świadomość jest raczej podobna do strumienia jednolitego, ruchliwego, zmieniającego się ustawicznie. James zwraca uwagę, jak trudno jest opisać dokładnie i wyrazić w słowach wszystko to, co się w człowieku dzieje w pewnej chwili i jeśli ktoś się o to pokusi, zaraz czuje, jakie to wychodzi zniekształcone w słowach i zafałszowane.

Wyrazy mowy są pewnego rodzaju substratem dla przeżyć, które w ten sposób ulegają pewnemu zmaterializowaniu, tak jak przedmioty matematyki ucieleśniają się w piśmie lub w znakach algebraicznych. I tu jest pewien punkt stykowy pomiędzy Jamesem i fenomenologami. Ale James nie ogranicza zadań psychologa do opisu naszych przeżyć i rzeczy poznawanych, ale każe mu te przeżycia tłumaczyć, szukając ich odpowiedników w procesach mózgowych.

Na tle niewzruszonych mechanizmów nerwowych możliwe są reakcje nabyte. I tu James kreśli w sposób szkicowy teorię bardzo podobną do teorii odruchów warunkowych. Stąd dzisiejsi psychologowie ze szkoły Pawłowa chętnie posługują się jamesowskim schematem dziecka, które dotknąwszy świecy ulega oparzeniu i rękę cofa, a potem cofa ją na sam widok świecy. Według Jamesa, procesy nerwowe idąc od organów zmysłowych do mózgu i z powrotem od mózgu do organów ruchu muszą pozostawiać po sobie jakieś ślady, a drogi w ten sposób utworzone nieprędko się zacierają. System nerwowy wraz ze zmysłami przystosowuje się do sposobu, w jaki się nim posługujemy, a system nerwowy człowieka odznacza się pod tym względem dużą plastycznością. Dzięki tej plastyczności możliwe jest powstawanie nawyków. Nawyk upraszcza ruchy, czyni je dokładniejszymi, a ponadto redukuje zmęczenie, pozwala zwrócić uwagę na coś nowego.

Pewne nawyki powstają przez skrócenie łańcucha bodźców i reakcji i w sposób podobny jak u Pawłowa powstają stereotypy dynamiczne. Dziecko np. widzi balonik i chwyta go. Lecz wtedy dostaje klapsa i zaczyna płakać. Tymczasem do uszu jego dochodzi wezwanie: „Poproś”. Dziecko mówi: „Proszę” i otrzymuje balonik. W odpowiedzi na to dziecko uśmiecha się. Później

cały ten przebieg ulega skróceniu i dziecko ujrawszy piłkę prosi i uśmiecha się.

Co prawda nie wszystkie czynności organizmu dają się przewidzieć na podstawie warunków zewnętrznych. Skutkiem skomplikowanych procesów w mózgu, reakcje dziecka przybierają charakter spontaniczny, zmienny a równocześnie sensowny, tak jak gdyby wynikały ze swobodnego namysłu.

A namysł do wykonania celowej czynności wcale nie jest potrzebny. Nie jest też potrzebny osobny akt woli. Jest bowiem wiele tak zwanych czynności ideomotorycznych, do których wystarczy samo przedstawienie ruchu. Z drugiej strony jakikolwiek ruch pragnęlibyśmy wykonać, musimy pamiętać, jakie mięśnie i stawy biorą w nim udział, które więc do ruchu należy pobudzić. Nawet w trakcie wykonywania czynności każdy ruch dowolny jest regulowany przy pomocy wrażeń kinestetycznych, donoszących o stanie naszych mięśni i stawów. Toteż każdy ruch dowolny jest możliwy dopiero wtedy, gdy człowiek na podstawie doświadczenia wie, do czego jest zdolne jego ciało. Postanowienie, aby zerwać się z ciepłego łóżka rankiem po obudzeniu się, sprowadza się nieraz tylko do stwierdzenia, że trzeba wstać i że w końcu się jest już na nogach. W ten sposób chcenie polega właściwie na przewidywaniu, jak się zachowa organizm, do jakich będzie dążył celów.

Podobny charakter mają u Jamesa również i wzruszenia. Bezpośrednio po stwierdzeniu ważnego zdarzenia zjawiają się pewne zmiany cielesne, jak przyspieszona akcja serca, podniesiony głos i gwałtowne ruchy, a uświadomienie sobie tych zmian jest nieodłączne od każdego większego wzruszenia. Wedle znanego porównania nie dlatego płaczemy, że jest nam smutno, ale dlatego jest nam smutno, że sobie uświadomiamy swój płacz. Smutek to tylko sposób, w jaki przeżywamy swój płacz, a w przeżyciu smutku ciało niejako przychodzi samo do siebie i poznaje swoje działanie. Widać z tego, że zmiany w organizmie mogą wyprzedzać świadome przeżycia, a ciało jest jak gdyby miejscem, z którego wypływa strumień świadomości.

Wrażenia i spostrzeżenia związane z własnym ciałem są szczególnie ważne już choćby dlatego, że towarzyszą człowiekowi stale. Kiedy dziecko sparzy się dotknąwszy palcem płomienia świecy, to ból, który przy tym odczuwa, jest częścią tego, co nazywa własnym ciałem, a świeca staje się częścią świata zewnętrznego. Co prawda, jeśli dziecko ujmie swoje ciało w kontekście innych przedmiotów zewnętrznych, będzie ono dla niego tak samo obiektywne, jak świeca, stół i inne rzeczy. Podobnie zresztą każdy składnik czystego doświadczenia może uchodzić, zależnie od kontekstu, za subiektywne przeżycie lub za rzeczywistość fizyczną. Dzięki temu, że w strumieniu przeżyć teraźniejszość obejmuje również stany dopiero co minione i mające zaraz nastąpić, człowiek może identyfikować siebie z kimś dawniejszym i przyszłym, a co za tym idzie może dokonywać refleksji i myśleć o swoich własnych przeżyciach. W ten sposób dochodzi do świadomości swojej osoby, czyli własnej jaźni. James przez jaźń rozumie wszystko to, co człowiek skłonny jest uznać za swoje. Jego jaźń obiektywna obejmuje jaźń materialną, jaźń społeczną i duchową. Najważniejsza jest jaźń materialna, do której należy ciało człowieka, a oprócz tego, jego ubranie i majątek. Na jaźń społeczną człowieka składa się uznanie w oczach otoczenia, wyobrażenie, opinia, jaką ludzie mają o człowieku. Ponadto nieobojętna jest jaźń duchowa, czyli wszystko to, co człowiek potrafi, a więc różne jego dyspozycje, zdolności i zalety, które go napawają dumą.

Znacznie trudniejsza do zbadania niż jaźń obiektywna jest, według Jamesa, jaźń subiektywna. Jaźń subiektywna to jakiś czysty podmiot odczuwania, a ten usuwa się spod obserwacji. Pozostaje jedynie podstawowa struktura intencjonalności, polegająca na tym, że oto ja jestem świadom czegoś. Właśnie to ja, to wiecznie aktualne ognisko świadomości przyswaja sobie przeżycia przeszłe i porządkuje je. Jest ono przeżyciem każdej chwili różnym od tego, które było tuż przed tym, a pomimo to ujmuje siebie wraz z tym, co było poprzednio, jako coś, co należy do niego. James nie wyklucza, że przeżycia świadomości same są myślącymi podmiotami. Nie wyklucza też, że owo ja centralne tworzy się z odczuć cielesnych w oczach, szyi i głowie. Ilekroć bowiem, próbujemy zdać sobie sprawę z istoty naszego myślenia, ujmujemy tylko jakieś zjawiska cielesnej natury, jakieś zmarszczenia brwi, ruchy głowy, szyi, języka i krtani. Odczuwanie aktywności duchowej jest właściwie odczuwaniem aktywności cielesnej. Przeciwnieństwo pomiędzy ciałem i duchem sprowadza się do tego, co jest poznawane i co poznaje.

Co więcej, stany świadomości według Jamesa wcale nie są udowodnionymi faktami. To tylko psycholog postuluje ich istnienie wraz z zawartym w tych stanach poznaniem rzeczy. Między innymi psycholog spostrzega w otaczającym świecie inne istoty żywe. Widzi, że do swych celów dążą one nieraz różnymi sposobami. Otóż każdemu zwierzęciu, które potrafi dochodzić do celu drogą okrężną, James przypisuje świadomość. Wiara, że przeżyć doznajemy nie tylko sami, ale także i inni ludzie i zwierzęta, jest jednym z zasadniczych postulatów psychologii. Prócz tego psycholog zakłada, że istnieje świat przestrzenno-czasowy, z którym te myśli i uczucia współistnieją i który jest przedmiotem ich poznania. Toteż wszelkie przejawy życia psychicznego może badać tylko w ścisłym powiązaniu z otaczającym światem. Całe życie psychiczne jest przystosowane do tego, aby istotom żyjącym zapewnić bezpieczeństwo i powodzenie, aby utrzymać równowagę pomiędzy organizmem a otoczeniem, aby utrzymać stałość warunków życiowych. Świadomość ma więc pierwotnie charakter celowy i umożliwia utrzymanie życia w różnych okolicznościach.

Niepodobna ująć, a tym bardziej naświetlić wszystkich oryginalnych myśli Jamesa w krótkim streszczeniu. Trzeba tylko pamiętać, że James nie rzucał ich w sposób dogmatyczny, że nie dążył do utworzenia systemu, a dorobek psychologii uważał za więcej niż skromny. Przy końcu swego jednotomowego podręcznika charakteryzuje psychologię współczesną w sposób następujący: kilka surowych faktów i spornych spraw, sporo pustej gadaniny a szczypta czysto opisowej klasyfikacji i uogólnień, silny przesąd, że posiadamy coś na kształt stanów świadomości, uwarunkowanych przez nasz mózg, daremnie by jednak szukał ktoś jakiegoś prawa tak ścisłego, jak prawa fizykalne, a przynajmniej twierdzenia, z którego można by wyprowadzić uchwytnie skutki. Nie znamy przecież nawet domniemyanych członów, pomiędzy którymi miałyby zachodzić te nie wykryte jeszcze prawa, nie wiemy, jakim procesom mózgowym odpowiadają różne fakty psychiczne. Psychologia — konkluduje James — nie jest jeszcze nauką, jest dopiero zadatkami na naukę. Czytając to w przeszło pół wieku później mamy ochotę zapytać, czy dziś z psychologią jest o wiele lepiej. W każdym razie czujemy, jak bardzo prowokująco musiały wywody Jamesa działać na współczesnych psychologów, jak zachęcać ich do tego, aby wszystko zaczynać od początku i tworzyć nowe szkoły i kierunki.

Referując poglądy Jamesa, staraliśmy się nadać im pewien układ syste-

matyczny oraz powiązać je ze sobą, zwracając głównie uwagę na ich intencję, a nie dosłowne sformułowanie, które i tak w języku angielskim musi wyglądać nieco inaczej. Autor monografii jednak wolał trzymać się tej kolejności, w jakiej referowane poglądy występują w podręcznikach Jamesa. Skutkiem tego nie mógł uniknąć pewnej rozwlekłości i powtarzania się. Autor z braku systematyczności robi zarzut Jamesowi, a poza tym zarzuca mu jeszcze, że jako psycholog zajmuje dwa rzekomo niezgodne ze sobą punkty widzenia. Z jednej strony bowiem zaleca opisywać przeżycia oraz dane w nich przedmioty intencjonalne, z drugiej strony uważa, że psychologia powinna te przeżycia wyjaśniać, wiążąc je z pewnymi procesami w systemie nerwowym.

Autor monografii usprawiedliwia tę rzekomą rozbieżność porównaniem z sytuacją w fizyce, w której ondulacyjna teoria światła współistnieje jakoś z niezgodną z nią teorią korpuskularną. Tu muszę zauważyć, że ani zarzuty autora monografii, ani obrona Jamesa nie wydały mi się zbyt przekonujące. To tylko pewne, że opis świata w tej postaci, w jakiej przedstawia się on naiwnemu umysłowi, może kusić do zapisywania grubych foliałów, których nie tylko sprawdzić niepodobna, ale nawet przestudiować nie sposób. Co innego jednak razi w subtelnych rozważaniach Jamesa. Otóż to, że zgodnie z ówczesnymi tendencjami Macha, Wundta i Titchenera, James uważa, że to samo może być równocześnie przeżyciem, a niekiedy rzeczą, zależnie od kontekstu, w którym to ujmujemy. Że w czystym doświadczeniu występuje właściwie tylko materiał, z którego mogą być zbudowane zarówno przeżycia, jak i rzeczy. James często wyraża się tak, jak gdyby ten sam zespół wrażeń był zarówno stołem obiektywnym, jak i przeżyciem. Na tego rodzaju sformułowanie można się zgodzić tylko pod warunkiem, że będziemy pamiętać, że widok stołu tylko w oczach patrzącego jest stołem, bo patrzący mylnie go, jako stół rozpoznaje oraz przypisuje mu wiele właściwości, które posiada stół, a nie posiada jego widok. I tylko dlatego widok stołu reprezentuje stół i jest jego obrazem, że go ze stołem mylnie identyfikujemy. Otóż James zastrzega się, aby w tym wypadku mówić nie o reprezentacji, ale o prezentacji, prawdopodobnie dlatego, że niepodobna zobaczyć widoku stołu obok stołu rzeczywistego, tak jak możemy zobaczyć obraz obok przedmiotu przedstawionego na obrazie. Za to James nieraz powiada, że pewne zespoły wrażeń czy jakości wrażeniowych oznaczają pewne rzeczy, że mają pewne znaczenie. I w tym wypadku zgodzić się z nim nie można. Nazw nie identyfikujemy zasadniczo nigdy z ich przedmiotami, czynimy zaś tak z reguły z widokami rzeczy. Widoki są więc mimo wszystko w pewnym sensie obrazami rzeczy. I chociaż z różności obrazu fizycznego i przedmiotu przedstawionego człowiek cywilizowany stosunkowo łatwo zdaje sobie sprawę, rzecz zaś od jej widoku potrafi odróżnić dopiero filozof, psycholog lub rysownik, nie zmienia to w niczym istoty sprawy.

Pewne wątpliwości może budzić teoria Jamesa, jakoby wśród przeżyć terażniejszych występowały pewne przeżycia przeszłe i przyszłe i jakoby to ułatwiało pamięć i przewidywanie przyszłości. Samo przetrwanie pewnego przeżycia niczego nie tłumaczy, a więc np. przetrwanie bólu zęba w gabinecie dentysty miałyby tylko ten skutek, że ząb bolałby w dalszym ciągu, a wspomnienie, że bolał także ostatniej nocy albo jeszcze poprzedniego tygodnia wcale nie musiałyby bólowi temu towarzyszyć. To tylko można powiedzieć, że o ile przeżycia ostatniej nocy nie uległy zupełnemu zapomnieniu, o tyle przetrwały one w umyśle pacjenta. I nic ponadto.

Bardzo ciekawe są uwagi Jamesa o zafałszowaniu psychicznej rzeczywi-

stości przez mowę. Istotnie, niezmiernie trudno jest opisać swe przeżycia tak wiernie, aby niczego z nich nie uronić, niczego nie uprościć, niczego nie dociągnąć do pewnego schematu, nie przedstawić jako czegoś trwałego tego, co się ciągle zmienia.

Ale to samo odnosi się również do opisu jakiegokolwiek sytuacji fizycznej. Wiadomo, że żaden opis słowny nie zastąpi obrazu, rysunku, fotografii. Ponieważ jednak cudze przeżycia są dla nas zasadniczo niedostępne, musimy ograniczać się do opisu słownego i liczyć na to, że nasi słuchacze odtworzą sobie w wyobraźni nasze przeżycia na wzór własnych przeżyć, które znają z doświadczenia. Jeśli słowa budzą w nas złudzenie, że pewne przeżycia mogą występować kilkakrotnie, to pamiętać należy, że wyrazy wypowiedziane przez różnych ludzi nie są tymi samymi przedmiotami jednostkowymi i ulegają pewnym zmianom w zależności od tego, kto ich używa. Przypuszczenia Jamesa, że strumień świadomości albo poszczególne przeżycia mogą myśleć o sobie, brzmią dla ucha współczesnego nader dziwnie. To wszystko jednak nie umniejsza wartości zasadniczych rozważań Jamesa. Śledząc je, ma się wrażenie, że się rozmawia z żywym człowiekiem, z którym nietrudno dojść do zgody.

Monografia Linschotena jest nieco uciążliwa w czytaniu. Autor bardzo drobiazgowo analizuje poglądy Jamesa odnoszące się do pogranicza psychologii i filozofii i często powraca do tych samych zagadnień w nieco odmiennym sformułowaniu. Dlatego monografia zyskałaby bardzo, gdyby zaopatrzyć ją w skorowidz rzeczowy. Ale nawet w obecnej postaci może ona służyć jako doskonały komentarz dla kogoś, kto dzieła Jamesa pragnąłby poznać w oryginale.

Bo właśnie w oryginalnej postaci wywody Jamesa są najbardziej zrozumiałe i przekonujące. Językowi polskiemu warto by przyswoić przynajmniej jednotomowy kurs psychologii, którego niemieckie tłumaczenie ukazało się w r. 1909. Wszystkie zasadnicze sprawy są w nim omówione. Tłumacz, który zapragnąłby dzieło to opatrzyć przypisami, znajdzie w monografii Linschotena wiele cennego materiału.

Tadeusz Witwicki

IDENTITY. MENTAL HEALTH AND VALUE SYSTEMS. Cross cultural Studies in mental Health. Edit. Kenneth Soddy. Tavistock Publications, London 1961, str. XII + 271, cena 25 s.

W różnych krajach świata w niepokojący sposób wzrasta ilość chorych psychicznie, a w każdym razie pacjentów potrzebujących opieki psychiatrycznej. Dlatego też ruch znany pod nazwą higieny psychicznej cieszy się dużą popularnością. Niestety jednak teoria higieny psychicznej opierająca się głównie na psychoanalizie budzi nieraz poważne wątpliwości, a pojęcia są niezupełnie określone. Dlatego to przy Światowym Stowarzyszeniu Zdrowia Psychicznego powstał Komitet Naukowy, który postanowił opracować najważniejsze pojęcia i ustalić jednolite zasady teorii zdrowia psychicznego. W skład komitetu wchodzi czołowi przedstawiciele psychiatrii różnych krajów, jak Rumke z Niemiec, Kenneth Soddy i O'Doherty z Anglii i Irlandii, Lagache i Sivadon z Francji oraz Klineberg, Levy i Margaret Mead z Ameryki. Owocem zebrań naukowych tego komitetu są dwie rozprawy wydane wspólnie, pierwsza o identyczności, druga o zdrowiu psychicznym w zestawieniu z ideałami

różnych systemów religijnych. Pojęcie zdrowia psychicznego dotychczas nie bardzo jest jasne, Wedle statutu Światowej Organizacji Zdrowia z roku 1947, zdrowie to stan zupełnej pomyślności fizycznej, umysłowej i społecznej, a nie tylko brak choroby. W szczególności zdrowie psychiczne to stan, który dopuszcza optymalny rozwój fizyczny, intelektualny i emocjonalny, o ile to jest do pogodzenia z optymalnym rozwojem innych.

Co prawda, jedno określenie nie bardzo wiąże się z drugim, a oba mówią niewiele. W roku 1950 Kenneth Soddy, redaktorka omawianych rozpraw, zaproponowała następujące określenie: Zdrowy człowiek reaguje na różne wydarzenia życiowe bez wysiłku, jego ambicje nie przekraczają praktycznych możliwości, trafnie ocenia on swe wady i zalety, jest nie tylko uczynny, ale też korzysta z pomocy innych, chociaż nie jest zbyt wymagający. W miarę potrzeby zdolny jest do przyjaźni i do agresji. Na ogół postępuje konsekwentnie, ale w błędzie wykazuje elastyczność, a równowagę w powodzeniu. Jego osobiste przekonania i wartości są dla niego źródłem siły.

To określenie jest raczej zbyt rozwlekłe. Autorowie rozważają więc jeszcze jedno określenie: człowiek psychicznie zdrowy, to człowiek dobry bez wysiłku. Tu jednak odczuwają ten kłopot, że nie wszyscy pojmują dobro jednako. Wschodnie religie zalecają, aby człowiek godził się z losem. Więcej je obchodzi zharmonizowanie życia wewnętrznego i przystosowanie go do otoczenia niż opanowywanie tego otoczenia. Inaczej Hebrajczycy. Ci zalecają opanowywanie otoczenia, a wiara we wszechmoc bożą ma swe odbicie w mocnej spójni uczuciowej rodziny żydowskiej. Prócz tego zachodzi wiele innych różnic. A zatem wydaje się, że w każdej religii, w każdej kulturze niezmiennej, życie zgodne z nią jest prawem, które jedynie zapewnia niewątpliwe zdrowie. Nawet polygamia w krajach, w których uświęcona jest powszechnym zwyczajem, jest rzeczą zdrową. Kobiety afrykańskie, których mąż więcej żon posiada, wykazują mniej zaburzeń nerwowych niż kobiety amerykańskie z małżeństw monogamicznych. W Indiach niższe kasty od wieków żyły spokojnie i godziły się ze swym losem jako rzeczą zupełnie naturalną. Bramini piastowali wszystkie wyższe funkcje społeczne, oni byli urzędnikami i sędziami i nikt się temu nie dziwił. Głowa rodziny posiadała wielką władzę nad wszystkimi dziećmi i wnukami, którzy mieszkali we wspólnym domu rodzinnym. Mieli za to zapewnione utrzymanie ze strony głowy rodziny i nie musieli na własną rękę starać się o pracę. Małżeństwa zawierano wcześniej i były one zazwyczaj wielodzietne, a kobiety pracowały tylko w domu. Z tym układem stosunków trudno się pogodzić młodym ludziom wychowanym na Zachodzie, którzy wróciwszy do kraju szarpiają się wewnątrz i zapadają na cierpienia nerwowe. Również konfucjonizm sprzyja zdrowiu psychicznemu, gdyż dokładnie określa rolę ojca, syna, braci, żony, matki i przyjaciela. W każdej tradycyjnej grupie społecznej obowiązują przekonania ściśle określone. Członkowie tej grupy nie mają powodów do niepokoju, dopóki uznają te przekonania za prawdziwe. Jeśli nawet budzą się w nich wątpliwości, to mają tylko dwie rzeczy do wyboru: przyjąć je lub odrzucić. Najgorzej jest, gdy obowiązujące przekonania nie są określone dokładnie. Wybór pomiędzy wielu możliwościami napawa lękiem i przyczynia się do powstania nerwicy. Pod tym względem społeczeństwa rodowe zapewniają lepsze warunki dla zdrowia psychicznego. Mają one bowiem z reguły charakter konserwatywny. Bardziej do przemiany skłonne są społeczeństwa rówieśnicze, dla których charakterystyczna jest rodzina nuklearna, a młodzież cięży raczej ku rówieśnikom niż ku rodzicom.

Prawie wszędzie, gdzie stara kultura ulega przemianie, dojrzewająca młodzież przejawia tendencje antyspołeczne. Nie jest ona zdolna do żadnych ustępstw, kiedy chodzi o zmianę ustalonego sposobu życia. Zakłada różne kluby tajemne w rodzaju Ku-Klux-Klanu, które przeciwstawiają się rozwojowi społecznemu. Młodzież nie troszczy się o swoją przyszłość i nie zdradza żadnych poważniejszych zainteresowań. Trzeba być szczególnie ostrożnym, kiedy hasła zdrowia psychicznego pragnie się przeszczepiać na teren starych kultur różniących się od kultury zachodniej. Nie wolno lekkomyślnie pacjenta pozbawiać wolności wbrew jego woli, pod pozorem, że na pewno by się na to zgodził, gdyby zdawał sobie sprawę ze swej choroby. Należy poważnie zastanowić się, czy dopuszczalne są bez zgody pacjenta zabiegi chirurgiczne w rodzaju leukotomii oraz pewne praktyki, zalecane przez terapeutę, ale zakazane przez religię, jak np. przerywanie ciąży, separacja, rozwód, powtórne małżeństwo, onania, samobójstwo, przeciwstawianie się dotychczasowej władzy. Wielkie znaczenie ma to, w jaki sposób kształtuje się tzw. identyczność u młodzieży. Identyczność to w myśl wywodów pierwszej rozprawki mniej więcej tyle, co w języku polskim godność, postać, charakter, a więc to, za co ktoś się uważa i za co się podaje. Identyfikować się to znaczy mniej więcej tyle, co upodabniać się, a może i solidaryzować się. Głównym symbolem identyczności jest nazwisko i imię, ale też i tytuł, zawód, narodowość. Komu dokuczają samotność oddzielnej identyczności, marzy podobno o posiadaniu bliźniaka. Młodzi ludzie nieraz kochają się w osobach, z którymi się identyfikują. Kiedy pobierze się dwoje ludzi, z których każde było najmłodsze z rodzeństwa, ich hiperidentyfikacja sprawia podobno, że prześladowają swe dziecko najstarsze. Dla Polaków, Irlandczyków, Szkotów najważniejsza jest identyfikacja narodowościowa. Z drugiej strony imigranci chętnie zmieniają swe nazwiska rodowe tak, aby zatrzeć swą identyczność pierwotną. Kultury zmieniające się na ogół wymagają od człowieka silnej identyczności i poczucia odpowiedzialności osobistej, jednakowoż dopuszczają pewne odchylenia pod pozorem, że ktoś utracił panowanie nad sobą, że nie był sobą, że był opętany przez jakąś myśl. W wyjątkowych przypadkach odchylenia te usprawiedliwia utrata pamięci, zjawisko podwójnej osobowości, ukrywanie się pod jakąś postacią przybraną, różne formy *incognito* oraz pseudonimy. Wychowując chłopca w myśl zasad higieny psychicznej należy mu przypominać, aby był chłopcem, nie zaś, aby nie był dziewczyną. Identyczność bowiem powinna kształtować się w sposób pozytywny. Rozwój jej powinien przebiegać bez przerw i wstrząsów, co ma zapobiegać jej usztywnieniu na przyszłość. Gdy syn nie chce identyfikować się z ojcem, identyfikuje się z pewnymi grupami młodzieży, które mu imponują. Autorowie zalecają, aby młodzieńcowi pod tym względem dać możliwość wyboru.

W omawianych przez nas rozprawach można znaleźć wiele interesujących uwag i spostrzeżeń. Szczególnie doniosłą wydaje się ostrożność w propagowaniu pewnych haseł aktualnych we własnym kraju na kraje o odmiennej kulturze. Tym bardziej jeśli nie wiadomo, czy nie przynoszą one szkody również własnemu krajowi. W krajach zachodnich modne są na przykład hasła nowego wychowania, obniżające autorytet rodziców i wychowawców, a nakłaniające młodzież do tworzenia grup rówieśniczych z pominięciem tradycyjnej struktury rodzinnej. Kto wie, czy wspomniana przez autorów „generacja darmozjazdów” nie jest właśnie wytworem nowego wychowania.

Ujemną stroną książki jest to, że rozpada się na mnóstwo krótkich ustępów słabo powiązanych ze sobą, choć treść ich powtarza się wielokrotnie.

Pomimo starań Komitetu Naukowego terminologia higieny psychicznej pozostawia jeszcze wiele do życzenia.

Tadeusz Witwicki

CARL WELLMAN: *The Language of Ethics*. Harvard University Press, str. 328.

Książka jest poświęcona „zdaniom etycznym” (*ethical sentences*), zaś problem, wokół którego koncentrują się wszystkie rozważania, autor formułuje w sposób następujący: „Jakie jest znaczenie zdań etycznych?” (*What do ethical sentences mean?*)

Oto przykłady takich wypowiedzi, które interesują autora: „Eutanazja jest złem”, „Powinieneś zaprzestać palenia”, ale również: „Lody są wyśmienite”, „Ten obraz jest piękny”, „Jeżeli chcesz zdobyć popularność, powinieneś podjąć głodówkę”.

Tytuł książki sugeruje, że będziemy w niej mieli do czynienia z językiem etyki, z ocenami i normami moralnymi, autor jednak zadanie swoje upatruje w tym, aby zanalizować postawiony problem odnośnie do wszelkich rodzajów ocen i norm — moralnych, estetycznych, prakseologicznych. Mówi, że mimo pewnych różnic między ocenami i normami moralnymi a pozamoralnymi podobieństwa są zbyt istotne, aby warto było ograniczać rozważania do sfery wypowiedzi moralnych.

Autor w pierwszej części książki przedstawia, jakie rozwiązania interesującej go kwestii były dotąd proponowane. Problem podniesiony przed 60 laty przez G. E. Moora w jego polemice z tzw. naturalizmem jest nadal żywo dyskutowany. Autor przedstawia 4 stanowiska: naturalistów, intuicjonistów, emotywistów oraz reprezentantów tzw. filozofii potocznego języka (*Philosophy of Ordinary Language*). Sam nie akceptuje w pełni żadnej z tych teorii, jednakże najbliższa mu jest teoria ostatnia. Autor uważa, że wymienione teorie zwracają jednostronnie uwagę na jakąś jedną funkcję zdań etycznych, podczas gdy w rzeczywistości pełnią one zależnie od kontekstu co najmniej pięć funkcji: deskrypcyjną, emotywną, oceniającą, nakazującą i krytyczną. Te właśnie funkcje autor przedstawia obszernie w centralnej części książki. Zdaniem jego nie wolno analizować znaczenia takich słów, jak „dobry”, „zły” lub „powinno się” w oderwaniu, lecz zawsze w jakimś kontekście.

Końcowe uwagi poświęcone są zagadnieniu, czy język etyki adekwatnie spełnia zadania, które mu się wyznacza. Autor przeciwny jest ocenianiu języka etyki z punktu widzenia wymagań stawianych językowi nauki. Język matematyki lub nauk przyrodniczych nie może służyć za wzór dla etyki, której zadania są odrębne. Wieloznaczność, nieostrość, a także emocjonalne zabarwienie słów nie są w przypadku języka etyki wadliwościami, lecz stanowią cechy, dzięki którym właśnie język etyki może adekwatnie spełnić swoje zadania.

Ija Lazari-Pawłowska

H. J. PATON: *Der kategorische Imperativ. Eine Untersuchung über Kants Moralphilosophie*, Berlin 1962, str. XVI + 355.

H. J. Paton wyraża przekonanie, że jeśli ktoś pragnie znaleźć cenną podnieję dla swoich refleksji nad istotą moralnego obowiązku, winien zapoznać się ze stanowiskiem Kanta. Ponieważ jednak Kant uchodzi za myśliciela trudnego, H. J. Paton pragnie uprzystępnić najważniejsze jego dzieło o treści etycznej, *Uzasadnienie metafizyki moralności*, poddając je szczegółowej analizie oraz uzupełniając je własnymi komentarzami. W ten sposób powstała praca objętościowo kilkakrotnie większa od analizowanego dzieła Kanta. Składa się ona z następujących 4 części, podzielonych na liczne rozdziały i paragrafy:

- I. Droga do imperatywu kategorycznego,
- II. Podstawa imperatywu kategorycznego,
- III. Sformułowanie imperatywu kategorycznego,
- IV. Uzasadnienie imperatywu kategorycznego.

W części I (str. 1—83) autor wprowadza podstawowe dla etyki Kanta pojęcia, takie jak „dobra wola”, „obowiązek”, „prawo moralne”. W części II (str. 84—151) przedstawia zagadnienie moralnego dobra w ujęciu Kanta oraz wprowadza pojęcia zasady subiektywnej, zasady obiektywnej, a także pojęcie imperatywu. Część III (str. 152—245) poświęcona jest pięciu sformułowaniom imperatywu kategorycznego. W części IV (str. 246—350) autor omawia między innymi zagadnienia wolności oraz autonomii w etyce Kanta.

H. J. Paton odczuwa idee moralne Kanta jako słuszne i godne propagowania, twierdzi nawet, że właściwe zrozumienie tych idei mogłoby się stać współcześnie czynnikiem odrodzenia moralnego. Fakt, iż Kant jako moralista jest mało ceniony, tłumaczy upraszczającym, często karykaturalnym przedstawianiem jego koncepcji. Kantowi imputowany bywa na przykład — mówi H. J. Paton — absurdalny postulat, aby nie liczyć się ze skutkami działania, w rzeczywistości zaś Kant twierdził tylko tyle, że jeżeli czyn ma posiadać wartość moralną, winien być dokonany ze względu na prawo, a nie ze względu na spodziewane skutki działania. Doktryna jego — mówi H. J. Paton — „jest zawsze rozumna, jeśli nawet nie zawsze słuszna”. Autor tu i ówdzie wtrąca marginesowo jakąś uwagę krytyczną (np. że potępienie samobójstwa nie da się z imperatywu wyprowadzić tak jednoznacznie, jak to przypuszczał Kant), w zasadzie jednak akceptuje gorąco doktrynę Kanta wraz z całym jej rygoryzmem oraz spekulatywnym rozwiązywaniem problemów. Głosi, że „nie jest celem głównym dobrego człowieka działać po linii swych skłonności, choćby były one najszlachetniejsze, lecz trzymać się prawa, które jest to samo dla wszystkich; tylko wtedy człowiek pozbywa się egoizmu i staje się wartościowy moralnie” (str. 81).

Kant formułuje aprioryczne prawo moralne, które ma mieć charakter powszechny i konieczny, ma obowiązywać we wszelkich okolicznościach życia. Podaje nakaz czysto formalny, nie ilustrując go niemal wcale materiałem przykładowym. Ten brak ilustracji H. J. Paton traktuje jako jedno ze źródeł małej popularności Kanta jako moralisty. Trzeba jednak zauważyć, że sam, choć usiłuje trudną doktrynę Kanta uprzystępnić i choć wyraża nadzieję, że jego książka spełni również zadania praktyczne, uświadamiając czytelnikowi wartość szlachetnego postępowania, snuje rozważania równie abstrakcyjne jak Kant i poprzestaje na wielokrotnym powtarzaniu 4 przykładów obowiązków

moralnych, których wyprowadzenie z imperatywu kategorycznego narzucać się ma wedle Kanta w sposób oczywisty: 1) nie wolno popełniać samobójstwa, 2) należy zwracać pożyczone pieniądze, 3) należy rozwijać swoje talenty, 4) należy w stosunku do bliźnich zachowywać się uczynnie.

Imperatyw kategoryczny Kanta znany jest przede wszystkim w następującym brzmieniu: (1) „Postępuj wedle takiej tylko zasady, co do której mógłbyś jednocześnie chcieć, aby stała się prawem powszechnym”. Jednakże Kant — jak wiadomo — podał w swoich pismach etycznych obok wyżej przytoczonego sformułowania, które Paton nazywa formułą ogólnego prawa, jeszcze 4 inne sformułowania. H. J. Paton omawia je kolejno w części III oraz ustosunkowuje do siebie. Są to formuły następujące: (2) Formuła prawa natury: „Postępuj tak, jak gdyby maksyma twojego postępowania przez wolę twą miała się stać ogólnym prawem przyrody”. (3) Formuła celu samego w sobie: „Postępuj tak, byś człowieczeństwa w twej osobie, jak też w osobie każdego innego, używał zawsze zarazem jako celu, nigdy tylko jako środka”. (4) Formuła autonomii: „Postępuj tylko w ten sposób, żeby wola twa dzięki swej maksymie mogła uważać siebie za powszechnie prawodawczą”. (5) Formuła państwa celów: „Postępuj tak, jak gdybyś przez swoje maksymy był w każdej chwili prawodawczym członkiem w ogólnym państwie celów”.

Praca H. J. Patona zamierzona jest jako nowe ujęcie doktryny Kanta, przedstawione w sposób atrakcyjny oraz względnie popularny. Wydaje się jednak, że zainteresuje ona raczej wąskie grono historyków myśli etycznej.

Ija Lazari-Pawłowska

FRANCIS J. KOVACH. *Die Ästhetik des Thomas von Aquin. Eine genetische und systematische Analyse.* Berlin, Walter de Gruyter, 1961. In 8°, str. 10+279. Quellen und Studien zur Geschichte der Philosophie, Bd III.

Nie ma drugiego średniowiecznego autora, którego poglądy estetyczne doczekałyby się tylu opracowań, co św. Tomasz z Akwinu. Toteż dodać coś do tego, co już napisano, ukazać jeszcze nowy aspekt wobec już znanych, wydaje się rzeczą bardzo trudną, jeśli nie niemożliwą. A jednak okazało się, że nawet w tej tak wyeksploatowanej dziedzinie odkryć można wiele nie dostrzeżonych przedtem szczegółów, postawić nowe problemy, rzucić nowe światło na szereg zagadnień, które interesowały dawniej, a wreszcie pokusić się o przedstawienie oryginalnej próby syntezy. Tak właśnie stało się w książce F.J. Kovacha, pt. *Die Ästhetik des Thomas von Aquin*. Temat jej rozważań ograniczony jest do problematyki piękna. Zagadnienia sztuki, tradycyjnie zaliczane do estetyki, zostały prawie całkowicie pominięte — nie licząc kilku stron (178—182), które zresztą sam autor potraktował jako „corollarium”. Można oczywiście dyskutować z takim ujęciem, wydaje się jednak, że jeśli estetykę traktuje się przede wszystkim jako teorię wartości estetycznej (a więc, innymi słowy, właśnie jako teorię piękna w najszerszym rozumieniu tego słowa) i jeśli, poza tym, pamięta się o szczególnym charakterze „estetyki” średniowiecznej, a zwłaszcza estetyki Tomasza z Akwinu („Tomasza teoria piękna nie dotyczyła sztuki, a znów jego teoria sztuki nie dotyczyła piękna” — pisał w *Historii estetyki* prof. Tatarkiewicz) — trzeba się zgodzić na słuszność tego ogranicze-

nia. Inna natomiast sprawa, czy w tytule książki słusznie została użyta sama nazwa „estetyka” — ten nowożytny termin nabrał bowiem znaczenia, które nie oddaje w pełni wszystkich średniowiecznych intuicji — i opartych na nich teorii — dotyczących piękna. Ale o tym za chwilę — tymczasem wyjaśnijmy, że w niniejszej recenzji, zgodnie z intencją autora omawianej książki, będziemy używali słowa „estetyka” zamiennie z wyrażeniem „teoria piękna” czy „nauka o pięknie” (*Schönheitslehre*).

Książka Kovacha jest wynikiem kolosalnej pracy. Autor przebadał całość spuścizny piśmienniczej św. Tomasza, by wydobyć możliwie wszystkie znajdujące się tam wzmianki o pięknie. Już sam wynik tego przedsięwzięcia (665 miejsc dotyczących piękna!) mógłby stać się wystarczającym tytułem do chwały: pełna dokumentacja tekstowa, jakiej nie przedstawiła żadna z poprzednich prac, gwarantuje przecież rekonstrukcję poglądów estetycznych Tomasza w stopniu o wiele wyższym, niż mogły to uczynić dotychczasowe opracowania. Szkoda tylko, że nie wszystkie teksty autor przytoczył *in extenso*, ograniczając się w większości wypadków do zasygnalizowania odpowiednich miejsc. Jak wiadomo, Tomasz z Akwinu nie zostawił żadnego dzieła, czy nawet większej wypowiedzi, gdzie przedstawiłby w całości swe poglądy estetyczne, toteż trzeba je rekonstruować z różnych, najczęściej przygodnych wzmianek, rozrzuconych po wszystkich jego pracach. Gwarancją poprawności tego rodzaju rekonstrukcji stanowi oczywiście nie tylko sam dobór tekstów, ale i stosunek do nich, w szczególności zaś umiejętność ich odpowiedniej interpretacji, która winna być zgodna zarówno z samymi wypowiedziami o pięknie, jak i z całokształtem filozoficznych (a nawet teologicznych) poglądów, z których wyrasta. Omawiana książka spełnia i te postulaty: teksty, odczytane niezwykle wnikliwie, odczytane są równocześnie wiernie, bez prób „naciągania” do jakiejś z góry założonej koncepcji, co nierzadko miało miejsce w literaturze tzw. neotomistycznej. Autor zna także doskonale metafizykę i epistemologię Tomasza, do których niejednokrotnie wypada mu się odwołać. Dzięki temu przedstawione próby syntezy są rzetelnie podbudowane nie tylko od strony dokumentacji, ale i od strony zgodności z systemem. Wreszcie na uwagę zasługuje troska autora o wypracowanie precyzyjnej aparatury pojęciowej, przy pomocy której przystępuje do analizy tekstów i rekonstrukcji poglądów Tomasza. Wiele paragrafów książki, czy to dotyczących rozwoju omawianych poglądów, czy to systematyzujących te poglądy, poprzedzonych jest skrupulatnym wyjaśnieniem terminów, które będą stosowane w toku dalszych wywodów.

Książka składa się z obszernego wstępu, poświęconego głównie zagadnieniom metodologicznym, oraz dwóch części, z których pierwsza dotyczy rozwoju poglądów Tomasza na piękno (*Genetische Analyse der Schönheitslehre des Thomas*), druga zaś stanowi systematyczną analizę tych poglądów (*Systematische Analyse der Schönheitslehre des Thomas*). Książkę zamyka obszerna bibliografia, chronologiczny wykaz miejsc dotyczących piękna w dziełach św. Tomasza oraz indeks imienny i rzeczowy.

Autor rozpoczyna swe rozważania od przedstawienia szeregu uwag krytycznych na temat estetyki neoscholastycznej, dla której punkt wyjścia stanowią poglądy św. Tomasza. Zarzuca jej braki w metodzie, w wykładzie teorii, a także w znajomości i rozumieniu samej nauki Tomasza. Najważniejsze z tych zarzutów dotyczą przerostu metody apriorycznej nad aposterioryczną, zrelatywizowania i zsubiektywizowania koncepcji piękna, niedostatecznej znajomości tekstów Tomasza, a także bezkrytycznego trzymania się jego wypo-

wiedzi, bez systematycznego uzasadnienia własnych poglądów. Do tych uwag krytycznych można by dodać jeszcze jedną: nieodróżnienie metafizycznego i estetycznego aspektu ogólnej teorii piękna, co musiało w konsekwencji doprowadzić do szeregu nieporozumień, m.in. dotyczących sprawy transcendentności piękna.

Wobec tak nie zadowolającego stanu rzeczy autor konstruuje własny, dwuczęściowy program estetyki tomistycznej. Jego część pierwsza stanowić ma gruntowną analizę piękna, niezależną od nauki św. Tomasza; doprowadzić ona powinna, poprzez zarówno empiryczno-psychologiczne, jak i metafizyczne dociekania, do odpowiedzi na pytanie, jaka jest obiektywna natura piękna. Druga część programu dotyczy rekonstrukcji poglądów estetycznych św. Tomasza. I tę właśnie pracę podejmuje Kovach w swej książce.

Nie zatrzymując się nad zaznaczonymi tu postulatami programowymi (mimochoodem warto może tylko zaznaczyć, że pierwsza część programu brzmi bardzo tradycyjnie, prawie po maritainowsku i nie wnosi nowych pomysłów, które uwzględniałyby współczesny stan badań w estetyce), przejdźmy do omówienia pierwszej części książki. Jest ona niewątpliwie szczególnie cenna, albowiem stanowi pierwszą w pełni udokumentowaną próbę ukazania rozwoju poglądów Tomasza na piękno. Po przedstawieniu różnych możliwych znaczeń terminu „rozwój poglądów” (*Gedankenentwicklung*) w zastosowaniu do myśli Tomasza i zdaniu sprawy z trudności, jakie nasuwa tu analiza genetyczna (niektóre pisma Tomasza zaginęły, autentyczność innych jest dyskusyjna, istnieją kłopoty z ustaleniem chronologii itp.) autor przechodzi do rozdziału poświęconego „materialno-genetycznej” analizie poglądów Tomasza na piękno. W rozdziale tym znajdujemy odpowiedź na pytania, jakie tematy dotyczące piękna podejmował Tomasz w poszczególnych okresach swej działalności i jak częste są jego wzmianki na ten temat. Okazuje się, że szczególnie ważne są tu lata 1260—68 (lata powstania między innymi *Komentarza do „De Divinis Nominibus”*) w których Tomasz postawił i rozwiązał 25 tematów dotyczących piękna. Te pedantyczne zestawienia liczbowe i tematyczne nie miałyby jednak większego znaczenia, gdyby nie doprowadziły do wniosków dotyczących rzeczowego rozwoju poglądów Tomasza. Tej sprawie autor poświęca następny rozdział omawianej części książki, zatytułowany *Formellgenetische Analyse der Schönheitslehre des Thomas*. Rozwój poglądów Tomasza na piękno rozpatruje autor w różnych aspektach. I dochodzi do wniosku, że nie zaznaczyły się w tej dziedzinie jakieś zasadnicze zmiany stanowiska, które rzutowałyby na całość doktryny estetycznej Tomasza. Jedyna ważniejsza ewolucja dokonała się na samym początku jego twórczości: polegała na tym, że przeszedł on od bardziej praktycznego nastawienia, które cechowało jeszcze *Komentarz do Sentencji*, do bardziej spekulatywnego i metafizycznego traktowania piękna, co zaznaczyło się w *Komentarzu do „De Divinis Nominibus”* Pseudo-Dionizego Areopagity. Inne, dalsze modyfikacje doktryny nie oznaczały jej zmiany, lecz wzbogacały ją raczej o nowe aspekty i pogłębienia.

W związku z omówioną właśnie częścią książki nasuwają się jednak pewne uwagi, które zresztą posiadają także znaczenie dla systematycznej analizy poglądów Tomasza na piękno.

Przed wszystkim więc Kovach nie odróżnia metafizycznego i estetycznego ujęcia piękna. A sprawa ta ma dla estetyki średniowiecznej, w tym także dla estetyki Tomasza, bardzo zasadnicze znaczenie: inne bowiem problemy rodzą się wówczas, gdy piękno traktuje się jako pewną określoną, swoicie przeży-

waną wartość estetyczną, inne zaś, gdy podchodzi się do piękna jako do metafizycznej właściwości bytu, wynikającej w sposób konieczny z jego ontycznej struktury. Rozstrzygnięcie problemu, które z tych ujęć piękna występowało w teorii św. Tomasza jest ważne dla wielu zagadnień, jakie w ramach tej teorii występują. Pierwszy, jak się zdaje, zwrócił na to uwagę De Bruyne, w *Esquisse d'une philosophie de l'art*, później rozróżnienie piękna estetycznego i transcendentalnego (metafizycznego) znajdzie się także w *Creative Intuition in Art and Poetry* J. Maritaina. Rzecz charakterystyczna, obu tych pozycji brak w bibliografii książki Kovacha. Warto dodać, że stosunek do omawianej sprawy dzieli także poglądy wybitnych historyków filozofii: jedni, jak np. Gilson czy Pouillon akcentują metafizyczny charakter Tomaszowej teorii piękna, inni, jak prof. Tatarkiewicz, widzą w niej czystą teorię estetyczną, istnieje wreszcie stanowisko, głoszące że można tu mówić zarówno o metafizycznym, jak i ściśle estetycznym ujęciu piękna. Jakkolwiek by było, wydaje się, że zajęcie stanowiska wobec tej kwestii wzbogaciłoby analizy Kovacha o dodatkowy punkt widzenia — i to zarówno gdy chodzi o rozwój doktryny Tomasz, jak i systematyczny jej wykład.

Druga uwaga dotyczy tzw. „definicji subiektywnej” (*pulchrum est quod visum placet*), a mianowicie nieuwzględnienia jej pojawienia się w przedstawieniu rozwoju myśli Tomasz o pięknie. Zapewne słuszne jest przekonanie autora, że określenie piękna: *pulchrum est quod visum placet* nie jest definicją *sensu stricto*, trudno jednak nie przyznać, że stanowi ono bardzo ważne wzbogacenie teorii piękna o czynnik oryginalny i nowy. De Bruyne w swych fundamentalnych *Études d'esthétique médiévale* mówi o tej „definicji” jako o „odkryciu” zawartym w *Summie teologicznej* („*La découverte*” de la *Somme Théologique* — t. III, s. 281 i nn.), podobną wagę przypisuje jej D. H. Pouillon w *La Beauté propriété transcendente chez les Scolastiques* (Archives d'Histoire doctr. et littér. du Moyen-âge, 15, 1946; obu tych pozycji brak także w bibliografii!), podobnie ocenia jej rolę prof. Tatarkiewicz (*Historia estetyki*, t. II, str. 283). A sprawa jest tym ciekawsza, że to zwrócenie uwagi na subiektywny aspekt piękna dokonało się u Tomasz późno (*Summa teologiczna* jest jego ostatnim dziełem), równocześnie zaś nie wyparło jego zapatrywań na obiektywną naturę piękna. W każdym razie można przypuszczać, że gdyby sprawa tzw. subiektywnej definicji piękna została u Kovacha bardziej wyeksponowana, prawdopodobnie inaczej wyglądałyby wnioski dotyczące rozwoju estetycznych poglądów Tomasz.

Uwaga ostatnia jest natury czysto historycznej. Dużą część swych wywodów opiera Kovach na tekstach zaczerpniętych z *Komentarza do „De Divinis nominibus”*, który zresztą uważa za najważniejszy dla poglądów Tomasz na piękno. Jakkolwiek nie można negować ważności tego dzieła, wypada jednak zauważyć, że Tomasz, tworząc je, nie mógł nie pozostawać pod przemożnym wpływem autorytetu Pseudo-Dionizego, co z kolei mogło utrudnić wykrystalizowanie się jego własnych, oryginalnych poglądów dotyczących piękna. Toteż wydaje się, że rację mają ci historycy, którzy za najbardziej autorytatywne sformułowania na temat piękna uznają teksty zawarte w *Summie* (w tym także tzw. definicję subiektywną) i w ich świetle przystępują do analizy innych wypowiedzi Tomasz.

Druga część książki Kovacha, zatytułowana *Systematische Analyse der Schönheitslehre des Thomas* zaczyna się od kilku sprecyzowań metodologicznych, po czym następuje pierwszy rozdział, poświęcony zagadnieniu istnienia

piękna. Autor omawia tu kolejno poglądy Tomasza na temat rzeczywistości piękna, stwierdzając, w oparciu o teksty, jego realistyczne stanowisko w tej sprawie (*non enim ideo aliquid est pulchrum quia nos illud amamus, sed quia est pulchrum et bonum, ideo amatur a nobis — De div. nom. 4, 10, 439*), następnie przechodzi do ustalenia bardzo interesującej listy przedmiotów, wyszczególnionych i uznanych przez Tomasza za piękne. Rozdział drugi poświęcony jest zagadnieniu istoty piękna; rozpoczynają go uwagi na temat definicji piękna. Zastanawiając się nad pytaniem, dlaczego Tomasz nie podał poprawnej definicji piękna, autor dochodzi do wniosku, że piękna, jako metafizycznej, transcendentalnej właściwości bytu nie da się w ogóle zdefiniować, tak jak nie można zdefiniować samego pojęcia bytu i jakichkolwiek pojęć pierwotnych. Zauważmy na marginesie, że takim postawieniem sprawy autor rozstrzyga zasygnalizowany poprzednio problem, czy piękno u Tomasza posiada charakter metafizyczny czy także estetyczny. Bardzo przekonujące są natomiast uwagi Kovacha na temat tzw. „definicji subiektywnej”: „*pulchra sunt quae visa placent* lub — w innym sformułowaniu — *pulchrum est cuius ipsa apprehensio placet*. Autor zauważa słusznie, że po pierwsze, określenie to dotyczy nie piękna, lecz rzeczy pięknych, po drugie zaś, nie wskazuje na istotę piękna, lecz na to, co rzeczy piękne w nas wywołują i jak się wobec nich zachowujemy.

Kolejne, obszernie rozważania omawianego rozdziału dotyczą trzech czynników obiektywnych, wymienianych w tekstach Tomasza jako konstytuujące istotę piękna. Są to: *integritas* (albo *perfectio*), *proportio* i *claritas*. Analizując te pojęcia autor odwołuje się nie tylko do tekstów estetycznych, ale nawiązuje także do innych wypowiedzi Tomasza, dzięki czemu uzyskuje bardzo pełne przedstawienie omawianych spraw. Najwięcej miejsca poświęca *claritas*, pojęciu najtrudniejszemu do zanalizowania, ale zarazem najważniejszemu dla tomistycznej koncepcji piękna. Platońskie czy ściślej — neoplatońskie w swej genezie pojęcie *claritas* włącza Tomasz do swego systemu poprzez swą koncepcję formy jako zasady „oczywistości” czy „inteligibilności” (jeśli wolno posłużyć się takim terminem!) bytu. Zdaniem Kovacha, to epistemologiczno-metafizyczne rozumienie *claritas* pogłębia się w późniejszych pismach Tomasza, warunkując w konsekwencji m. in. transcendentalność piękna, sposób poznawania (który musi być umysłowy i duchowy) itd.

W oparciu o przeprowadzone analizy poszczególnych pojęć, przystępuje Kovach do przedstawienia syntezy nauki Tomasza o pięknie. A raczej: dwóch syntez, z których pierwszą nazywa „abstrakcyjną”, drugą — „konkretną”. Pierwsza, wykorzystując „abstrakcyjne” pojęcia: *integritas*, *proportio* i *claritas*, opiera się na tomistycznej koncepcji porządku, który, wedle tej właśnie koncepcji, konstytuują trzy czynniki: *distinctio partium*, *convenientia* i tzw. *ratio ordinis*. Oryginalnym pomysłem Kovacha jest przyporządkowanie tych trzech czynników odpowiednim „elementom” piękna, o których mowa była wyżej. Zabieg ten dokonał się zresztą nie bez bezpośredniego nawiązania do tekstu Tomasza, gdzie piękno zdefiniowane jest właśnie poprzez pojęcie porządku: *pulchritudo importat commensurationem plurium* (S.T., I—II, 49, 4c). Ta bardzo interesująca koncepcja sprowadzenia piękna do porządku pozwala poczynić jeszcze jedną uwagę historycznej natury, a mianowicie o związku Tomaszowego ujęcia piękna z augustyńską tradycją w tej sprawie. Pokrewieństwo z Augustynem rzuca się tu chyba bardziej w oczy niż wskazane przez Kovacha powiązanie z Arystotelesem.

Punktem krystalizacyjnym drugiej („konkretnej”) syntezy jest pojęcie formy. Piękno, właściwość należąca do istoty bytu, konstytuowane jest przez formę. *Speciosus* jest równoznaczne z *formosus*. Forma, a zwłaszcza forma substancjalna rzeczy, jest piękna, bo taka właśnie została stworzona przez Boga, w którego pięknie uczestniczy jako w przyczynie sprawczej, wzorczej i celowej. Zachodzi daleko idąca analogia między Bogiem a artystą: rzeczy są obrazami idei, zamysłów Boga i jako realizacje tych zamysłów są przezeń darzone miłością (*ratio amoris*). W świetle założonej teorii formy da się wyjaśnić także pojęcia pełniłości (*integritas*), proporcji i *claritas*, albowiem czynniki te są bytowo zależne właśnie od formy i różnorodnych „funkcji”, jakie spełnia ona w bycie.

Ostatni rozdział omawianej części dotyczy następstw Tomaszowej teorii istoty piękna i traktuje o trzech zagadnieniach: transcendentalności piękna, analogiczności piękna i o przeżyciu estetycznym. Jest rzeczą oczywistą, że w świetle poprzednio przedstawionych wywodów Kovacha, odpowiedź na pytanie „czy piękno jest transcendentalne?”, a więc, czy jest metafizyczną własnością przysługującą z konieczności każdemu bytowi, zamienną z bytem, musi wypaść pozytywnie. Dodatkowe uzupełnienie tej odpowiedzi stanowią teksty Tomasza, z których wynika niewątpliwie, że uważał on piękno za *transcendentalne*, choć nigdzie nie wypowiedział tego wprost i choć nie umieścił piękna na liście transcendentaliów, zamieszczonej w *De veritate*. Paragraf poświęcony transcendentalności piękna zawiera również interesujące rozważania na temat brzydoty oraz przedstawia stosunek piękna do innych transcendentaliów. Z przyjęcia transcendentalności piękna wynika na gruncie filozofii tomistycznej jego analogiczność. Podstawą teorii analogii piękna u Tomasza jest stosunek piękna Boga — istoty piękna (*Deus... est ipsa essentia pulchritudinis*, *Comp. theol.*, p. II, c. 9, n. 591) do piękna stworzeń, które uczestniczą w pięknie bożym. Dalsze, bardzo interesujące rozważania dotyczą analogii między pięknem materialnym i duchowym.

Książkę zamyka obszerny ustęp poświęcony doświadczeniu piękna od strony człowieka, który przeżywa je poznawczo i emocjonalnie. Piękno poznawane jest przez człowieka nie tylko zmysłowo, ale — i to przede wszystkim — intelektualnie: tylko umysłowo możemy uchwycić istotę piękna, wyrażającą się w pojęciach porządku, pełniłości, proporcji i *claritas*. Szczególną rolę odgrywa przy tym tzw., intelekt czynny, który wydobywa intelektualnie poznawalną formę i *claritas* rzeczy, ujmuje ją jednak nie jako abstrakt, lecz jako indywidualny konkret, przy czym ujęcie to (*apprehensio, cognitio*) jest nie dyskursywne, lecz intuicyjne. Taki jest właśnie sens słowa *visum*, występującego w *quod visum placet*.

Poznanie i zrozumienie piękna jest warunkiem jego pełnego przeżycia, które rozgrywa się w dalszym ciągu na płaszczyźnie wolitywno-emocjonalnej. W tym procesie, oznaczonym w przytoczonym określeniu Tomasza słowem *placet*, bierze udział cały człowiek w swych władzach pożądawczych — zarówno zmysłowych, jak i umysłowych. Piękno, tak samo jak dobro, zaspokaja i „uspokaja” je, stanowiąc kres i cel ich aktywności. Przeżycie estetyczne kulminuje w „zakochaniu się” w pięknie (*amor pulchritudinis*), które jest równocześnie ostatnim etapem tego przeżycia. Miłość piękna jest przyczyną przyjemności czy rozkoszy estetycznej: *delectatio*. Jednakże nauka Tomasza o miłości odnoszonej do piękna przedstawia duże trudności, polegające między innymi na tym, że trudno wskazać na rodzaj miłości, który odnosiłby się do

piękna rzeczy martwych, nie zaś do osób czy Boga. Kovach stwierdza w zakończeniu swej pracy, że jakkolwiek rozwiązanie tych trudności ma duże znaczenie dla zrozumienia estetyki Tomasza, to jednak trzeba je rozważać osobno; dokładna analiza Tomasza teorii miłości nie mieści się już w ramach rozprawy poświęconej jego estetyce.

Władysław Stróżewski

ERNEST ANSERMET: *Les fondements de la musique dans la conscience humaine*. Neuchâtel (La Baconnière) 1961. T. I, str. 609; t. II, str. 291.

Potęga sztuki polega na obdarzaniu ludzi radością. Ani nauka, ani filozofia nie mogą się tym pochwalić. Przeciwnie: długo jeszcze zapewne aktualna będzie anegdota o Diogenesie, który — gdy mu przyjaciel polecał znajomego filozofa — odpowiedział: „To nie jest wybitna osobowość — filozofuje już długo, a jeszcze nikogo nie zasmucił”. Nie przypadkowo mówi się też o „gorzkiej prawdzie” będącej owocem naukowego poznania.

Jeżeli jednak na razie możliwość stworzenia nauki dającej ludziom radość (*gaia scientia*) nie istnieje, trzeba starać się już istniejącym dyscyplinom nadać charakter o ile możliwości „humanistyczny”, tj. — mówiąc innymi słowami — „humanizować” je, wprzegając w obręb zespołu umiejętności służących człowiekowi.

Jednakże współczesny człowiek, pragnąc przede wszystkim skutecznie działać, dąży do możliwie jak najbardziej wszechstronnej znajomości otoczenia i osądza je z punktu widzenia ściśle praktycznego. W ten sposób, chcąc wyzyskać otaczający go świat, zatracą często zdolność bezinteresownego radowania się pięknem. W tych zaś wypadkach, gdy zdolność ta nie zanikła, zmniejsza się ona niepomniernie skutkiem rozbratu istniejącego między współczesną sztuką a współczesnym odbiorcą.

Całą historię muzyki można by w ostatecznej instancji sprowadzić do ustawicznej walki „nowego” ze „starym”: w tym sensie konflikt między *ars nova* i *ars antiqua* wypełnia całe dzieje muzycznej kultury. Obecnie jednak rzecz skomplikowała się szczególnie: miejsce „pojedyunku” dwóch stylów (dawnego i nowego) zajęła wojna na wielu frontach; słuchacz współczesny wybiera nie tylko — jak przedtem — między muzyką swojej epoki i muzyką epoki poprzedniej, lecz może w każdej chwili wysłuchać dowolnego utworu każdej epoki. Toteż współczesny kompozytor nie przypomina bynajmniej ryercza, który podczas turnieju pragnie wysadzić z siodła swego przeciwnika, lecz raczej szachistę rozgrywającego równocześnie kilkanaście partii. Strawiński musi pokonać nie tylko Debussy’ego, Beethovena, Mozarta, Bacha, ale i cały legion swych poprzedników, których utwory zostały nagrane na płytach czy taśmach. Ale i takie zwycięstwo zapewnia mu co najwyżej „pokojową koegzystencję” na zasadzie równouprawnienia.

W obliczu tej sytuacji, współczesna muzykologia ogranicza się na ogół do tradycyjnej roli: wyjaśniania (*a posteriori*) przemian dokonanych przez twórców. Tak zresztą było zawsze lub prawie zawsze, bo „bohaterskie epoki” nauki o muzyce — tj. te, w których pełniła ona pionierską rolę twórczych poczynań — były zjawiskiem raczej wyjątkowym. Poza tym od dawna oryginalność opracowań bądź to całości, bądź to poszczególnych działów muzyko-

logicznej problematyki ograniczała się prawie wyłącznie do różnicy w porządku wykładu i dopiero zastosowanie nie tylko odmiennego sposobu opracowania, ale i odmiennej metody badań wzbogaciło zakres tematyki i pogłębiło sposób ujmowania wielu kwestii (zasługa to głównie socjologii muzyki).

Ostatnio pojawiła się obszerna książka, której autor cały wysiłek i całą pomysłowość skierował ku zbudowaniu nowej nauki o muzyce. Nazwisko znane jest szerokim rzeszom słuchaczy: pod kierunkiem Ernesta Ansermeta utworzona przez niego orkiestra romańskiej Szwajcarii wykonuje od wielu lat utwory światowego repertuaru. Jako autor książki: *Les fondements de la musique dans la conscience humaine*, Ansermet stanął w rzędzie muzykologów, czego zapowiedzią było kilka wcześniejszych publikacji, między innymi wydana w 1948 r.: *L'expérience musicale et le monde d'aujourd'hui*. Warto zwrócić uwagę, że autor (urodzony w 1883 r.) ukończył studia matematyczno-fizyczne w Lozannie i Paryżu, a w stolicy Francji studiował też przed wielu laty kompozycję i dyrygenturę. Choć związany z obszarem językowym romańskim, grawitującym ku prądom intelektualnym, jakie napływają z Francji, Ansermet przyjmuje za podstawę swych refleksji husserlowską fenomenologię. Fakt, że pisze po francusku, tylko częściowo chroni czytelnika przed niepokonalną chwilami barierą trudnego słownictwa Schelera, który jako reprezentant fenomenologicznej etyki, wykorzystał wszystkie możliwości pojęciowej akrobatyki języka „poetów i myślicieli”.

Ernest Ansermet ma pełne poczucie nowości podejmowanego przedsięwzięcia i przekonanie, że jego książka to nie tylko ostatni wyraz myśli o muzyce, lecz także „summa” podstawowych założeń nowego kierunku w muzykologii. We wstępie (str. 10) odróżnia trzy sposoby poznania: naukowy (zmierzający do obiektywnej wiedzy o rzeczach), filozoficzny (badanie pojęć ludzkich o rzeczach i o samym człowieku) i fenomenologiczny. Ten ostatni rezygnuje z poznania (*connaissance*) i pragnie zrozumieć (*comprendre*) badaną kwestię drogą uchwycenia stosunków wiążących dwa elementy: to, co determinujące i to, co determinowane. Stąd apel do świadomości (*conscience*) jako zasadniczego punktu wyjścia badań fenomenologicznych w ogóle. W dalszym ciągu wstępu autor przeprowadza analizę pojęcia dźwięku i dochodzi do wniosku, że chodzi tu o zjawiska ściśle związane z Einsteińską teorią względności: oznaczone matematycznymi symbolami dźwięki są zjawiskami zachodzącymi w naszej świadomości, a jednocześnie odpowiadają różnorodnym drganiom powietrza i mają swój własny przebieg czasowy wyrażony logarytmicznie (str. 22).

Dzieło Ansermeta rozpada się na dwa tomy, przy czym tom drugi wypełniają bardzo obszerne przypisy, dotyczące głównie pojęcia konsonansu, rytmu, struktury czasowej muzyki i twórczości Strawińskiego. Tom pierwszy — nie licząc wstępu i zakończenia — dzieli się na dwie wielkie części. Pierwsza dotyczy świadomości słuchowej i muzycznej („La conscience auditive et la conscience musicale”), druga zawiera analizę twórczości muzycznej w przebiegu historycznym i nosi tytuł: „La création historique de la musique dans l'empirisme”.

Rozważania dotyczące „świadomości słuchowej” są skomplikowane i pełne subtelnych refleksji, przybranych w trudną nieraz do precyzyjnego przełożenia terminologię i logarytmiczną ornamentykę. Dopiero próba streszczenia tych rozważań ukazuje, że mimo wszystko są to w istocie wariacje na temat prastarego motywu, który przed 16 wiekami poczciwy Donatus ujął w taką oto

formułę rozpoczynającą jego słynną gramatykę: „głos (*vox*) jest powietrzem w stanie drgania uchwytnego dla słuchu”: Od świadomości słuchowej *in potentia* odróżnia Ansermet świadomość muzyczną *in actu* i poświęca jej trzy rozdziały (str.: 237—365). Są to najlepsze rozdziały książki, w których świetna znajomość przedmiotu idzie w parze ze znakomitą umiejętnością uogólniającej muzykologicznej analizy. Znajdujemy tu zarówno omówienie percepcji dzieła muzycznego, jak i uwagi na temat polifonii, homofonii, stylu muzycznego, sztuki dyrygenckiej itd. Czytelnik zapomina o trudzie dojrnięcia do tych partii dzieła i delektuje się obcowaniem z inteligencją żywą, błyskotliwą i pełną znakomitych pomysłów.

W zasadzie jednak Ernest Ansermet tkwi w kręgu problematyki już „ustawionej” przez poprzedników. Co więcej: wypowiedzi przeciw szkole Schönberga, polemika ze Strawińskim, zakończenie książki i wiele rozsianych luźno uwag niedwuznacznie wskazują, że nie widzi on możliwości innych dróg rozwoju muzyki aniżeli dotychczasowe. W ten sposób manifest metodologicznego nowatorstwa tylko bardzo ułankowo doczekał się spełnienia, a konserwatyzm tematyki znajduje swój odpowiednik w tradycjonalizmie najdobitniej sformułowanym przy końcu książki: „au terme de cette étude, nous pouvons maintenant donner une réponse catégorique: la musique à venir ne peut être qu'une libre mise en oeuvre dans un style personnel des possibilités de style découvertes jusqu'ici...” (str. 606). Próba zarysowania horyzontów muzycznych w ogóle staje się w istocie wykładem horyzontów muzycznych autora; są to oczywiście horyzonty bardzo szerokie, ale przecież poza nimi znalazło się wiele przejawów oszałamiającego bogactwa świata dźwięków, jaki dociera dziś do naszych uszu z sal koncertowych i głośników radiowych pięciu kontynentów. Tak więc np. Ansermet prorokuje, że saksofon nigdy nie zostanie przyjęty do rodziny instrumentów muzyki poważnej z uwagi na swój „przyjemnościowy” (dosłownie: „sensuel et phallique”) *timbre* dźwięku (str. 92).

Tradycjonalizmowi w zakresie możliwości stylistycznych muzyki towarzyszy zdecydowany antyintelektualizm autora, co nie może pozostać bez wpływu na charakter dzieła. Zdaniem Ansermeta stanowisko czysto naukowe prowadzi do agnostycyzmu (zob. np. str. 29 przyp. 1) i całkowitej impotencji w obliczu przeżyć związanych z percepcją dzieła sztuki. Zgodnie zresztą z zasadniczymi założeniami fenomenologii, Ansermet uważa badanie naukowe muzyki za typowy przejaw poznawczego minimalizmu. Jego zdaniem nie o zjawiska winno chodzić, lecz o ich istotę, nie o wrażenia zmysłowe, lecz o rzeczy, nie o poznanie, lecz o bezpośrednie, intuicyjne ujęcie fenomenów dźwiękowych. Owocem apriorycznego charakteru badań fenomenologicznych ma stać się — zapewnia autor — maksymalna ścisłość, która dotąd cechowała jedynie matematykę.

Piszący te słowa ze wstydem wyznaje, że omawiana tu praca jest jedyną znaną mu pracą z zakresu fenomenologii muzyki i że nie jest w stanie ocenić stopnia ścisłości obszernych rozważań z dziedziny szeroko pojętej akustyki muzycznej. Sądzi jednak, że jednym z przejawów ścisłości myślenia jest ograniczenie się do zasadniczego tematu rozważań, a pod tym względem książka Ansermeta nie może na pewno służyć za wzór. Znajdujemy tu nie tylko obszerny rozdział pt. „La phénoménologie de Dieu” (str. 174—237), lecz także częste i dość obfite refleksje na temat Marksa, Spenglera, judaizmu, de Gaulle'a, Gagarina, Adama Schaffa, Kopernika, Galileusza itd. Przed 200 laty J.J. Rou-

seau, rozpoczynając odpowiedź polemiczną królowi polskiemu pisał: „Byłoby niezmiernie przykro znaleźć się w liczbie tych, którzy mają odpowiedź na wszystko”. Jego współczesny rodak nie odczuwa bynajmniej tego rodzaju przykrości.

Wróćmy jednak do sprawy zasadniczej — muzyki. Jak jej słuchać? I jaką rolę pełnić ma muzykologia w obliczu kryzysu „słuchania”? Pytanie to autor potraktował marginesowo, choć wypowiada się na ten temat kilkakrotnie, między innymi w krótkim rozdziale kończącym rozważania na temat czynnej świadomości muzycznej („La conscience musicale en acte”). Dowiadujemy się więc, że słuchacz „nie powinien ograniczać się do biernego przyjmowania obrazu muzycznego i pozostawać tylko jego pasywnym widzem; jeżeli chce uchwycić całe znaczenie muzyki, musi także wziąć udział czynny, aktywnie zaangażować całą swą świadomość” (str. 364). Dalej zaś Ansermet stwierdza, że na tym właśnie polega rola muzyki jako środka kulturalnego wychowania człowieka.

Oto więc dwa odwieczne motywy przewodnie problematyki związanej z oddziaływaniem muzyki: jak słuchać utworów muzycznych i jak włączyć muzykę w obręb wychowania człowieka przez sztukę. Zasadnicze założenia pierwszej kwestii wyglądają mniej więcej tak: utwór muzyczny, wytwór psychofizycznej działalności kompozytora jest owocem zarówno pewnych uczuć, jak i refleksji intelektualnej. Myśl artysty wznosi się ponad przedstawienia obrazowe i wiąże z myślą złożoną z uogólnień abstrakcyjnych (pojęć ogólnych, sądów, wniosków, idei itd.). Po stronie odbiorcy zajść musi proces odpowiedni do tego, jaki zachodzi u twórcy, jeżeli obaj nie mają pozostać sobie całkowicie obcy. Tak więc udziału elementu intelektualnego w procesie słuchania muzyki domaga się również konieczność odnalezienia przez słuchacza odpowiedników tych elementów, które towarzyszyły powstawaniu dzieła muzycznego. Pozostawiam tu na uboczu bardziej znaną sprawę „strukturowania” materiału dźwiękowego jako podstawy słuchania muzyki.

A oto druga kwestia. W życiu współczesnym wychowanie przez sztukę stało się czymś więcej niż zagadnieniem formowania postawy estetycznej. Człowiekowi nie wystarcza abstrakcyjna, niosąca z sobą „gorzką prawdę” nauka, choćby była najbardziej ścisła. Potrzebuje on też przeżyć uczuciowych, wiedzy obrazowej, emocjonalnego zaangażowania. Jest to pewien nowy rodzaj współuczestnictwa w rzeczywistości: poznawanie otaczającego nas piękna, na które składa się świat barw i dźwięków.

Trzeba stwierdzić, że potrzebie takiej nie czynią zadość dzieła opowiadające historię sztuki, gdyż nie wyjaśniają one, w jaki sposób dawna i współczesna sztuka stać się może pomocną towarzyszką niełatwego życia człowieka współczesnego. Kształtowanie zarówno intelektualnej, jak i emocjonalnej warstwy procesu doznań muzycznych staje się zadaniem szeroko pojętej pedagogiki muzycznej, której cel wyznaczył przed 200 laty Diderot (w refleksjach na temat sztuki), domagając się stworzenia takiej szkoły, w której by uczono, jak należy odczuwać.

Wydaje się, że na problem chronicznych nieporozumień między twórcami muzyki a jej odbiorcami można by spojrzeć z innej niż dotychczas strony. Chodzi mianowicie o to, aby jednym z centralnych zagadnień muzykologii uczynić zagadnienie historii rozwoju ludzkiego słyszenia w dwóch aspektach: słuchacza i kompozytora. W ten sposób można by zbudować system oparty bezpo-

średnio na faktach z zakresu kultury muzycznej i mający swe zastosowanie bezpośrednio do nich. Być może, udałoby się w ten sposób wytłumaczyć szereg znanych przejawów ewolucji słyszenia. Dawniej np. sądzono, że „*mi contra fa est diabolus in musica*”, a obecnie współbrzmienie to razi tylko tych, którzy wychowali się w kręgu „tercjowym” (tj. uznającym tercję za ideał współbrzmienia); jak doszło do tej przemiany? I dlaczego w muzyce współczesnej rytm dzierży zdecydowany prymat, podczas gdy upada znaczenie melodii zwanej do niedawna „duszą muzyki”? Problem polega jednak nie tylko na zbadaniu kwestii, skąd (tj. od kogo?) pewien kompozytor przejął te lub inne środki muzycznego wyrazu, lecz także i na próbie odpowiedzi na pytanie: dlaczego przejął te właśnie, a nie inne? Czy starał się nie drażnić uszu współczesnych, czy też przeciwnie? Czy i o ile upodobania słuchaczy kształtowały warsztat kompozytorski i — z drugiej — czy i o ile twórczość kompozytora „oswajała” słuchaczy z nowym rodzajem muzyki?

Oto, dla przykładu, dwa problemy wymagające gruntownych studiów: kwestia świadomego sterowania wzruszeń słuchaczy na głębsze wody i zagadnienie celowego kształtowania nowej masowej kultury muzycznej.

Problem pierwszy wydawać się może nieważny tylko dla doktrynera, pogardzającego wzruszeniami, jakie wielu ludzi wiąże z sentymentalną „muzyczką”. Tym łatwym, powierzchownym wzruszeniom nietrudno przeciwstawić głębokie uczucia, jakie wywołuje muzyka Bacha czy Mozarta. Cała trudność polega jednak na tym, że miliony słuchaczy wzruszają się podczas wysłuchiwania „melodramatycznych” utworów i że ludzie ci (bez pomocy wykształconych specjalistów) nie przekroczą nigdy zaczarowanego kręgu tego rodzaju uczuciowej łatwizny. Jak poprowadzić ich poprzez piękną krainę piosenki i operowych arii do królestwa symfonicznych i kameralnych „opusów”? Jak wytłumaczyć, że po prostu szkoda rozmieniać na drobne wielki kapitał głębokiego uczucia tkwiący potencjalnie w każdym z nas? Jak, innymi słowy, przemysleć politykę kulturalną w tej dziedzinie? Odpowiedzi na te pytania udzielić można chyba tylko w oparciu o naukowo pojęte badania nad przekształcaniem się ludzkiego słyszenia.

Z tym wiąże się druga kwestia: świadome kształtowanie współczesnej kultury masowej. Wiadomo, że folklor, zanikając z zastraszającą szybkością, ustępuje miejsca coraz większym wpływom muzyki rozrywkowej, popularyzowanej przez radio, kino itp. środki rozpowszechniające standardowe wytwory przemysłu rozrywkowego. Można oburzać się na jazzowe przeróbki fug Bacha czy pieśni Schuberta, ale nie zmieni to faktu, że tego rodzaju muzyka zyskuje coraz większe powodzenie. Pojmują to coraz liczniejsi kompozytorzy (już kilkadziesiąt lat temu Szymanowski napisał operetkę!), a armia aranżystów muzyki lekkiej powiększa się stale. A tymczasem zajęcie to zostało uznane za niegodne prawdziwego muzyka: konserwatoria ignorują kształcenie zawodowych aranżerów muzyki rozrywkowej, a tradycyjnie pojmowana muzykologia zaledwie zauważa wagę tego problemu dla muzycznego wychowania rzesz słuchaczy.

Zagadnienia te, jak widać, wymagają naświetlenia „od wewnątrz” i „od zewnątrz”, tj. zaangażowania zarówno umiejętności socjologicznych badaczy, jak i całego zespołu tradycyjnych dyscyplin, np. psychologii słyszenia, nauki o stylach muzycznych itp. Wszak w muzyce znacznie częściej aniżeli w dziedzinie innych sztuk nowy styl kształtuje się w nawiązaniu do dawniej nagromadzonego materiału, a heteronomiczne źródła rozwoju muzyki jedynie w ostat-

niej instancji wyznaczają jej nowe drogi, jak np. owa dwuabsydowość kościoła św. Marka w Wenecji jako punkt wyjścia techniki polichoralnej.

Roszczenia metodologicznego monizmu nie są, jak sędzę, uzasadnione tam, gdzie jednolite w zasadzie zjawisko przedstawia się badaczowi w coraz to różnych postaciach i z coraz to różnej strony. Bardziej natomiast uzasadniona wydaje się propozycja odmienna: mając stale na oku jednolity charakter zjawisk wiążących się z całością muzycznej kultury, badać przy pomocy różnych metod wielorakie jej przejawy. Ani socjologia, ani psychologia, ani tym bardziej proponowana przez Ansermeta fenomenologia muzyki nie są w stanie rozwiązać złożonej problematyki, gdyż albo pomijają istotne kwestie skutkiem „dziedzinowości” ujęcia, albo też powodują rozplątanie się ich w morzu współzależności wszystkich zjawisk.

W obecnym stanie rzeczy piszący te słowa nie widzi jednak potrzeby zbytowego rozszerzania czysto teoretycznej dyskusji. Wszak również i w tej dziedzinie słuszność hipotezy teoretycznej mierzyć się winna głównie jej płodnością w zakresie badań nad konkretnymi problemami. Zagadnienia konkretne rodzą refleksje ogólne i pogłębiają teorię. Czysto teoretyczne natomiast rodzą szereg problemów pozornych. Zbyt wiele jednak pasjonujących zagadnień czeka na rozwiązanie, aby móc pozwalać sobie na luksus poświęcania czasu pozornym.

Waldemar Voisé

J. WACH: Socjologia religii. Tłumaczyli z angielskiego: Z. Poniatowski i B. Wolniewicz, Warszawa, Książka i Wiedza 1961, str. 523, cena zł 50,—.

Już Fr. Bacon zwrócił uwagę na problem społecznej roli religii. Jednakże bliższe zajęcie się tym problemem stało się możliwe znacznie później i to nawet nie zaraz od momentu, w którym pojawiła się nowa nauka zwana socjologią, lecz dopiero po pewnym okresie jej rozwoju. Aczkolwiek trudno jest ustalić ściśle datę pojawienia się socjologii religii, to można jednak z pewną tolerancją przyjąć za datę jej narodzin rok 1912, w którym ukazała się fundamentalna dla tej nauki praca E. Durkheima pt. *Formes élémentaires de la vie religieuse*. Durkheim, któremu — jak pisze G. Le Bras¹ — zawdzięczamy nieocenioną usługę, jaką oddał dzięki sformułowaniu dokładnej i jasnej definicji tego zjawiska, jakim jest religia, spodziewał się, że studium społeczne — studium całkowite, oparte na etnografii — wyjaśni wyobrażenia i rytuały, będące jakby transpozycją, hipotezą. Dalsze rozwijanie jego myśli na tym polu jest dziełem L. Lévy-Bruhla i M. Maussa. Drugim człowiekiem, którego nazwisko łączy się również z powstaniem socjologii religii jest Max Weber. Sławę swoją w tej dziedzinie zawdzięcza on pracy pt. *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. Nie stworzył co prawda własnej szkoły, lecz osiągnął wcale nie mniejszy sukces: wszyscy socjologowie są w pewnej mierze jego uczniami — jak słusznie zauważa G. Le Bras. Oprócz M. Webera trzeba wymienić jeszcze jednego z ojców socjologii religii — jest nim Ernst Troeltsch. Kształtowanie się zrębów socjologii religii dokonywało się mniej więcej w tym

¹ Zob. G. Le Bras, *Sociologie des religions: tendances actuelle de la recherche*, La sociologie Contemporaine, vol. V, nr 1, Paris 1956.

samym czasokresie w dwóch krajach — we Francji i w Niemczech. Trzeba jednak zaznaczyć, że w Niemczech drogi rozwojowe tej nauki zostały w poważnym stopniu uitorowane przez Marksa i Feuerbacha, przez prawników jak np. Sohm i Gierke, a także przez etnologów tej miary, co Bachofen i Ratzel.

Joachim Wach (1898—1955) należy do najwybitniejszych przedstawicieli socjologii religii. Po studiach w Monachium, Berlinie i Lipsku, odbytych pod kierunkiem F. Heilera, E. Troeltscha i H. Haasa, habilitował się w 1924 r. na wydziale filozoficznym Uniwersytetu Lipskiego, a w 1929 r. został tam profesorem nadzwyczajnym. W okresie hitlerowskim ze względu na prześladowania na tle rasowym przeniósł się do Stanów Zjednoczonych, gdzie wykładał kolejno na Brown University oraz na Uniwersytecie w Chicago. Był niezwykle płodnym uczonym. Spuścizna jego obejmuje 16 książek i 81 artykułów. Zadaniem socjologii religii jest jego zdaniem badanie i opisywanie stosunków kształtujących się pomiędzy religią (resp. religiami) a występującym w całej swej złożoności społeczeństwem. Socjologia religii bada więc wszystkie możliwe zależności, w jakich pozostawały i pozostają istniejące historycznie religie i wierzenia do grup społecznych. Stosunek, w jakim religia pozostaje do społeczeństwa, jest zmienny. Pierwotnie każda religia wyrasta z określonego środowiska społecznego i ulega bardzo jego wpływom. Dzieje się tak nie tylko w społeczeństwach prymitywnych, ale i na wyższych etapach rozwoju cywilizacji. Słowem wszędzie założyciel danej religii i jej wyznawcy są uzależnieni od warunków społecznych.

Omawiane dzieło należy do najlepszych jego publikacji. Składa się ono z dwóch części, pojętych zgodnie z podanym powyżej rozumieniem socjologii religii jako analizy współzależności i wzajemnego oddziaływania na siebie religii i społeczeństwa, ze szczególnym uwzględnieniem typologii grup religijnych i ich roli. Pierwsza — „Prolegomena metodologiczne” — obejmuje rozważania dotyczące: zagadnień metodologicznych socjologii religii, określenia jej przedmiotu, różnych relacji zachodzących między religiami a społeczeństwem, określenia doświadczeń religijnych i ich konsekwencji oraz aspektów socjologicznych tych doświadczeń.

Natomiast w części drugiej zatytułowanej „Religia a społeczeństwo” rozważa się szereg zagadnień wynikających z relacji, w jakich pozostaje religia do społeczeństwa. Należą tu myśli dotyczące roli religii w grupach naturalnych, między innymi została podkreślona okoliczność, że religia jest jednym z dynamizmów mitotwórczych (rozd. IVa). W rozdziale V jest mowa o religijnej organizacji społeczeństwa, a w związku z tym o socjologicznych aspektach różnych stowarzyszeń religijnych. Rozdział VI analizuje problem, jak dalece zróżnicowania społeczne determinują zróżnicowania religii. Rozważania na temat socjologicznej roli państwa oraz relacji istniejących między państwem a religią wypełniają rozdział VII. Rozdział VIII jest poświęcony typologii autorytetów religijnych. Podsumowaniem rozważań jest rozdział IX, a uzupełnieniem wywodów, głównie rozdziału VIII, jest „Dodatek”.

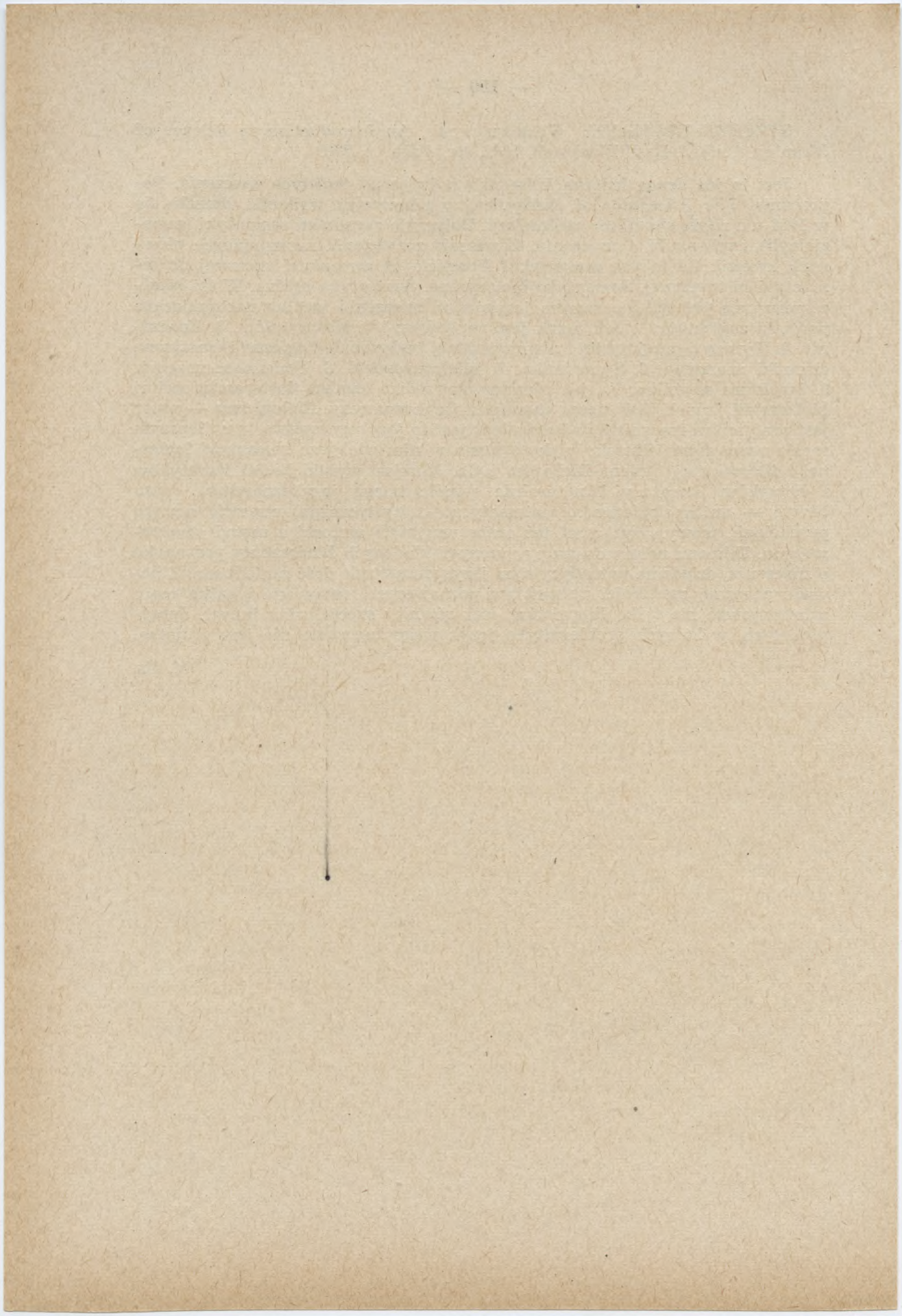
Autor przytacza w przypisach olbrzymią literaturę odnoszącą się do omawianych zagadnień. Przedmowę do polskiego wydania napisał Zygmunt Poniątkowski.

Janusz Sztumski

STEPHEN ULLMANN: *Semantics. An Introduction to Science of Meaning*. Oxford, Basil Blackwell, 1962, str. 4 nlb. + 278.

Jest to już druga książka Ullmanna poświęcona tematyce znaczenia. Poprzednia, *The Principles of Semantics*, w pierwszym wydaniu ukazała się w 1951 r. i miała charakter ogólniejszy. Dotyczyła zagadnień semantyki (semazjologii), czyli nauki o znaczeniu. Zawierała rozważania następujących głównych kwestii: Co to jest semantyka? Przejście od semantyki opisowej do semantyki historycznej. Semantyka historyczna. Semantyka ogólna. W tej książce mówi się już tylko o samym językowym znaczeniu według następującego podziału zagadnień: 1. Jak język jest zbudowany? 2. Natura słów. 3. Znaczenie. 4. Wyrazy o przejrzystej i nieprzejrzystej budowie. 5. Logiczne i ematywne czynniki znaczenia. 6. Synonimika. 7. Wieloznaczność. 8. Zmienność znaczeń. 9. Struktura słownika. Ta, jak również poprzednia książka dostarczają obfitej bibliografii źródeł. Obie noszą charakter językoznawczy, filologiczny — autor jest profesorem romanistą w Leeds, lecz jest to językoznawstwo w najlepszym sensie nowoczesne. Szeroko wykorzystano w nim zdobycze semantyki logicznej i filozoficznej Ogdena-Richardsa i Ch. Morrisa, wyniki badań teoretyków i krytyków literatury i naturalnie współczesnego językoznawstwa *sensu stricto* — antropologicznego, matematyczno-statystycznego, wreszcie nowszą psychologię mowy. Wyciągnął też autor wszystkie wnioski z metod strukturalizmu. Ullmann należy do grupy uczonych kładących fundamenty pod naukę o znaczeniu, dziedzinę w tradycyjnym językoznawstwie dość zaniedbaną. Z powodu znacznej szerokości perspektyw poznawczych, omawiana książka może zainteresować nie tylko lingwistów, lecz również specjalistów innych dyscyplin, tych, w których problematyka językowego znaczenia nie jest obojętna.

M. Rz.

Autoreferaty z odczytów i wykładów

TADEUSZ KOTARBIŃSKI: Prakseologia, czyli zasady dobrej roboty. (W ramach cyklu odczytów różnych autorów pod wspólnym tytułem „Humanizm i kultura współczesna”, zorganizowanych przez redakcję tygodnika „Argumenty” w Warszawie, 15 kwietnia 1963).

Tematyka prakseologii została ukazana zrazu na przykładzie kilku zagadnień wybranych. Były to problemy następujące: istota i typologia błędu praktycznego, budowa słownika terminów wyrażających oceny techniczne działania, analiza pojęcia ekonomiczności sposobów działania, formy opanowywania sytuacji przymusowych, walory sprawnego planu, kierunki zwalczania przerostów specjalizacji. W drugiej części prelekcji zawierała się charakterystyka ogólna dociekań prakseologicznych. Sprowadzają się one do zadań o charakterze systematyzacyjnym. Prakseologowie zajmują się mianowicie klarowaniem pojęć służących do opisu form działania i do oceniania działań z punktu widzenia skuteczności i sprawności, budują zestawy rubryk namysłu, przydatnych do uprzytamniania sobie kompletów różnych możliwości przed przystąpieniem do określonego działania (np. zestaw wszystkich względów, pod którymi powinien być rozważony plan działania itp.), uściślają i doprowadzają do właściwego zakresu ogólności znane z odwiecznej i powszechnej praktyki reguły sprawnego działania. Prakseologię można uważać za część najogólniejszą dyscypliny znanej pod nazwą nauki organizacji i kierownictwa.

TADEUSZ KOTARBIŃSKI: Kultura filozoficzna humanistów. (Koło Socjologów Uniwersytetu Warszawskiego, 22 marca 1963 r.).

Biorąc za punkt wyjścia etykę, prelegent stwierdził, że wchodzi ona w skład istotnych zainteresowań humanistów a zarazem należy do filozofii ze względu na przyjętą w uniwersytetach klasyfikację przedmiotów studiów akademickich. Etyka racjonalnie uprawiana winna być, zdaniem prelegenta, wolna od uzasadnień metafizycznych, ale winna jej towarzyszyć świadomość tej niezależności, czyli należąca do filozofii teoriopoznawcza krytyka zasięgu metafizyki. Humanistom jest nadto niewątpliwie potrzebne rozeznanie w całokształcie obrazu rzeczywistości, odpowiadającego osiągnięciom wiedzy ludzkiej w aktualnej chwili dziejowej, a więc orientacja w filozoficznej syntezie poznania. Wreszcie nie podlega dyskusji potrzeba samowiedzy metodologicznej, uwarunkowanej przez przemyślenie fundamentalnych zagadnień dotyczących prawdy i poznawczych walorów rozumowań, w czym logika musi być z natury rzeczy nieodzownie pomocna.

— TADEUSZ KOTARBIŃSKI: *Prakseologia a ekonomia*. (Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Oddział w Bydgoszczy, 21 maja 1963; Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Oddział w Warszawie, 12 czerwca 1963 r.).

W Kijowie w roku 1926 na łamach „Zapisek” Wydziału Społeczno-Ekonomicznego Uniwersytetu ukazał się po niemiecku i po ukraińsku artykuł Eugeniusza Śluckiego pt. *Beitrag zur formal-praxeologischen Grundlegung der Oekonomik*. Autor rozwija w nim myśl następująca: pojęcia i tezy ekonomii są uszczegółowieniami pojęć i tez prakseologii, te zaś — uszczegółowieniami ontologii, rozumianej jako teoria procesów zachodzących w przedmiotach złożonych. Prelegent podejmuje ideę Śluckiego, okazując na licznych przykładach zależność pojęć ekonomii, czyli teorii racjonalnego współgospodarowania, od pojęć prakseologii, czyli teorii racjonalnego (jak najsprawniejszego) działania w ogóle. Prakseologiczny punkt widzenia przyczynia się również do adekwatyzacji twierdzeń z zakresu tez o sprawności. Adekwatyzacja polega na tym, że się dane twierdzenie formuluje i uzasadnia w całej odpowiedniej ogólności, odnosząc orzeczenie do całej i tylko do tej klasy obiektów, o której może być ono prawdziwie orzeczone. Tak na przykład pewien zespół walorów sprawnego planu przysługuje planom sporządzanym we wszystkich dziedzinach działalności, a nie tylko planom gospodarczym. Podobnie rzecz się ma z charakterystyką skutków specjalizacji, ujawniających się wszędzie, gdzie zachodzi proces różnicowania się funkcji w działaniu zbiorowym, a nie tylko w przypadkach podziału pracy o charakterze gospodarczym. Analiza prakseologiczna może się przyczynić do ulepszenia rozstrzygnięć z dziedziny polityki ekonomicznej, na przykład w drodze ukazania nierzeczowości obiegowego podziału funkcji społecznie pożytecznych na produkcyjne i nieprodukcyjne.

TADEUSZ KOTARBIŃSKI: *Prakseologia, czyli dociekanie zasad dobrej roboty*. (Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, Oddział w Lublinie, 19 czerwca 1963).

Projekt i nazwa prakseologii jako specjalności badającej postępy usprawnień zawiera się w artykule Alfreda Espinasa, ogłoszonym w r. 1890 na łamach czasopisma paryskiego „Revue Philosophique de la France et de l'Étranger”. Niezależnie od tej inicjatywy rozwinęła się z potrzeb przemysłu i administracji gospodarczej dyscyplina znana u nas pod nazwą nauki o organizacji i kierownictwie, której rzecznicy w swych publikacjach częstokroć poruszają zagadnienia wykraczające poza ramy życia gospodarczego i doniosłe w zastosowaniu do racjonalizacji (a więc i do usprawniania) działalności ludzkiej w ogóle. Uprawiają oni tedy w takich wypadkach prakseologię, aczkolwiek zwykle bez uświadomienia sobie tego. Prakseologia bowiem w jej obecnym panującym u nas rozumieniu, to nic innego, jak tylko najogólniejszy dział nauki o organizacji i kierownictwie, traktujący o usprawnieniach możliwych we wszelkich dziedzinach działalności, których to usprawnień uszczegółowieniami są usprawnienia natury gospodarczej. Prakseologię można więc nazwać dociekaniami zasad dobrej roboty. Prelegent sądzi, że jej zadania mają przeważnie charakter systematyzacyjny i podaje liczne przykłady uprawianego w jej ramach klarowania pojęć, grupowania zagadnień, uściślania twierdzeń. Oprócz korzyści teoretycznych można się spodziewać, jego zdaniem, pożytków w życiu społecznym z takich dociekań, np. z wyraźnego uświa-

domienia treści i zakresu pojęcia stosunku sprawstwa, ważnego zarówno w rozdziale świadczeń za prace wykonane, jak też w tak zwanym sądowym wymiarze sprawiedliwości.

WITOLD MARCISZEWSKI: O warunkach akceptacji zdań spostrzeżeniowych¹. (Referat wygłoszony na posiedzeniu Zakładu Logiki PAN w Warszawie, 1 grudnia 1962).

1. Tak zwane zdania spostrzeżeniowe zalicza się do twierdzeń nie wymagających dowodu, podobnie jak nie wymagają dowodu aksjomaty teorii dedukcyjnej. Stajemy jednak nieraz przed koniecznością wyboru pomiędzy wzajemnie niezgodnymi zdaniami spostrzeżeniowymi i poszukujemy wówczas racji dla takiego, a nie innego wyboru.

Owemu problemowi racji wyboru poświęcimy niniejsze rozważania, podając najpierw eksplikację samego pojęcia „zdanie spostrzeżeniowe”, a następnie analizując warunki, pod którymi wolno dokonać akceptacji takiego zdania.

2. Słowo „spozstrzegać” ma w języku potocznym i w nauce co najmniej trzy znaczenia, które z kolei są dziedziczone przez zwrot „zdanie spostrzeżeniowe”.

Jedno z tych znaczeń, najczęściej chyba spotykane, związane jest z pojęciem przedmiotu fizycznego. Zachodzi ono wówczas, gdy po słowie „spozstrzegam”, „widzę”, „dotykam” itp. następuje nazwa przedmiotu fizycznego, w rodzaju „drzewo”, „kropla wody”, „grzmot” itd. Nazwijmy to znaczenie realistycznym sensem słowa „spozstrzegać”.

Od sensu realistycznego odróżnia się sens fenomenalistyczny, przy którym jako przedmiot spostrzeżenia występuje to, co u Berkeleygo nazywało się ideą, u nowszych zaś autorów otrzymało nazwę „danej zmysłowej” (*sense datum*). Różnicę między daną zmysłową a przedmiotem fizycznym przedstawić można przy pomocy następujących twierdzeń.

a) DZ (dana zmysłowa) dostępna jest tylko jednemu ze zmysłów, PF (przedmiot fizyczny) więcej niż jednemu, np. wzrokowi i dotykowi.

b) DZ dostępna jest tylko jednemu obserwatorowi, PF więcej niż jednemu.

c) DZ ma tylko te własności, które ujęte są w spostrzeżeniu, PF ma ponadto inne własności.

d) DZ istnieje wtedy i tylko wtedy, gdy jest spostrzegana, PF nie tylko wtedy.

W innym jeszcze sensie używa się słowa „spozstrzegać” w związku z tzw. doświadczeniem wewnętrznym, dotyczącym własnych stanów psychicznych (ten rodzaj spostrzegania nie będzie tu brany pod uwagę).

3. Stosunkowo obszerną i dokładną charakterystykę zdań spostrzeżeniowych o przedmiotach fizycznych znajdujemy u K. Poppera w jego *The logic of scientific discovery* (New York 1959). Popper nakłada na zdanie spostrzeżeniowe dwa warunki, które nazywa formalnym i materialnym. Pierwszy domaga się, aby wypowiedź spostrzeżeniowa miała formę zdania jednostkowego z podaniem lokalizacji w czasie i przestrzeni. Drugi polega na żądaniu, aby zdanie spostrzeżeniowe dotyczyło przedmiotu obserwowalnego.

¹ Tezy referatu zaczerpnięte zostały z większej pracy, napisanej w r. 1962 dla Zakładu Logiki w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN i znajdującej się w archiwum tego Zakładu. Ciąg dalszy badań podjętych w owej pracy publikują *Studia Filozoficzne* w numerze za III kwartał 1963 r.

Dokładniejszego wyjaśnienia domaga się pojęcie obserwowalności. Następujące bowiem wypowiedzi, których nie jesteśmy skłonni uznać za zdania spostrzeżeniowe, dotyczą jednak w pewnym sensie przedmiotów obserwowalnych:

- (1) Ten kamyk jest talizmanem.
- (2) Jan Kowalski jest obecnie zarym człowiekiem.
- (3) Ta oto kostka cukru jest ciałem rozpuszczalnym.

W zdaniach tych mówi się wprawdzie o przedmiotach obserwowalnych, ale przypisuje się im cechy nie podlegające obserwacji.

Różnica między (1)—(3), a zdaniami, gdzie występują bezspornie spostrzeżeniowe terminy, takie jak „czerwony”, „okrągły”, „gwizd” itp., prowadzi do następującej eksplikacji zwrotu „przedmiot obserwowalny”:

Przedmiot obserwowalny jest to desygnat nazwy, przy pomocy której orzeka się o indywiduach własności (w tym także relacje) obserwowalne.

Orzeczniki takie nazywać będziemy krótko nazwami spostrzeżeniowymi. Możemy teraz sformułować wstępne określenie zdania spostrzeżeniowego:

Z jest zdaniem spostrzeżeniowym wtedy i tylko wtedy, gdy jest zdaniem jednostkowym zawierającym w roli orzeczników jedynie nazwy spostrzeżeniowe.

Dla uproszczenia ograniczamy się tutaj do zdań podmiotowo-orzecznikowych. Chcąc powyższy warunek uogólnić, trzeba by go przeformułować, zdając charakteru spostrzeżeniowego od wszystkich występujących w zdaniu stałych pozalogicznych.

4. Wprowadzone wyżej pojęcie nazwy spostrzeżeniowej (jako orzecznika konotującego własności spostrzegalne) domaga się dokładniejszej charakterystyki, pozwalającej odróżniać nazwy spostrzeżeniowe od innych rodzajów wyrażeń.

Jeśli podzielimy wyrażenia języka w zależności od tego, przy pomocy jakich reguł wprowadzono je do języka, to tym, co usprawiedliwia obecność nazw spostrzeżeniowych będą tzw. empiryczne dyrektywy sensu. Oto ich określenie, zaczerpnięte z pracy K. Ajdukiewicza *Język i znaczenie* (Warszawa 1960) str. 156:

„Dyrektywy te charakteryzują się tym, że podają jako sytuację, w której, zgodnie z właściwym przyporządkowaniem wyrażeniom ich znaczeń wymaga się gotowości do uznania zdania, takie przeżycie, które wyłącznie lub między innymi polega na doznaniu pewnego wrażenia”.

W definicji tej zasługuje na szczególną uwagę zwrot „między innymi”. Służy on do wyrażenia myśli, że samo doznanie wrażenia może nie wystarczyć do nakazanej przez odpowiednią dyrektywę akceptacji zdania, lecz potrzebne są niekiedy jeszcze inne czynniki.

Nasuwa się pytanie, jakiego rodzaju są owe dodatkowe czynniki. Aby na to odpowiedzieć, poddamy analizie proces tzw. definiowania ostensywnego, będącego czynnością, dzięki której przyswajamy sobie empiryczne dyrektywy sensu.

5. Niech jakiś U uczy się od pewnego N posługiwania się wyrazem „kula”. N pokazuje swemu uczniowi przedmiot *a* (symbol *a* pełni rolę imienia własnego) oraz wygłasza instrukcję słowną, np.:

(1) *a* jest kulą ze względu na swój kształt oraz każda rzecz podobna do *a* pod względem kształtu jest kulą.

Albo:

(2) *a* jest kulą oraz wszystko i tylko to, co podobne do *a*, jest kulą.

Formuł takich może być więcej, podajemy te dwie tytułem przykładu. Zajmiemy się formułą (2), która od uczącego się wymaga mniejszego zasobu pojęć, większego za to nakładu rozumowań. Przyjmijmy dla uproszczenia, że *a* posiada tylko trzy cechy, kulistość, zieloność i gładkość powierzchni, które to cechy oznaczać będziemy symbolami S, Z, G, należącymi do języka U; przy ich pomocy U będzie formułował treść swoich wrażeń doznawanych w trakcie obserwacji. Słowo „kula”, należące na razie tylko do języka N-a, pisać będziemy w skrócie jako „K”.

Do odkrycia przez U sensu terminu „K” wystarczą dwa pokazy. W pierwszym N pokazuje przedmiot o własnościach S, Z i G, wygłaszając przy tym formułę (2), za drugim razem pokazuje przedmiot również kulisty, lecz pozbawiony cech zieloności i gładkości, przy czym instrukcja słowna może się tym razem ograniczyć do krótkiego zwrotu „to jest kula”.

Przy pierwszym pokazie, U widząc wskazany przedmiot i zarazem słysząc, że przedmiotowi temu przysługuje nazwa „kula”, upoważniony jest do pomyślenia, że nazwa „kula” przysługuje owemu przedmiotowi bądź ze względu na jedną z trzech dostrzeżonych własności, bądź ze względu na jakieś ich połączenie. Jednocześnie U dowiaduje się z instrukcji (2), że ten sam tytuł do nazywania się kulą przysługuje wszystkim i tylko takim przedmiotom, które są podobne do właśnie obserwowanego. Zapiszmy tę myśl symbolicznie:

$$(1) \quad \begin{aligned} &(x) (Sx \equiv Kx) \vee (x) (Zx \equiv Kx) \vee (x) (Gx \equiv Kx) \vee \\ &(x) (Sx.Zx \equiv Kx) \vee (x) (Sx.Gx \equiv Kx) \vee (x) (Zx.Gx \equiv Kx) \vee \\ &(x) (Sx.Zx.Gx \equiv Kx). \end{aligned}$$

Drugi pokaz z towarzyszącą mu instrukcją „to jest kula” upoważnia do następującego symbolicznego zapisu:

$$(2) \quad (Ex) [(Sx. \sim Zx. \sim Gx). Kx]$$

Z (2) wynikają zaprzeczenia wszystkich składników alternatywy (1) z wyjątkiem pierwszego, co prowadzi do wniosku:

$$(3) \quad (x) (Sx \equiv Kx)$$

Wynik ten jest poszukiwaną definicją, otrzymaną w drodze eliminacji składników alternatywy. Stwierdza w nim U, że zobaczony przez niego przedmiot jest kulą ze względu na tę właśnie cechę, którą oznaczył on prowizorycznie symbolem S.

6. Niech każde wyrażenie w rodzaju (1) nazywa się alternatywą eliminacyjną, zaś każde wyrażenie w rodzaju instrukcji (2) — eliminatorem. Gdyby zanalizowany przez nas przypadek nie był idealizacją, lecz stanowił typowy przykład rzeczywistych zabiegów ostensywnych, można by powiedzieć: Nazwa jest ostensywna wtedy i tylko wtedy, gdy została wprowadzona do języka przez równoważność wynikającą logicznie z alternatywy eliminacyjnej oraz eliminatorów. W rzeczywistości jednak zachodzą różne odchylenia od owej idealnej sytuacji. Biorą się one m.in. stąd, że nie ogarniamy spostrzeżeniem całego bogactwa cech kandydujących do tego, by być konotacją definiowanej nazwy. Stąd zarówno alternatywa eliminacyjna, jak i zbiór eliminatorów są niepełne, przez co otrzymany wniosek ma jedynie wartość hipotezy.

Inne znowu powody, których omówienie pomijamy tu z braku miejsca, prowadzą do tego, że otrzymana hipoteza ma zazwyczaj formę implikacji, nie zaś równoważności, przez co kryteria stosowalności danej nazwy są tylko cząstkowe, sama zaś nazwa tym samym okazuje się nieostra.

Mając na uwadze te nieuniknione defekty, musimy złagodzić poprzedni projekt definicji nazwy ostensywnej w dwóch punktach: zgodzić się na formę implikacji oraz poprzestać na jakimś uprawdopodobnieniu (zamiast wynikania logicznego) znalezionej definicji przez jej przesłanki. Otrzymamy wówczas sformułowanie:

N jest nazwą ostensywną języka J wtedy i tylko wtedy, gdy N wprowadzona jest do J przez wyrażenie o postaci równoważności lub implikacji, uprawdopodobnione przez alternatywę eliminacyjną i zbiór eliminatorów.

Sformułowanie to dostarcza odpowiedzi na pytanie, które skłoniło nas do przeanalizowania definicji ostensywnych:

Co oprócz doznawania odpowiednich wrażeń niezbędne jest, aby zrozumieć znaczenie nazwy ostensywnej N? Innymi słowy, co jest oprócz wrażeń niezbędne, aby w obecności przedmiotu będącego desygnatem nazwy N uznać zdanie „to jest N”, a więc zdanie, którego akceptację nakazuje jakaś empiryczna dyrektywa sensu. Okazuje się, że ten, kto posługuje się obecnie nazwą w sposób zgodny z odpowiednią dyrektywą sensu, musiał kiedyś, oprócz przeżycia pewnych wrażeń, przeprowadzić operacje myślowe polegające na sformułowaniu alternatywy eliminacyjnej i eliminatorów oraz na rozumowaniach prowadzących od tych sformułowań do definicji (równościowej lub cząstkowej).

7. Mieć w swym słowniku pojęcia ostensywne nie jest tym samym, co robić z nich użytek w postaci formułowania i uznawania sądów o świecie. Aplikacja pojęć ostensywnych wymaga czegoś więcej niż posiadania ich w swym zasobie leksykalnym oraz doznawania ponadto odpowiednich wrażeń. W celu zbadania owych dalszych warunków przeanalizujemy pewien tekst z *Optyki* I. Newtona (Dover edition 1952), Prop. I theor. 1:

„Zauważyłem, że jeśli kąt łamiący pryzmatu jest zwrócony do góry... niebieska połowa (papieru) będzie podniesiona wyżej niż połowa o kolorze czerwonym. Jeśli natomiast kąt łamiący skierowany jest ku dołowi, tak że papier może się wydawać przesunięty niżej w wyniku załamania promieni, jego niebieska połowa przesunie się niżej niż czerwona”.

Newton używa tu w odniesieniu do wyniku pewnych spostrzeżeń zwrotu „może się wydawać” (*may seem*). Jest to język, jakim zwykle się mówić nie o spostrzeganiu przedmiotów fizycznych, lecz o spostrzeganiu danych zmysłowych. Istotnie, umiejscowienie papieru oglądanego przez pryzmat oraz widziany wówczas stosunek położenia niebieskiej i czerwonej połówki papieru nie są własnościami owego papieru jako przedmiotu fizycznego, ponieważ ten znajduje się w innym miejscu, zaś jego połówki leżą w tej samej płaszczyźnie. Są to własności tego, co jawi się obserwatorowi, mówiąc więc o nich ma on na myśli ten przedmiot spostrzeżenia, który określamy jako *sense-datum*.

Twierdzenie o dwojakim przedmiocie spostrzeżeń (*sense-datum* i rzecz fizyczna) nie powinno być rozumiane tak, że jedno spostrzeżenia odnoszą się do danych zmysłowych, inne do rzeczy fizycznych. Każdy akt spostrzegania posiada jednocześnie relację do przedmiotu fizycznego, jak i do danej zmysłowej. Zawsze bowiem jakaś treść jawi się obserwatorowi i jest zarazem odnoszona do jakiejś zewnętrznej rzeczy; to odnoszenie zwykle się nazywało, od czasów Brentany, intencjonalnością.

Intencjonalność spostrzeżenia pociąga za sobą spontaniczną wiarę w istnienie zewnętrznego przedmiotu tego spostrzeżenia. Ta „ślepa” (jak wyrażał się Brentano) wiara może stać się wiarą krytyczną, jeśli uwzględni nie tylko

aktualnie jawiące się dane, lecz także posiadaną skądinąd wiedzę. Takie właśnie krytyczne sądy znajdujemy w tekście Newtona, gdzie wiedza o prawach załamania światła w pryzmacie oraz o „rzeczywistym” położeniu paska papieru koryguje dane zmysłowe uzyskane przy użyciu pryzmatu. W życiu codziennym nieustannie dokonujemy takich korektur tego, co jawi się bezpośrednio jako dana zmysłowa. Jest to szczególnie uchwytne przy ocenie stosunków wielkości, kiedy korygujemy to, co „naprawdę” widzimy (np. własny palec jako większy od odległej wieży) na rzecz tego, co „naprawdę” zachodzi w rzeczywistości, korzystając w tym celu ze znajomości praw perspektywy.

Przejście od danych zmysłowych, którym towarzyszy bezkrytyczna wiara w istnienie reprezentowanego przez nie przedmiotu fizycznego, do krytycznego sądu o istnieniu i własnościach owego przedmiotu, nazwać można interpretacją spostrzeżeniową. Interpretacja tego rodzaju nie zawsze dokonuje się w sposób świadomy, taki jak widzieliśmy u Newtona, który aby dokonać wyboru pomiędzy niezgodnymi wynikami obserwacji, posłużył się wiedzą o prawie załamania się światła. Gdy sytuacja nie zmusza do takiego wyboru, interpretacja spostrzeżeniowa dokonuje się w sposób momentalny i niejako zautomatyzowany, poza świadomością postrzegającego.

Można wyróżnić co najmniej dwa sposoby interpretacji spostrzeżeniowej. Jeden z nich korzysta z wiedzy o prawach spostrzegania, drugi zaś z posiadanej skądinąd wiedzy o spostrzeganych przedmiotach. Newton w omówionym przykładzie korzystał z obu tych sposobów: z wiedzy o prawach załamania i z wiadomości o rzeczywistym położeniu i kształcie paska papieru (znanym mu m.in. z wrażeń dotykowych).

8. Widać z tego, że aby uznać zdanie spostrzeżeniowe, trzeba uprzednio przyjąć jakieś prawa (np. należące do jakiejś teorii spostrzegania) lub też posłużyć się terminami w rodzaju „bardziej prawdopodobne” czy „bardziej wiarogodne” w celu oceny motywującej wybór jednego z dwóch (wzajemnie niezgodnych) rezultatów spostrzeżenia. Tego rodzaju terminy oceniające nie należą do wyrażeń ostensywnych (wiarogodności np. nie można zobaczyć), mają więc sens dopiero na gruncie jakiejś teorii. Każde zatem zdanie spostrzeżeniowe z interpretacją zakłada jakieś twierdzenia niespostrzeżeniowe.

Wynik taki mógłby skłaniać do wysunięcia warunku, aby posługiwać się jedynie zdaniami spostrzeżeniowymi bez interpretacji. Przeciw takiemu żądaniu przemawia jednak okoliczność, że spostrzeżenie nie zinterpretowane bywa często błędne, jak to widać w przypadku spostrzegania wielkości, które nie liczyłyby się z prawami perspektywy. Innego przykładu, do czego prowadziłyby postulat wstrzymania się od interpretacji, dostarcza opisany eksperyment Newtona: gdyby nie uznać w wyniku interpretacji, że różnica poziomów między paskami czerwonym i niebieskim jest pozorna, eksperyment nie mógłby posłużyć jako dowód na prawo, że światła o różnych barwach załamują się pod różnym kątem.

Nie chodzi więc o to, by wstrzymać się od wszelkiej interpretacji, ale by uprawiać „dobrą” interpretację, to jest taką, która korzysta z twierdzeń zasługujących (z takiego lub innego powodu) na akceptację. Kiedy zasługują one na taką akceptację, to już osobny problem, wymagający nowych rozważań. Z tego zaś, co tu powiedziano, zdaje się wynikać wniosek, że zdania spostrzeżeniowe nie mogą być jedyną i ostateczną instancją decydującą o przyjęciu całej pozostałej wiedzy. Jeśli wniosek ten jest słuszny, uchylić należy rolę takiej ostatecznej i jedynej podstawy wszelkiego poznania.

W ten sposób, warunki akceptacji zdania spostrzeżeniowego Z w języku J przez osobę P dadzą się wyrazić następująco:

- 1) Z jest zdaniem jednostkowym języka J z nazwą ostensywną N w roli orzecznika.
- 2) Jako motyw akceptacji Z osoba P przeżywa wrażenia, którym w języku J została przyporządkowana (w drodze definicji ostensywnej) nazwa N.
- 3) Jeśli osoba P interpretuje dane zmysłowe, czyni to przy pomocy twierdzeń zasługujących na akceptację.

MARIA KOKOSZYŃSKA: Zdania analityczne a doświadczenie. (Odczyt wygłoszony w Seminarium Zakładu Logiki Instytutu Filozofii i Socjologii PAN w Warszawie, dnia 26 stycznia 1963).

K. Ajdukiewicz w rozprawie pt. *Le problème du fondement des propositions analytiques* (1958) wykazał, że niektóre przynajmniej zdania uważane za analityczne zakładają pewien faktyczny stan rzeczy. Prelegentka dowodzi w referacie, iż mimo to daje się utrzymać tradycyjne rozróżnienie między zdaniami analitycznymi i syntetycznymi jako rozróżnienie między zdaniami wyrażającymi w danym języku wiedzę w pewnym naturalnym słów rozumieniu „od doświadczenia niezależną” a zdaniami, które — o ile w ogóle wiedzę wyrażają — to wyrażają w tym języku wyłącznie wiedzę od doświadczenia zależną.

Rozważania swoje prelegentka przeprowadza w odniesieniu do języków, o których zakłada, że są podane dla nich: 1) reguły formowania (ustalające zapas wyrażeń) i 2) reguły denotowania (podające warunki konieczne — i ew. wystarczające — które mają spełniać przedmioty na to, aby były denotowane przez odpowiednie terminy). Języki te są pomyślane jako aproksymacje języka naturalnego resp. jego fragmentów, a wyniki uzyskane dla nich mogą być w takim samym stopniu przeniesicne na język naturalny, w jakim one ten język aproksymują. Aby zapewnić, iż rozważane języki tworzą dostatecznie bliską aproksymację języka naturalnego, zakłada się, że warunki charakteryzujące denotaty w regułach denotowania nie zawsze wyznaczają denotaty jednoznacznie (czasem są jedynie konieczne, a nie wystarczające) i że wobec tego języki rozważane są — podobnie jak język naturalny — niekompletnie scharakteryzowane pod względem semantycznym.

W referacie chodzi o zdania analityczne w takim rozumieniu, przy jakim składają się na nie nie tylko tezy logiczne języka, ale nadto pewne tezy pozalogiczne (np. zdania typu podawanego przez Quine'a: „Kawaler jest nieżonaty”), a więc właśnie o tę koncepcję zdań analitycznych, która w ostatnich latach była w literaturze filozoficznej — zwłaszcza anglosaskiej — mocno atakowana. Koncepcja zdania analitycznego jako tezy logicznej ostała się wprawdzie przed atakami, ale wydaje się sztuczna (choćby z uwagi na mnogość systemów logicznych) i jest dlatego nieinteresująca.

Celem udowodnienia swej tezy prelegentka definiuje dla rozważanych języków zdania bezpośrednio analityczne i bezpośrednio analityczne reguły wnioskowania; zbiór zdań analitycznych w języku J określa jako najmniejszy zbiór zdań języka J taki, że: 1) zawiera wszystkie zdania bezpośrednio analityczne z J i 2) jest zamknięty ze względu na wszystkie bezpośrednio analityczne reguły wnioskowania języka J. Następnie wprowadza pojęcie „systemu

mu semantycznego" jako pojęcie języka o takich regułach denotowania, iż w rzeczywistości istnieją przedmioty wymagane przez te reguły na denotaty odpowiednich wyrażeń. Proste rozumowanie okazuje, że z założenia, iż J jest systemem semantycznym, oraz reguły denotowania dla J daje się logicznie wyprowadzić, że zdania analityczne w J są prawdziwe. Jest więc tezą zdanie „Jeśli J jest systemem semantycznym to prawdziwość zdań analitycznych z J jest zagwarantowana wyłącznie przez reguły denotowania dla J”. Można je — przy naturalnym rozumieniu słów „znaczenie w J” odczytać następująco: „Jeśli wyrazy języka J występują w znaczeniu wymaganym dla nich w tym języku, to prawdziwość zdań analitycznych w J jest zagwarantowana wyłącznie przez reguły denotowania dla J”. Doświadczenie okazuje się potrzebne na to, by dowiedzieć się, że J jest systemem semantycznym, ale nie na to, by wiedzieć, że — skoro J jest systemem semantycznym — to zdania analityczne z J są prawdziwe. W tym sensie zdania analityczne z J można uważać za wyrażające wiedzę od doświadczenia niezależną na gruncie systemu semantycznego J.

Od zdań analitycznych języka J, spełniających powyższy warunek, wyraźnie odbijają zdania z J, dla uzasadnienia których, nawet przy założeniu, że J jest systemem semantycznym, nie wystarcza odwołania się do reguły denotowania dla J. O ile przy tym reguły denotowania wystarczają dla uzasadnienia negacji tych zdań, będą to zdania *kontraanalityczne* (niekoniecznie *kontraduktoryczne*). O ile zaś reguły te — przy założeniu, że J jest systemem semantycznym — nie wystarczają ani do uzasadnienia prawdziwości ani fałszywości takich zdań — będą to zdania *syntetyczne* z J. Zdania syntetyczne z J można jeszcze scharakteryzować następująco: Nawet gdy wiadomo, że wyrazy, składające się na te zdania występują w wymaganym przez reguły denotowania dla J znaczeniu, to same te reguły nie wystarczają ani dla wykazania ich prawdziwości, ani fałszywości. Zdania syntetyczne z J zasługują zatem na miano tych zdań z J, które wyrażają wiedzę zależną od doświadczenia (o ile tylko jakąś wiedzę wyrażają).

Przeprowadzony tok rozumowań okazuje, że zdania analityczne dają się dla rozważanej grupy języków wyraźnie przeciwstawić zdaniom syntetycznym. Główny zarzut Quine'a, skierowany przeciw temu rozróżnieniu (że mianowicie nie wiadomo, o co w nim chodzi), został w ten sposób przez prelegentkę obalony. Wskazana została też droga do odróżnienia syntetycznych hipotez fizykalnych od analitycznych postulatów na gruncie jakiegoś języka (decyduje o tym treść reguły denotowania, przyjętych dla tego języka). I choć przeprowadzone odróżnienie zdań analitycznych od syntetycznych opiera się na innym użyciu, jakie z tych zdań robi się w języku, (por. Quine'a „legislative postulates”), to jednak to odmienne użycie może i powinno (wbrew opinii Quine'a) stać się podstawą do wyróżnienia dwóch rodzajów prawd wyrażanych w tym języku.

Przeprowadzone wywody mogą być uważane za pewne pogodzenie walczących ze sobą dziś na temat rozróżnienia zdań analitycznych i syntetycznych dwu obozów: Quine'a i Carnapa. Broniąc bowiem możliwości przeprowadzenia tego odróżnienia, jak to czyni Carnap (choć na odmiennej od niego drodze), wywody powyższe przyznają także rację Quine'owi i to w bardzo istotnej dla niego sprawie, a mianowicie że w każdym zdaniu języka zawiera się w jakiś sposób pewien element doświadczenia: pokazują bowiem, że — jak była już wyżej mowa — same przyjęcie, że wyrażenia języka występują w wymaganych dla nich znaczeniach, zawiera pewne twierdzenie na temat

rzeczywistości (a mianowicie twierdzenie, że przedmioty, postulowane jako denotaty dla poszczególnych wyrażeń przez reguły języka, istnieją)¹.

IZYDORA DAMBSKA: Poglądy Wittgensteina na niesprzeczność i na charakter zdań matematycznych, zawarte w „Bemerkungen ueber die Grundlagen der Mathematik”. (VII Konferencja Grupy Tematycznej Historii Logiki PAN w Krakowie, 26 października 1962).

Rozważania Wittgensteina dotyczące podstaw matematyki wiążą się ściśle z jego koncepcjami semantycznymi. W *Tractatus logico-philosophicus* zarysowało się ostro rozgraniczenie zdań języka opisowego, odwzorowujących fakty, i zdań logiki i matematyki, których sens wyznaczony jest przez sposób posługiwania się nimi zgodnie z regułami systemu, do którego należą. Zarysowującą się w odniesieniu do tych zdań operacjonistyczną koncepcję znaczenia rozwinął później Wittgenstein także w zastosowaniu do zdań języka opisowego, porzucając atomistyczną i korespondencyjną teorię wyłożoną w *Traktacie*. Zdawałoby się, że w ten sposób przełamany został zasadniczy dualizm w traktowaniu języka, charakterystyczny dla *Traktatu*. Nie znaczy to, by Wittgenstein nie wyczuwał swoistości zadań matematyki. Tej właśnie sprawie poświęcił znaczną część wywodów zawartych w *Bemerkungen ueber die Grundlagen der Mathematik*, wydanych po śmierci autora w 1957 r. Wittgenstein traktuje zdania matematyki jako reguły pewnych gier językowych, tj. operacji i sytuacji językowych takich, jak mierzenie czy liczenie. Język składa się z operacji i sytuacji będących postacią ludzkiego działania (z gier) i z ich reguł. Pojęcie zdania matematycznego jako reguły jest zrelatywizowane do zastosowań matematyki we wspomnianych operacjach. Rozpatrywane natomiast na gruncie matematyki czystej jako elementy „gry matematycznej”, zdania matematyki nie mogą być izolowane od ich dowodzenia. W tym swoim „otoczeniu”, jaki stanowi dowód, zdania matematyczne wytwarzają pojęcia, a to znaczy, ustanawiają sposób dokonywania pewnych operacji rachunkowych. Podstawą tej gry matematycznej nie mogą być reguły, bo te matematyka dopiero stwarza. Jest nią jedynie akt twórczy umysłu ludzkiego. „Der Mathematiker ist ein Erfinder nicht ein Entdecker” (*Bemerkungen* I, 167). Jeśli w tej twórczości jawią się pewne ograniczenia — a takim jest postulat niesprzeczności — to nie wynikają one z jakiejś absolutnej konieczności *a priori*, tylko z rodzaju prowadzonej gry. Wybranie systemów niesprzecznych jest aktem decyzji zapewniającej sytuacji językowej charakter gry językowej pewnego typu, tj. takiej, która upada, gdy się robi, co się chce albo gdy nic robić nie można. Podobnie jak Łukasiewicz, który sądził, że zasada niesprzeczności jest sądem logicznie bezpodstawnym, lecz posiada zasadniczą wartość praktyczno-etyczną jako dyrektywa postępowania, tak i Wittgenstein podkreśla jej znaczenie,

¹ Materiał zawarty w tym odczycie, był dwukrotnie referowany przez prelegentkę — w obu razach z innymi uzupełnieniami resp. skrótami — w czasie pobytu jej na 4-miesięcznym stypendium Forda w USA, a mianowicie 7 V 1962 dla Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Kalifornijskiego w Los Angeles oraz 1 VI 1962 dla Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu w Stanford, oba razy pod tytułem „Analyticity in semantical systems”. Ponadto prelegentka mówiła o tych sprawach pod obecnym tytułem w Oddziale Wrocławskim Polskiego Towarzystwa Filozoficznego 8 stycznia 1963.

równocześnie przestrzegając przed absolutyzowaniem zasięgu jej stosowania, a w związku z tym przed poglądem, że sprzeczność zawsze musi być bez sensu.

ANTONI KORCIK: Sleszyńskiego formalna teoria relacji „przed”, „po” i „między”. (VII Konferencja Grupy Tematycznej Historii Logiki PAN w Krakowie, 26 października 1962).

B. Russell w piśmie pt.: *Introduction to mathematical philosophy*, London 1919 mówi m.in. i o różnych rodzajach relacji. Wśród nich wymienia także i relację trójczłonową, którą oznacza mianem „między” i której przypisuje siedem własności. Relację trójczłonową „między” omawia także A. Mostowski (*Logika matematyczna*, Warszawa-Wrocław 1948) i A. Grzegorzczak (*Zarys logiki matematycznej*, Warszawa 1961). A. Mostowski przyjmuje dziewięć aksjomatów tej teorii relacji, z których można wyprowadzić twierdzenia dotyczące położenia punktów na linii prostej. A. Grzegorzczak przyjmuje w tej teorii sześć aksjomatów identyczności i dziesięć aksjomatów specyficznych teorii relacji „między”. Jan Sleszyński (ur. 11 lipca 1854 r. w Łysiance na Ukrainie, zm. 9 marca 1931 r. w Krakowie, w latach 1883—1909 i 1911—1924 docent i profesor matematyki i logiki, najpierw w Uniwersytecie w Odessie, a później w Krakowie, od 1921 r. członek korespondent PAU w Krakowie) podał w 1909 r. (z datą: 9 V 1909 r.) swoistą teorię relacji opracowaną na dwiętnastu stronicach rękopisu. Nazwał ją formalną teorią stosunków „przed”, „po” i „między”. Nie była ona dotychczas publikowana. Zachowała się tylko w spuściźnie rękopiśmiennej Sleszyńskiego, przechowanej w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego (Dział rękopisów) pod sygnaturą: D.36, vol. I.

Ta teoria składa się z dwudziestu jeden twierdzeń. Przyimki „przed”, „po” i „między” oznacza autor przy pomocy liter R, S i M. Oto wykaz wszystkich twierdzeń tej teorii:

1. $aRb \cdot bRc \cdot \rightarrow \cdot aRc$
2. $aRb \cdot \rightarrow \cdot bSa$
3. $aSb \cdot \rightarrow \cdot bRa$
4. $aRb \cdot bRc \cdot \rightarrow \cdot bM [a, c]$
5. $aRb \cdot bRc \cdot \rightarrow \cdot bM [c, a]$
6. $aM[b, c] \cdot \sim \{bRa \cdot aRc\} \cdot \rightarrow \cdot cRa \cdot aRb$
7. $aSb \cdot bSc \cdot \rightarrow \cdot cRb \cdot bRa$
8. $aRb \cdot bRc \cdot \rightarrow \cdot cSb \cdot bSa$
9. $aSb \cdot bSc \cdot \rightarrow \cdot aSc$
10. $aM [b, c] \cdot \rightarrow \cdot aM [c, b]$
11. $aSb \cdot bSc \cdot \rightarrow \cdot bM [a, c]$
12. $aSb \cdot bSc \cdot \rightarrow \cdot bM [c, a]$
13. $aM [b, c] \cdot \sim \{bSa \cdot aSc\} \cdot \rightarrow \cdot cSa \cdot aSb$
14. $aRb \cdot \rightarrow \cdot \sim \{bRa\}$
15. $aSb \cdot \rightarrow \cdot \sim \{bSa\}$
16. $aRb \cdot cM [a, b] \cdot \rightarrow \cdot aRc \cdot cRb$
17. $aRb \cdot cM [b, a] \cdot \rightarrow \cdot aRc \cdot cRb$
18. $aM [b, c] \cdot dM [a, b] \cdot \rightarrow \cdot dM [b, c]$
19. $aM [b, c] \cdot dM [a, c] \cdot \rightarrow \cdot dM [b, c]$

20. $aM [b, c] \cdot dM [a, b] \cdot \rightarrow \cdot \sim \{dM [a, c]\}$
 21. $cM [a, b] \cdot dM [a, b] \cdot eM [c, d] \cdot \rightarrow \cdot eM [a, b]$

Ta teoria relacji, składająca się z dwudziestu jeden twierdzeń, opiera się na siedmiu twierdzeniach zasadniczych: 1—6, 14. Z tego twierdzenie 1 wyraża własność zasadniczą terminu „przed” — jego tranzytywność; twierdzenia 2 i 3 określają termin „po” przy pomocy terminu „przed”; twierdzenia 4—6 określają termin „między” przy pomocy terminu „przed”; twierdzenie 14 uzupełnia określenie terminu „przed”; twierdzenia 7—13 nie zależą od twierdzenia 14. Na podstawie tych siedmiu twierdzeń zasadniczych autor przeprowadza dowody pozostałych twierdzeń.

Co się tyczy kwestii, które z tych twierdzeń zasadniczych są potrzebne dla dowodu tych lub innych twierdzeń, to okazuje się, że twierdzenia 2 i 3 są potrzebne tylko dla dowodu twierdzeń zawierających termin „po”. Pozostałe zaś twierdzenia zasadnicze, tj. 1, 4—6, 14, są potrzebne dla dowodu twierdzeń 18—21. Autor przeprowadza dowody czternastu twierdzeń, tj. 7—13 i 15—21. Z tych twierdzeń dziewięć wyraża tranzytywność terminu „po”, twierdzenia zaś 7 i 9 są tylko twierdzeniami pomocniczymi dla dowodu tego twierdzenia. Twierdzenia 10, 18—21 wyrażają własności relacji „między”, mianowicie: 10 — to, co znajduje się między α i β , znajduje się także między β i α ; 18—19 — jeśli coś znajduje się w jednej z dwóch części odstepu, to znajduje się w odstepie; 20 — jeśli coś znajduje się w jednej, to nie znajduje się w drugiej części odstepu; 21 — jeśli odstęp podzielimy na trzy części, to coś, co znajduje się w środkowej części, znajduje się w całym odstepie. Twierdzenia 11—13 rozciągają własności na termin „po”. Wreszcie twierdzenia 16 i 17 są twierdzeniami pomocniczymi dla dowodu twierdzeń 18—21.

TADEUSZ KWIATKOWSKI: Wasiliewa koncepcja logiki niearystotelesowskiej. (VII Konferencja Grupy Tematycznej Historii Logiki PAN w Krakowie, 26 października 1962).

N.A. Wasiliew żył w latach 1880—1940. Był profesorem Uniwersytetu w Kazaniu. Swoje poglądy filozoficzno-logiczne wyłożył głównie w trzech artykułach:

1. О частных суждениях, о законе исключённого четвёртого и треугольные противоположности (O sądach szczegółowych, o prawie wyłączzonego czwartego i trójkącie opozycji), Учён. Записки Казанского Университета, 1910;

2. Воображаемая (неаристотелева) Логика (Urojona niearystotelesowska logika) Журнал Министерства Народного Просвещения, 1912;

3. Логика и металогика (Logika i metalogika), Голос 1912-1913. Poza tym w roku 1924 wygłosił na temat swoich koncepcji logicznych, odczyt na zjeździe w Neapolu.

Koncepcje logiczne Wasiliewa nie wzbudziły większego zainteresowania, a co za tym idzie nie wpłynęły na rozwój logiki. Nieliczne publikacje poświęcone tym koncepcjom mają charakter zdecydowanie krytyczno-polemiczny (właściwie na uwagę zasługują tylko dwie prace: М. К. Смирнов Н. А. Васильев и его закон исключённого четвёртого, „Журнал Министерства Народного Просвещения“ 1911, Март, s. 144 — 154; В. А. Смирнов, Логоические взгляды Н. А. Васильева, „Очерки по истории логики в России“, Москва 1962, s. 242 — 257.

Na genezę pomysłów logicznych Wasiliewa wpłynęły w dużym stopniu

filozoficzno-epistemologiczne poglądy Kanta i neokantystów. Wasiliew przeprowadza ostre rozgraniczenie pomiędzy światem realnym, to jest „naszym światem” materialnym, i światem idealnym — światem myśli. Pierwszy z nich jest przedmiotem poznania zmysłowo-doświadczalnego. W refleksji nad poznaniem tego świata stwierdzamy dwa przede wszystkim bardzo istotne fakty: 1. Sądy negatywne nie opierają się na bezpośrednich danych doświadczenia (bezpośrednie dane doświadczenia wyrażają się tylko w sądach twierdzących), lecz są wynikiem wnioskowania. Wnioskowanie to dokonuje się według następującego schematu: orzeczniki A i B wykluczają się (założenie o niemożliwości pogodzenia orzeczników A i B); otóż S jest A (sąd empiryczny); więc S nie jest B. 2. Istnieją w naszym świecie realnym takie cechy A i B, które łącznie nie przysługują żadnemu przedmiotowi należącemu do tego świata. Na istnieniu takich cech opiera się nasze pojęcie negacji i związane z nim pojęcie sprzeczności. Zatem, zdaniem Wasiliewa, omawiane pojęcia i oparte na nich prawa mają charakter względny. Ich wartość wiąże się bowiem ściśle z istnieniem określonej rzeczywistości — z istnieniem „naszego świata”.

Nie da się wykluczyć *a priori* możliwość istnienia takiego świata, w którym nasze pojęcia negacji i sprzeczności oraz oparte na nich prawa logiczne byłyby pozbawione sensu. Można między innymi na przykład pomyśleć taki świat, w którym: 1. Nie istnieją takie cechy A i B, które by nie mogły przysługiwać równocześnie temu samemu przedmiotowi. 2. Bezpośrednie dane doświadczenia mogą być stwierdzane zarówno w sądach pozytywnych, jak i negatywnych. W takim świecie obok sądów twierdzących: A jest B, i sądów przeczących: A nie jest B, uprawniony byłby trzeci rodzaj sądów, mianowicie sądy typu: A jest i zarazem nie jest B. Ten ostatni rodzaj sądów nazywa Wasiliew sądami sprzeczności lub sądami indyferentnymi. Przyjęcie klasy sądów indyferentnych jest równoznaczne z odrzuceniem prawa sprzeczności, które Wasiliew formułuje w sposób następujący: A nie może być *non* A. Prawo to posiada zatem charakter względny, czyli nie jest absolutnie konieczną zasadą myślenia.

Nie wszystkie jednak prawa logiki posiadają względny charakter. Są pewne prawa, bez których nie byłoby możliwe jakiegokolwiek myślenie, prawa których przestrzeganie decyduje o minimum logiczności, to jest o możliwości wydawania sądów i możliwości wnioskowań. Przykładem takiego prawa jest twierdzenie, które Wasiliew nazywa prawem absolutnej różnicy prawdy i fałszu: Żaden sąd nie może być zarazem prawdziwy i fałszywy.

Nie analizując bliżej wzajemnego stosunku prawa sprzeczności (w rozumieniu Wasiliewa) i prawa absolutnej różnicy prawdy i fałszu, powiem tylko, że drugie z nich odpowiada, jak się zdaje, arystotelesowskiemu prawu sprzeczności w sformułowaniu logicznym, natomiast pierwsze jest odpowiednikiem ontologicznej formuły tego prawa. Nie można jednak twierdzić, że Wasiliewa formuła prawa sprzeczności jest znaczeniowo identyczna z ontologicznym sposobem rozumienia tego prawa u Arystotelesa. Dla Arystotelesa prawo to dotyczy wszelkiej rzeczywistości — rzecz sprzeczna to tyle co niemożliwa. Dla Wasiliewa prawo sprzeczności jest prawdziwe w odniesieniu do „naszego świata”. Jednakże możliwość istnienia takich rzeczywistości, w odniesieniu do których byłoby ono fałszywe, nie może być wykluczona. Konkretnie systemy logiki (takie jak na przykład system Arystotelesa) składają się zatem, według Wasiliewa, z dwóch zbiorów praw: jeden zbiór obejmuje prawa względne, prawa o charakterze empiryczno-racjonalnym, podobnym do charakteru praw

przyrodniczych. Drugi zbiór obejmuje prawa absolutne, prawa o charakterze czysto racjonalnym.

Prawa pierwszego rodzaju są charakterystyczne dla konkretnych systemów logiki. Prawa drugiego rodzaju obowiązują we wszystkich systemach logiki. Są to prawa, które określają minimum logiczności. Z tego względu, że ten drugi zbiór praw (prawa absolutne) wchodzi w skład każdego systemu logiki, nazywa go Wasiliew metalogiką.

Nie jest to u Wasiliewa jedyny sposób określenia metalogiki. Określa on metalogikę również jako logikę poznania doskonałego. Określenie to nie jest bynajmniej równoznaczne z pierwszym. Według pierwszego określenia w skład metalogiki wchodzi, między innymi, tak zwane prawo absolutnej różnicy prawdy i fałszu. Prawo to, jak się zdaje, nie powinno wchodzić w skład metalogiki według drugiego określenia. Wasiliew twierdzi bowiem, że w poznaniu doskonałym (boskim) nie ma pojęcia sądu fałszywego, tym samym zagadnienie różnicy między prawdą i fałszem jest na gruncie takiego poznania pozbawione sensu.

W swojej koncepcji poznania doskonałego wypowiada Wasiliew ciekawy pogląd na rolę negacji (sądu negatywnego). Twierdzi mianowicie, że negacja jest potrzebna tylko ze względu na możliwość błędu poznawczego. W logice poznania doskonałego nie ma zatem nie tylko pojęcia sądu fałszywego, ale również pojęcia sądu przeczącego. Logika poznania doskonałego jest więc logiką jednowartościową (tylko prawda) i jednojakościową (istnieją tylko sądy twierdzące). Twierdzenie to nazywa Wasiliew prawem wyłączonego drugiego.

Pomysły logiczne Wasiliewa wiążą się bardzo ściśle z koncepcją geometrii Łobaczewskiego. Analogię, jaka zachodzi pomiędzy logiką „urojoną” i „urojoną” geometrią, Wasiliew bardzo mocno podkreśla. Geometria „urojona” powstała przez odrzucenie jednego z aksjomatów geometrii Euklidesa, mianowicie postulatu o równoległych. Logika „urojona” powstała przez odrzucenie jednego z aksjomatów logiki Arystotelesa, mianowicie prawa sprzeczności.

Wasiliew określa logikę Arystotelesa jako logikę opartą na następujących aksjomatach:

1. Prawo sprzeczności: S nie może być zarazem P i nie-P.
2. Prawo wyłączonego środka: Istnieją tylko dwa jakościowo różne rodzaje sądów — sądy twierdzące i sądy przeczące. Odpowiednim parom jakościowo różnych sądów przysługuje ta właściwość, że jeden z nich jest prawdziwy, a drugi fałszywy.
3. Prawo tożsamości: Znaczenie terminów w sądzie pozostaje zawsze to samo (nie zmienia się). Wasiliew nazywa to prawo ogólną zasadą czynności poznawczej sądenia.
4. Prawo racji dostatecznej: Każdy sąd musi być uzasadniony, czyli musi posiadać swoją rację. Wasiliew nazywa to prawo ogólną zasadą czynności poznawczej wnioskowania.

Prawa 3 i 4 są czysto racjonalne. Posiadają charakter absolutny, to znaczy obowiązują bezwzględnie w każdym konkretnym systemie logicznym.

Prawa 1 i 2 mają charakter praw empirycznych, czyli względny. Nie popadniemy w samosprzeczność (termin Wasiliewa: popadamy w samosprzeczność jeżeli ten sam sąd uważamy za prawdziwy i fałszywy równocześnie), jeżeli je odrzucimy. Odrzucając pierwsze z tych praw, to znaczy przyjmując twierdzenie: S może być P i nie-P równocześnie, otrzymujemy właśnie logikę „urojoną”.

Odrzucenie prawa sprzeczności pociąga, zdaniem Wasiliewa, odrzucenie

prawa wyłączonego środka. W logice „urojonej” miejsce tego prawa zajmuje tak zwane prawo wyłączonego czwartego. Treść tego prawa jest następująca:

Istnieją trzy i tylko trzy rodzaje sądów: sądy twierdzące — S jest P , sądy przeczące — S nie jest P , i sądy indyferentne (sądy sprzeczności) — S jest i zarazem nie jest P . Między tymi sądami zachodzi taki stosunek, że jeden z nich jest zawsze prawdziwy, a dwa pozostałe fałszywe.

Tak określona logika „urojona” jest, zdaniem Wasiliewa, poprawna pod względem formalnym, to znaczy można w jej ramach poprawnie formułować sądy i poprawnie wnioskować.

Poglądy logiczne Wasiliewa nasuwają wiele uwag krytycznych, a między innymi następujące:

1. Wasiliew nie stworzył jednolitego systemu logiki. Jego wykład logiki jest właściwie wykładem pewnych pomysłów, przeważnie luźno tylko związanych (niekiedy nawet zupełnie różnych, jak na przykład w przypadku pojęć metalogiki).

2. Błędne jest dopatrywanie się analogii pomiędzy rolą, jaką pełnią w logice Arystotelesa tak zwane naczelne zasady myślenia i rolą aksjomatów w systemie geometrii Euklidesa.

3. W logice Wasiliewa nie dałoby się zdefiniować pojęcia „przedmiot niemożliwy”.

4. Wasiliew nie zdaje sobie jeszcze sprawy z tego, że sylogistyka Arystotelesa nie stanowi całej logiki formalnej „naszego świata”, lecz tylko jej fragment.

Mimo tych (i innych, których tu nie wymieniam) zarzutów natury merytorycznej, poglądy logiczne Wasiliewa są, przynajmniej z punktu widzenia historycznego, bardzo interesujące. Na podkreślenie zasługuje przede wszystkim fakt postawienia zagadnienia możliwości logiki innej niż logika Arystotelesa. W tym sensie można mówić o Wasiliewie, że jest prekursorem w stosunku do odkrywców logiki wielowartościowych.

Nie znaczy to oczywiście, że w pracach Wasiliewa znajdują się pierwsze pomysły logiki wielowartościowej. Jego logika różni się od logiki arystotelesowskiej nie pod względem ilości przyjmowanych wartości logicznych (Wasiliew, tak samo jak Arystoteles operuje tylko dwiema wartościami logicznymi — prawdą i fałszem), lecz pod względem ilości jakościowo różnych rodzajów sądów. Jeśli logikę arystotelesowską nazwiemy logiką dwujakościową (sądy twierdzące i przeczące), to logikę „urojoną” możemy nazwać trójjakościową (sądy: twierdzące, przeczące i indyferentne) lub — jeśli ją uogólniamy (Wasiliew mówi o możliwości uogólnienia logiki „urojonej”) — logiką wielojakościową.

Chociaż logika „urojona” jest *explicite* logiką tylko dwuwartościową, to jednakże pewne poglądy Wasiliewa zdają się przemawiać za tym, że był on dość bliski odkrycia logik wielowartościowych. Należą tu przede wszystkim: 1) zwrócenie uwagi na możliwość przyjęcia innego pojęcia negacji niż to, którym się operuje w „naszej” logice, 2) koncepcja logiki jednojakościowej (logika poznania doskonałego).

IRENA SREDZIŃSKA-TARNOWSKA: Krakowski Arystoteles logiczny XIV i XV wieku, cz. I: Komentarze. (VII Konferencja Grupy Tematycznej Historii Logiki PAN w Krakowie, 27 października 1962).

Najczęściej używaną formą wypowiedzenia się były w polskiej twórczości logicznej XIV i XV stulecia — podobnie zresztą jak w innych kulturach logicznych epoki — komentarze do pism logicznych Arystotelesa. Sięgają one 60—70% drukowanej i rękopiśmiennej spuścizny tego okresu. To fakt jeden.

Fakt drugi: Logika wieków średnich — wbrew dotychczasowym dość powszechnym, ale z gruntu fałszywym opiniom — nie była tylko ani nawet głównie, dalszym rozwinięciem czy uzupełnieniem systemu logicznego Arystotelesa, ale jak to niezbitnie wykazują współczesne nam badania¹, logika średniowieczna to twór historycznie i merytorycznie nowy i oryginalny.

W obliczu tych dwóch faktów stawiam pytanie: skąd pochodzi więc i jakie ma znaczenie tak uparte, tytułowe trzymanie się Arystotelesa w naszej logice średniowiecznej? Skąd taka jego popularność i hegemonia?

W poszukiwaniu rozwiązania wypadnie zastanowić się nad znaczeniem i recepcją Arystotelesa w średniowiecznej logice polskiej. Temat jest obszerny. Rozpoczynając przynależne tu badania próbuję postawić i ustalić pewne wyjściowe dla całości problematyki zagadnienia i pojęcia.

Sięgnijmy do materiałów szczegółowych. Będą nimi *Quaestiones* Michała z Bystrzykowa do *Analitik Pierwszych* Arystotelesa, wydane w Krakowie w r. 1511². I oto w tym komentarzu, mającym *ex titulo* zajmować się objaśnieniem i interpretacją wskazanych tekstów Arystotelesa³, znajdujemy zagadnienia i twierdzenia od Arystotelesa dość odległe: scholastyczną naukę o konsekwencjach, z ustaleniami Ockhama, Buridana, Pseudo-Scota, Alberta Saksończyka, z dość szeroką analizą terminu „consequentia” w sensie boecjańsko-stoickim; z odróżnieniem reguł konsekwencji od konsekwencji, przyjmowaniem konsekwencji formalnej i materialnej. A dalej: wykład o przesłankach modalnych przy przyjęciu co najmniej czterech pozaarystotelesowskich funkcyj modalności; wykład o zdaniu jako jednostce pierwszej i podstawowej logicznie. Nadto: założona i *implicite* przyjmowana jest nowa, przez średniowiecze zbudowana logika z rozbudowaną semantyką jako podbudową składni, z teorią *proprietatum terminorum*, rozbudowaną problematyką *inventionis medii*. Całość problematyki komentarza Michała z Bystrzykowa rozpatrywana jest w aspekcie znacznie ogólniejszym, perspektywach rozleglejszych, niż na to pozwalają ramy komentowanego tworu logicznego Arystotelesa.

To był przykład. Podobnie przedstawia się rzecz z innymi tzw. komentarzami logicznymi do Arystotelesa w tym okresie⁴. Wydaje się przeto, że są dostateczne podstawy ku temu, by sformułować wniosek nieco szerszy: średniowieczne teksty logiczne o tytułach: *commentarius*, *commentum*, *interpretatio*, *expositio*, *explanatio*, *lectura*, *quaestiones* itd. do odpowiednich pism

¹ Zob. Bocheński I., *Formale Logik*, München 1956; Boehner Ph., *Medieval Logic*, Manchester 1952.

² Michael Parisiensis de Bystrzyków, *Quaestiones in libros Analyticorum Priorum et Elenchorum cum resolutione textus clarissima ad intentionem doctoris Scoti*.

³ Cum *resolutione textus* — według zapowiedzi tytułu.

⁴ Średniowieczne teksty logiczne, przytaczane przez autorów nowszych historii logiki, dla wykazania nowości i oryginalności ujęć logiki średniowiecznej, w znakomitej swej większości pochodzą właśnie z komentarzy do Arystotelesa.

logicznych Arystotelesa to wcale nie komentarze ani egzegezy odnośnych tekstów arystotelesowskich w przyjętym ogólnie sensie komentowania. Są to natomiast średniowieczne, mniej lub bardziej samodzielne dzieła logiczne, przedstawiające określony odcinek problematyki logicznej w oparciu o cały dotychczasowy a znany autorowi komentarza dorobek logiki.

Wobec tego pytanie: skąd więc w tytule komentarz? Skąd Arystoteles i jego dzieła?

W odpowiedzi: tytuł „komentarz arystotelesowski” spełniać musiał w średniowieczu jakieś inne funkcje niż komentowanie i egzegezowanie odnośnych pism Arystotelesa. W bliższej eksplikacji można ustalić, że zasadniczą funkcją komentarza do określonego pisma logicznego Arystotelesa było w średniowieczu wskazanie określonej grupy problemowej, która miała być rozwinięta w dziele prezentowanym czytelnikowi przez tytuł. Tytuły poszczególnych pism logicznych Arystotelesa (np. *Analityki Pierwsze, Wtóre, Topiki* ...itd) to po prostu skrótowe wyrażenia, konwencjonalne symbole, znaki czy sygnatury dla ściślejszego oznaczenia określonych logicznych problematyk, zagadnień czy ich grup⁵.

A Arystoteles co w tym kontekście znaczy? To także pewna konwencja, konwencja przychylna i honorowa dla Arystotelesa. Mówi ona, że Arystoteles został przez średniowiecze oceniony jako genialny w dziejach logik, który problematykę logiczną najszerszej ogarnął, uporządkował, usystematyzował. Z tego też względu jego klasyfikacje wydają się do przyjęcia najwłaściwsze.

Dla przykładu: średniowieczny kryptograf tytułowy: „komentarz czy zagadnienia do Arystotelesa *Analityk Wtórych Versora* czy *Burleusza*” należy współcześnie odczytać następująco: „dzieło logiczne na temat dowodu, definicji i podziału według systematyki Arystotelesa w opracowaniu Versora czy Burleusza”.

Tym samym doszliśmy do sprecyzowania w pewnym stopniu jednego z zupełnie podstawowych pojęć logiki średniowiecznej: komentarza do logiki Arystotelesa.

Rzecz jest specjalnie ważna. Mylne bowiem odczytanie arystotelesowskich

⁵ Sprawa problemowo-symbolicznego traktowania pism Arystotelesa, specjalnie wyraźnie występuje w przekazanych nam przez średniowieczne rękopiśmiennych komentarzach do tych pism. W cytowaniu ograniczam się do ich zbiorów krakowskich przechowywanych w Bibliotece Jagiellońskiej. I tak np. w rkp. BJ nr 736 spotykamy termin „scientia libri Elenchorum”, w rkp. BJ nr 1892 „scientia libri Priorum”, w rkp. BJ nr 1978 „scientia (resp. notitia) libri Posteriorum”, w rkp. BJ nr 2037 „scientia libri Praedicamentorum”. Powtarzający się stale termin „scientia” w odniesieniu do poszczególnych ksiąg logicznych Arystotelesa jest dla charakteryzowanej przeze mnie sytuacji wystarczająco eksplikatywny: „scientia” to przecież określony przez tytuł odcinek problematyki logicznej. I dalej jeszcze wyraźniej: rkp. BJ nr 1893 obejmujący komentarze Wawrzyńca z Poznania i Andrzeja z Łabiszyna do Arystotelesa *Analityk Pierwszych, Wtórych i Elenktyk* zawiera także cenne dla nas luźne notatki, których treścią jest określenie problematyk poszczególnych ksiąg „logiki nowej”.

Nadto: do rozważenia pozostaje także fakt, że takie tematyczne noty i glossy, występujące (poza rkp. nr 1893) jeszcze w kilku innych krakowskich rękopisach logicznych okresu, rozpatrywane były zawsze w ścisłym związku z ogólnym zagadnieniem naukowości i problemowości logiki. Podobnie rzecz wygląda w krakowskich inkunabułach i starodrukach logicznych. W pochodzącym z 1511 r. komentarzu Michała z Bystrzykowa do Arystotelesa *Elenktyk (Quaestiones in libros Elenchorum Aristotelis)* na k. 90v czytamy: „scientia libri Elenchorum distincta est a scientia Topiorum et per consequens ab aliis partibus logicae ... quia diversitas scientiarum sumitur ad diversitatem subiectorum”.

tytułowych kryptografów logicznych stało się źródłem poważnych błędów i przesądów w pojmowaniu logiki średniowiecznej. Bibliotekarze, w najlepszym wypadku historycy ogólni, pod których władzą znajdowały się do niedawna średniowieczne teksty logiczne, odczytywali odnośne tytuły dosłownie, bez zaglądania do treści dzieł przez tytuł oznaczonych. Efekt tego był taki, że przez długie wieki logika średniowieczna była traktowana jako jeden wielki komentarz czy glossa do logiki Arystotelesa.

WITOLD MICHAŁOWSKI: Pojęcie zdania logicznego u Piotra Abelarda (1079—1142). (VII Konferencja Grupy Tematycznej Historii Logiki PAN w Krakowie, 17 maja 1963).

Zasadniczymi źródłami do opracowania zagadnienia są: *Logica Ingredientibus* (ed. B. Geyer, Beiträge XXI, H. 1—3 (1919—1927) i *Dialectica* (ed. De Rijk, Assen 1956). Wzmianki dotyczące omawianego tematu podają: B. Geyer w *Untersuchungen* (Beiträge XXI, H. 4 1933 s. 590n), De Rijk w „Introduction” do wspomnianej *Dialektyki* s. XXXVI n.), William i Martha Kneale w *The Development of Logic* (Oxford 1962, s. 205 n.).

Abelard rozpatruje zdanie logiczne jako wyrażenie języka-mowy. Do określenia jego pojęcia dochodzi dwoma sposobami: syntaktyczno-pragmatycznym i semantyczno-pragmatycznym.

I. Syntaktyczno-pragmatyczne pojęcie zdania logicznego

Elementarnym składnikiem języka-mowy jest powiedzenie proste, czyli wyraz (*dictio* — „vox significativa ad placitum cuius partium nihil extra designat”). Powiedzenia proste dzieli na dwie zasadnicze kategorie: 1) wyrazy określone (*dictiones definitae*), do których zalicza nazwy (*nomina*) i słowa, czyli czasowniki (*verba*), 2) wyrazy nieokreślone (*dictiones indefinitae*), do których należą przyimki (*praepositiones*) i spójniki (*coniunctiones*). U późniejszych autorów średniowiecznych (Piotr Hiszpan, Wilhelm Shyreswood, Jan Buridan, Wilhelm Ockham) rozróżnienie to przybiera postać podziału wyrażeń na kategoryematyczne i synkategoryematyczne.

Z odpowiedniego połączenia wyrazów powstaje powiedzenie złożone, czyli wypowiedź (*oratio* — „competens dictionum coniunctio”). Ze względu na pełną lub niepełną zrozumiałość wypowiedzi u ich odbiorcy dzieli je Abelard na doskonałe (*orationes perfectae*) i niedoskonałe (*orationes imperfectae*). Wypowiedzi doskonałe są zdaniami gramatycznymi. Abelard rozróżnia pięć gatunków wypowiedzi doskonałych: 1) wypowiedź oznajmującą (*oratio enuntiativa*), 2) pytającą (*interrogativa*), 3) błagalną (*deprecativa*), 4) rozkazującą (*imperativa*), 5) życzącą (*desiderativa*).

Zgodnie ze stanowiskiem Arystotelesa jedynie tylko wypowiedź oznajmującą uważa Abelard za zdanie logiczne, tj. twierdzenie czegoś o czymś lub zaprzeczenie czegoś czemuś (Arystotelesowa definicja zdania logicznego).

II. Semantyczno-pragmatyczne pojęcie zdania logicznego.

W swej *Dialektyce* przyjmuje jednak Abelard definicję zdania logicznego nie w sformułowaniu Arystotelesa, lecz Boecjusza: „Propositio est oratio verum falsumve significans”. Zaznacza, że ta definicja zakresowo pokrywa się z definicją Arystotelesową.

Zinterpretowanie przyjętej przez Abelarda definicji zdania logicznego wymaga wyjaśnienia sensu występujących w jej definiensie terminów: *verum*, *falsum*, *significans*.

Sygnifikacja (*significatio*) jest według Abelarda właściwością wyrażen lub rzeczy („est autem significare non solum vocum, sed etiam rerum”). Polega ona na tym, że dana rzecz lub wyrażenie jest znakiem czegoś innego. Należy ona zatem do kategorii relacji. Abelard zajmuje się tylko sygnifikacją wyrażen, przysługującą im według umowy (*ad placitum*). W zależności od tego, do czego wypowiedziane wyrażenie jako znak się odnosi, rozróżnia Abelard dwa zasadnicze rodzaje sygnifikacji, a mianowicie sygnifikację realną (*significatio de rebus*) i sygnifikację myślną (*significatio de intellectibus*). Sygnifikacja realna jest to odnoszenie się wyrażenia do rzeczy (*res*), zaś sygnifikacja myślna jest to stosunek wyrażenia do myśli (*intellectus*). Oba te rodzaje sygnifikacji przysługują każdemu wyrażeniu jednocześnie, tzn. każde wyrażenie odnosi się zarazem do jakiejś rzeczy i do jakiejś myśli. Rzeczą (*res*) nazywa Abelard nie konkretny uchwyciony spostrzeżeniowo, lecz abstrakcyjnie ujętą naturę tego konkretnego, myślą zaś (*intellectus*) nazywa nie umysł jako władzę poznawczą, ale wytwór czynności umysłu, tj. pojęcie lub sąd w sensie psychologicznym. Okazuje się więc, że sygnifikacja realna jest właściwością semantyczną wyrażen, polegającą na wskazywaniu rzeczy, czyli jest szeroko pojętym oznaczaniem. Sygnifikacja zaś myślna jest właściwością pragmatyczną wyrażen, która polega na tym, że wywołują one w umyśle słuchacza myśli, posiadające określoną treść. Tę właściwość wyrażen można nazwać komunikatywnością. Obie te właściwości przysługują również zdaniom logicznym, tzn. zdania coś oznaczają (wskazują) i coś komunikują (wywołują w czymś umyśle odpowiednią myśl). To jednak, co zdanie oznacza, nie jest rzeczą, lecz tylko jakimś stanem rzeczy. Zdania konieczne (*necessariae*) oznaczają konieczny stan rzeczy („quasi quidam rerum modus habendi se per propositiones exprimitur, non res aliquae designantur”). Konieczny stan rzeczy jest niezależny od ich aktualnego istnienia. Zdania zaś niekonieczne oznaczają przygodny stan tej lub owej rzeczy (*eventus rei*), zależny od jej aktualnego istnienia.

Abelard rozróżnia trzy rodzaje prawdy i przeciwnego do niej fałszu, a mianowicie: 1) prawdę i fałsz jako przymioty myśli, 2) jako istniejące lub nie istniejące stany rzeczy, 3) jako wartości logiczne zdań.

Prawda i fałsz jako przymioty myśli, czyli prawda gnozeologiczna i fałsz gnozeologiczny przysługują sądom ze względu na ich zgodność lub niezgodność z rzeczywistością — „*intellectus verus vel falsus*” hoc est „*habitus de eo quod in re est vel non est*”. Użyte w tym znaczeniu wyrazy *verus* i *falsus* są orzecznikami sądów (*nomina intellectuum*). Przykładami takich sądów (myśli) są:

„*Socrates est homo.*”

„*Socrates non est homo.*”

Prawda i fałsz jako istniejące lub nie istniejące stany rzeczy mogą być nazwane prawdą rzeczową i fałszem rzeczowym. Prawda rzeczowa jest czymś, co istnieje obiektywnie. Fałsz rzeczowy jest czymś, co nie istnieje obiektywnie.

Np. „*Verum est Socratem currere*” znaczy to samo, co

„*Ita est in re quod Socrates currit*”.

„*Falsum est Socratem currere*” znaczy to samo co

„*Non est ita in re quod Socrates currit*”.

Użyte w tym znaczeniu wyrazy *verum* i *falsum* są orzecznikami stanów rzeczy (*nomina existentiae rei vel non existentiae*). *Verum* znaczy tutaj

tylę, co „rzeczywiste” („ita est in re”), zaś *falsum* znaczy „nierzeczywiste” („non est in re”). Wyrażenie „Socratem currere” równoznaczne z „quod Socrates currit” nie jest zdaniem, lecz wypowiedzią niedoskonałą (*oratio imperfecta*), która pełni rolę nazwy pewnego stanu rzeczy. Jeżeli tak oznaczony stan rzeczy istnieje, to jest prawdziwy, czyli rzeczywisty, jeżeli zaś nie istnieje, to jest fałszywy, czyli nierzeczywisty. A zatem prawda rzeczowa — to stan przypisywany rzeczy i istniejący, zaś fałsz rzeczowy — to stan przypisywany rzeczy, a nie istniejący (pozorny, urojony).

Prawda i fałsz jako wartości logiczne zdania, czyli prawda logiczna i fałsz logiczny są orzekane o zdaniach — *propositio vera vel falsa*. Użyte w tym znaczeniu wyrazy *vera* i *falsa* są orzecznikami zdań (*nomina propositionum*).

Jak więc widać, trojaki sens wyrazów „prawda” i „fałsz” ujawnia się w kontekście, w jakim one występują i jest zależny od tego, czego są one orzecznikami: myśli (sądów), rzeczy (ich stanów), zdań.

Zdanie posiada określoną wartość logiczną ze względu na swą sygnifikację realną lub myślną. Sygnifikacja realna zdania polega na tym, że oznacza ono prawdziwy (rzeczywisty) stan rzeczy. Sygnifikacja myślna zdania polega na tym, że komunikuje ono myśl prawdziwą lub fałszywą. Dlatego przyjęta przez Abelarda za Boecjuszem definicja zdania logicznego: „*propositio est oratio verum falsumve significans*” — posiada podwójną interpretację, semantyczną i pragmatyczną.

Interpretacja semantyczna: zdanie jest to wypowiedź oznaczająca rzeczową prawdę (istniejący stan rzeczy) lub rzeczowy fałsz (nie istniejący stan rzeczy).

Interpretacja pragmatyczna: zdanie jest to wypowiedź komunikująca gnozeologiczną prawdę (myśl prawdziwą) lub gnozeologiczny fałsz (myśl fałszywą).

Podstawową dla zdania jest sygnifikacja realna (interpretacja semantyczna): zdanie oznacza jakiś stan rzeczy. Natomiast zdanie nie oznacza swojej wartości logicznej, jak to faktycznie przyjmuje się we współczesnej ekstensjonalnej logice zdań. Według Abelarda prawda logiczna lub fałsz logiczny przysługują zdaniom ze względu na to, że zdania oznaczają istniejące lub nie istniejące (fikcyjne) stany rzeczy. Takie pojęcie zdania logicznego oraz omówione wyżej trzy sposoby pojmowania prawdy i fałszu są zgodne z naturalną potoczną intuicją językową.

ANTONI KORCIK: Próby Leibniza dowodu subalternacji. (VIII konferencja Grupy Tematycznej i Historii Logiki PAN w Krakowie, 18 maja 1963).

Konsekwencje dzieli Leibniz na dwie grupy:

1. Konsekwencje proste (*simplices*) i
2. Konsekwencje sylogistyczne (*sylogisticae*).

Do konsekwencji prostych zalicza subalternację, opozycję i konwersję.

Do konsekwencji zaś sylogistycznych — sylogizm¹.

Stąd widać, że Leibniz, podobnie jak i Arystoteles, subalternacji nie zalicza do opozycji. Brentano zaś utrzymuje, że wnioskowanie oparte na subalternacji nie jest poprawne². Tego jednak nie uzasadnia.

Dowody twierdzeń logicznych przeprowadza Leibniz bądź przy pomocy

¹ Por. *Opuscules et fragments inédits de Leibniz*. Extraits des manuscrits de la Bibliothèque Royale de Hanovre par Louis Couturat, Paris 1903 (= L., O., C.), 80.

² Por. F. Brentano, *Psychologie vom empirischen Standpunkte*, I, Leipzig 1874, s. 305 uw. 1.

subalternacji, bądź przy pomocy redukcji do absurdu (*regressus*), bądź przy pomocy konwersji.

Przy pomocy subalternacji udowadnia Leibniz dwa tryby pochodne figury pierwszej.

Przy pomocy redukcji do absurdu udowadnia na podstawie figury pierwszej wszystkie tryby figury drugiej i trzeciej, a przy ich pomocy konwersję.

Wreszcie przy pomocy konwersji udowadnia tryby figury czwartej³.

Okazuje się z tego, że w dowodach niektórych twierdzeń logicznych posługuje się Leibniz i subalternacją. Jakkolwiek subalternacja, według niego, nie potrzebuje dowodu, to jednak próbuje ją udowodnić, a dowody subalternacji uważa za bardzo ważne⁴.

Leibniz podaje kilka prób jej dowodu, które są podane w *Nouveaux Essais* i w następujących fragmentach pism Leibniza wydanych przez Gerhardta i Couturata: we fragmencie pt. „De formis syllogismorum mathematicae definiendis” oraz we fragmencie X i XVII.

W rozprawie pt.: *Nouveaux Essais (Philosophische Schriften von G. W. Leibniz, herausgegeben von C. I. Gerhardt, V, 461—462)*, (= L., Ph., G) podaje Leibniz następujący dowód subalternacji przy pomocy tezy identyczności: „Bo nie trzeba wcale dowodzić subalternacji i uzasadniać jej następstw: każde A jest C, więc pewne A jest C; tak samo: żadne A nie jest C, więc pewne A nie jest C, jakkolwiek można ją przecież udowodnić za pomocą tez tożsamościowych, dołączonych do już uznanych trybów pierwszej figury w sposób następujący: każde A jest C, pewne A jest A, więc pewne A jest C. Tak samo: żadne A nie jest C, pewne A jest A, więc pewne A nie jest C.”

We fragmencie (bez daty) pisma Leibniza wydanego przez Couturata, pt.: „De formis syllogismorum mathematicae definiendis” (L., O., C., 410—416), Leibniz dowód subalternacji przy pomocy tezy identyczności i dwóch trybów figury pierwszej jest taki: „Subalternację — mówi Leibniz — tak się dowodzi: każde A jest B, pewne A jest A, więc pewne A jest B; jest to dowód wedle trybu Darii. Podobnie: żadne A nie jest B; pewne A jest A, więc A nie jest B; jest to dowód wedle trybu Ferio.”

We fragmencie X (bez tytułu i daty) pism filozoficznych Leibniza wydanych przez Gerhardta — (D., Ph., G., VII, 299—300, gdzie m. in. podany jest także przy pomocy tezy identyczności dowód twierdzenia, że część jest mniejsza od całości) Leibniz dowód subalternacji przy pomocy tezy identyczności i sylogizmu figury pierwszej jest taki: „Podobnie przy pomocy tezy identyczności dowodzi się subalternacji...: każde A jest B, więc pewne A jest B, zakładając sylogizm figury pierwszej: każde A jest B (z założenia), pewne A jest A (na mocy tezy identyczności), więc pewne A jest B”.

We fragmencie XVII (bez tytułu i daty — L., Ph., G., VII, 211—217) podaje Leibniz egzystencjalną interpretację zdań kategorycznych typu: A, E, I, O i oparty na niej dowód subalternacji⁵.

Zdania kategoryczne typu: A, E, I, O wyraża tam Leibniz i interpretuje w sposób następujący:

$$a A b : a = a b \text{ lub } a b' = o, \quad (1)$$

³ Por. L., O., C., 411 („De formis syllogismorum mathematicae definiendis”).

⁴ Por. L., O., C., 81—82.

⁵ Por. L., Ph., G., VII, 212—213.

czyli: a jest identyczne z a, które jest b, lub: a, które nie jest b, nie istnieje (aequivalent: AB et A seu A non B est non Ens).

$$a E b : a = a' \text{ lub } a b = o, \quad (2)$$

czyli: a jest identyczne z a, które nie jest b, lub: a, które jest b, nie istnieje (AB est non Ens).

$$a I b : a \neq a' \text{ lub } a b \neq o, \quad (3)$$

czyli: a nie jest identyczne z a, które nie jest b, lub: a, które jest b, istnieje (AB est Ens).

$$a O b : a \neq a b \text{ lub } a b' \neq o, \quad (4)$$

czyli: a nie jest identyczne z a, które jest b, lub: a, które nie jest b, istnieje (non aequivalent: AB et A seu et A non B est Ens).

Próba Leibniza dowodu subalternacji opartego na egzystencjalnej interpretacji zdań kategoriycznych.

Dowód zdania szczegółowo-twierdzącego ze zdania ogólno-twierdzącego: każde a jest b, więc pewne a jest b.

Każde a jest b, czyli $ab = a$ [lub: $a = ab$] (Omne A est B, id est AB aequivalent ipsi A), lecz z założenia $a \neq o$ (Sed A est Ens ex hypothesi). Więc $i ab \neq o$, czyli pewne a jest b (Ergo AB est Ens)

Dowód zdania szczegółowo-przeczącego ze zdania ogólno-przeczącego: żadne a nie jest b, więc pewne a nie jest b.

Żadne a nie jest b, czyli $ab = o$ (Nullum A est B, id est AB est non Ens), lecz z założenia $a \neq o$ (A est Ens). Więc $ab \neq a$ (lub $a \neq ab$), czyli pewne a nie jest b (Ergo AB non aequivalent ipsi A).

Analogicznie:

Każde a jest b, czyli $ab' = o$, lecz z założenia $a \neq o$. Więc $a \neq ab'$.

Żadne a nie jest b, czyli: $ab' = a$, lecz z założenia $a \neq o$. Więc $ab' \neq o$.

Leibniz podaje następującą definicję identyczności: A jest identyczne (idem, coincidens, aequivalens, aequipollens) z B, jeśli zdanie zawierające A, nie zmieni swej wartości (prawda lub fałsz), gdy za A podstawimy B i odwrotnie, czyli zdanie nie zmieni swej wartości przez podstawienie A za B i odwrotnie⁶.

Willy Freytag, prof. w Zurychu, zauważył, że definicja identyczności Leibniza nie jest jasna, gdyż nie odróżnia on pojęć identycznych od zamiennych. Jeśli przeto Leibniz mówi, że gdy a jest b, i b jest a, to stąd wynika tylko, że a i b są pojęciami zamiennymi, a nie identycznymi⁷.

Istotnie, te pojęcia są pojęciami zamiennymi, ale zamienność tych pojęć wyraża ich identyczność ze względu na ich oznaczanie, a nie znaczenie, sens, bo każde z tych pojęć znaczy coś innego, ale razem oznaczają one to samo, np. trójkąt i trójbok (ta sama figura geometryczna).

⁶ Por. L., Ph., G., VII (frg. XIX, 228). Por. także L., O., C., 274, 327.

⁷ Por. W. Freytag, *Bemerkungen zu Leibnizens Erkenntnistheorie im Anschluss an Couturats Werke*, La Logique de Leibniz d'après des documents inédits, Paris 1901 (Archives für die gesammte Psychologie, XXXIII, H. 1—2, 1914, s. 135—151), s. 137: „Dabei läuft allerdings eine Unklarheit mitunter da Leibniz nicht zwischen identischen und Wechselbegriffen unterscheidet. Wenn 'a est b' und 'b est a' gilt, so folgt nur, dass a und b Wechselbegriffe sind“.

Egzystencjalną interpretację zdań kategorycznych podaje za Leibnizem także Brentano⁸ i Mac Coll⁹.

W związku z tym przykładem Brentana czytamy u Arystotelesa w *De interpr.* (21a21—24), że nie wolno powiedzieć o umarłym człowieku, że jest człowiekiem, czyli o AB, że jest B, bo A pociąga za sobą coś, co nie jest zgodne z B.

Z tej polemiki z Millem wynikałoby konsekwentnie, że zdania tego typu, jako niekategoryczne, nie mogą być przełożone na zdania egzystencjalne.

Brentano twierdzi, że każde zdanie kategoryczne można przełożyć (*übersetzen*) na zdanie egzystencjalne. W związku z tym zaproponował mu J. S. Mill i podał taki przykład: „Centaur jest fikcją poetów”. W tym zdaniu mówi Mill w swej *Logice*, ks. IV, nie można przyjmować *implicite*, że centaur istnieje, jako że samo to zdanie wyraźnie stwierdza, iż ta rzecz (czyli podmiot tego zdania) nie ma realnego istnienia.

Podobnie niegdyś rozumował i Arystoteles. Arystoteles twierdził (*De interpr.* 21a, 24—28), że z tego, iż Homer jest poetą, nie wynika, że Homer jest (istniejący), bo jeśli coś jest czymś, to nie wolno jeszcze orzekać, że jest (istniejący). Dlatego też to, że przedmiot przedstawienia jest czymś, nie pociąga za sobą tego, że on jest (istniejący). Podobnie i z tego, że nie istniejące jest przedmiotem przedstawienia, nie wolno wnioskować, że ono jest czymś, a więc jest istniejące (*De interpr.* 21a, 32—33). Przeto i według Arystotelesa „jest czymś” nie zawsze znaczy to samo, co jest (istniejące).

W końcu polemiki z Millem mówi Brentano, że zdania typu: „człowiek jest umarły” nie są zdaniami kategorycznymi, gdyż umarły nie jest atrybutem (*kein Attribut*), lecz modyfikacją podmiotu (*Modification des Subiectes*).

TADEUSZ CZEŻOWSKI: O indywiduach oraz istnieniu. (Odział Pol. Tow. Filoz. w Krakowie, 25 października 1962).

Zdania o indywiduach sprowadzają się do postaci „x jest P”, gdzie x jest zmienną indywiduową, P orzecznikiem. Zakłada się przy tym, że zakres zmiennej x nie jest pusty, gdyż każda teoria w pustym zakresie zmienności jest sprzeczna. Stwierdzenie niepustości zakresu x jest zdaniem metateoretycznym, przyjmuje je każda nauka, zakładając istnienie przedmiotów swego badania. Zawarte w tym założeniu pojęcie istnienia jest pojęciem pierwotnym, występuje ono w kwantyfikatorsze szczegółowym i służy do zdefiniowania niepustości nazwy generalnej, stanowiącej orzecznik w schemacie „x jest P”. Mianowicie „istnieje P” znaczy to samo, co „istnieje x takie, iż x jest P”. Istnienie P to istnienie własności, rozróżnić przeto należy dwa pojęcia istnienia, jedno —

⁸ Por. Fr. Brentano, *Psychologie von empirischen Standpunkte*, I, Leipzig 1874, s. 283—288. Brentano nie napisał ani podręcznika, ani monografii logiki. Mówi w swej *Psychologie* (s. 302 uw. 2), że logikę wykladał w 1870/71 r. w Uniwersytecie w Würzburgu i w swych wykładach wyłożył systematycznie elementy logiki, oparte na nowej podstawie. Ponieważ wzbudziły one zainteresowanie zarówno wśród słuchaczy, jak i wśród specjalistów, przeto powziął myśl po wydaniu swej *Psychologie* je opublikować. W rezultacie jednak ich nie opublikował, a podał w swej *Psychologie* tylko główne reguły sylogizmu. Poglądy logiczne Brentana zreferował później Fr. Hillebrandt w pracy z roku 1891.

⁹ Por. Hugh Mac Coll, *The Calculus of equivalent Statements* (Proceedings of the London Mathematical Society, t. IX, 1878) oraz tegoż autora: *Symbolic logic and its applications*, London 1906, s. 44.

istnienie indywiduów — wprowadzone jako pierwotne, i drugie, zdefiniowane przez tamto — istnienie własności. Dla odróżnienia tych dwóch znaczeń „istnieje P” oznacza się w symbolice peanowsko-russellovskiej symbolem „E!P”.

Logika nie rozstrzyga zagadnienia metafizycznego, co jest indywiduum w sensie absolutnym; w różnych naukach ma się do czynienia z różnymi indywiduami. Pojęcie indywiduum jest w logice pojęciem relatywnym, przeciwstawionym pojęciu własności. Poszczególne nauki są, jak się mówi, modelami logiki, w których nadaje się zmiennym logicznym różne interpretacje. Każda taka interpretacja zmiennej indywiduowej x jest zarazem interpretacją nadaną założeniu istnienia wartości tej zmiennej. Ile zatem tych interpretacji, tyle różnych, związanych z nimi pierwotnych pojęć istnienia. Inne jest pojęcie istnienia atomu, zakładane w chemii, innym zaś pojęcie istnienia punktu, zakładane w geometrii. Powstaje zagadnienie związków między tymi różnymi pojęciami istnienia. Najprostszym rozwiązaniem, do którego dążą teorie ontologiczne, jest rozwiązanie monistyczne, tj. sprowadzenie owych różnych pojęć istnienia do jednego. Sprowadzenie jest rozmaicie rozumiane. W jednym znaczeniu sprowadzeniem takim jest zdefiniowanie pojęcia istnienia własności przez pojęcie istnienia indywiduów, jak to poprzednio zostało zrobione. Taki sposób redukcji spotyka się, gdy własności indywiduów pewnej teorii, stając się przedmiotem rozważań innej teorii, występują w niej jako indywidua posiadające z kolei swoje własności (indywidua i własności drugiego stopnia; takimi są np. indywidua geometryczne w stosunku do fizycznych). Ogólnie biorąc w hierarchii indywiduów różnych stopni jest teoretycznie możliwe zdefiniowanie istnienia indywiduów dowolnego stopnia przez istnienie indywiduów stopnia najniższego, tj. takich, których w danym badaniu nie uważa się za własności jakichkolwiek innych indywiduów.

Od pojęcia istnienia należy odróżnić kryteria istnienia, według których rozstrzyga się o tym, czy istnieje pewne poszczególne indywiduum. O istnieniu indywiduum empirycznego rozstrzyga obserwacja: istnieje to, co spostrzegalne bezpośrednio lub zgodnie z obserwacją, przyjęte hipotetycznie. W naukach matematycznych jako kryterium istnienia służy definiowalność lub konstruowalność. Różnice stanowisk wśród matematyków na temat istnienia w matematyce dotyczą nie pojęcia istnienia, lecz jego kryteriów.

W innym znaczeniu sprowadza się istnienie własności do istnienia indywiduów na tej podstawie, iż każdej własności odpowiada jednoznacznie zbiór indywiduów posiadających tę własność, czyli jej zakres, co pozwala każde zdanie o własności przekształcić równoważnie na zdania o indywiduach jej zakresu. Odwrotnie zaś każdemu indywiduum odpowiada jednoznacznie zbiór charakteryzujących go własności, dany w treści określającego je terminu (deskrypcji), tak iż każde zdanie o indywiduum daje się równoważnie zastąpić przez zdanie o charakteryzującym go zespole własności. Jakkolwiek rozumie się owo sprowadzenie, rezultatem jego jest, że wszelkie zdania danej teorii dają się rozumieć jednakowo, bądź jako zdania o indywiduach tej teorii (tak najczęściej w teoriach empirystycznych), bądź jako zdania o własnościach tych indywiduów (tak mianowicie pojmują je za wzorem Arystotelesa teorie racjonalistyczne).

Spotykamy się również z hierarchią indywiduów, uporządkowaną według stosunku części do całości: fizyczna cząstka elementarna — atom — cząsteczka chemiczna — komórka organiczna — organizm itp. Hierarchii takiej nie odpowiada jednak hierarchia istnień w znaczeniu, które omawialiśmy dotych-

czas. Wystarczy założyć niepustość np. zbioru atomów, aby empirycznie lub hipotetycznie móc stwierdzić istnienie pozostałych pięt hierarchii. Zdaje się, że każdy typ indywiduów daje się włączyć w jedną lub drugą hierarchię, że więc, jeżeli ustalili się w pewnym badaniu indywidua najniższego stopnia, zakładając pojęcie ich istnienia jako pierwotne, pojęcie istnienia indywiduów wyższych stopni daje się do niego sprowadzić.

Można jednak postąpić odwrotnie, sprowadzając pojęcie istnienia indywiduum do istnienia własności. Tak zdaje się należy rozumieć kartezjuszowskie „ja istnieje”, opatrzone komentarzem „jestem czymś, a nie niczym”. Definicja istnienia indywiduum: „x istnieje” znaczy „istnieje własność, która przysługuje temu indywiduum”, jest — można by powiedzieć — dualnym odpowiednikiem definicji istnienia własności przez istnienie indywiduum, gdy jako pierwotne przyjmiemy istnienie własności, uwikłane w kwantifikatorze „istnieje własność”. Dopiero tzw. rozszerzona teoria funkcji propozycjonalnych, zakładająca jako pierwotne zarówno istnienie indywiduów, jak i własności, daje wystarczający aparat dla ontologicznej interpretacji twierdzeń logicznych.

Pojęcie istnienia jest związane z pojęciem prawdy przez klasyczną definicję prawdy, według której zdanie jest prawdziwe zawsze i tylko, jeżeli istnieje to, co się w zdaniu stwierdza. Funktor asercji „prawda, że” jest funkcтором istnienia, podobnie jak „konieczne, że” lub „możliwe, że” funkcțorem konieczności lub możliwości. Rozróżniając różne pojęcia istnienia, trzeba rozróżnić odpowiadające im pojęcia prawdy. Metodę ujednolicenia tych pojęć znajdujemy w redukcji wszelkich zdań teorii dotyczącej indywiduów oraz ich własności, bądź do zdań o indywiduach, bądź do zdań o własnościach. Jak wspomniałem, pierwszy sposób redukcji charakteryzuje teorie empirystyczne, drugi teorie racjonalistyczne. Oba te rodzaje redukcji różnią się jednak między sobą tym, że w teoriach empirystycznych indywidua, o których się orzeka, są znane empirycznie i empiria rozstrzyga o tym, które zdania są prawdziwe. W teoriach racjonalistycznych, gdy orzeka się związki między własnościami, np. że kwadrat jest prostokątem równobocznym — wiemy, jakim ma być przedmiot, o którym mowa, nie wskazuje się jednak tego przedmiotu; wskazać by go można jedynie empirycznie, ale wtedy wychodzi się poza teorię, interpretując ją w pewnej dziedzinie empirycznej, czyli podkładając pod nią model empiryczny. Teoria racjonalistyczna jest oderwana od rzeczywistości empirycznej, z którą łączy się jedynie pośrednio przez swe empiryczne modele, tak jak matematyka przez fizykę lub astronomię, które są modelami teorii matematycznych. Stąd różnica dwóch pojęć prawdy, od dawna znanych w teorii nauki — prawdy materialnej i prawdy formalnej. Z pierwszą mamy do czynienia wszędzie tam, gdzie drogą poznania bezpośredniego, tj. empirii szeroko pojętej, obejmującej różne odmiany intuicji, docieramy do różnego typu indywiduów, stanowiących dziedzinę rzeczywistości dla danej teorii. Druga — prawda formalna — polega na zgodności zdań pochodnych teorii z jej założeniami określającymi, jakie są jej przedmioty. Wiemy, że różne teorie formalnie prawdziwe, nie są i nie mogą być zarazem materialnie prawdziwe w odniesieniu do pewnych dziedzin rzeczywistości.

LEON KOJ: *Koncepcja filozofii i geometryzacji logiki według Benedykta Bornsteina.* (Oddział Pol. Tow. Filoz. w Lublinie, 8 marca 1963).

W pierwszej, biograficznej części przypomniano o ważniejszych datach w życiu B. Bornsteina. Zwrócono uwagę na powtarzający się we wszystkich o nim wspomnieniach wątek: był to człowiek o niezwykle szlachetnym charakterze.

Druga część referatu przedstawia koncepcję filozofii według B. Bornsteina na tle niektórych innych koncepcji. Według niektórych filozofów filozofia (a raczej ontologia, o której wyłącznie mowa) to układ najogólniejszych twierdzeń, z których wynikają mniej ogólne twierdzenia, należące już do poszczególnych nauk. Według innych, filozofia posługuje się własną metodą poznawczą, różną od metod nauk szczegółowych, i twierdzenia filozofii nie wynikają z twierdzeń nauk szczegółowych, jak też z twierdzeń filozoficznych nie wynikają twierdzenia nauk szczegółowych. Inna jest koncepcja Bornsteina i nie jest sprowadzalna do przedstawionych ujęć. B. Bornstein jest świadomy oryginalności swojej koncepcji filozofii. Otóż zdaniem Bornsteina prawidłowości wykrywane w różnych dziedzinach rzeczywistości są do siebie podobne tak dalece, że prawa poszczególnych nauk dają się potraktować jako interpretacje jednego systemu formalnego, a mianowicie algebry Boole'a. Także twierdzenia filozofii są interpretacjami algebry Boole'a. Wobec tego prawidłowości, o których mówią twierdzenia ontologii Bornsteina, są podobne do praw nauk szczegółowych. To podobieństwo do twierdzeń nauk szczegółowych jest dla Bornsteina gwarancją prawdziwości twierdzeń jego filozofii.

Trzecia część referatu przedstawiła podstawy interpretacji geometrycznej algebry Boole'a dokonanej przez B. Bornsteina. W szczególności zwrócono uwagę na sposób interpretacji zwrotów „ $a + b$ ” i „ $a \times b$ ”. Oto, co mówi Bornstein: „sumę logiczną...”, tj. $a + b$ odwzorowujemy przy pomocy punktu, jednoczącego proste a i b , iloczyn zaś...”, tj. $a \times b$ odwzorowujemy przy pomocy prostej, łączącej punkty a i b ...”¹. Skutkiem tej interpretacji wyrażenia: „ a ” i „ b ” stają się, jak się zdaje, wieloznaczne. Raz są to bowiem proste, innym razem punkty. Wieloznaczność ta jest u Bornsteina świadoma i zamierzona. Mimo to budzi ona zastrzeżenia zasadniczej natury.

NARCYZ ŁUBNICKI: *Poglądy gnoseologiczne i ontologiczne Benedykta Bornsteina.* W piętnastą rocznicę zgonu. (Oddział Pol. Tow. Filoz. w Lublinie, 8 marca 1963).

Bornstein należy do zanikającego dziś typu filozofów-maksymalistów, którzy dążą do ogarnięcia w jednym systemie myślowym całego świata, a nawet czynników pozaświatowych. Jego usiłowania zastosowania do konstrukcji takiego systemu metody matematycznej zbliżają go do takich myślicieli, jak Descartes i Leibniz.

Absolutnie ścisły system filozofii może być zbudowany, zdaniem Bornsteina, tylko na podstawie równie ścisłego systemu logiki matematycznej. Wybór filozofa pada na system E. V. Huntingtona, stanowiący nowy układ systemu algebry logiki Boole'a. Ale algebra logiki nie wyzyskuje, zdaniem Bornsteina,

¹ *Architektonika świata*, t. I, str. 64—65.

wszystkich władz poznawczych człowieka, zwłaszcza jego najcenniejszej zdolności: intuicji intelektualnej. Dlatego filozof podejmuje zadanie zintuitywizowania algebry logiki w układzie Huntingtona. W wyniku ponad ćwierć wieku trwającej pracy myślowej (1922—1948) konstruuje system logiki geometrycznej („topologii”) oparty na aksjomatach Huntingtona, stanowiący nie tylko odpowiednik geometryczny jego twierdzeń „algebraicznych”, lecz daleko sięgające rozwinięcie jego tez w niespodziewanych dla samego Huntingtona kierunkach. Tak na przykład buduje (*Architektonika świata*, t. I—III) nie tylko system logiki typu klasycznego, lecz i systemy: logiki hemidialektycznej i logiki dialektycznej, adekwatnie (jak sądzi) oddające dynamikę rzeczywistości, a zwłaszcza uwzględniające elementy graniczne logiki i rzeczywistości: 0 i 1. Logika dialektyczna nie narusza zasady niesprzeczności; ujmuje ona walkę i jednocześnie się przeciwieństw (dopełnień do 1) w zmierzonym toku zdarzeń.

Logika geometryczna umożliwia, zdaniem Bornsteina, wykrywanie struktur wspólnych wszystkim dziedzinom rzeczywistości. W szeregu prac (*Sądzenie a widzenie*, *Sąd a konsonans*, *Sylogizm a przyczynowość*, *Logiczna (topologiczna) struktura rozmnażania się organicznego*, *Struktural-logischer und ontologischer Aspekt des Freudschen Begriffs der Verdrängung* i i.) ukazuje filozof triadyczną lub nawet pentadyczną strukturę różnych dziedzin rzeczywistości odpowiednio do takiej samej struktury działań lub tworów logicznych.

Założeniem gnoseologii i ontologii Bornsteina jest absolutny paralelizm myśli logicznej i bytu oraz nieograniczona poznawalność na wskroś racjonalnego świata. Poza analitycznymi zasadami logiczno-ontologicznymi (zasada niesprzeczności, zasada wyłączonego środka...) Bornstein uznaje aprioryczne (ale też ufundowane w bycie) zasady syntetyczne, zawdzięczające swe istnienie bezwzględnie pewnej intuicji intelektualnej, w jaką wyposażony jest umysł. Są to zasady: analogii, dualności (w sensie gergonnowskim albo schröderowskim) itp. Dzięki nim umysł zdolny jest do apriorycznego poznania z a s a d n i c z e j struktury bytu; toteż nie ma racji Mill, twierdząc, że sylogizm (dedukcja) nie daje w istocie nic nowego. Nawet związek przyczynowy na podstawie logicznych zasad syntetycznych okazuje — wbrew Hume'owi — swój charakter racjonalny i aprioryczny.

Jednakże do poznania s z c z e g ó ł o w e j struktury różnych fragmentów świata konieczne jest badanie empiryczne, ponieważ ogólne struktury bytu różnicują się w zależności od typu konkretnych dziedzin rzeczywistości. Mylił się Platon, sądząc, że istnieje przeciwieństwo między zmysłowością a rozsądkiem; między nimi panuje całkowita harmonia wykrywalna logicznie (*Architektonika zmysłowości i rozsądku*). — Krańcowy formalizm typu hilbertowskiego jest jałowy, gdyż pretenduje do operowania czystymi, bezoglądowymi pojęciami, zapominając o tym, że sens im nadają „wyobrażenia podkładowe” (Twardowski).

Równie nie do przyjęcia jest biegunowo przeciwny irracjonalizm Schellinga czy Bergsona, a nawet Kanta w kwestii przedmiotów symetrycznych — pogląd odwołujący się do intuicji pozaintelektualnej (*Kant a Bergson*). Adekwatne i bezwzględne ujęcie rzeczywistości daje (w oparciu o poznanie zmysłowe) tylko poznanie racjonalne i intuicja logiczna. One ukazują istnienie zasadniczych typów realności: rzeczywistości materialnej i duchowej, rzeczywistości zależnej i niezależnej (absolutu). Do poznania bezwzględnego bytu, pisze Bornstein (*Teoria absolutu*, s. 80), dochodzimy na podstawie nie wiary

religijnej czy intuicji metafizycznej, lecz na podstawie apodyktycznej, racjonalnej interpretacji metafizycznej „kosmogramów” logicznych.

Dodać należy, że Bornstein — przy całym aprioryzmie swej filozofii — nigdy nie oddala się od stanowiska realistycznego. Racjonalność, regularność i harmonia świata dowodzą jego realności, nie mówiąc już o zmyśle oporu. „...Nie — świat zamknięty jest w łożysko naszej myśli, lecz — myśl nasza płynie łożyskiem światowym”... (*Architektonika świata*, t. I, s. 191).

Bornsteinowska interpretacja metafizyczna logiki geometrycznej jest konstrukcją subiektywną, nie mogącą pretendować do miana nauki. Natomiast jego szeroko rozbudowany system logiki geometrycznej — taki, jaki został wyłożony w *Geometrical Logic* (1939) — godny jest wnikliwej uwagi logików matematycznych — i dziwne wydaje się, że dotychczas nie ukazała się ani jedna praca poświęcona systematycznej analizie i krytyce tego systemu.

MIECZYŚLAW WALLIS: O polu semantycznym. (Oddział Pol. Tow. Filoz. w Poznaniu, 15 maja 1963).

Pojęcie „pola semantycznego” jest jednym z podstawowych pojęć nauki o znakach. Na oznaczenie tej dziedziny posiadamy szereg nazw: „semantyka”, „semiotyka”, „semiologia”, „semantologia”, „semazjologia”. Referent używał dawniej nazwy „semantyka”. Dziś z kilku względów opowiada się za terminem „semiologia”. Rozróżnia terminy „semantyczny”, czyli „będący znakiem, mający znaczenie”, i „semiologiczny” czyli „należący do nauki o znakach”. Innymi słowy, czyni między terminami „semantyczny” i „semiologiczny” taką różnicę, jaką czyni się zwykle między terminami „psychiczny” i „psychologiczny” lub terminami „społeczny” i „socjologiczny”.

„Znak” referent określa, w sposób świadomie uproszczony, jako przedmiot wytworzony przez człowieka, zmysłowo spostrzegalny, który dzięki pewnym swym własnościom może wywołać w odbiorcy myśl o przedmiocie innym niż on sam. Myśl, którą znak dzięki pewnym swym własnościom może wywołać w odbiorcy, referent nazywa „znaczeniem znaku” (jest to również określenie świadomie uproszczone). Znak, wywołujący w odbiorcy myśl o przedmiocie innym niż on sam na podstawie podobieństwa, referent nazywa „znakiem ikonycznym”, znak, czyniący to na podstawie zwyczaju lub umowy, „znakiem umownym”.

W ośrodku zainteresowań semiologicznych były, jak dotąd, przede wszystkim wielkie systemy znaków umownych — języki naturalne, zwłaszcza języki narodowe, oraz tzw. języki sztuczne — systemy znaków umownych logiki i matematyki. Teoria znaków ikonicznych jest natomiast, jak dotąd, niemal nie opracowana.

Semiologowie rozpatrywali przeważnie znak w oderwaniu od jego otoczenia, od związku lub sytuacji, w jakiej on występuje. Tymczasem znak nabiera właściwego lub pełnego znaczenia dopiero w pewnym określonym otoczeniu. Innymi słowy, znaczenie znaku jest zawsze określone nie tylko przez jego własności, ale nadto przez pewne elementy jego otoczenia. Referent proponuje nazywać owe elementy otoczenia znaku, współokreślające jego znaczenie, „okolem znaku”. Rozróżnia on przy tym trzy rodzaje takiego okola: „okole semantyczne” — otoczenie innych znaków, czyli to, co zwykle nazywa się „kontekstem”; „okole pragmatyczne”, czyli splot spraw i czynności, w jaki dany

znak jest uwikłany, sytuację, w jakiej występuje (do okola pragmatycznego wypowiedzianego zwrotu językowego należy m.in. to, co zwykle mienimy towarzyszącą mu „ekspresją” — intonacja głosu, siła i tempo wypowiedzenia, mimika i gest), oraz „okole fizyczne” — elementy otoczenia fizycznego, w którym ten znak się znajduje — stale lub czasowo — i które współokreślają jego znaczenie. Każdy znak jest otoczony pewnym okolem semantycznym, często również pewnym okolem pragmatycznym lub fizycznym, które w różnym stopniu współokreślają jego znaczenie. Ten sam wyraz może np. mieć różne znaczenie w zależności od zdania, w jakim występuje, w zależności od epoki, kraju, środowiska społecznego itd., w zależności od tego, kto, gdzie i kiedy go wypowiada (tzw. „zwroty okazjonalne”), w jakich okolicznościach lub w jakim otoczeniu fizycznym. Podana przez nas uproszczona definicja znaku wymaga przeto uzupełnienia w tym sensie, że znak jest to przedmiot, który może wywołać w odbiorcy myśl o przedmiocie innym niż on sam dzięki pewnym swym własnościom i w pewnym okolu.

Pewnym poszczególnym przypadkiem okola semantycznego czyli kontekstu jest „pole semantyczne”. Przez „pole semantyczne” referent rozumie taki układ — przestrzenny lub czasowy, lub jeszcze jakiś inny, w którym pewien znak przybiera różne znaczenie w zależności od miejsca, jakie on lub pewne jego elementy zajmują w tym układzie. Innymi słowy znaczenie pewnego znaku zależy tutaj nie tylko od jego kształtu, w najszerszym sensie, oraz od znaków z nim sąsiadujących, ale również od miejsca, jakie on lub pewne jego elementy zajmują w danym układzie.

Polem semantycznym jest np. stosowana w zachodnim piśmie nutowym wielolinia: najpierw dwulinia (Hucbald z klasztoru St. Amend we Flandrii, zmarły w 932 r.), następnie czterolinia (Guido z Arezzo, ok. 1000 r.), wreszcie pięciolinia, przyjmująca się w XIV i XV wieku. Ten sam kwadrat, romb lub owal oznacza ton różnej wysokości w zależności od tego, na której linii lub między którymi liniami tej wielolinii się znajduje. Innym przykładem pola semantycznego może być układ dziesiętny lub szóstkowy, lub n -owy w arytmetyce. W tym układzie cyfra przesunięta o jedno miejsce na lewo uzyskuje wartość dziesięć lub sześć, lub n razy większą.

Jeszcze innym przykładem pola semantycznego może być schemat zdania w językach analitycznych, np. w języku francuskim lub angielskim. To samo wyrażenie może tu być podmiotem lub dopełnieniem, może być użyte w mianowniku lub bierniku w zależności od tego, czy znajduje się ono przed czy po czasowniku. W zdaniu „Le père aime le fils” „le père” znaczy „ojciec”, w zdaniu „Le fils aime le père” „le père” znaczy „ojca”. W językach syntetycznych zmiana szyku wyrazów w zdaniu nadaje poszczególnym wyrazom różną wagę i przez to nieraz inny odcień sensowi zdania, lecz nie zmienia jego sensu zasadniczo. Natomiast w językach analitycznych zmiana szyku wyrazów w zdaniu może zmienić zasadniczo jego sens lub pozbawić go w ogóle sensu. Szczególnie doniosłą rolę gra pole semantyczne w postaci schematu kolejności wyrazów w języku chińskim, który, jak wiadomo, nie posiada ani końcówek fleksyjnych, ani części mowy. To, czy coś odpowiada naszemu rzeczownikowi, przymiotnikowi lub czasownikowi, w razie zaś, gdy odpowiada naszemu rzeczownikowi, to jakiemu jego przypadkowi itd., wynika tu wyłącznie z jego miejsca w polu semantycznym.

Polem semantycznym posługują się również języki sztuczne. Weźmy np., w znakowaniu Łukasiewicza, wyrażenie z teorii zdań Cpq . Wyrażenie to

stwierdza, że zdanie p implikuje zdanie q . Nie jest tu obojętne, że C poprzedza p a p poprzedza q : gdyby p następowało po q , sens wyrażenia byłby inny: gdyby C znajdowało się między p a q lub po q , wyrażenie w ogóle straciłoby sens.

Polem semantycznym było także „pole” tarczy herbowej w heraldyce średniowiecznej. Pole takie dzielone często na dwa, cztery lub dziewięć pól, z których każde miało swoją nazwę. W zależności od tego, w jakim miejscu tego pola znajdowała się pewna „figura heraldyczna” — przeważnie znak ikoniczny, zwykle skrajnie uproszczony, pewnego zwierzęcia, stworu fantastycznego, kwiatu lub wytworu rąk ludzkich, niekiedy jednak również znak umowny — była ona herbem ojca lub matki, babki ojcowskiej lub babki matczynej. Istniała przy tym ścisła hierarchia pól. W przypadku podziału tarczy na dziewięć pól miejscem najdostojniejszym było półko środkowe, zwane po francusku „centre”, „coeur” lub „âbime”, po niemiecku „Herzstelle” lub „Herz”. W półku tym umieszczano zwykle herb ojcowski. Miejscem następnym względem dostojności było półko środkowe pasa górnego itd. Figury heraldyczne były w ten sposób niejako „słownikiem” języka heraldyki średniowiecznej, prawidła ich rozmieszczeniu w polu semantycznym tarczy herbowej — jego „składnią”.

Szereg pól semantycznych spotykamy dalej w malarstwie, rzeźbie i architekturze średniowiecznej. Można je nazwać skrótowo polami „góra — dół”, „środek — boki”, „strona prawa — strona lewa”, „południe — północ”, „wschód — zachód”, „głębia — powierzchnia”.

Pole „góra — dół”. Prawidłowe rozmieszczenia znaków ikonicznych w tym polu można sformułować w sposób następujący: „Im jakaś osoba stoi wyżej w hierarchii kosmicznej lub społecznej, tym wyżej zostaje umieszczony jej znak ikoniczny w malowidle lub płaskorzeźbie i, tym samym, tym wyżej znajduje się ona w przestrzeni przedstawionej w tym dziele”. Stosowanie tego pola prowadzi często do układu dwukondygnacyjnego, niekiedy nawet wielokondygnacyjnego, malowidła lub rzeźby. W kondygnacji górnej zostają umieszczone podobizny osób boskich i świętych, w kondygnacji dolnej — podobizny ludzi żyjących, zmarłych lub zmartwychwstających. Koncepcję taką mamy np. zwykle w malowidłach i płaskorzeźbach, przedstawiających Sąd Ostateczny lub Koronację Matki Boskiej.

Pole „środek — boki”. W przestrzeni przedstawionej w malowidle lub płaskorzeźbie albo w przestrzeni rzeczywistej w budowli środek jest zwykle miejscem szczególnie wyróżnionym, zaszczytnym, uprzywilejowanym. W dziele malarskim lub rzeźbiarskim Chrystus lub Matka Boska z Dzieciątkiem zajmuje niemal zawsze miejsce środkowe, najczęściej w osi środkowej dzieła. W świątyni romańskiej lub gotyckiej nawa środkowa jest nawą główną prowadzącą do ołtarza wielkiego.

Pole „strona prawa — strona lewa” (strona prawa i lewa, licząc nie od widza, lecz od postaci przedstawionych). Pole to posiada dwa warianty. Niekiedy to, co znajduje się po prawej stronie, ma większą wartość niż to, co znajduje się po lewej; niekiedy to, co znajduje się po prawej stronie ma wartość dodatnią, zaś to, co znajduje się po lewej, ma wartość ujemną.

Pole „środek — boki” łączy się często z polem „strona prawa — strona lewa”. Otrzymujemy wtedy pole „strona prawa — środek — strona lewa”. Prawidło tego pola w jego pierwszym wariantcie można sformułować w sposób następujący: „Osoba, stojąca najwyżej w hierarchii kosmicznej lub spo-

łecznej, znajduje się po środku; z osób dalszych — osoba, stojąca wyżej, znajduje się po prawej ręce postaci środkowej, osoba, stojąca niżej — po jej lewej ręce”. Tak więc we wszystkich scenach tzw. „Deesis” (Chrystusa na majestacie z Matką Boską i św. Janem Chrzcicielem po obu stronach) lub Ukrzyżowania Chrystus znajduje się po środku malowidła lub rzeźby, Matka Boska — po Jego prawej stronie, św. Jan Chrzciciel — po lewej.

W wariacie drugim tego pola to, co dodatnie, znajduje się po prawej stronie postaci środkowej i jej otoczenia, to, co ujemne — po jej lewej stronie. W scenach Sądu Ostatecznego raj i zbawieni są zawsze po prawej ręce Chrystusa, piekło i potępieni — po lewej. Podobne pole semantyczne mamy w średniowiecznych widowiskach misteryjnych: raj jest tu zawsze po prawej stronie, piekło — po lewej.

Pole „południe — północ”. Tutaj także mamy dwa warianty. Wariant pierwszy: to, co bardziej wartościowe, jest po stronie południowej; to, co mniej wartościowe — po stronie północnej. W katedrze romańskiej lub gotyckiej południe jest stroną Łaski, północ — Zakonu. Toteż posągi, płaskorzeźby, witraże i malowidła, przedstawiające postacie i sceny z Nowego Testamentu, umieszcza się po stronie południowej, przedstawiające postacie i sceny ze Starego Testamentu — po stronie północnej. Wariant drugi: to, co dodatnie, jest po stronie południowej; to, co ujemne — po stronie północnej. Południe jest w tej interpretacji dziedziną Wiary i Chrystusa, północ — dziedziną Niewiary i Szatana.

Wschód jest, tak jak południe, stroną uprzywilejowaną; zachód, tak jak północ, stroną upośledzoną. Toteż kościoły, poczynając od IV wieku, są przeważnie zwrócone swą częścią ołtarza ku wschodowi, „zorientowane”. Wreszcie pole, które, w braku lepszego terminu, można nazwać polem „głębia — powierzchnia”. Chodzi tu o układ przestrzenny w głąb, zwłaszcza w architekturze sakralnej, w którym to, co bardziej wartościowe, znajduje się głębiej niż to, co mniej wartościowe. Najdoskonalszym przykładem jest tutaj świątynia egipska — ciąg pomieszczeń, z których każde następne w głąb zawierało coraz to większe świętości i było przeto dostępne dla coraz to ściślejszego grona wybranych. Coś podobnego mamy wszakże również w świątyni chrześcijańskiej, zwłaszcza wczesnochrześcijańskiej, z jej podziałem na kruchtę dla katechuménów, nawę dla wiernych i prezbiterium dla duchowieństwa.

Wymienione tutaj pola semantyczne sztuki średniowiecznej niekiedy pokrywały się ze sobą, niekiedy łączyły się, niekiedy wreszcie kolidowały ze sobą i wtedy jedno z nich miało stale pierwszeństwo przed innym.

Geneza tych pól, ich podłoże psychiczne i kulturowe może stanowić wdzięczny przedmiot badań. Pole „góra — dół” wiąże się z symbolicznym odczuwaniem tego, co wyżej, i tego, co niżej, przenikającym całe nasze życie umysłowe. Podobnie, choć może nie w tej mierze, odczuwamy symbolicznie przeciwieństwo „głębia — powierzchnia”. Pole „południe — północ” miało za podłoże symboliczne odczuwanie przeciwieństwa tego, co oświetlone słońcem i przeto jasne i ciepłe, i tego, co pogrążone w cieniu i przeto ciemne i chłodne, które to przeciwieństwo łączy się, przynajmniej na północnej, półkuli z przeciwieństwem strony południowej i strony północnej. Uprzywilejowanie prawej strony wiązało się zapewne z praworęcznością człowieka. Wreszcie umieszczenie postaci głównej po środku malowidła lub płaskorzeźby było podyktowane nie tyle względami artystycznymi, potrzebą symetrii, lecz przede wszystkim odczuwaniem środka jako miejsca szczególnie ważnego. Nie tylko dla tzw.

człowieka pierwotnego, ale również dla człowieka antycznego i średniowiecznego przestrzeń była czymś bardzo różnym od owej nie zróżnicowanej, jakościowo jednorodnej przestrzeni, jaką Kant opisuje w *Krytyce czystego rozumu*. Przestrzeń była dla nich, przeciwnie, czymś zróżnicowanym, poszczególne jej części i odcinki, poszczególne miejsca w niej były uprzywilejowane lub upośledzone, posiadały różną jakość, wartość, „świętość”. Badania historyków religii i magii, etnologów i socjologów nie pozostawiają pod tym względem żadnej wątpliwości (zasługuje tu na uwagę zwłaszcza studium Stefana Czarnowskiego: *Le morcellement de l'étendue et sa limitation dans la religion et la magie*, 1925; przekład polski N. Assorodobraj pt. *Podział przestrzeni i jej rozgraniczanie w religii i magii* w tomie II jego *Dzieł*, 1956). Miejsce środkowe pewnego układu przestrzennego było zawsze jednym z miejsc szczególnie wyróżnionych przez religię i magię.

Wszystkie wymienione pola semantyczne można podzielić na dwie grupy. W przypadku takich pól, jak wielolinia muzyczna, układ n-owy, schemat budowy zdania w językach analitycznych, umieszczenie znaku w pewnym miejscu pola współokreśla jego znaczenie, lecz nie ma charakteru wartościującego. Natomiast w przypadku pola tarczy herbowej oraz pól sztuki średniowiecznej umieszczenie znaku w pewnym miejscu pola jest wyrazem oceny, mówi o większej lub mniejszej wartości osób przedstawionych (np. o ich wyższym lub niższym stanowisku w hierarchii kosmicznej lub społecznej) albo kwalifikuje je jako dodatnie lub ujemne (np. jako zbawione lub potępione).

Zastosowania pola semantycznego są nader różnorodne. Języki naturalne i sztuczne, notacja muzyczna, heraldyka, malarstwo i rzeźba, architektura, teatr: wszystkie te dziedziny posługują się lub posługiwały się w pewnym okresie swych dziejów polami semantycznymi.

Przedstawiona w referacie koncepcja pola semantycznego została inspirowana przez poglądy Karola Bühlera, wyłożone w dziele *Sprachtheorie* (1934). Z koncepcjami takimi jak „pole znaczeniowe”, „pole pojęciowe”, „pole językowe”, reprezentowanymi przez Triera, Weisgerbera i innych teoretyków języka, łączy ją jedynie dążenie do tego, by nie rozpatrywać znaku jako czegoś odosobnionego, lecz ujmować go w jego różnorodnych związkach z innymi znakami. Pole semantyczne jest wszakże innym rodzajem okola semantycznego niż to, którym się zajmują wspomniani badacze. Ponadto koncepcja referenta dotyczy nie tylko zwrotów językowych, a więc pewnego rodzaju znaków umownych, ale również znaków ikonicznych.

HENRYK MOESE: O sposobach oceny prac naukowych. (Oddział Pol. Tow. Filoz. w Toruniu, 15 styczeń 1963, i w Olsztynie 8 marzec 1963).

W miarę zwiększania się liczby wydawnictw rośnie również potrzeba i znaczenie ich recenzji przeznaczonych dla specjalistów lub innych odbiorców. Recenzja jest także pracą naukową, w której stosuje się kryteria nauce właściwe. Recenzje w czasopismach fachowych przyczyniają się podobnie jak inne prace do rozwoju nauki. Informują bowiem prawdziwie i trafnie, wnoszą nowe pomysły oraz dokonują selekcji wśród publikacji z różnych dziedzin wiedzy¹.

¹ Jako ilustracja niniejszych uwag może służyć recenzja Kazimierza

Zadaniem recenzji jest krytyczna i uzasadniona ocena pracy naukowej. Ocena krytyczna uwzględnia różne punkty widzenia, bierze pod uwagę zalety jak i błędy dzieła. Ocena uzasadniona wymienia swoje racje i materiał dowodowy.

Sprawozdanie (streszczenie) w recenzji jest ujmowane z punktu widzenia ocen i stanowi konieczną podstawę dla krytyki, która może przerodzić się w dyskusję z autorem. Sprawozdanie pozbawione ocen nie jest recenzją we właściwym słowa znaczeniu.

Punkt wyjścia krytyki stanowi określenie typu pracy oraz kręgu jej adresatów (odbiorców), co ułatwia recenzentowi dostosowanie wymagań do przedmiotu. Jest oczywiste, że czegoś innego żądamy od prac magisterskich czy doktorskich, badawczych lub dydaktycznych, przeznaczonych dla naukowców lub niefachowców w danej specjalności. Zaklasyfikowanie pracy orientuje w jej charakterze i cechach, ułatwia opis i pozwala stwierdzić odchylenia *in plus* oraz *in minus* od wzorca uznanego, który determinują momenty naukowe i pozanaukowe (zwyczaj, moda). Rozpiętość recenzji, rodzaj i stopień jej docieklowości zależą nie tylko od wartości przedmiotu ocenianego, lecz także od rozmiaru przyznanego jej miejsca w publikacji.

Recenzje zawierają zdania sprawozdawcze i wartościujące, pomieszczone zwykle ze sobą. Zdania sprawozdawcze informują obiektywnie o treści i budowie pracy. Oceny wartościują treść i konstrukcję, wykrywają ich zalety, wady i błędy oraz wyjaśniają w miarę możliwości i potrzeby przyczyny ważniejszych błędów.

Pełny zakres ocen stanowią oceny cząstkowe, ocena globalna oraz ocena użytkowa.

Oceny cząstkowe dotyczące części lub wyrażeń pracy nasuwają się ciągle podczas lektury i tylko wyselekcjonowane zasługują na publikację.

Ocena globalna odnosząc się do całości i opierając na ocenach cząstkowych stwierdza z perspektywy współczesnego stanu badań: o ile i pod jakim względem praca spełnia wyznaczone przez autora zadanie, które może być odkrywcze, sprawozdawcze lub dydaktyczne (podręcznik, popularyzacja wiedzy). Nie jest ona zwykłym podsumowaniem zalet i wad, lecz oceną immanentną, uwzględniającą przede wszystkim intencje autora, zwykle na początku pracy wymienione.

Ocenę użytkową wydaje się w oparciu o oceny cząstkowe oraz globalną. Mówi ona o ogólnej użyteczności pracy i zadaniach zewnętrznych, jakim może służyć. Znane są przykłady ocen użytkowych, które stwierdzają użyteczność publikacji dla pracowników naukowych, dla uczącej się młodzieży, względnie stwierdzające, że dzieło spełnia warunki stawiane pracy magisterskiej, doktorskiej bądź habilitacyjnej, czy też warunki jakiegoś konkursu.

Recenzja pozbawiona oceny globalnej nie jest wykończona i nie spełnia w całości swego przeznaczenia. Nie może jej zastąpić ocena użytkowa, z wyjątkiem wypadku, kiedy obydwie brzmią identycznie.

Dla sformułowania obiektywnej i sprawiedliwej oceny globalnej są potrzebne ścisłe kryteria, czyli mierniki, które umożliwiają wydanie ocen. Są nimi przede wszystkim kryteria formalne: logiczne i metodologiczne. Istnieją poza tym kryteria lingwistyczne oraz kryteria materialne, które dotyczą roz-

maitych źródeł. Ścisłe rozgraniczenie rodzaju kryteriów w praktyce bywa nieraz bardzo trudne, gdyż przy jednej ocenie cząstkowej można posługiwać się jednocześnie kilkoma różnymi kryteriami. Ocena globalna z racji swego charakteru zawsze opiera się na wielu rozmaitych kryteriach.

Wspomniane kryteria stosuje się w różnym stopniu na dwa zasadnicze sposoby, czyli służą krytyce zewnętrznej — materialnej, oraz krytyce wewnętrznej — formalnej. Obydwie one w recenzjach zwykle się przeplatają, nie ma bowiem ściśle ustalonego porządku oceniania, a każdy element dzieła może być rozpatrywany z obydwóch punktów widzenia: zewnętrznego i wewnętrznego.

Krytyka zewnętrzna polega na porównaniu twierdzeń naukowych i części pracy z rzeczywistością poza dziełem. Do tej rzeczywistości należą wszelkie źródła bezpośrednie i pośrednie, które autor wymienił i z których musiał korzystać, jakkolwiek nieraz bezpośrednio ich nie wymieniono. Należy tu również zagadnienie, czy temat lub problem rokuje nowe i cenne wyniki, co zależy od znajomości literatury przedmiotu u autora. Podejmuje się bowiem niekiedy tematy i problemy nieorginalne i wyeksploatowane, w których małe są widoki na nowe i odkrywcze wyniki. Zgodność lub niezgodność twierdzeń naukowych i części dzieła ze źródłami, na których one się opierają, skłania ku ocenie dodatniej lub ujemnej. Warto wspomnieć, że utarł się zwyczaj podawania nadmiaru źródeł, których nie wykorzystano oraz rozdętej literatury przedmiotu dla wywołania zewnętrznego efektu. Literatura przedmiotu nie wyselekcjonowana i podana zbyt lakonicznie szczególnie w dziełach dydaktycznych nie spełnia swego zadania i wodzi nieraz na manowce niedoświadczonych czytelników.

Prócz krytyki zewnętrznej istnieje krytyka wewnętrzna — formalna.

Krytyka wewnętrzna obraca się wyłącznie w granicach danego dzieła i polega na stwierdzeniu jego koncepcji, jej słuszności oraz zgodności całego dzieła z intencjami autora. Ograniczywszy się do intencji autora, nie jesteśmy nigdy narażeni na stawianie wygórowanych i niesłusznych żądań wobec autora, co może niekiedy wystąpić przy krytyce zewnętrznej przy badaniu źródeł, kiedy zarzut niewykorzystania nie znanych autorowi źródeł bywa dość popolity.

Na czym polega koncepcja pracy? Mówi ona, do czego autor dąży i jakimi w tym celu posługuje się środkami. Zależnie od charakteru pracy składają się na nią: temat względnie problem, ich sformułowanie i uzasadnienie, metoda dostosowana do tematu lub problemu, punkt widzenia, układ pracy, podanie źródeł, ich charakterystyka oraz sposób ich wykorzystania.

Krytyk może więc wziąć pod uwagę wymienione składniki koncepcji dzieła. Czy tytuł pracy został właściwie sformułowany? Czy odpowiada mu wartość dzieła? Czy właściwie dobrano metodę? Czy posłużono się odpowiednimi źródłami? Czy podstawowe pojęcia względnie terminy są zdefiniowane i użyte w sposób jednoznaczny i konsekwentny? Czy dyspozycja jest poprawna i autor bezbłędnie rozumuje? Krytyka wewnętrzna wykrywa zazwyczaj więcej błędów i uchybień natury logicznej i metodologicznej aniżeli krytyka zewnętrzna. Złe sformułowanie tematu pracy może od razu spowodować negatywną jej ocenę, gdyż taki temat pociąga za sobą dalsze błędy i unicestwia wartość całego dzieła.

Nie wszystkie elementy koncepcji bywają w pracy *explicite* wyrażone. Jedne wydają się tak oczywiste, że można je przemilczeć, inne mogą obudzić

sprzeciw lub być kłopotliwe dla autora, więc ich celowo nie wymienia. Bywa też, że autor nie zdaje sobie wyraźnie sprawy ze swoich wszystkich intencji i nie potrafi ich jasno i wyraźnie sformułować. Przemilczenie niektórych intencji lub ich niejasne sformułowanie to nieraz niesolidny chwyt autora, który wobec zarzutów krytyki może zawsze jakoś się wytłumaczyć. W niektórych naukach przemilczanie założeń stało się zwyczajem. Tak jest na przykład w historii². Toteż wiele dzieł historycznych nie daje wystarczającej podstawy do przeprowadzenia ich krytyki wewnętrznej. Krytyka natomiast zewnętrzna tak gorliwie przez historyków nieraz uprawiana, jest zwykle niekompletna i nigdy nie można jej w zupełności przeprowadzić.

Na zakończenie warto przypomnieć zadania, jakie — według Bernarda Bolzana — mają do spełnienia recenzje naukowe.

1. Recenzje mają sygnalizować obecność takich książek, które w różnych zawodach są najpożyteczniejsze i informować o nich w takim stopniu, abyśmy wiedzieli, czy mamy je zakupić oraz przeczytać. 2. Zadaniem ich jest przestrzeżenie przed książkami nieużytecznymi. 3. O ile jest to możliwe, recenzje mają pouczyć, w których miejscach można książki zaufać, a w których są podane wiadomości wątpliwe. 4. Można przedstawić w recenzjach wszystko to, co w książce najpożyteczniejsze, dla tych, którzy nie mają możliwości jej kupić ani jej przeczytać. 5. Wnikliwe uwagi recenzji mają pouczyć autora i zachęcić go do prac nowych lub umożliwić mu sporządzenie następnego ulepszonych wydania, albo przestrzec go przed dalszymi chybionymi próbami. Twierdzenia autora należy podawać jego własnymi słowami, a wszelkie pochwały oraz nagany winny być uzasadnione przykładami z jego dzieła³.

RYSZARD WÓJCICKI: Sensowność terminów teoretycznych. Krytyczne uwagi o pewnej koncepcji R. Carnapa. (Oddział Pol. Tow. Filoz. we Wrocławiu, 20 grudzień 1962 r.).

Autor uczynił przedmiotem rozważań definicję wyrażenia sensownego podaną przez R. Carnapa w pracy *The Methodological Character of Theoretical Concepts*, zamieszczonej w *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, Vol. I (MS). Definicja ta brzmi (MS, s. 51):

D1. Termin ' M_n ' jest sensowny na gruncie L_T , L_o , T oraz $C =_{Df}$ istnieje ciąg terminów ' M_1 ' ... ' M_n ' należących do V_T , taki, że każdy z nich jest sensowny względem terminów wcześniejszych w ciągu, na gruncie L_T , L_o , T oraz C .

² Pamiętnik VII Zjazdu Historyków Polskich 1948. Wypowiedź Mariana Serejskiego str. 50.

³ B. Bolzano, *Wissenschaftslehre*. IV Band, § 713, e). W związku z niniejszymi uwagami trzeba zaznaczyć, że problematyka krytyki naukowej w przeciwieństwie do krytyki literackiej i artystycznej jest bardzo zaniedbana i rzadko poruszana. Jako jedyne znaną samodzielną pozycję z tej dziedziny można wymienić: Bernhard Schmeidler, *Über die Aufgabe und Pflichten der wissenschaftlichen Kritik*. Erlangen 1935 str. 64. Autor historyk polemizuje w niej przede wszystkim z nieuczciwymi krytykami własnych prac oraz prac swoich uczniów. Pomimo szeregu trafnych uwag daleko w niej jeszcze do zupełnego wyczerpania całości zagadnienia.

Objaśnienie symboli:

L_T — język teorii

L_o — język spostrzeżeniowy

T — koniunkcja postulatów teorii

C — koniunkcja postulatów korespondencji, a więc postulatów ustanawiających związki znaczeniowe między terminami teoretycznymi a spostrzeżeniowymi.

V_T — klasa terminów teoretycznych

Zwrot: „sensowny względem terminów wcześniejszych w ciągu, na gruncie L_T, L_o oraz C ” wyjaśnia następująca definicja (MS, s. 51):

D2. Termin ‘ M ’ jest sensowny względem klasy terminów K , na gruncie L_T, L_o, T oraz $C =_{Df}$ terminy K należą do V_T , ‘ M ’ należy do V_T ale nie należy do K , a ponadto — istnieją zdania S_M oraz S_K w L_T oraz zdanie S_o w L_o , które spełniają następujące warunki:

- a. S_M zawiera jako jedyny termin deskryptywny ‘ M ’,
- b. Terminy deskryptywne zawarte w S_K należą do K .
- c. Koniunkcja $S_M \cdot S_K \cdot T \cdot C$ jest niesprzeczna.
- d. S_o jest logiczną konsekwencją koniunkcji $S_M \cdot S_K \cdot T \cdot C$,
- e. S_o nie jest logiczną konsekwencją $S_M \cdot S_K \cdot T \cdot C$.

Autor zmierzał do wykazania, że podany przez R. Carnapa układ definicji prowadzi do wyraźnie nieintuicyjnych konsekwencji. Odpowiednie rozumowanie przebiegało jak następuje.

Niechaj T będzie koniunkcją postulatów pewnej teorii, C — koniunkcją postulatów korespondencji dla terminów pierwotnych tej teorii. Załóżmy, że w zbiorze V_T -terminów teoretycznych teorii T występuje bezsensowny orzecznik jednoargumentowy ‘ M ’. Przyjmijmy ponadto, że $S(x)$ jest zdaniem L_o takim, że ani ono samo, ani jego negacja $\overline{S(x)}$ nie są logicznymi konsekwencjami koniunkcji $T \cdot C$. (Carnap nie wyklucza występowania zmiennych indywidualowych w słowniku L_o — por. MS, s. 40). Rozszerzmy teorię określoną postulatami T , dołączając do jej postulatów definicję orzecznika ‘ N ’:

$$(*) \quad N(x) \equiv M(x) \cdot S(x)$$

Koniunkcję T oraz $(*)$ oznaczymy symbolem T^* . Dołączenie $(*)$ pociąga za sobą nieistotne rozszerzenie teorii opartej na postulatach T , w szczególności — ponieważ $(*)$ jest definicją nietwórczą — sens terminów teorii T po dołączeniu $(*)$ nie ulega zmianie. Dotyczy to również terminu ‘ M ’. A jednak w rozszerzonej teorii ‘ M ’ staje się terminem sensownym!

Przyjęte założenia oraz definicja D2 pozwalają dowieść, że ‘ N ’ jest terminem sensownym względem pustej klasy terminów, na gruncie L_T, L_o, T oraz C . Aby to pokazać — bierzemy jako S_M zdanie $N(x)$, jako S_K dowolną tautologię nie zawierającą stałych deskryptywnych (np. $x=x$). Koniunkcja $T^* \cdot C \cdot S_M \cdot S_K$ implikuje $S(x)$, zdanie to bowiem wynika z $N(x)$ oraz definicji $(*)$, która jest jednym ze składników T^* .

Równie łatwo dowodzi się, że ‘ M ’ jest terminem sensownym względem jednostkowej klasy terminów {‘ N ’}. Tym razem za S_M przyjmujemy zdanie $M(x)$, za S_K zdanie $N(x)$ — zdania te wraz z definicją $(*)$ pociągają $S(x)$. Tym bardziej więc $S(x)$ będzie implikowane koniunkcją T, C oraz dobranych jw. zdań S_M i S_K .

Z wniosków tych oraz z D1. wynika, że ‘ M ’ jest terminem sensownym na

gruncie L_T , L_o oraz $T.C$. Ciąg o którym mowa w $D1$, będzie w tym wypadku ciągiem jednoelementowym zbudowanym z orzecznika 'N'.

Pomijając nieintuicyjność tezy o przekształcaniu się 'M' — w wyniku dołączenia (*) — w termin sensowny, musimy w rezultacie przeprowadzonych rozważań dojść do przekonania, że definicja Carnapa nie pozwala na realizację tych celów, dla jakich tworzone były definicje (empirycznej) sensowności. Nie można np. w oparciu o definicję Carnapa dokonać eliminacji terminów „metafizycznych” z nauki. Każdy termin można przecież łatwo uczynić „sensownym” byleby tylko posłużyć się nim w wyrażeniu skonstruowanym na wzór (*) do definicyjnego ustalenia znaczenia jakiegoś nowego terminu.

Jak wydaje się, Carnap zmierzał do skonstruowania takiej definicji sensowności, by tylko terminy całkowicie znaczeniowo odizolowane od terminów spostrzeżeniowych okazały się bezsensowne (por. MS, s. 52—59). Tę trudno uchwytną ideę można by, zdaniem autora, próbować zrealizować następująco (swoje propozycje autor przedstawił w sposób szkicowy).

Nazwiemy dopuszczalną w L_T z uwagi na $T.C$ interpretacją terminów 'M₁', ..., 'M_n' taką interpretację, przy której pozostałe terminy deskryptywne L_T oraz terminy deskryptywne języka L_o można zinterpretować tak, by koniunkcja $T.C$ była prawdziwa.

Termin 'M' nazwiemy scharakteryzowanym na gruncie $T.C$, pod względem semantycznym, w stopniu nie większym niż termin 'N' wtedy i tylko wtedy, gdy przy każdej dopuszczalnej w L_T z uwagi na $T.C$ interpretacji terminu 'N', termin 'M' może być interpretowany tak samo jak 'N' (taka interpretacja tych terminów jest dopuszczalna w L_T z uwagi na $T.C$).

Jeśli T' jest podzbiorem zbioru postulatów tworzących koniunkcję T , i jeśli żadna ze stałych deskryptywnych zawartych w zdaniach T' nie występuje ani w postulatach C , ani w żadnym z członów koniunkcji T , który nie należy do T' , to wszystkie stałe występujące w zdaniach T' nazwiemy terminami izolowanymi względem L_o na gruncie $T.C$.

Zdaniem autora referatu, warunkiem koniecznym (a być może nawet i wystarczającym) sensowności terminu 'M' na gruncie L_T , L_o , T oraz C jest następujący warunek:

(W) Nie istnieje takie rozszerzenie T^* teorii określonej postulatami T , że dla pewnego terminu 'N':

- a. 'N' jest na gruncie $T^*.C$ izolowany względem L_o .
- b. 'M' jest na gruncie $T.C$ scharakteryzowany pod względem semantycznym w stopniu nie większym niż 'N'.

WITOLD A. POGORZELSKI: Definicja twierdzenia o dedukcji dla rachunku zdań. (Oddział Pol. Tow. Filoz. we Wrocławiu, 26 kwiecień 1963).

1. Niech S będzie zbiorem wyrażań sensownych rachunku zdań domkniętym ze względu na funkcjory tego rachunku (ew. również funkcjory modalne). Zmienne x, x_1, \dots, y, \dots przebiegają S , zmienne X, X_1, \dots oznaczają podzbiory S . Wyrażenie cx_y oznacza implikację o poprzedniku x i następniku y . A^i oznacza dowolony, ale ustalony podzbiór S domknięty ze względu na określone reguły q_i rachunku zdań. Symbolem $Cn_{A^i}(X)$ oznaczam najmniejszy zbiór zawierający $A^i + X$ i domknięty ze względu na reguły q_i (bez podstawiania).

- D1 a. $c^0(x) = x$
 b. $c^{n+1}(x_1 \dots x_{n+2}) = cx_1 c^n(x_2 \dots x_{n+2})$

Określony tą definicją funktor c^k jest, dla ustalonego k , funktorem $(k+1)$ -argumentowej implikacji.

- D2 a. $\varphi^k(X_0, X_1, \dots, X_k) = \langle X_0 \rangle$,gdy $k = 0$
 b. $\varphi^k(X_0, X_1, \dots, X_k) = \langle X_0, X_1, \dots, X_k \rangle$,gdy $k > 0$.

Symbol $\langle X_0, \dots, X_k \rangle$ oznacza ciąg X_0, \dots, X_k .

- D3 $y \in \overrightarrow{Cn_{A^i}}$ i $[X, \varphi^k(\Lambda, \{x_1\}, \dots, \{x_k\})] \equiv c^k(x_1 \dots x_k y) \in Cn_{A^i}(X)$.

Zdefiniowany wzór czytamy: y wynika implikacyjnie na gruncie systemu $Cn_{A^i}(X)$ z wyrażen x_1, \dots, x_k .

2. Niech teraz n będzie zmienną przebiegającą zbiór N liczb naturalnych (wraz z zerem). Symbolem N_1 oznaczam dowolny, ale ustalony i niepusty podzbiór N . Klasy U_1, U_2, U_3 będą pewnymi, ustalonymi podzbiórami S przy czym U_1, U_2 są zawsze niepuste. Zmiennymi o ograniczonym zakresie nazywam zmienne reprezentujące jedynie wyrażenia (lub zbiory wyrażen) określonego kształtu (np. wyrażenia implikacyjne).

- D4 a. Wyrażenie

$$y \in U_2 \cdot \overrightarrow{Cn_{A^i}}(X + \{x\}) \rightarrow \sum_{n \in N_1} \sum_{z_1, \dots, z_n \in U_1} \{y \in U_2 \cdot \overrightarrow{Cn_{A^i}}([U_3, \varphi^n(\Lambda, \{z_1\}, \dots, \{z_n\})])\}$$

oznaczam symbolem $Ded^{A^i}(X, x, y)$ i nazywam schematem twierdzenia o dedukcji dla systemu zdaniowego A^i o regułach ρ_i .

- b. Podstawieniem schematu $Ded^{A^i}(X, x, y)$ nazywam każde wyrażenie powstające z $Ded^{A^i}(X, x, y)$ przez zastąpienie zmiennych X, x, y (niekoniecznie wszystkich) stałymi odpowiedniej kategorii semantycznej lub zmiennymi o ograniczonym zakresie.
- c. Wyrażenie Φ podpada pod schemat $Ded^{A^i}(X, x, y)$ wtedy i tylko, gdy przy pewnych N_1, U_1, \dots, U_3 wyrażenie Φ jest postaci $Ded^{A^i}(X, x, y)$ lub przy pewnych N_1, U_1, \dots, U_3 wyrażenie Φ ma postać pewnego podstawienia schematu $Ded^{A^i}(X, x, y)$.

- D5. Twierdzeniem o dedukcji dla systemu A^i (o regułach ρ_i) nazywam każde i tylko wyrażenie podpadające pod schemat $Ded^{A^i}(X, x, y)$ i wyprowadzalne z definicji funkcji Cn_{A^i} .

Można wykazać, że wszystkie ustanowione dotąd twierdzenia o dedukcji, a więc twierdzenie Tarskiego-Herbranda dla systemów zawierających logikę pozytywną Hilberta, twierdzenia R. Barcan Marcus dla systemów Lewisa, twierdzenia Moh Shaw-Kwei'a dla systemów Lewisa i systemu słabej implikacji, twierdzenia Churcha i Curry'ego dla systemów słabych implikacji pozytywnych, wreszcie uogólnione (przez autora) twierdzenie Tarskiego dla systemów wielowartościowych rachunków Łukasiewicza podpadają pod schemat $Ded^{A^i}(X, x, y)$, są więc twierdzeniami o dedukcji również w sensie definicji D5.

3. Schemat definicyjny $Ded^{A^i}(X, x, y)$ może być punktem wyjścia dla przeprowadzenia pewnej klasyfikacji zdaniowych twierdzeń o dedukcji M.i., ustalając, że $N_1 = \{k\}$, $U_1 = \{x\}$, $U_2 = S, U_3 = X$ ze schematu $Ded^{A^i}(X, x, y)$ uzyskuje się prostszy schemat

$$Cn_{A^i}(X + \{x\}) \subset \overrightarrow{Cn_{A^i}} [X, \varphi^k(\Lambda, \{x\}, \dots, \{x\})] \quad (\text{Ded}^{A^i}(X, x))^*$$

Schemat $\text{Ded}^{A^i}(X, x)$ wyodrębnia grupę twierdzeń o dedukcji treściowo najbardziej zbliżonych do klasycznego twierdzenia o dedukcji Tarskiego-Herbranda. W związku z tym twierdzenia o dedukcji podpadające pod schemat $\text{Ded}^{A^i}(X, x)$ można by nazwać standardowymi.

WITOLD A. POGORZELSKI: Uogólnienie twierdzenia o dedukcji na wielowartościowe rachunki zdań Łukasiewicza. (Zakład Logiki PAN w Warszawie, 12 stycznia 1963 r.).

S jest zbiorem wyrażeń sensownych rachunku zdań, w którym jednym z terminów pierwotnych jest implikacja. Rachunek ten może być określony bądź aksjomatycznie, wtedy regułami pierwotnymi tego rachunku będą reguła podstawiania i odrywania, bądź matrycowo, wtedy maczyca implikacji jest derywacyjna. Zmienne x, y, \dots przebiegają S, zmienne X, Y, \dots przebiegają 2^S . Wyrażenie cxy oznacza implikację o poprzedniku x i następniku y i jeśli $x, y \in S$, to $cxy \in S$. Skrót $\alpha, \beta \in X$ znaczy, że $\alpha \in X$ i $\beta \in X$. Zbiór A jest dowolnym, ale ustalonym systemem derywacyjnym zawartym w S. $\delta(X)$ znaczy, że X jest systemem derywacyjnym.

$$D1. \quad x \in Cn_A X \equiv \prod_Y [A + X \subset Y \wedge \delta(Y) \rightarrow x \in Y]$$

Zdefiniowana funkcja Cn_A jest relacją konsekwencji, w której A gra rolę parametru. Zbiór A może być interpretowany jako klasa tez pewnego, określonego aksjomatycznie lub matrycowo rachunku zdań. Następujące znane twierdzenie

$$T1. \quad \begin{aligned} &\text{Wzór } cxcxy, ccxcyzccxycxz \in A \\ &\text{jest inferencyjnie równoważny formule} \\ &y \in Cn_A (X + \{x\}) \rightarrow cxy \in Cn_A X \quad (\text{Ded}^1) \end{aligned}$$

jest tezą o warunkach zachodzenia klasycznego twierdzenia o dedukcji (Ded^1) Tarskiego-Herbranda.

$$D2 \text{ a. } (cx)^0 y = y \\ \text{b. } (cx)^{n+1} y = cx(cx)^n y$$

$$D3 \text{ a. } a_1^k(x, y) = (cy)^k (cx)^{ky} \\ \text{b. } a_2^k(x, y, z) = [c(cx)^k y]^k [c(cy)^k z]^k (cx)^{kz} \\ \text{c. } a_3^k(x, y) = [c(cx)^{2k}]^k (cx)^{ky} \\ \text{d. } a_4^k(x, y, z) = [c(cx)^k cyz]^k (cy)^k (cx)^{kz}$$

gdzie k , jest dowolną liczbą naturalną.

Zachodzi twierdzenie następujące

$$T2. \quad \text{Wzór } a_1^k(x, y), a_2^k(x, y, z), a_3^k(x, y), a_4^k(x, y, z) \in A \\ \text{jest inferencyjnie równoważny formule} \\ y \in Cn_A (X + \{x\}) \rightarrow (cx)^k y \in Cn_A X \quad (\text{Ded}^k)$$

Niech teraz M_n oznacza n -wartościową maczycę Łukasiewicza z n jako wartością wyróżnioną, zachodzi wtedy

$$T3. \text{ a. Ze wzoru } E(M_{k+1}) \subset A \\ \text{wynika formula} \\ y \in Cn_A (X + \{x\}) \rightarrow (cx)^k y \in Cn_A X \quad (\text{Ded}^k)$$

b. Maksymalnym rzędem systemu $E(M_n)$, dla którego zachodzi Ded^k , jest $n = k + 1$.

Twierdzenie T2 jest uogólnieniem tezy T1, wyrażenie Ded^k jest uogólnieniem Ded^1 . Twierdzenie T3 wskazuje na zasięg tego uogólnienia.

Niech teraz Δ_k oznacza logikę zdaniową opartą na wyrażeniach $a_1^k(x,y), \dots, a_4^k(x,y,z)$ jako na aksjomatach. Zachodzi wtedy

T4. Logika zdaniowa $E(M_k)$ jest to największy system Y spełniający warunki

b. $\Delta_{k-1} \subset Y$

a. $\Delta_{k-2} \subset Y$

Twierdzenie T4 dostarcza pewnej pozamatrycowej charakterystyki (niejednoznacznej) implikacyjnych wielowartościowych rachunków zdań Łukasiewicza. Charakterystyka ta obejmuje również logikę dwuwartościową (i w tym przypadku jest już jednoznaczna).

WACŁAW HEINRICH: Jaka etykę Engels i Marks uważali za prawdziwą? (Oddział Pol. Tow. Filoz. we Wrocławiu, 11 czerwca 1963).

Najważniejszym problemem teorii każdej etyki normatywnej — a więc też marksistowskiej etyki normatywnej — jest problem obiektywizmu etycznego. Jego złożoną problematykę można określić przez następujące pytania: 1. Czy istnieją obiektywne, czyli prawdziwe, wartości etyczne? 2. Czy istnieją obiektywne, czyli prawdziwe, oceny etyczne? 3. Czy istnieją obiektywnie słuszne, czyli prawdziwe, zasady etyczne? 4. Czy istnieją obiektywnie słuszne, czyli prawdziwe systemy etyczne? 5. Jakie wartości etyczne są obiektywnymi wartościami etycznymi, a jeśli ich nie ma, jakie wartości byłyby obiektywnymi wartościami etycznymi? 6. Jakie oceny etyczne są obiektywnymi ocenami etycznymi, a jeśli ich nie ma, jakie oceny etyczne byłyby obiektywnymi ocenami etycznymi? 7. Jakie zasady etyczne są obiektywnie słusznymi zasadami etycznymi, a jeśli ich nie ma, jakie zasady etyczne byłyby obiektywnie słusznymi zasadami etycznymi? 8. Jakie systemy etyczne są obiektywnie słusznymi systemami etycznymi, a jeśli ich nie ma, jakie systemy etyczne byłyby obiektywnie słusznymi systemami etycznymi? Najważniejsze z tych pytań są pytania 1 i 5. Sensowna odpowiedź na cztery pierwsze pytania zakłada danie odpowiedzi na cztery ostatnie pytania. Nie można bowiem sensownie stwierdzić istnienia czegoś, jeśli się nie wie, jakie jest to, czego istnienie się stwierdza; nie można też sensownie przeczyć istnieniu czegoś, jeśli się nie wie, jakie by było, gdyby istniało.

W streszczonym odczycie staram się zrekonstruować w oparciu o teksty — głównie z *Anty-Dühringa* — odpowiedzi, jakie w późniejszym okresie swej twórczości Engels i Marks dawali na wyżej postawione pytania.

Engels stwierdzając, że we współczesnych mu czasach w świecie cywilizacji europejskiej istnieją trzy konkurencje moralności — feudalna moralność przeszłości, burżuazyjna moralność teraźniejszości i proletariacka moralność przyszłości — zapytuje: „Która więc jest prawdziwa?”. I odpowiada: „Żadna, w sensie bezwzględnej ostatecznej ważności.” Następnie pyta dalej: „Ale w powyższych trzech teoriach moralności jest jednak coś wspólnego im wszystkim — czyż nie jest to przynajmniej fragment jednej raz na zawsze ustalonej moralności?” I odpowiada, że zasady etyczne współznanawane w moralności

feudalnej, burżuazyjnej i proletariackiej są uwarunkowane historycznie i nie są wcale raz na zawsze ustalonymi zasadami etycznymi. Na przykładzie zasady: nie kradnij, Engels stara się dowieść, że raz na zawsze ustalonych zasad etycznych w ogóle nie ma. Analiza przytoczonych wypowiedzi pokazuje, że dla Engelsa bezwzględnie prawdziwymi zasadami etycznymi są zasady etyczne uznawane przez wszystkich ludzi, a bezwzględnie prawdziwą moralnością, czyli bezwzględnie prawdziwym systemem etycznym byłby jedyny ludzki system etyczny.

Bezwzględnie prawdziwe zasady etyczne są zasadami zalecającymi takie postępowanie, które jest bezwzględnie moralne, a zabraniającymi takiego postępowania, które jest bezwzględnie niemoralne. Prawdziwe — po prostu prawdziwe — zasady etyczne są zasadami zalecającymi takie postępowanie, które jest naprawdę moralne, a zabraniającymi takiego postępowania, które jest naprawdę niemoralne. Jak wskazują engelsowskie wypowiedzi z *Anty-Dühringa*, u Engelsa wyrażenia „prawdy prawdziwe”, „prawdy rzeczywiste”, „ostateczne prawdy ostatniej instancji”, „prawdy niezmiennie” oznaczają to samo. Według Engelsa zasadami etycznymi prawdziwymi są więc tylko zasady etyczne bezwzględnie prawdziwe, tylko zasady etyczne uznawane przez wszystkich ludzi.

Zdaniem Engelsa nie ma zasad etycznych zalecających to, co naprawdę moralne, a zabraniających tego, co naprawdę niemoralne, ponieważ nie ma ani prawdziwego dobra, ani prawdziwego zła moralnego. „Od narodu do narodu, od epoki do epoki, pojęcia dobra i zła tak bardzo się zmieniały, że często wprost przeczyły jedne drugim. Ale — zauważy ktoś — dobro nie jest jednak złem, zło nie jest dobrem; jeżeli mieszać dobro i zło, kończy się wszelka moralność i każdy może robić, co mu się żywnie podoba. To jest właśnie pogląd pana Dühringa, tylko bez całej pozy na pytyjską tajemniczość. Ale tak prosto nie da się ta kwestia załatwić. Gdyby to było takie proste, nie byłoby przecież w ogóle sporu na temat dobra i zła, każdy wiedziałby, co jest dobrem, a co złem. Nie byłoby sporu na temat dobra i zła, gdyby wszyscy ludzie posiadali zgodne poczucie etyczne. Wtedy — zdaniem Engelsa — istniałyby prawdziwe wartości etyczne i prawdziwe zasady etyczne. Ale ponieważ takich pocuć nie ma, nie istnieją — zdaniem Engelsa — ani prawdziwe wartości etyczne, ani prawdziwe zasady etyczne.

Z przeprowadzonych rozważań widzimy, że dla Engelsa wystarczającym i koniecznym warunkiem istnienia prawdziwych wartości etycznych było istnienie zgodnych ogólnoludzkich pocuć etycznych. Był to dlań również warunek konieczny istnienia prawdziwych ocen etycznych, prawdziwych zasad etycznych, prawdziwych systemów etycznych. Gdy zdamy sobie z tego sprawę, stanie się dla nas jasne, dlaczego Engels za prawdziwe zasady etyczne uważał tylko zasady uznawane przez wszystkich ludzi, dlaczego za prawdziwy system etyczny uważał on tylko jedyny ludzki system etyczny.

Jeżeli nie ma prawdziwych wartości etycznych, prawdziwych zasad etycznych, nie ma nie tylko prawdziwych systemów etycznych, lecz również systemów, które byłyby od innych prawdziwsze lub od innych mniej prawdziwe. Gdy zdamy sobie z tego sprawę, stanie się dla nas jasne, dlaczego Engels stwierdziwszy, że ani moralność feudalna, ani burżuazyjna, ani proletariacka nie jest moralnością bezwzględnie prawdziwą, nie zalecał moralności proletariackiej jako moralności od tamtych prawdziwszej, a jedynie jako moralność przed którą jest przyszłość.

Jeżeli nie ma prawdziwych wartości etycznych, wszelkie dowodzenie mo-

ralności bądź niemoralności czegokolwiek pozbawione jest obiektywnej wartości. Gdy zdamy sobie z tego sprawę, stanie się dla nas jasne, dlaczego Marks i Engels tak zdecydowanie odrzucali etyczne uzasadnianie ich teorii socjalizmu (komunizmu).

Nieodłączną własnością obiektywnych wartości etycznych jest to, że o ile przysługują one czemuś, to przysługują mu trwale, niezmiennie, niezależnie od zmieniających się ludzkich poglądów na to, co moralne i co niemoralne. Przy skrajnie dialektycznym poglądzie Marksa i Engelsa na rzeczywistość i wartości, przyznawanie istnienia tego rodzaju trwałym, niezmiennym wartościom było metafizyką w podwójnym rozumieniu — było przyznawaniem trwałego, niezmiennego istnienia jakimś tworom fantastycznym, z którymi nikt nie miał do czynienia w rzeczywistości. Marks i Engels, jako empirycy i dialektycy równocześnie, istnieniu takich tworów zaprzeczali. W pewnym okresie czasu, zastanawiając się bliżej nad tym, czym byłyby zaprzeczane przez nich prawdziwe wartości etyczne, gdyby istniały, doszli oni do wniosku, że warunkiem wystarczającym i koniecznym istnienia prawdziwych wartości etycznych jest istnienie zgodnych ogólnoludzkich poczuciu etycznych. Przy uznawaniu tego warunku, wartościami etycznymi przysługującymi naprawdę faktom ocenianym etycznie, są te wartości etyczne, jakie zostałyby im przypisane w ocenach opartych na zupełnie prawdziwej i dostatecznie pełnej wiedzy o własnościach tych faktów, wpływających na ich wartość etyczną, oraz na zgodnych poczuciach etycznych posiadanych przez wszystkich ludzi. Uznanie tego warunku doprowadziło do skonkretyzowania się ich pojęć obiektywnie słusznej zasady etycznej i obiektywnie słusznego systemu etycznego, a tym samym do większego skonkretyzowania się ich teorii etyki i zarazem do jej mocniejszego uzasadnienia.

Marks i Engels, odmawiając istnienia obiektywnym wartościom etycznym, przyznawali istnienie jedynie subiektywnym wartościom etycznym. Zgodnie z teorią materializmu historycznego sądzili oni, że tymi subiektywnymi wartościami etycznymi są zawołowane bezpośrednio lub pośrednio korzyści grup społecznych, w szczególności korzyści materialne klas społecznych.

Engelsowsko-marksowska teoria etyki posiada tę własność, iż to, co ona mówi o obiektywności uznawanych przez marksistów wartości etycznych, o obiektywnej słuszności marksistowskich zasad etycznych, jest wyraźnie niezgodne z poczuciami marksistów¹. W świetle tej teorii marksistowska etyka normatywna nie jest etyką obiektywnie słuszną (prawdziwą), a w świetle poczuciu etycznych marksistów fałszywa jest jej subiektywistyczno-realistyczna teoria. Zgodnie z tą teorią, niemożliwa jest ani naukowa etyka normatywna, ani naukowość aksjologiczno-normatywnych składników marksistowskiej teorii socjalizmu. Ostatnio wskazane własności engelsowsko-marksowskiej teorii etyki są niewątpliwymi wadami tej teorii. Marks i Engels uważali, że są one nie do usunięcia.

¹ Ta niezgodność prowadzi łatwo do niekonsekwencji w poglądach na obiektywność wartości etycznych. Przejawia się ona w wypowiedzi Engelsa stwierdzającej dokonywanie się postępu w dziedzinie moralności (*Anty-Dühring*).

Przegląd czasopism

I

Materiały i Studia Zakładu Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej. Tom I. Seria A. Materiały do Historii Filozofii Średniowiecznej w Polsce (1961): LEGOWICZ J. — Z prac wstępnych nad historią myśli filozoficznej w polskim średniowieczu, 3—8. SENKO W. — Wstęp do studium nad Janem z Głogowa, 9—59. SENKO W. — Jan z Grodkowa, lekarz, i Jan z Grodkowa filozof śląski z XIV w., 60—84. KUKSEWICZ Z. — Jan ze Słupczy. Stan badań, 85—117. KUKSEWICZ Z. — Marcin Król z Żórawicy (alias z Przemyśla), 118—140. KOROLEC J. B. — Michał z Bystrzykowa. Stan badań, 141—171. PALACZ R. — Wojciech Blar z Brudzewa. Stan badań, 172—198.

II

Mediaevalia Philosophica Polonorum IX (1961). KUKSEWICZ Z. — Les trois „Questiones de habitu” dans le ms Vat. Ottob. 318. Editions des textes de Jean de Jandun, Guillaume Alnwick et Anselme de Come (?), 3—30. KUKSEWICZ Z. — Remarque au catalogue des manuscrits des oeuvres de Jean Buridan, un recueil de questions dans le ms Paris Bibl. Nat. 15888, 31—39. KUKSEWICZ Z. — Les traductions des oeuvres attribuées à Aristote se trouvent dans les Bibliothèques de Wrocław, 40—46. PALACZ R. — Supplement au Repertoire des Sentences de F. Stegmüller, 47—48. MARKOWSKI M. — Un Commentaire averoïste sur le „De anima” de la moitié du XVe siècle dans le ms BJ 2024, 49—50. Index, 51.

Mediaevalia Philosophica Polonorum X (1961). LEGOWICZ J. — Un pionnier des recherches sur la philosophie médiévale, 5—8. Choix de la bibliographie des oeuvres d'Alexandre Birkenmajer,

9—21. CZARTORYSKI P. — Le ms 2060 de la Bibliothèque Czartoryski de Cracovie, supplément au „Aristoteles Latinus”, 22—24. GOGACZ M. — Les termes „notion” et „existence” permettent-ils d'entendre la preuve ontologique de saint Anselme conformément au contenu du „Proslogion” 25—32. KOROLEC J. B. — Quelques informations sur le „Compendium divinorum” de Heimericus de Campo ainsi que sur un commentaire inconnu de ce „Compendium”, 33—39. KUKSEWICZ Z. — Les oeuvres de Mathieu de Eugubio dans le ms 737 de la Bibliothèque Jagellonne, 40—45. KURDZIAŁEK M. — A propos des recherches concernant l'auter de l'opuscule appelé „Quaestiones Nicolai Peripatetici”, 46—49. MARKOWSKI M. — La réplique d'André de Kokorzyn au „Principium” de Jean de Kluczbork du ms de la Bibl. de TUniv. de Wrocław I Q 376, 50—54. PALACZ R. — Les manuscrits du „Policraticon” de Jean de Salisbury en Pologne, 55—58. SENKO W. — Les opinions d'Hervé Nédellec sujet de l'essence et l'existence, 59—74. SIEMIĄTKOWSKA Z. K. — Au sujet de la „Summa Aurea” de Guillaume d'Auxerre, 75—76. ŚWIEŻAWSKI S. — Note sur le „Commentaire des Sentences” de Gilles Charlier, 77—86. WŁODEK Z. — Quelques remarques sur le manuscrit 1276 de la Bibliothèque Jagellonne, 87—95. ZATHEY J. — „Colligite fragmenta ne pereant”. Contribution aux recherches sur l'histoire de l'enseignement à l'Université de Cracovie au XVe siècle, 96—102. ZWIERCAN M. — Note sur deux manuscrits du commentaire de Godefroid d'Aspale sur la Physique d'Aristote, 103—109. Index, 110—112.

III

Roczniki Filozoficzne Tom X. z. 3 (1962). ks. MAZIERSKI St. — Rela-

tywizm epistemologiczny a relatywizm w szczególnej teorii względności (Le relativisme épistémologique et le relativisme dans la théorie de la relativité restreinte), 5—36. KAMIŃSKI St. — O uzasadnianiu tez filozoficznych. (De la justification des thèses philosophiques), 37—66. ks. KŁOSAK K. — Czy kosmos materialny jest w swych rozmiarach skończony lub nieskończony? (Le cosmos matériel, est-il fini ou infini quant à ses dimensions?), 67—103. LUBAŃSKI M. — O pojęciu nieskończoności. (La notion d'infinité), 104—110. Sprawozdania: ks. ŚLAGA S. — Filozoficzne aspekty ewolucji, 111—115.

Roczniki Filozoficzne Tom X, z. 4 (1962). GRZYWAK-KACZYŃSKA M. — Pojęcie inteligencji w psychologii współczesnej. (La notion d'intelligence dans la psychologie contemporaine), 5—20. ks. WOJCIECHOWSKI T. — Problem lokalizacji funkcji psychicznych w mózgu. (Le problème de la localisation des fonctions psychiques dans le cerveau), 21—56. KUNOWSKI S. — Z zagadnień psychopedagogicznej diagnostyki ucznia. (Les problèmes du diagnostic psychopédagogique de l'élève), 57—70. ŁOBOCKI M. — Źródła egotyizmu u dzieci. (Les sources de l'égotisme chez les enfants), 71—86. Sprawozdania: Sprawozdanie z Konferencji Naukowej Sekcji Filozoficznej profesorów wyższych zakładów teologicznych w Polsce, 87—126. Dyskusje: ADAMCZYK S. — De Relatione Obiecti Formalis ad Obiectum Proprium Intellectus Nostri Secundum Doctrinam S. Thomae Aquinatis, 127—132. Przeglądy, 133—136.

IV

Studia Filozoficzne Nr 1 (32) 1963. SCHAFF A. — Język a myślenie, 3—42. KRAJEWSKI W. — Maszyny i myślenie, 43—51. RAPOPORT A. — Ujęcia ogólnej teorii układów, 51—76. KOKOSZYŃSKA M. — O dedukcji, 77—86. KMIŃTA J. — O wartości poznawczej dzieła literackiego, 87—112. WIEGNER A. — W sprawie tzw. „prawdy względnej”, 113—128. OSSOWSKA M. — Dawid Hume jako obserwator i kodyfikator życia moralnego, 129—168. KRAWCZYK Z. — Inspiracje ideologiczne metody socjologicznej Edwarda Abramowskiego, 169—190. JAKUSZEW A. — Zarys systemu metafizyki A. N. Whiteheada, 191—210. Książki i czasopisma: HEMPLIŃSKI

M. — Spór o jakości zmysłowe w filozofii marksistowskiej (Zdzisław Cackowski: Treść poznawcza wrażeń zmysłowych), 211—221. WALICKI A. — Doktryna moralna młodego Hegla (Z. Kuderowicz: Doktryna moralna młodego Hegla), 222—225. WIATR J. J. — Marksistowski podręcznik socjologii (Zygmunt Bauman: Zarys socjologii. Zagadnienia i pojęcia), 226—229. PIWKO S. — Studia nad antykiem (Adam Krokiewicz: Moralność Homera i etyka Hezjoda; tenże: Hedonizm Epikura), 229—233. FREJLAK W. — Krytyka dualizmu w mechanice kwantowej (Alfred Landé: From Dualism to Unity in Quantum Physics), 233—237. KELLER J. — Maritain o odpowiedzialności artysty (Jacques Maritain: Le Responsabilité de l'artiste), 238—241. ADLER E. — Przyczynek do historii materializmu i ateizmu w Niemczech (Otto Finger: Von der Materialität der Seele), 241—246. FREJLAK W. — Klasyczne i nieklasyczne pojęcia w teorii kwantów (David Bohm: Classical and Non-Classical Concepts in the Quantum Theory), 246—250. HERCZYŃSKI R. — Uwagi na marginesie dwu prac o cybernetyce (I. B. Nowik: Negentropija i koliczestwo informacji; S. M. Szalutin: Algoritmy i wozmożności kibernetiki), 250—255. KRAWCZYK Z. — Nowe pismo socjologiczne (Studia Socjologiczne nr 1—5, 1961—1962), 255—258. Kronika: R. P. i Z. P. — Konferencja katedr filozoficznych w Zakopanem, 259—264. K. A. — Kolokwium logik nieklasycznych, 264. Z. K. — Kongres Heglowski, 265—266.

Studia Filozoficzne Nr 2 (33), 1962. AJDUKIEWICZ K. — Zagadnienie uzasadniania, 3—16. KOTARBIŃSKI T. — Błąd praktyczny, 17—32. NOWACZYK A. — W sprawie adekwatnej analizy pojęcia synonimiczności, 33—52. BAUMAN Z. — Dwa typy inżynierii społecznej, 53—86. ZIEMBIŃSKI Z. — Normy tetyczne a normy aksjologiczne w koncepcji Cz. Znamierowskiego, 87—112. KIELANOWSKI T. — Problem niepotrzebego cierpienia, 113—126. SZEWCZYK J. — Estetyka — normatywna czy opisowa?, 127—140. Polemiki: GEPPERT M. — Czy Pawłow był mechanicystą?, 141—148. EILSTEIN H. — O koncepcjach „prawdy względnej”, 149—170. PASTUSZKA J. — Kilka uwag o recenzji „Psychologii ogólnej”, 171—178. Książki i czasopisma: PANASIUK R. — Radziecka praca o „Rękopisach ekonomiczno-filozoficznych 1844” Karola

Marksa (L. N. Pažitnow: U istokow rewolucyjonnogo pierieworota w filozofii. *Ekonomiczesko-filozofskie rukopisi 1844 goda K. Marksa*), 179—184. HIRSZOWICZ M. — Praca o metodzie materializmu historycznego (J. Witt-Hansen: *Historical Materialism: the Method, the Theories*), 185—188. PONIATOWSKI Z. — Nowe spojrzenie na zmierzch filozofii starożytnej (Jan Legowicz: *Filozofia okresu Cesarstwa Rzymskiego. Jej miejsce w historii, charakter i znaczenie*), 188—195. SKARGA B. — Sève'a próba syntezy (Lucien Sève: *La Philosophie Française Contemporaine et sa Genèse, de 1789 à nos Jours*), 196—199. SIKORA J. — Herdera filozofia dziejów (Johann Gottfried Herder: *Myśli o filozofii dziejów*), 200—205. CZEŻOWSKI T. — Najnowsza historia logiki (William Kneale i Martha Kneale: *The Development of Logic*), 206—208. KOLASINSKI A. — Nauki społeczne a postęp techniczny (Księga Konferencji Naukowej w Kazimierzu nad Wisłą), 208—212. CICHOWICZ S. — Simone Weil i poszukiwanie absolutu (M. M. Davy: *Simone Weil*), 212—214. RASZEWSKA T. — Konferencja poświęcona filozoficznym zagadnieniom wyższych czynności nerwowych i psychologii (Sowieszczanie po filozofskim woprosam fizjologii wyszej nierwonej diejatielnosti i psichologii, *Woprosy filozofii*, nr 7, 8, 1962), 215—222. Dyskusja na granicach fizyki współczesnej (Przekład sprawozdania W. I. Skurłatowa z Konferencji teoretycznej poświęconej filozoficznym zagadnieniom fizyki cząstek elementarnych, opublikowanego w nr 10, 1962 *Woprosow Filozofii*) 223—228. ŁACKI J. — Dwugłos o kosmologii (R. Harré: *Philosophical Aspects of Cosmology*; W. Davidson: *Philosophical Aspects of Cosmology*, *The British Journal for the Philosophy of Science*, vol. XIII, sierpień 1962), 229—235. SKWIECIŃSKI M. — Semiotyka i teoria odbicia (G. Klaus i W. Segeth: *Semiotik und materialistische Abbildtheorie*, *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, nr 10, 1962), 236—237. W. K. — O roli warunków działania praw (Günter Kröber: *Über die Rolle der Bedingungen für das Wirken Objektiver Gesetze*, *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, nr 10, 1962), 237—239. HORBACZEWSKI Z. — Determinizm czy indeterminizm w mikrofizyce (R. D. Bradley: *Determinism or Indeterminism in Microphysic*, *The British Journal for the Philosophy of Science*, vol. XIII, listopad 1962), 239—240. Kronika: Obrona

prac doktorskich i habilitacje, 241—246. Nowości wydawnicze, 246—247.

V

Studia Mediewistyczne Nr 1 (1958). Ibn Tufajl: Hajj Ibn Jakzan. Życie, działalność naukowa i polityczna Ibn Tufajla, 5—11. Powieść filozoficzna „Hajj ibn Jakzan”: treść, źródła i geneza utworu, 12—28. Wartość dzieła Ibn Tufajla, jego echa w nauce i literaturze; tłumaczenia, 29—38. „Hajj ibn Jakzan” („Żyjący Syn Czuwającego”) (tłumaczenie), 39—100. Przypisy, 101—107. Bibliografia, 108—110.

Studia Mediewistyczne Nr 2 (1961). TUSZYŃSKA F. — Materiały do stanu badań nad filozofią scholastyczną XV wieku, 5—100. MROZEK A. — Al-Farabi jako komentator i kontynuator filozofii greckiej, a w szczególności Arystotelesa, 101—134. ŚWIEŻAWSKI S. — Materiały do studiów nad Janem z Głogowa († 1507), 135—184. SENKO W. — Jakub z Gostynina i jego komentarz do „*Liber de causis*”, 185—210. KOROLEC J., SENKO W. — Uwagi o scholastyce polskiej w „*Historii filozofii polskiej*” Wiktora Waśnika (rec.), 211—219.

VI

Cercetări Filozofice IX No 5 (1962). DIMITRIU C. Gh. — Le développement multilatéral de l'homme pendant la période de la construction en grand du communisme, 1141—1162. PINZARU P. — L'accroissement du rôle des masses dans la solution des problèmes internationaux, 1163—1182. CHEPES Gh., FLOREA E., POPESCU M. — Au sujet de l'élargissement de l'horizon technique-scientifique des travailleurs de la République Populaire Roumaine (sur la base de données statistiques et de recherches sociologiques entreprises dans diverses usines), 1183—1200. GHISE D. — La non-éthique existentialiste, 1201—1220. SÂHLEANU V. — La valeur gnoséologique des modèles et de la méthode de la modération, 1221—1238. Communications: BĂLĂ P. — La généalogie du mythe de Christ, 1239—1256. Discussions: KALLÓS N., ROTH A. — Le matérialisme historique en tant que sociologie marxiste et le communisme scientifique, 1257—1270. L'activité pratique et quelques problèmes du développement de la conscience socialiste: NISTOR M. — La place et le

rôle de la femme dans le village collectivisé, 1271—1278. Leçons et consultations: WEISSMANN A. — Aspects des fondements de la théorie de la relativité, 1279—1294. De l'activité des chaires de sciences sociales. Un utile manuel de matérialisme historique (Al. Tanase et Gh. Chepes), 1295—1304. Critique et bibliographie; 1305—1332. Notes en marge d'un intéressant ouvrage sur le rôle de l'expérience dans la connaissance scientifique (C. Mare); Sur la signification historique de l'héritage philosophique de J. G. Fichte (Al. Boboc); Une étude récente sur Denis Diderot (S. Oroveanu); Un livre mexicaine d'éthique (L. Miros); La critique de la philosophie personaliste (D. Ghise). La vie scientifique: Contributions à la recherche de l'esthétique du quotidien socialiste (C. Buzdugan), 1333—1340. Notes: Notes de lecture, 1341. Notes bibliographique, 1346. Extraits des sommaires des revues étrangères, 1353. Bulletin bibliographique, 1357—1358.

Cercetari Filozofice IX No 6 (1962). L'instauration de la république et la transformation socialiste de la Roumanie, 1365—1384. MANTA M. — L'État de la démocratie populaire au cours de l'étape actuelle et le développement de la démocratie socialiste dans la République Populaire Roumaine, 1385—1402. DONA H. — Les bases de la politique étrangère de la République Populaire Roumaine, 1403—1422. APOSTOL Gh. P. — Le progrès technique au cours de l'étape d'achèvement de la construction du socialisme dans la R. P. Roumaine et la lutte pour dominer les forces de la nature, 1423—1442. BERESCU Gh. — Le renforcement de la discipline du travail et la lutte entre le nouveau et l'ancien, 1443—1462. SMEU Gr. — L'éducation esthétique multilatérale des masses, en tant que processus organisé, 1463—1480. PANTAZI R. — Traditions républicaines dans la pensée sociale-politique de Roumanie, 1481—1504. MURGESCU C. — La politique antipaysanne de la monarchie des Hohenzollern, 1505—1530. L'orientation de la recherche scientifique à la lumière des tâches et des perspectives de la construction du socialisme: MILCOU St. M. — A propos du rôle des généralisations théorétiques dans l'orientation de la recherche scientifique, 1531—1534. POPOVICI T. — Aspects des rapports existant entre la théorie et la pratique dans les mathématiques, 1535—1538. TOMA V. — Le développement

de la construction des machines électroniques dans la R.P.R. et l'importance de celles-ci pour l'économie nationale, 1539—1548. RAICU P. — L'orientation nouvelle, matérialiste de la génétique roumaine, 1549—1558. Leçons et consultations: DUMITRIU D., BELLI N. — Le développement et le perfectionnement des rapports de production dans les exploitations agricoles collectives, expression de leur consolidation économique et d'organisation, 1559—1576. Critique et bibliographie, 1577—1604: Un livre au sujet de l'État de la démocratie populaire (Gh. Chepes); Mille C. — Ecrits choisis (O. Chetan); A propos de l'éducation esthétique (P. Cimpeanu); La situation de la classe ouvrière des pays capitalistes et les apologètes de l'impérialisme (Z. Ornea). Notes: Notes de lecture, 1605. Notes bibliographiques, 1610. Extraits des sommaires des revues étrangères, 1615. Bulletin bibliographique, 1621. Index alphabétique, 1623—1644.

VII

Dialectica Vol. 16 No 1 (61), 1962. FEIBLEMAN K. — Philosophical Empiricism from the scientific standpoint, 5—14. WITTENBERG A. — May philosophy of science preach empiricism and practice apriorism?, 15—24. NADOR G. — L'importance de la doctrine heuristique dans l'histoire de la science, 25—38. ZELEZNIK C. — Dualistic expressions: learning and instinct, 39—44. MOCH F. — Pratique et connaissance, 45—55. TUMMERS J. H. — La géométrie et le problème de l'espace, 56—60. EVANS M. G. — The relativity of simultaneity: a critical analysis, 61—82. BONSACK F. — Réponse à M. Evans et à quelques autres, 83—91. Reviews: MERCIER A. — Husserliana: Tempo et intenzionalità, 92—107. Received books, 108—110.

Dialectica Vol. 16 No 2 (62), 1962. KÖNIG R. — Grundlagenprobleme der soziologischen Forschungsmethoden: Modelle, Theorien, Kategorien, 115—142. BAUMERT G. — Über quantitative und qualitative Verfahren in den Sozialwissenschaften, 143—154. COMPTON J. J. — Understanding Science, 155—176. BONNET de VILLER A. — L'envers de l'expérience, 177—198. Reviews: Chronique de Sociologie, (Duvanel B.). — Bastide R. — Les religions africaines au Brésil, (B. Duvanel), 199—203. Gurvitch

G. — *Traité de sociologie*, (B. Duvanel). 204—207.

Dialectica Vol. XVI No 3 (63), 1962. TOPITSCH E. — Das Verhältnis zwischen Sozial- und Naturwissenschaften, 211—231. LENK K. — Die positivistische Ideologienlehre, 232—254. STERN H. S. — Implications of the methodology of the physical sciences for the social sciences, 255—274. TATARKIEWICZ K. — Modèles et systèmes déductifs, 275—298. BONSACK F., EVANS M. G. — Suite et fin de la discussion sur la relativité de la vitesse relative 299—303.

VIII

Ethics Vol. LXXII No 2 (January 1962), TORRES J. A. — The Ideological Component of Indian Development, 75—105. MOORE B. Jr. — On the Notions of Progress, Revolution and Freedom, 106—119. HAWORTH L. — Dewey's Philosophy of the Corporation, 120—131. Discussion: MATSON W. I. — Morality Pills, 132—136. CASTELL A. — What the Self is not, 137—140. BARRY B. M. — Preferences and the Common Good, 141—142. Book Reviews, 143—149. Notes on New Books, 150—155.

Ethics Vol. LXXII No 3 (April 1962). SPARSCHOTT F. E. — The Concept of Purpose, 157—170. WOLF R. P. — Reflections on Game Theory and the Nature of Value, 171—179. FRISCH M. J. — Franklin D. Roosevelt and the Problem of Democratic Liberty, 180—192. Discussion: WAND B. — Hume's Non-Utilitarianism, 193—196. MUNK A. W. — The Spirit of Latin American Philosophy, 197—201. HENDEL CH. W. — The Eighteenth Century as an Age of Ethical Crisis, 202—214. Book Reviews, 215—221. Shorter Notices, 221—223. Notes on New Books, 223—232.

Ethics Vol. LXXII No 4 (July 1962). LEVI A. W. — The Meaning of Existentialism for Contemporary International Relations, 233—251. HORSBURGH H. J. N. — Trust and Collective Security, 252—265. HAAG E. — Quia ineptum, 266—276. Discussion: PARSONS H. L. — The Social Responsibility of the Philosopher as Philosopher, 277—282. MORGAN D. N. — Elliptical „Truth”, 283—287. WICK W. — Generalization and the Basis of Ethics, 288—298. Book Reviews, 299—305. Shorter Notices, 305—307. Notes on New Books, 307—314.

IX

Les Études Philosophiques No 3 (1962). NABERT J. — La rencontre de l'absolu: le témoignage (inédit), 323—338. RICOEUR P. — L'acte et le signe selon Jean Nabert, 339—350. NAULIN P. — La philosophie de Jean Nabert et la morale de l'autonomie, 351—360. LEVERT P. — La pensée existentielle de Jean Nabert, 361—370. DEVAUX A. A. — Sentiment de vénération et volonté d'égalité à soi-même chez Jean Nabert, 371—382. JACOB A. — Les implications temporelles de l'Éthique, 383—402. ROBBERECHTS L. — Réflexion phénoménologique et réflexion éthique, 403—420. DOUCY L. — L'humanité de l'inspecteur général Nabert, 421—432. BIRAULT H. — Présence de Jean Nabert, 433—438. Bibliographie établie par Ludovic Robberechts, 439—440. Études critiques: LEVERT P. — Les éléments pour une Éthique (2e édition), 441—444. DUMÉRY H. — *Traité de l'action morale*, 445—451. La vie philosophique, 453—467. Colloques et Congrès, 468—470. Nouvelles philosophiques, 471—472.

Les Études Philosophiques Nr 4 (1962). DELFGAAU W. B. — Histoire et Progrès, 475—486. FRUCHON P. — Note sur l'idée de création dans la dernière pensée de Nietzsche, 487—492. Études critiques: A propos de la Critique de la Raison dialectique: VIAL J. — Intérêt et limites de la Critique de la Raison dialectique, 493—500. ANZIEU D. — Sur la méthode dialectique dans l'étude des groupes restreints, 501—510. LAPASSADE G. — Sartre et Rousseau, 511—518. PÉPIN J. — Christianisme et Culture dans l'Espagne du VIIe siècle, 519—524. In Memoriam: Le chanoine Louis Foucher, 525—526. Analyses et comptes rendus, 527—576. Index des comptes rendus 1962, 577—584.

X

Filosofia Anno XIII Suppl. al Fasc. 4 (1962). 4° Fascicolo internazionale. DUCHESNE-GUILLEMIN J. — Le Logos en Iran et en Grèce, 549—561. WUNDT M. — Französische Philosophie. Renaissance und Barock. I. Der Geist Frankreichs, 562—569. HUTIN S. — Rationalisme, Empirisme, Théosophie: La théorie de la connaissance chez Henry More, 570—583. HEIMSOETH H. — J. G. Fichtes Aufschlies-

sung der gesellschaftlich-geschichtlichen Welt, 584—594. KEENE G. B. — Mill's Method of Hypothesis, 595—598. TOPITSCH E. — Phylogenetische und emotionale Grundlagen menschlicher Weltauffassung, 599—625. DANTO A. C. — Methodological Individualism and Methodological Socialism, 626—647. HERRMANN R. D. — Martin Heidegger und die Idee der Kunst, 648—658. Rassegna di libri: Segnalazioni: Nityabodhananda S. — Queste du sacré. Morel B. — Dialectique du Mystère. Viallet F. A. — Le dépassement, (S. Hutin), 659. Recensioni: Nicolini F. — Croce, (E. Merlotti), 659—663. Revah J. S. — Spinoza et le Dr Juan de Prado, (E. de Angelis) 663—670. Be-laval Y. — Leibniz critique de Descartes, (E. de Angelis), 670—685. Pubblicazioni ricevute, 686—690. Indice dell'annata, 691—692.

Filosofia Anno XIV. Fasc. I. (1963). Filosofia contemporanea: VATTINO G. — Chi è il Nietzsche di Heidegger?, 3—37. BASSANESI R. — Giuseppe Rensi e la coscienza tragica, 38—46. Religione e arte: NIANIAS D. — Arte drammatica e rituale nella Chiesa orientale, 47—54. Settecento tedesco: GHIO M. — Fra Illuminismo e Romanticismo: Lessing, 55—98. VERRA V. — F. H. Jacobi: La filosofia della fede, 99—135. DURISSINI M. — Rassegna hegeliana, 136—154. Congressi: VERRA V. — Le „Giornate hegeliane di Heidelberg”, 155—156. GUZZO A. — Gli „Entretiens” di Oxford: Pensare e significare, 156—181. Rassegna di libri, 182—201: Enciclopedia dell'arte, vol. VI, VII, VIII, (A. Guzzo). Storia della religione, a cura di G. Castellani. (A. Guzzo). Il pensiero politico cristiano: dal Vangelo a Pelagio, a cura di G. Barbero, (A. Guzzo). Tresmontant Cl. — La métaphysique du christianisme et la naissance de la philosophie chrétienne, (A. Abriani). La révélation chrétienne et le droit, (G. Bellussi). Storia delle scienze, coordinate da N. Abbagnano, (A. Guzzo). Gliozzi M. — Storia della fisica, (U. Cassina). Pozzo G. M. — Umanesimo del lavoro, (R. Bortot). Pubblicazioni ricevute, 202—211.

Filosofia Anno XIV. Fasc. II (1963). ROSSO C. — La Bruyère e la morale dei „Caratteri”, 213—264. FIRPO L. — Rousseau in Italia, 265—294. VERRA V. — F. H. Jacobi: Le cose divine, 295—329. GUZZO A. — La „convenzionalità” del linguaggio, 330—366. RICONDA G. — W. James: L'individualismo etico,

367—386. DEROSI G. — M. Merleau-Ponty: Dall' „ambiguità” al trascendentalismo corporeo, 387—411. Rassegna di libri, (412—434): Gadamer H. G. — Wahrheit und Methode, (V. Verra). Petruzzellis N. — I problemi della pedagogia come scienza filosofica, (G. Francioni). d'Accadia C.M.D. — La scuola dell' obbligo e l'evoluzione sociale, (G. Francioni). Zanfarino A. — La libertà dei moderni nel costituzionalismo di B. Constant, (F. Tessitore). Gambaro A., Calò G., Agazzi A. — Ferrante Aporti nel primo centenario della morte. Gambaro A. — L'apporto di R. Lambruschini al Risorgimento italiano, (R. Fornaca). Sancipriano — Il logos di Husserl, (C. Rossi). Höllhuber I. — M. F. Sciaccia: Ein Wegweiser Abendländischen Geistes, (G. A. Roggerone) Pubblicazioni ricevute, 435—444.

Filosofia Anno XIV Fasc. III (1963). GOMBRICH E. H. — Norma e forma, 445—464. GUZZO A. — Fenomenologia dell' obbligo e del dono, 465—480. BOSCO N. — Introduzione a Whitehead, „Il processo e la realtà”, 481—494. De MAS E. — La filosofia linguistica e poetica di Francesco Bacone, 495—542. VERRA V. — F. H. Jacobi. Il destino dell'idealismo, 543—582. CARNELUTTI F. — Pensare e parlare, 583—585. (Postilla di Augusto GUZZO, 587). Rassegna di libri, 589—618: Jaeger W. — La teologia dei primi pensatori greci (A. de Maria). Inediti di Tomaso Campanella (A. Fineschi). Bergson H. — Saggi pedagogici, a cura di Francesco Cafaro (V. Matthieu). Schneider H. — Storia della filosofia americana (N. Bosco). Pareyson L. — Estetica e L'estetica e i suoi problemi (E. P. Genzone). Piemontese F. — Problemi di filosofia dell'arte (C. Rossi). Traversi A. — Il libero arbitrio nell'uomo normale e nel delinquente (C. Terzi). Spirito U. — Critica della democrazia (A. Canilli). Pubblicazioni ricevute, 619—629.

XI

Filosofskie Nauki No 3 (1962). IOWCZUK M. T., SKWORCOW L. W. — Sowriemiennyj etap kommunisticeskogo stroitel'stwa i nekotoryje aktualnyje problemy filosofskoj nauki, 3—21. ŁARIONOW M. P. — O putiach razwitiya proizwoditel'nych cił siel'skogo chozjajstwa w pieriod stroitel'stwa kommunizma, 22—29. RUTKIEWICZ M. N. — Kommunizm i nauka. Stat'ja wtorej, 30—

—40. KAŁTACHCZJAN W. T. — Ob obszczich principach organizacyi proletarskoj diktatury, 41—51. ARAFONOW W. P. — Leninskoje uczenie o wzmożności niekapitalistycznego rozwitija kolonial'nych stran i jego znaczenie dla sowriemiennosti, 52—59. IKONNIKOWA S. N. — Nrawstwiennyj progress i sowriemiennaja burżuaznaja etika, 60—67. GIMELSZTEJB E. Ch. — Niekotoryje dostiżenija kibiernietiki w świetle marksistsko-leninskogo uczenia soznanija (Maszina i soznanije), 68—74. WINOGRADOW W. G., ILIN A. J. — Kritika nieopozitiwistskoj intierpretacyi kategorii przyczinnosti, 75—82. ARZAMAZOW W. P. — Rieakcyonnaja suszcznost' sowriemiennogo ijegowizma, 83—88. Naucznyje soobszczenia i publikacyi: ŁOJFMAN I. J. — O principie sowmieszczenija w atomistike M. W. Lomonosowa, 89—93. BOCZWAROW M. — Pietr Bieron — wydajuszczijsja bołgarskij naturfilosof, 94—101. Diskussii i obsużdenija: KOGAN L. N. — Miesto i zadaczy kursa osnow nauczno go komunizma w wyszej szkole, 102—110. IOŁON P. F. — O strukturie kursa dialekticzeskogo materializma (obzor pisiem), 110—112. IWANOW W. P. — O niekotorych protiworieczijach teorii estieticzeskich kaczestw, 113—117. Kritika i bibliografija: SZTIEJN W. S. — O cyennostiach žizni i kultury, 118—120. NIKITIN E. P. — Pragmatistskaja intierprietacyja principa nauczno go objašnienija, 120—122. Nauczna ja žizn': KNJAZEWA E. G. — Woprosy filososkoj raboty na Wsjesozjumnom sowjesczczanii zawiedujuszczich kafiedrami obszczestwiennych nauk, 123—127. MNUSZKIN A. B. — Ob opytie mietodiki issledowanija processow awtomatizacyi proizvodstwa w SSSR, 127—130. MICHAJŁOW W. M. — Nauczno-issledowatel'skaja rabota na kafiedrie filologii Kirgizskogo gosudarstwienno go uniwersiteta, 130—134. Sowjesczczanie riedaktorow filososkich žurnalow w Lejppzgie.

Filosofskie Nauki No 5 (1962). SWIERDLIN M. A. — Socyalistickij intier nacyonalizm i trud, 3—11. WIELEK Fr., MACHONIN P. — Niekotoryje woprosy dialektiki rozwitija socyalistickeskogo obszczestwa w Czechosłowakii, 12—20. OSIPOW G. W., KOŁBANOWSKIJ W. W., KOZYRIEW J. N., AJWAZJAN M. S. — Marksistskaja socyologija i konkretne socyologicziske issledowanija (Pieczatajetsja w poriadkie obsużdenija), 21—32. ANDRIEJEW G. M. — Bur-

żuaznaja empiriczeskaja socyologija w poiskach wychoda iz krizisa, 33—41. LOGWIN M. A. — O fizjołogiczeskoi osnowie soznanija w świetle nowiejszych issledowanij diejatielnosti mozga, 42—49. KIEDROW B. M. — Wzaimoswjaz' dwuch stupieniej poznanija, 50—58. ALBRECHT E. — Jazykowyj znak kak gnozeologiczeskaja problema (k kritike idiealisticzeskoi teorii znaka w sowriemiennom jazykoznanii), 59—65. RIEZNIKOW L. O. — Gnozeologija pragmatizma i znakovaja teorija jazyka, 66—73. SUCHANOW K. N. — Leninskij analiz w fizike i niekotoryje filososkije woprosy matematiki, 74—82. SWIDERSKIJ W. I. — O protiworiecziwosti miechaniczeskogo dwizenija, 83—89. KAMY-SZAN M. A., — Ob obiektiwnom kritierii prawstwienno go progressa, 90—97. MAKOWIELSKIJ A. O. — O filososkom traktacie M. F. Achundowa i ob etapach rozwitija jego mirowozzrenija, 98—102. GRIEKOW L. I. — Dialekticzeskije protiworieczije i nieotomistskaja analektika, 103—108. Naucznyje soobszczenia: LEONTIEW A. N., KRINCZIK E. P. — Niekotoryje osobienności processa pierierabotki informacyi czelowiekom, 109—114. GORLANSKIJ W. A. — Osnownyje czerty „filologii prawosławija” i kritika ich russkimi riewolucyonierami-diemokratami w 60-ch godach XIX w., 115—124. Diskussii i obsużdenija: SMOLKOW W. G. — Nauczna ja konfieriencyja o przedmiete i strukturie kursa osnow teorii nauczno go komunizma, 125—130. KOPNIN P. W. — Otwiat naszym opponientam, 131—135. ISCHAKOW N. Sz. — K traktowkie filososkich kategorij „ewolucija” i „riewolucija”, 136—141. GIEORGIEW F. I. — O sootnoszenii kategorij kaczestwa i koliczestwa, 142—150. Kritika i bibliografija: WIKRICKIJ W. M., ŻURAWLEW W. W. — Issledowat' zakonmiernosti kommunistickeskogo obszczestwiennogo soznanija, 151—154. BIRJUKOW B. W., GIETMANOWA A. D., KARPINSKAJA R. S. — Kniga o kritierii praktiki w naukie, 155—159. Nauczna ja žizn': WAJ CZUK W. A. — Razwitije socyalistickeskoi gosudarstwienności w kommunistickesko je obszczestwiennoe samouprawlenie, 160—163. GALPIERIN P. J. — Sowjesczczanija po filososkim woprosam fizjologii wyszej nierwnoj diejatielnosti i psihologii, 164—170. MOROZOW M. N. — Niekotoryje woprosy priepodawanija dialekticzeskogo materializma na fizikomatiematiczeskom fakul'tietie, 171—174.

Filosofskie nauki No 6 (1962). ILIN S. S. — Krutoj podiom siel'skogo chozjajstwa — sostawnaja czast' soznanija material'no-tiechnicznej bazy kommunizma, 3—13. SOKOŁOW E. W. — Wsie storonnieje i harmoniceskoje razwitiije licznosti w processe kommunizma, 14—22. MIRSKIJ G. I. — O putiach niekapitalisticeskogo razwitiija oswobodiwsihsja stran, 23—29. KOSTIUK N. T. — Za dialektiko-materialisticeskij podchod k ponjatiju žizni, 30—38. JERIEJEJEV A. F. — O kritierii istinnosti w iskusstwie, 39—46. WINNIK E. W. — Protiv fal'sifikaciji marksistskogo uczenija ob obščestwiennom bytii, 47—54. Naucznyje soobščzenija i publikaciji: BASIN E. J. — Problema znakowosti jazyka w istorii filosofii, 55—61. SANAJEW A. W. — Iz istorii bor'by marksizma protiv rieligioznogo mirowozzrienija, 62—68. Diskussii i obsuždienija: DŽUNUSOW M. S. — Ob osnovnyh razdielach kursa naucznojo kommunizma, 69—73. ANTIKAJEV F. Sz., POPYŁOW I. J. — Naszi priedloženiija po strukturne kursa naucznojo kommunizma, 74—77. SKWORCOW L. W. — Leninskij princip partijnosti i niekotoryje woprosy kritiki sowriemiennoj idealisticeskoj filosofii, 78—87. KOŁODJAŽNYJ W. I. — O miestie mietodow fiziko-matiematiczeskich i chimiceskich nauk w biologii, 88—94. Kritika i bibliografija: SADYKOW F. B. — Nowyj naucznyj trud po marksistskoj etike, 95—96. PANCCHAWA I. D. — Ob iznaniach po nauczno-atieisticeskoj tematike w swietie rieszienj XXII sjezda KPSS, 97—98. NARSKIJ I. S. — Psihologiceskaja teorija Giegela i marksizm, 98—101. BOLSZUNOW J. W., — SAFROSZKIN W. G. — Ob oswieszczenii problemy sootnoszenija material'nogo i psihiceskogo w sowietskoj filosofskoj litieraturie, 101—104. KAGANOW W. M. — Poleznaja kniga po filosofskim woprosam gienetiki, 105—108. SOKOŁOW A. A., WOŁOSIEWICZ O. M., KORIUKIN W. I. — Nowaja kniga o priczinnosti w fizikke, 108—113. Nauczna ja žizn'; Arafonow W. P. — waźniejszaja problema sowriemiennosti, 114—116. FUKAS D. — Razrabotka problem narodnogo obrazowanija i jego roli w likwidaciji suzczestwiennyh razliczij mieždu fiziceskim i umstwiennym trudom w Wiengrii, 117—121. BAZAROW I. P. — Iz opyta raboty mietodologiceskogo sieminara na fiziceskom fakul'tietie MGU, 121—123. Nowyje knigi, 123—125. Ukazatiel' statlej, pomieszczennyh

w žurnale „Filosofskie nauki” w 1962 g., 125—129.

Filosofskie nauki No 1 (1963). KOWALEW A. M., BODRILIN A. P. — Nowyj ciennyj wkład w teoriju naucznojo kommunizma, 3—12. BATISZCZEW G. S. — Otnoszenije k trudu kak pierwoj potrebnosti žizni — waźniejszaja czerta czełowieka kommunisticeskogo obščestwa, 13—21. TANCZER W. K. — Formirowanije naucznojo mirowozzrienija i priedolenije rieligioznych pieriežitkow w chodie kommunisticeskogo stroitiel'stwa, 22—28. GONCZARIENKO M. P., ANANIJCZUK W. B., ZACHARCZENKO M. W., KUPAGA G. I., DIERIBASOWA L. P. — Mietodika i niekotoryje riezul'taty konkretnogo socyal'nogo issledowanija biudžeta wriemieni trudiaszczisja, 29—39. GIEORGIJEV F. I., PIETROWICZEWA L. F. — O koriennoj protivopoložnosti antagonisticeskich i nieantagonisticeskich protivoričizij, 40—48. PAWŁOW T. — Awtomaty, žizn', soznanije, 49—57. KORIUKIN B. I., ŁOBASTOW J. P. Jestiestwiennoje iskusstwiennoje i kibiernetika, 58—65. GIRUSOW E. W. — Niesostojatiel'nost' mietodologiceskich osnov trawopol'noj sistiey W. R. Williama, 66—73. RIEZNIKOW L. O. — Antinaucznyj charakter pragmatistskogo ponimanija znaka, znaczenija i priedmeta, 74—82. ALBRECHT E. K. kritike gławnyh form ideologii antikommunizma Zapadnoj Giermanii, 83—88. Naucznyje soobščzenija i publikaciji: GURIEW D. W. — K woprosu o wozniknowienii obščestwiennogo proizwodstwa, 89—97. CANN KAJ-SI F. W. — Niemieckij riwolučyjnyj diemokrat Giorg Biuchner, 98—104. UTKINA N. F. — Problemy mirowozzrienija w pierwom russkom naucznom žurnale, 105—112. KOGAN L. A. — Swjaz' filosofskich idej w russkom narodnom swobodomylii XIX w. s tradicyami pieredowoj kul'tury, 113—125. Diskussii i obsuždienija: ZARUBIN W. K. — Nie obiednjať priedmet naucznojo kommunizma, 125—127. GUMNICKIJ G. K. — K woprosu ob osnovnyh eticeskich katigorjach, 127—132. Kritika i bibliografija: CHORWAT I., CHORUCI L. — Problemy marksistskoj filosofskoj nauki na stranicach wiengierskogo žurnala (Magyar Filozófiai Szemle za 1962 g.), 133—136. OKUŁOW A. F. — Nowoje issledowanije o Iosifie Dicgienie, 136—139. TITARIENKO A. I. — Dialektika i mietafizika w teorii razwitiija, 139—141. BRUTIAN G. A. — Pozitiwizm

w prozłom i siegodnja, 142—146. PLE-CHOW W. I. — Kniga o P. J. Czaadajewie, 146—148. Naucznaja ziszn': PLATO-NOW G. W. — Sowierszenstwowa' filozofskuju podgotowku naucznych kadrow, 149—151. GIENDIN A. M. — Zakonomiernosti razwitija kommunisticzeskogo odnoszenija k trudu (K itogam teorie-ticzeskoi konfieriencyi w Krasnojarskije), 151—159.

Filosofskije Nauki No 2 (1963). EDRA-WOMYSŁOW A. G., PIETROW M. P. — Trudy W. I. Lenina — klaszczeskij obraziec marksistskogo socyal'nogo issledowanija, 3—13. GLEZERMAN G. E. — Osnownyje faktory sowriemennogo obzczestwiennogo progressa, 14—22. MIE-DWIEDIEW N. W. — O miestie organizacyonnych odnoszenij w socyalisticz-eskom proizwodstwie, 23—30. KOSOLA-Pow R. I. — Trud i swoboda w period razwiernutogo stroitiel'stwa komunizma, 31—36. ANTONOW N. P., KOCZERGIN A. N. — Priroda myszlenija i problema jego modielirowanija, 37—47. MICHAJŁOWA I. B. — Charakter priedstawlenij w sowriemiennoj naukie, 48—55. MARTYNOW D. J. — Problema razwitija w sowriemiennoj astrofizikie, 56—64. MOLEWICZ E. F. — O progriessiwnom razwitii w žiwoi prirodie, 65—73. MSZWIENIJERADZE W. W. — O czem goworit i o czem umalcziwajet žurnal Amierika (O stat'e Sidneja Żuka „Amierikanskaja filozofija siegodnja”), 74—79. DOŁGOW K. M. — Rieakcyonnaja suszcznost' nieotomistskoi koncepcyji istiny (K ocyenkie gnoseologiczeskich wzgladow Żaka Maritena), 80—88. ANTONOWA O. A. — Socyal'naja koncepcyja adwientizma, 89—97. KATUN-SKIJ A. E. — Rieakcyonnaja suszcznost' idieologii sowriemennogo staroobriadczestwa, 98—103. Naucznyje soobszczeni-ja i publikacyi: KRAPIWIENSKIJ S. E. — Po powodu tak nazywajemoi oszibki Engelsa, 104—111. GOTT W. S., PIERIETURIN A. F. — K woprosu o wsieobszczem charakterie zakona sochranieni-ja i priewraszczeni-ja eniergii, 112—123. Diskussii i obsuždieni-ja: ANANIEW W. S., ŁARIONOW M. P. — Priedmiot i mietody socyologiczeskogo issledowanija, 124—131. GUMINCKIJ G. K. — Czem opriedelajetsja razwitije proizwoditel'nych sił?, 132—135. GAW-RILIN W. F. — Wchodit li priedmiot truda w proizwiditel'nyje siły?, 135—138. WAZJULIN W. A. — Za istoriczeskij podchod k problemie istoricz-eskogo i logiczeskogo, 139—149. DIEŁO-

GRAMMATIK M. N. — Mietodologija pluralizma i krizis sowriemiennoj bur-żuaznoj socyal'noj teoriii, 150—156. Kri-tika i bibliografija: MASLIN A. N. — Filozofskaja mysl' na službie kommuni-zma, 157—159. NARSKIJ I. S., PIE-TRASZIK A. P. — Riewolucyonnyj pie-rieworot w filozofii kak istoriczeskij process, 159—163. SZTEJNMAN L. B. — Po stranicam žurnala Cercetari Filozofice (Filozofskije issledowanija) — izdani-je instituta filozofii Akadiemii Rumynskoj Narodnoj Riespubliki (No 1—5, 1962 g.), 164—166. Naucznaja ziszn': DOBRYNINA W. I. — Poleznoje obsuždieni-je woprosa o priedmietie naucz-nogo komunizma, 167—169. POR-TNOW A. W. — Problemy naucznoego atieizma na seminarie priepodawatelej wysszej školy RSFSR, 169—173. No-wyje knigi po filozofii, podgotowlennyje pri uczastii priepodawatelej wysszich uczebnych zawiedienij, 173—175.

XII

Isis Vol. 52 No 170 (1961). KNOWLES MIDDLETON W. E. — Archimedes, Kircher, Buffon and the Burning-Mirrors, 533—543. GUERLAC H. — Some Daltonian Doubts, 544—554. KOYRÉ A. and COHEN B. J. — The Case of the Missing „Tanquam”, 555—566. KUHN T. S. — Sadi Carnot and the Cagnard Engine, 567—574. LEMAY J. A. L. — Franklin and Kinnersley, 575—581. Notes and Correspondence, 582—586. News of the Profession, 587—589. Book Reviews, 589—612. Notes on Contributors, 612—616. Administrative Documents, 617—623.

XIII

The Journal of Aesthetics and Art Criticism XX/2 (1962). PELLER G. — The Image of the Artist, 119—138. MATTHEWS J. H. — The Case for Surrealist Painting, 139—148. WELLEK A. — The Relationship Between Music and Poetry, 149—156. HOCUTT M. O. — The Logical Foundations of Peirce's Aesthetics, 157—166. LANG B. — Significance or Form: The Dilemma of Roger Fry's Aesthetic, 167—176. GOTTLIEB C. — Three New Themes in Twentieth Century Art, 177—188. DAVIS B. J. — Antoine de Bertrand: Music in Sixteenth Century France, 189—200. PEP-PEL S. C. — Evaluative Definitions and Their Sanctions, 201—208. SAISSE-

LIN R. G. — A Second Note on Eighteenth Century Disinterestedness, 209—210. HIPPLE W. J., CAZDEN N., RAFFA P. — Letters Pro and Con, 211—216. Reviews, (217—234): Schaffer E. H. — Tu Wan's Stone Catalogue of Cloudy Forest, (S. E. Lee). Robinson B. W. — Kuniyoshi, (S. E. Lee). Ocherki Marksistsko-Leninskoy Estetiki, (M. Rieser). Lukačs G. — Wider den missverstandenen Realismus, (M. Rieser). Bony J. — French Cathedrals, (J. R. Johnson). Futterman R. A. — The Future of Our Cities, (P. Zucker). Cali F. — The Spanish Arts of Latin America, (J. A. Baird, Jr.). Foster R. — The New Romantics; A Reappraisal of the New Criticism, (D. Weeks). Shroder M. — Icarus: The Image of the Artist in French Romanticism, (H. E. Hugo). Chavez C. — Musical Thought, (M. E. Lyon). Friedman A. B. — The Ballad Revival: Studies in the Influence of Popular on Sophisticated Poetry, (H. E. Hugo). Muir K. — Last Periods of Shakespeare, Racine, Ibsen, (Ch. F. Schroder). Peters R. L. (ed.) — Victorians on Literature and Art, (W. S. Johnson). Starobinski J. — L'Oeil vivant, (D. Furber). Selz P. — Mark Rothko, (H. H.). Nathan W. L. — Art and the Message of the Church, (G. Boas). Kuhn H. — Wesen und Wirken des Kunstwerks, (D. Baumgardt). Arnason H. H. — American Abstract Expressionists and Imagists, (E. B. Henning). Canaday J. — Embattled Critic — Views on Modern Art, (R.G.S.). Leymarie J. — The Spirit of the Letter in Painting. — Sluys F. — Monsu Desiderio. — Courthion P. — Romanticism, (R.G.S.). De Gennaro A. A. — The Philosophy of Benedetto Croce: An Introduction, (H. Henderson). Sherburne D. W. — A Whiteheadian Aesthetic: Some Implications of Whitehead's Metaphysical Speculation, (H. Henderson). Brée G. (ed.) — Twentieth Century Views: Camus, (R. L. Peters). Marcoucé R. — The Listening Eye, Teaching in an Art Museum, (J. Moore). Wheelwright Ph. — Metaphor and Reality (C. D. Rau). Hamilton E., Cairns H. (ed.) — The Collected Dialogues of Plato, including the Letters. Cirlot J. E. — A Dictionary of Symbols, (C. D. Rau). Notes and News, 235. International News and Correspondence, 237—239.

The Journal of Aesthetics and Art Criticism XXI/4 (1963). FINGESTEN P. — The Six-Fold Law of Symbolism. 387—

—398. FIZER J. — The Problem of the Unconscious in the Creative Process as Treated by Soviet Aesthetics, 399—406. MORAWSKI S. — The Problem of Value and Criteria in Taine's Aesthetics, 407—422. MAKOTO UEDA — Basho and the Poetics of „Haiku”, 423—432. OYARZUN L. — Some Aspects of Latin American Poetry, 433—438. Jones W. P. — John Aikin on the Use of Natural History in Poetry, 439—444. ELIOSEFF L. A. — Pastorals, Politics, and the Idea of Nature in the Reign of Queen Anne, 445—456. FIELDS M. — Voltaire and Rameau, 457—466. BUGG E. G. — A Criticism of Leibniz's Theory of Consonance, 467—472. HAGEN F., MAHLENDORF U. — Commitment, Concern and Memory in Goethe's „Faust”, 473—484. PRESTON R. — Letters Pro and Con, 485—486. Reviews, (487—499): Hammond P. — Liturgy and Architecture, (E. R. de Zurko). Waldberg P. — Surrealism, (J. H. Matthews). Passeron R. — L'Oeuvre picturale et les fonctions de l'apparence, (R. G. S.). — Constable W. G. — Canaletto. Giovanni Antonio Canal 1697—1768, (P. Zucker). Gloag J. — Victorian Taste. Some Social Aspects of Architecture and Industrial Design, from 1820—1900, (P. Zucker). Hassan I. — Radical Innocence: Studies in the Contemporary American Novel, (K. Widmer). Trattati d'arte del cinquecento, fra manierismo e controriforma, (C. Gilbert). Huizinga J. — Holändische Kultur im Siebzehnten Jahrhundert, (R. G. S.). Parente A. — Castità della musica, (M. Brown). Watson B. A. — Kunst, Künstler und soziale Kontrolle, (R. G. S.). Holdheim W. W. — Benjamin Constant, (B. Shissler). Hough G. — Reflections on a Literary Revolution, (M. C. Beardsley). Sprott S. E. — The English Debate on Suicide from Donne to Hume, (P. Burrell). Harvey L. E. — The Aesthetics of the Renaissance Love Sonnet, (P. Burrell). Notes and News, 500—501. Index for Volume XXI: Fall 1962 Through Summer 1963, 502—506.

XIV

Journal of the History of Ideas Vol. XXIII Nr 4 (1962). LARSEN R. E. — The Aristotelianism of Bacon's „Novum Organum”, 435—450. GREENE R. A. — Henry More and Robert Boyle: On the Spirit of Nature, 451—474. CARR R. —

The Religious Thought of John Stuart Mill: A Study in Reluctant Scepticism, 475—495. SADIN R. T. — The Founding of the Upsala School, 496—512. DYKHUISEN G. — John Dewey and the University of Michigan, 513—544. Notes: CALDWELL R. L. — Another Look at Thomas Reid, 545—549. NADEL G. H. — New Light on Bolinbroke's „Letters on History”, 550—557. Review, 558—564. Books Received, 565—569. Index to Volume XXIII, 570—572.

Journal of the History of Ideas Vol. XXIV Nr 1 (1963). POGGIOLI R. — Naboth's Vineyard or the Pastoral View of the Social Order, 3—24. SHUCHMAN P. — Comments on the Criminal Code of Plato's „Laws”, 25—40. SYPHER G. W. — La Popelinière's „Histoire de France”, 41—54. CHAMBERS A. B. — Chaos in „Paradise Lost”, 55—84. GAY J. H. — Matter and Freedom in the Thought of Samuel Clarke, 85—105. FLECK G. M. — Atomism in Late Nineteenth-Century Physical Chemistry, 106—114. BLUESTEIN G. — The Advantages of Barbarism: Herder and Whitman's Nationalism, 115—126. Notes: RESCHER N. — Al-Farabi on Logical Tradition, 127—132. VENTURI F. — Oriental Despotism, 133—142. Reviews, 143—154. Books Received, 155—159.

Journal of the History of Ideas Vol. XXIV Nr 2 (1963). McGRADE A. S. — The Coherence of Hooker's Polity: The Books on Power, 163—182. ROSENBERG N. — Mandeville and Laissez-Faire, 183—196. BARNARD F. M. — Herder's Treatment of Causation and Continuity in History, 197—212. GREGOR A. J. — Giovanni Gentile and the Philosophy of the Young Karl Marx, 213—230. Notes and Documents: TARTAKIEWICZ W. — Classification of Arts in Antiquity, 231—240. Edited with Introduction by WIENER P. P. — James Gregory: „On Power”, 241—268. KNOWLSON J. R. — The Ideal Languages of Veiras, Foigny and Tyssot de Patot, 269—278. ENGEL S. M. — An Early Nietzsche Fragment of Language, 279—286. Review, 287—292. Book Received, 293—301.

XV

The Journal of Philosophy Vol. LIX No 16 (1962). SCHMITT R. — Phenomenology and Metaphysics, 421—428.

FARBER M. — The Phenomenological Tendency, 429—438. Book Reviews: Flew A. — Hume's Philosophy of Belief, (A. Isenberg), 439—445. Aristotle's Physics, newly translated by R. Hope, (D. E. Gershenson, D. A. Greenberg), 446—447. Notes and News, 447—448.

The Journal of Philosophy Vol. LIX No 17 (1962). LINDLEY T. F. — Indeterminate and Conditional Truth-values, 449—458. Comments and Criticism: GLOSSOP R. J. — A Dilemma for Stevenson's Ethical Theory, 495—464. TOMAS V. — A Note on Creation in Art, 464—468. SIEGLER F. A. — Demos on Lying to Oneself, 469—475. New Books, 475—476.

The Journal of Philosophy Vol. LIX No 19 (1962). BLACK M. — Dewey's Philosophy of Language, 505—523. GRUENDER D. — Wittgenstein on Explanation and Descriptions, 523—531. New Books, 531—532.

The Journal of Philosophy Vol. LIX No 20 (1962). CASTANEDA H. N. — Criteria, Analogy, and Knowledge of Other Minds, 533—546. Comments and Criticism: ROLLINS C. D. — Price's Objections to Behaviorism, 547—549. Book Reviews: Churchman C. W. — Prediction and Optimal Decision, (H. E. Kyburg Jr.), 549—554. Edel A. — Science and the Structure of Ethics, (K. Stern), 554—556. Ong W. J., S. J. — Ramus, and the Decay of Dialogue and Ramus and Talon Inventory, (T. K. Scott, Jr.), 556—558. Notes and News, 558—560.

The Journal of Philosophy Vol. LIX No 21 (1962). American Philosophical Association, Eastern Division. Symposium Papers to be presented at the Fifty-ninth Annual Meeting, New York City, December 27—29, 1962. Symposium: The Mutual Relevance of the History and the Philosophy of Science. GRÜNBAUM A. — The Relevance of Philosophy to the History of the Special Theory of Relativity, 561—574. HANSON N. R. — The Irrelevance of History of Science to the Philosophy of Science, 574—585. Symposium: Thoughts, Beliefs, and Intentions. MARTIN R. M. — On Knowing, Believing, Thinking, 586—600. ANDERSON A. R. — On Professor Martin's Beliefs, 600—606. Symposium: Validity versus Value in Aesthetic Phenomenology. HOFSTADTER A. — Validity versus Value: An Essay in Phi-

osophical Aesthetics, 607—617. BEARDSLEY M. C. — Beauty and Aesthetic Value, 617—628.

The Journal of Philosophy Vol. LIX No 22 (1962). American Philosophical Association, Eastern Division. Symposium Papers to be presented at the Fifty-ninth Annual Meeting, New York City. December 27—29, 1962. Symposium: Philosophy of Education: McMURRIN S. M. — What about the Philosophy of Education?, 629—638. SMITH B. O. — Views on the Role of Philosophy in Teacher Education, 638—646. Symposium: Necessary Truth: DONNELLAN K. S. — Necessity and Criteria, 647—658. PUTNAM H. — It Ain't Necessarily So, 658—670. Abstracts of Papers to be Read at the Meetings, 671—691. Program of the Meetings, 691—695. Note to Contributors, 696.

The Journal of Philosophy Vol. LIX No 23 (1962). American Philosophical Association, Eastern Division. Symposium Papers to be presented at the Fifty-ninth Annual Meeting, New York City, December 27—29, 1962. Symposium: The Relevance of Linguistics to Philosophy: WELLIS R. — What Has Linguistics Done for Philosophy?, 697—709. ALSTON W. P. — Philosophical Analysis and Structural Linguistics, 709—719. Symposium: Universals in Medieval Philosophy: CLARKE F. P. — St. Thomas on „Universals”, 720—725. WOLTER A. B. — The Realism of Scotus, 725—736. ROSS J. F. — Suarez on „Universals”, 736—747. Symposium: Can We Dispense with Existence? WILLIAMS D. C. — Dispensing with Existence, 748—763. BARRETT W. — One Hundred Real Dollars (or Door-knobs) (abstract), 763—764. Errata, 764.

The Journal of Philosophy Vol. LIX No 24 (1962). BENACERRAF P. — Tasks, Super-tasks, and the Modern Eleatics, 765—785. Book Review: Macmurray J. — Persons in Relation, (P. A. Bertocci), 785—792.

The Journal of Philosophy Vol. LIX No 26 (1962). RICHMAN R. J. — Something Common, 821—829. Book Reviews: Heidegger M. — Nietzsche (M. S. Frings), 830—836. von Rintelen J. — Beyond Existentialism (D. Baumgardt), 836—841. Notes and News, 841. Index to Volume LIX, 842—848.

The Journal of Philosophy Vol. LX, No 1 (1963). SCHICK F. — Consistency and Rationality, 5—18. Book Reviews: Coxeter H. S. M. — Introduction to Geometry (H. Levi), 19—21. Leblanc H. — Statistical and Inductive Probabilities (I. Levi), 21—25. Notes and News, 26. New Paperbacks, Reprints, and Anthologies, 27—28.

The Journal of Philosophy Vol. LX, No 2 (1963). RANDALL J. H., Jr. — The Art of Language and the Linguistic Situation: A Naturalistic Analysis, 29—56.

The Journal of Philosophy Vol. LX, No 3 (1963). Comments and Criticism: WALSH J. J. — Remarks on Thought and Action, 57—64. SCHRADER G. A. — Autonomy, Heteronomy, and Moral Imperatives, 65—77. New Books, 77—84.

XVI

Logique et Analyse 19 (1962). SCHOCK R. — Some remarks on Russell's Treatment of Definite Descriptions, 77—80. RESCHER N. — Modality conceived as a Status, 81—89. AQVIST L. — A Binary Primitive in Deontic Logic, 90—97. PEKLO B. — Einige Bemerkungen zu dem Deontischen Systemen, welche Sanktionen und mehrere Funktionen enthalten, 98—121. BAUDOX L. — Linguistique structurale et poésie, 122—142. RUYTINX J. — Le Colloque sur les logiques non classiques, 143—148. Activités du centre, 149—151. Erratum pour l'article de K. Döhmman, Logique et Analyse, 17/18, 152.

Logique et Analyse 20 (1962). Thinking and Meaning. Entretiens d'Oxford 1962. Organisés par l'Institut International de Philosophie. KOTARBINSKI T. — Presidential address, 153—155. ROTENSTREICH N. — On behalf of the guests, 156—157. RYLE G. — Thinking thoughts and having concepts, 157—168. FINDLAY J. — The teaching of Meaning, 169—180. CALOGERO G. — No rule for thinking, only one rule for meaning, 181—198. AYER A. J. — Names and descriptions, 199—211. INGARDEN R. — Le mot comme élément d'une langue, 212—222. ZARAGÜETA J. — Services et torts du langage à la pensée, 223—234. PERELMAN Ch. — Avoir un sens et donner un sens, 235—250. PASSMORE J. A. — Fact and meaning, 251—263. DE-

VAUX Ph. — Rapport de synthèse. 264—277. KOTARBINSKI T. — Allocution finale, 278—281. Annexe: ZWEILING K. — Sprache, Denken und Wirklichkeit, 282—290. Les activités du Centre national de recherches de logique en 1962, 291. Congrès et conférences, 292. Publications, 292—293. Table des matières de la 5e année (1962), 294—295.

XVII

Mind Vol. LXXII No 285 (1963).

FREGE G. — Compound Thoughts, 1—17. BURTT E. A. — Descriptive Metaphysics, 18—39. HEPBURN R. W. — From World to God. 40—50. HENRY D. P. — Saint Anselm's Nonsense, 51—61. BUTLER R. J. — The Measure and Weight of the Third Man, 62—78. ALSTON W. P. — The Quest for Meanings, 79—87. TANBURN N. P. — Private Languages Again, 88—102. Discussions: NIDDITCH P. — Peano and the Recognition of Frege, 103—110. MYERS G. E. — Perception and the Sentence Hypothesis, 111—120. EWING A. C. — Armstrong on the Retributive Theory, 121—124. GEACH P. T. — Mr. Strawson on Symbolic and Traditional Logic, 125—128. LACEY A. R. — Thoughts and the „sui generis”, 129—132. SWIGGART P. — The Incompatibility of Colours, 133—136. GLASSEN P. — The Cognitivity of Moral Judgments: A rejoinder to Miss Schuster, 137—140. WHITE A. R. — Achilles at the Shooting Gallery, 141—142. HARARY F. — A Measure of Axiomatic Independence, 143—144. Critical Notice: Findlay J. N. — Values and Intentions: a Study in Value-Theory and Philosophy of Mind, (A. C. Ewing), 145—150. New Books, 151—153. Notes, 154.

Mind Vol. LXXII No 286 (1963). MEDLIN B. — The Origin of Motion, 155—175. RORTY R. — Empiricism, Extensionalism, and Reductionism, 176—186. AUNE B. — Feelings, Moods, and Introspection, 187—208. ARMSTRONG D.M. — Absolute and Relative Motion, 209—223. HILLMAN D. J. — On Grammars and Category Mistakes, 224—234. BROWN P. — Religious Morality, 235—244. Discussions: SIEGLER F. A. — Descartes' Doubts, 245—253. SUMMERS R. S. — Logic in the Law, 254—258. BLUCK R. S. — „Knowledge by Acquaintance” in Plato's „Theaetetus”, 259—263. STOJANOVIC S. — Hare's Argument against

Ethical Naturalism, 264—267. RESCHER N. — A Note on „About”, 268—270. ACWORTH R. — Smart on Free-will, 271—272. RICKMAN H. P. — Escapism: The Logical Basis of Ethics, 273—274. Critical Notices: SHWAYDER D. S. — Erik Stenius: Wittgenstein's „Tractatus”: A Critical Exposition of its Main Lines of Thought, 275—287. ANSCOMBE G. E. M. — Paul Ziff: Semantic Analysis, 288—293. New Books, (294—307): MacLagan W. G. — The Theological Frontier of Ethics, (I. T. Ramsey). Tractatus Logico-Philosophicus. The German Text of Ludwig Wittgenstein's Logische-philosophische Abhandlung, (J. O. Urmson). Ducasse C. J. — A Critical Examination of the Belief in a Life After Death, (T. Penelhum). Thesleff H. — A Introduction to the Pythagorean Writings of the Hellenistic Period, (Ph. Merlan). Notes, 308.

XVIII

Otázky Marxistickej Filozofie XVII, 4 (1962). MITIN M. B. — XXII sjazd KSSS a úlohy vedeckej práce v oblasti marxistickoleninskej filozofie, 289—301. BOBER J. — Vztah vedy a techniky vo vývoji spoločnosti, 302—314. HRUŠOVSKÝ I. — Alexander I. Gercen (K 150. výročiu narodenia), 315—321. Diskusie: CIBULKA J. — Pokus o vymezení kategorie výrobních sil a výrobních vztahů, 322—332. KOCKA J. — Zmysel a význam základnej filozofickej otázky, 333—339. Diskusia o aktuálnych otázkach metód a foriem vedeckého ateizmu, 340. SVITÁK I. — Sovietske skúsenosti s propagandou ateizmu, 340—346. PAJDUŠÁKOVA L'. — K problematike šírenia poznatkov kozmogónie a kozmológie, 347—348. ŠPRTA O. — Dvujkol'ajnosť vo výchove, 349—350. Rozhl'ady: VIGIER J. P. — Teória úrovni a dialektika prírody, 351—359. O prekladani Hegla do slovenčiny (T. Münz), 360—362. Záhora O. — Souhrny některých vybraných statí z Filozofického časopisu z roku 1961, 362—366. Recenzie: Aktuálna a dôležitá problematika (F. Vartik), 367—370. Kybernetika a komunizmus (M. Striženeč), 370—372. Glosy, 373—383.

Otázky Marxistickej Filozofie XVII, 5 (1962). SIRÁCKY A. — Antikomunizmus — symbol viery klerikálnej reakcie, 385—398. PAJDUŠÁKOVA L'. — Niektoré filozofické problémy planetárnej kozmogónie, 399—411. BODNÁR J. — Neutrálny monizmus vo filozofii Bertranda Russella, 412—425. Diskusie: SUCHÝ

M. — K otázke vzťahu filozofie a vied, 426—430. CIBULKA J. — Kľúčová úloha vlastníckych vzťahů v komplexu výrobných vzťahů, 431—443. Diskusia o aktuálnych otázkach metód a foriem vedeckého ateizmu, 444. GLOGAR A. — Náboženské prežitky a hlavní príčiny jejich pretrvávání, 444—451. KOPČAN Š. — K niektorým problémom činnosti aktívov pre občianske záležitosti, 452—455. Rozhlády: SZANTO L. — O vzťahu teórie a praxe, 456—458. Konsultácie: KUSÝ M. — Konkrétny a abstraktný pojem, 459—465. Glosy, 466—471.

Otázky Marxistickej Filozofie XVII, 6 (1962). UHER J. — Nové momenty vo výhladoch rozvoja našej spoločnosti a problémy teoretickej práce, 473—485. VÁROSSOVÁ E. — O základných otázkach výskumu dejín slovenskej filozofie, 486—694. HANZEL L. — K vymedzeniu pojmu oportunistu, revizionizmu, reformizmu a dogmatizmu, 495—509. Diskusie: HRUŠOVSKÝ I. — Ideológia a hudba, 510—512. Diskusia o aktuálnych otázkach metód a foriem výchovy k vedeckému ateizmu, 513. TOMIN J. — K niektorým problémom ateistické výchovy, 513—518. ŠIPOŠ I. — Formovanie vedeckého svetonázoru ako súčasť utvárania osobnosti, 519—521. FALT'AN S. — Výchova k vedeckému svetonázoru vyžaduje čas, trpezlivosť a húževnatú politickú výchovnú prácu, 522—525. Rozhlády: SZANTO L. — Akademik Arnošt Kolman 70-ročný, 525—526. VÁROSSOVÁ E. — Znovu nad dielom Rousseauovým. 527—531. MÜNZ T. — J. G. Fichte, 532—535. HRUŠOVSKÝ I. — Sandor Petöfi, 536—537. Recenzie: Významne dílo o komplexních zákonitostech společenského vývoje (J. Cibulka), 538—548. Gnozeologické marginálie ku knihe V. Krušeho „Erkenntnis und Wertung“ (B. Valehrach), 548—554. Podnetný príspevok k filozofickej problematike súčasnej biológie (J. Kops), 554—556. Prínosná monografia o Diderotovi (M. Zigo), 557—560. Z filozofického života: Pracovní porada o dějinách české a slovenské filozofie (J. Pešková), 561—568. O význame Slovenského národného povstania v slovenskom umení (J. Velký), 568—570. Návrh z NRD (BK), 570—571. Glosy: 571—573. Obsah XVII. ročníka Otázok marxistickej filozofie, 573—576.

Otázky Marxistickej Filozofie XVIII, 1 (1963). HRUŠOVSKÝ I. — Jubileum našej vedy, 3—9. CIBULKA J. — K někte-

rým výchozím otázkám socialistických výrobních vzťahů, 10—21. RÝDL M. — Kritika mechanistického a holistického pojetí kauzality, 22—34. SEDLÁČKOVÁ E. — J. L'. Holuby jako bojovník proti l'udovým poverám, 35—42. Diskusie: HOLATA L., REHÁK M. — K niektorým otázkam predmetu marxistickej filozofie, 43—48. Rozhlády: STOLJAROV V., KANNEGIESSER K. H. — K niektorým filozofickým problémom kybernetiky, 49—56. STRINKA J. — R. Garaudy o úlohách marxistickej filozofie a Stalinových filozofických omyloch, 57—65. Z vedeckého života: SIRACKY A. — Piaty svetový sociologický kongres vo Washingtone, 66—69. STRÍŽENEC M. — O niektorých metodologických otázkach súčasnej fyziológie vyššej nervovej činnosti a psychológie na konferencii sovietskych fyziológov a psychológov v Moskve, 70—75. Zprava o zasadnutí redakčného kruhu časopisu Otázky Marxistickej Filozofie. 76—79. Recenzie, glosy, informácie: KOPSOVÁ R. — Nové spracovanie dejín ruskej filozofie (A. Galaktionov, P. Nikandrov: Istorija ruskoj filosofii), 80—83. GRULICH V. — Poznání a informace (J. Zeman: Poznání a informace), 83—86. PETRUSEK M. — Jeden polski pohled na americkou sociologii (Z. Bauman: Z zagadnień współczesnej socjologii amerykańskiej), 86—89. ROŠKO R. — Populárna publikácia o vzťahu medzi telesnou a duševnou prácou (M. Kusý: O vzťahu telesnej a duševnej práce), 89—91. PAUKO J. — Nový pohľad na problémy vyučovania a výchovy (L. N. Landa: O kibernetickom podchode k teorii obučeníja, Voprosy Filosofii, 9/1962), 92—94. MÁCHA K. — Příspěvek k problematice člověka (J. Cvelka: Člověk a světový názor), 94—95. B. K. — O antikomunizme v NSR (E. Albrecht: Der Antikomunismus — Ideologie des Kleinkalmilitarismus), 95—96.

Otázky Marxistickej Filozofie XVIII, 2 (1963). VARTIK F. — Leninskou cestou, 97—104. HRZAL L. — K marxistickému pojetí lidu, 105—116. BROZIK V. — K otázke princípu stranickosti v umení, 117—122. IOVČUK M., OSIPOV G. V. — O niektorých teoretických princípoch, problémoch a metódach sociologických výskumov, 123—135. Diskusie: Ešte o základnej filozofickej otázke, 136—142. K aktuálnym problémom vedeckoateistickej výchovy: RZOUNEK V. — Umění a ateistická výchova, 143—146. LAJČIAK M. — Literatura bez ná-

boženstva, 147—148. AMAN F. — K filozofickým otázkam ateistickej výchovy, 149—152. Konsultácie: ŠIMA R. — K empirickej a racionálnej stránke vedeckého poznania, 153—158. ŠVIHRAN J. — O niektorých problémoch vedeckého predvídania, 159—163. Rozhl'ady: SCHULZE H. — O jednej antikomunistickej „kritike“ mierovej koexistencie, 164—168. Z vedeckého života: NOVÝ L. — Aktivita francouzských komunistických filozofů. 169—173. STRIZENEC M. — Konferencia o kybernetike, 174—178. Recenzie, glosy, informácie: MÜNZ T. — Potreboval mladý Marx pre svoj vývoj Feuerbacha? (G. Riedel: Ludvik Feuerbach a mladý Marx), 179—182. ZVARA J. — Ucelený pohľad na problematiku slovenskej národnostnej otázky (J. Pašiak: Riesenie slovenskej národnostnej otázky), 183—185. PETRUSEK M. — Konkrétni příspěvek k diskusi o marxistické sociologii (Voprosy marksistskoj sociologii), 185—187. J. B. — Psychológia a súčasnosť (Psychológia a niektoré otázky súčasnosti), 187—189. ZÁHORA O. — Souhrny vybraných statí, otištěných v roce 1962 ve Filozofickém časopise, 189—195. M. K. — Bibliografický přehľad knižnej filozofickej tvorby v ČSSR r. 1962, 195—199.

Otázky Marxistickej Filozofie XVIII, 3 (1963). TONDL L. — O některých metodologických pojmech kybernetiky, 201—214. BODNAR J. — Teória organicizmu, úrovni a finitizmu v súčasnej filozofii prírodných vied, 215—227. KOČKA J. — Ontologický a gnozeologický aspekt kategórie bytia, 228—238. SVITÁK I. — K otázke prědmětu dějin ateismu, 239—246. HRUŠOVSKÝ I. — Rozpaky nad moderným umenim, 247—253. KVAŠNÍČKA B. — Na záver diskusie o metódach a formách vedeckoateistickej výchovy, 254—258. Rozhl'ady: Bauman Z. — Tendencie a školy v súčasnej sociológii, 259—274. Z vedeckého života: ŘEHÁK M. — Diskuse o filosofických problémech biologie, 275—278. Recenzie, glosy, informácie: FILOVÁ E. — O příčinnosti v biológii a vo filozofii (N. A. Masabajeva: Problema příčinnosti v filozofii i biologii), 279—283. VAROSSOVÁ E. — Podnetná monografia o Heglovej filozofii (N. F. Ovsjannikov: Hegelova filozofie), 283—291. SUCHÝ J. — Významný krok v rozvoji marxistickej etiky (J. Povelova: Etika), 291—295. MENERT E. — Na okraj knihy J. Kocku: Gnozeologické základy pojmov, 295—298. Vedecká analýza súčasného kapitalizmu

(ak), 298—299. Fyziologický prístup k skúmaniu práce (MS), 299—301. Sociológia a zvyšovanie kultúrnej úrovne (k), 301—303. Poznámky ke knize o novotomismu (V. Němec), 303—304.

XIX

The Philosophical Review Vol. LXXII, No 1 (1963). BARNES W. H. F. — Knowing, 3—16. CHIHARA Ch. — Mathematical Discovery and Concept Formation, 17—34. NELSON J. O. — The Validation of Memory and Our Conception of a Past, 35—47. SMULLYAN A. — The Method of Consequences, 48—56. Discussion: FODOR J. A., KATZ J. J. — The Availability of What We Say, 57—71. SCHWYZER H. R. G. — Sibley's „Aesthetic Concepts”, 72—78. SIBLEY F. — Aesthetic Concepts: A Rejoinder, 79—83. MARGOLIS J. — Statements about the Past and Future, 84—87. COX J. W. R. — Can I Know Beforehand What I Am Going to Decide?, 88—92. ABELSON R. — Taylor's Fatal Fallacy, 93—96. Book Reviews, 97—129: Singer M. G. — Generalization in Ethics: An Essay in the Logic of Ethics, with the Rudiments of a System of Moral Philosophy (F. E. Sparshott). Rankin K. W. — Choice and Chance: A Libertarian Analysis (C. Ginet). Wellman C. — The Language of Ethics (J. B. Schneewind). Pole D. — Conditions of Rational Inquiry: A Study in the Philosophy of Value (J. J. Smart). Reid L. A. — Ways of Knowledge and Experience (B. Mayo). Macmurray J. — Persons in Relation: The Gifford Lectures delivered in the University of Glasgow in 1954 (E. E. Harris). Lovejoy A. O. — Reflections on Human Nature (W. T. Stace). Buchler J. — The Concept of Method (F. C. Dommeyer). Toulmin S. — Foresight and Understanding: An Enquiry into the Aims of Science (H. E. Kyburg). Murphey M. G. — The Development of Peirce's Philosophy (M. Thompson). Leclerc I. ed. — The Relevance of Whitehead: Philosophical Essays in Commemoration of the Centenary of the Birth of Alfred North Whitehead, (D. Emmet). Taylor A. E. (tr.) — Plato's The Sophist and The Statesman, (J. M. E. Moravcsik). Furlong E. J. — Imagination (J. M. Shorter). Von Leyden W. — Remembering: A Philosophical Problem (J. O. Nelson). Note, 130—131. Books received, 132—137.

The Philosophical Review Vol. LXXII, No 2 (1963). SACHS D. — A Fallacy in

Plato's „Republic”, 141—158. WRIGHT von G. H. — Practical Inference, 159—179. PIKE N. — Hume on Evil, 180—197. Discussion: VESEY G. N. A. — Knowledge Without Observation, 198—212. RHEES R. — The Tractatus: Seeds of Some Misunderstandings, 213—220. MAVRODES G. I. — Some Puzzles Concerning Omnipotence, 221—223. LEHRER K. — Decisions and Causes, 224—227. MURPHY A. E. — Blanshard on Good in General, 228—241. Book Reviews, 242—269: Von Wright G. H. — Logical Studies (H. Putnam). Hart H. L. A. — The Concept of Law S. M. Brown, Jr.). Wasserstrom R. A. — The Judicial Decision: Toward a Theory of Legal Justification (G. MacCallum). Taylor P. W. — Normative Discourse (A. Stroll). Wolfson H. A. — Religious Philosophy: A Group of Essays (T. A. Burkil). Zabeeh F. — Hume, Precursor of Modern Empiricism: An Analysis of His Opinions on Meaning, Metaphysics, Logic and Mathematics (A. H. Basson). Flew A. — Hume's Philosophy of Belief: A Study of His First „Inquiry” (J. Passmore). Wittgenstein L. — Tractatus Logico-philosophicus; ed. by D. F. Pears — B. F. McGuinness (P. T. Geach). Plochman G. K., Lawson J. B. — Terms in Their Propositional Contexts in Wittgenstein's „Tractatus”: An Index (M. Black). Hartshorne Ch. — The Logic of Perfection and Other Essays in Neoclassical Metaphysics (N. Pike). Books Received, 270—277.

The Philosophical Review Vol. LXXII, No 3 (1963). RAWLS J. — The Sense of Justice, 281—305. McCLOSKEY H. J. — The State as an Organism, as a Person, and as an End in Itself, 306—326. SOMMERS F. — Types and Ontology, 327—363. Discussion: GALLOP D. — Plato and the Alphabet, 364—376. MEILAND J. W. — Are there Unintentional Actions?, 377—381. Book Reviews, 382—407: Stenius E. — Wittgenstein's „Tractatus”: A Critical Exposition of Its Main Lines of Thought (I. M. Copi). Milne A. J. M. — The Social Philosophy of English Idealism (F. A. Olafson). Day J. P. — Inductive Probability (W. C. Salmon). Heidegger M. — Kant and the Problem of Metaphysics (L. W. Beck). Hall E. W. — Philosophical Systems A Categorical Analysis (W. Sacksteder). Boas G. — Rationalism in Greek Philosophy (G. R. Morrow). Whitrow G. J. — The Natural Philosophy of Time (J. J. C. Smart). Books Received, 408—413.

XX

Philosophy Vol. XXXVII Nr 140 (April 1962). BAMBROUGH R. — Plato's Modern Friends and Enemies, 97—113. PRIOR A. N. — The Formalities of Omniscience, 114—129. QUINTON A. — Spaces and Times, 130—147. HUNTER G. — Hume on „is” and „ought”, 148—152. Discussion: MACKIE J. L. — Theism and Utopia, 153—158. ENGLE Y R. — Impartiality and Consistency, 158—163. JOHNSON O. A. — Observing and Disconfirming Propositions: A Reply Oliver A. Johnson, 163—164. LEWIS H. D. — Responsibility and Mental Health, 165—175. New Books, 176—187. Institute Notes and Notices, 188—189.

Philosophy Vol. XXXVII Nr 141 (July 1962). POLE D. — Morality and the Assessment of Literature, 193—207. HAAS W. — The Theory of Translation, 208—228. ADKINS A. W. H. — Heidegger and Language, 229—237. MISKOVSKA V. T. — Comenius on Lexical Symbolism in an Artificial Language, 238—244. LOCKE D. — Ifs and Cans Revisited, 245—256. Discussion: BAUMER W. H. — Anselm, Truth, and Necessary Being, 257—258. Review Articles, 259—272. Philosophical Survey-Philosophy in France, 273—276. New Books, 277—285. Institute Notes and Notices, 286—288.

Philosophy Vol. XXXVII Nr 142 (October 1962). MANSER A. R. — It serves You right, 293—306. McCLOSKEY H. J. — The Complexity of the Concepts of Punishment, 307—325. ENGEL S. M. — Analogy and Equivocation in Hobbes, 326—335. BROWN K. C. — Hobbes's Grounds for Belief in a Deity, 336—344. Discussion: RAPHAEL D. D. — Obligations and Rights in Hobbes, 345—351. WARRENDER H. — Obligations and Rights in Hobbes, 352—356. WADDINGTON C. H. — Naturalism in Ethics and Biology, 357—361. New Books, 362—381. Institute Notes and Notices, 382—383.

Philosophy Vol. XXXVIII Nr 143 (January 1963). KAMENKA E. — Philosophy in the Soviet Union, 1—19. LECLEERC I. — Individuals, 20—39. STOLNITZ J. — Locke and the Categories of Value in Eighteenth-Century British Aesthetic Theory, 40—51. DAY J. P. — Mill on Matter, 52—60. HAKSAR V. — The Responsibility of Mental Defecti-

ves, 61—68. Discussion: HAINES N. — Dispensing with Responsibility, 69—70. Review Articles, 71—82. Philosophical Survey — German Philosophy, 83—87. New Books, 88—94. Institute Notes and Notices, 95—97.

Philosophy Vol. XXXVIII Nr 144 (April 1963). GINSBERG M. — The Concept of Justice, 99—116. PARTRIDGE P. H. — Politics and Power, 117—135. EVANS J. L. — Error and the Will, 136—148. GRENE M. — Causes, 149—159. CHOPRA Y. — Professor Urmson on Saints and Heroes, 160—166. Discussion: CARNEY J. D. — Is Wittgenstein Impaled on Miss Hervey's Dilemma?, 167—169. HERVEY H. — A Reply to Dr Carney's Challenge, 170—174. CHARI C. T. K. — Further Comments on Minds, Machines and Gödel, 175—177. FLEW A. — The Interpretation of Hume, 178—181. HUNTER G. — A Reply to Professor Flew, 182—184. Review Article, 185—187. New Books, 188—196. Institute Notes and Notices, 197—200.

XXI

Philosophy and Phenomenological Research Vol. XXIII No 1 (1962). HODGES D. C. — Historical Materialism in Ethics, 1—22. LEVI A. W. — Peirce and Painting, 23—36. MUNSON Th. N., S. J. — Wittgenstein's Phenomenology, 37—50. ALDRICH V. C. — Image-Mongering and Image-Management, 51—61. FEIBLEMAN J. K. — Formal Materialism Reconfirmed, 62—70. SCHWARZ W. — Kant's Philosophy of Law and International Peace, 71—80. BURKE R. — G. H. Mead and the Problem of Metaphysics, 81—88. AQVIST L. — Semantic Concepts of Expression, 89—100. SCHMITT R. — Phenomenology and Analysis, 101—110. Discussions: PLOCHMANN G. K. — Concepts and Bases in Körner's Logic, 111—118. COMMENO C. L. — The Philosophical Thought of Abelardo Bonilla, 119—124. SANTONI R. E. — Comments Regarding the Dommeyer-Ducasse Disagreement, 125—127. DUCASSE C. J. — Concerning the Logical Status of Criteria Morality, 127—130. Reviews, 131—145: Hirst R. J. — The Problems of Perception. Kilpatrick F. P. — Explorations in Transactional Psychology, (Ch. A. Fritz, Jr.). Weiss P. — The World of Art, (A. Berndtson). Kaufmann W. — From Shakespeare to Existentialism, (A. Berndtson). Ginsberg M. — Reason and Unreason in Society. Ginsberg M. — Evo-

lution and Progress, (A. K. Davis). Wellman C. — The Language of Ethics, (D. A. Schon). Blackham H. J. — Political Discipline in a Free Society, (M. Roshwald). Gilbert N. W. — Renaissance Concepts of Method, (R. N. Popkin). Church J. — Language and the Discovery of Reality, (D. A. Schon). Peperzak A. T. B. — Le jeune Hegel et la vision morale du monde, (A. Berendtson). Abbagnano N. — Dizionario di Filosofia, (J. G. Grassi). Marias J. — Ortega: Circunstancia y Vocacion (Vol. 1), (J. D. Dutton). Notes and News, 146—147. Recent Publications, 148—154.

Philosophy and Phenomenological Research Vol. XXIII No 2 (1962). INGARDEN R. — Edith Stein On Her Activity As An Assistant of Edmund Husserl, 155—175. KAMINSKY J. — Ontology and Language, 176—191. SCHLAGEL R. H. — Language and Perception, 192—204. LANGAN T. — Maurice Merleau-Ponty: In Memoriam, 205—216. NIELSEN K. — Conventionalism in Morals and the Appeal to Human Nature, 217—231. GRIFFITH R. M. — The Reality of an Illusion — A Psychology of „As-If” Free Will, 232—242. BIEMAN A. K. — That There Are No Iconic Signs, 243—249. Discussions: WEINZWEIG M. — Our Knowledge of Other Minds: A Pseudo-Problem?, 250—255. PELTZ R. W. — The Logic of the „Cogito”, 256—262. HOROWITZ I. L. — On the Social Theories of Giovanni Gentile, 263—268. SOMERVILLE J. — Approaches to the Critique of Soviet Philosophy, 269—273. HARTSHORNE Ch. — How Some Speak and Yet Do Not Speak of God, 274—276. ZABEEH F. — Category-Mistake, 277—278. Reviews, (279—302): Whitrow G. J. — The Natural Philosophy of Time. Schlegel R. — Time and the Physical World, (R. M. Gale). Barth H. — The Idea of Order, (D. S. Robinson). Hartshorne Ch. — The Logic of Perfection and Other Essays in Neoclassical Metaphysics, (D. S. Robinson). Armstrong D. M. — Berkeley's Theory of Vision: A Critical Examination of Bishop Berkeley's Essay towards a New Theory of Vision, (N. Goodman). Armstrong D. M. — Perception and the Physical World, (Ch. A. Fritz, Jr.). Buchler J. — The Concept of Method, (H. W. Johnstone, Jr.). Passmore J. — Philosophical Reasoning, (H. W. Johnstone, Jr.). Fromm E. — Marx's Concept of Man, (A. Berleant). Black M. — Models and Metaphors: Studies in Language and

Philosophy, (W. Sacksteder). Bettoni E. — Duns Scotus: The Basic Principles of His Philosophy, (F. P. Clarke). Pap. A. — An Introduction to the Philosophy of Science, (E. H. Madden). Ramsey I. ed. — Prospect for Metaphysics, (J. Kaminsky). Popper K. R. — On the Sources of Knowledge and of Ignorance, (P. Ziff). Wolfson H. A. — Religious Philosophy, (N. Gaynor). Buytendijk F. J. J. — Pain, (J. A. Fodor). Lynch W. F. — An Approach to the Metaphysics of Plato through the Parmenides, (L. E. Rose). Flew A. — Hume's Philosophy of Belief, (J. Kaminsky). Bayer R. — Histoire de l'Esthétique, (Ph. P. Hallie). Levinas E. — Totalité et Infini, Essai sur l'Exteriorité *Phaenomenologica*, (A. T. Tymieniecka). Nicol E. — El Problema de la Filosofía Hispánica, (M. S. Harris). Niel H. — L'Analyse du destin: le Moi-Pontifex, (A. P. Dobsevege). Notes and News, 303—304. Recent Publications, 305—306.

Philosophy and Phenomenological Research Vol. XXIII No 3 (1963). FARBER M. — First Philosophy and the Problem of the World, 315—334. LAPORTE J. M. — Husserl's Critique of Descartes, 335—352. HARTMAN R. S. — The Logical Difference Between Philosophy and Science, 353—379. ROTENSTREICH N. — Historical Inevitability and Human Responsibility, 380—396. AUNE B. — Abilities, Modalities, and Free Will, 397—413. Discussions: MARGOLIS J. — Lying Is Wrong and Lying Is Not Always Wrong, 414—418. PETROVIC G. — Marx's Theory of Alienation, 419—426. ALEXANDER H. G. — A Suggestion Concerning Empirical Foundations of Imagination, 427—431. LANGER S. K. — A Footnote to Professor Tejera's Paper, 432—433. ROBINSON D. S. — Mr Armstrong on Philosophy and Common Sense, 433—436. Armstrong A. C. — Reply to Professor Robinson, 437—438. MAYER-HILLEBRAND F. — Remarks Concerning the Interpretation of the Philosophy of Franz Brentano: A Reply to Dr Szrednicki, 438—444. SRZEDNICKI J. — A Reply to Professor Mayer-Hillebrand, 445—446. Reviews, (447—467): Blanshard B. — Reason and Analysis (D. S. Robinson). Taylor P. W. — Normative Discourse, (R. B. Brandt). Feibleman J. K. — Foundations of Empiricism, (D. W. Gotschalk). MacRae D. G. — Ideology and Society, (M. Roshwald). Diesing P. — Reason in Society, (A. Berleant). Popkin R. H. — The History of Scepticism

from Erasmus to Descartes, (Ch. B. Schmitt). Ames V. M. — Zen and American Thought, (W. Horosz). Yolton J. W. — Thinking and Perceiving, (Ch. A. Fritz Jr.). Smith V. E. ed. — Philosophy to Biology, (T. A. Goudge). Bunge M. — Intuition and Science, (H. Ruja). Reiser O. L. — Man's New Image of Man, (T. S. Clements). Tiryakian E. A. — Sociology and Existentialism, (T. S. Clements). Molina F. — Existentialism as Philosophy, (W. Schwarz). Linschoten J. — Auf dem Wege zu einer phänomenologischen Psychologie, (W. Schwarz). Lefebvre H. — Critique de la vie quotidienne, (D. Riepe). Moutsopoulos E. — La musique dans l'oeuvre de Platon, (I. Block). Chevalier J. — Histoire de la Pensée, (R. M. Kunz). Banfi A. — *Filosofia Contemporanei*. Papi F. — Il pensiero di Antonio Banfi, (R. M. Kunz). Notes and News, 468. Recent Publications, 469—471.

Philosophy and Phenomenological Research Vol. XXIII No 4 (1963). Table of Contents, Volume XXIII (1962—1963), III—VI. A Symposium in Memory of Arthur O. Lovejoy: RANDALL J. H. Jr. — Arthur O. Lovejoy and the History of Ideas, 475—479. WIENER Ph. P. — The Central Role of Time in Lovejoy's Philosophy, 480—492. FEUER L. S. — The Philosophical Method of Arthur O. Lovejoy: Critical Realism and Psychoanalytical Realism, 493—510. MCGILL V. J. — Epistemological Dualism and the Partition, 511—526. BAYLIS Ch. A. — A Criticism of Lovejoy's Case for Epistemological Dualism, 527—537. Articles: EDIE J. M. — Expression and Metaphor, 538—561. SINHA D. — Phenomenology and Positivism, 562—577. MISCHÉL T. — Psychology and Explanations of Human Behavior, 578—594. SWEET A. M. — A Semantic Explication of Metaphysical Analogy, 595—604. Discussions: MARTIN R. M. — On the Frege-Church Theory of Meaning, 605—609. DOBSEVEGE A. P. — Existential Values are Humanistic, and Moral Too, 610—615. Reviews: (616—623): Melden A. I. — Free Action, (R. Abelson). Horowitz I. L. — Radicalism and the Revolt Against Reason: The Social Theories of Georges Sorel, (A. K. Davis). Cooperman D., Walter E. V. — Power and Civilization: Political Thought in the Twentieth Century, (M. Roshwald). Townsend J. B. — John Davidson, Poet of Armageddon, (D. Riepe). Zinkernagel P. — Conditions for Description, (R.

Ackermann). Gellagher K. T. — The Philosophy of Gabriel Marcel, (R. F. Creegan). Garaudy R. — Dieu est Mort: Étude sur Hegel, (D. C. Hodges). Manferdini T. — Studi sul pensiero Americano, (J. G. Grassi). Notes and News, 626. Recent Publications, 627—630.

Philosophy and Phenomenological Research Vol. XXIV No 1 (1963). NOVAK M. — A Key to Aristotle's „Substance”, 1—19. ENGEL S. M. — Kant's „Refutation” of the Ontological Argument, 20—35. MORA J. F. — On the Early History of „Ontology”, 36—47. SACKSTE- DER W. — Theories and their Context, 48—60. JOHNSON A. H. — Some Aspects of Whitehead's Social Philosophy, 61—72. PAPANOUTSOS E. P. — Moral Conflicts, 73—82. VEATCH H. — On Trying to Say and To Know What's What, 83—96. TSU-LIN MEI — The Logic of Depth Grammar, 97—105. SIBA- JIBAN — Descartes' Doubt, 106—116. SUPEK I. — The Task of Philosophy Today, 117—124. Discussions: TAYLOR S. — Some Implications of the Contributions of Emile Durkheim to Religious Thought, 125—134. HOLMES A. F. — Martian Unicorns or Blue Cats? An Essay on Philosophical Method, 135—142. Reviews, 143—148: Cohen-Rosen- field L. — Portrait of a Philosopher: Morris R. Cohen's Life and Letters (Y. H. Krikorian). Logic and Language; Studies Dedicated to Professor Rudolf Carnap on the Occasion of his Seventieth Birth- day (H. Leblanc). Colodny R. G. ed. — Frontiers of Science and Philosophy (W. Gerber). Foss M. — Logic and Existence (W. Gerber). Shaw T. L. — Hypo- crisy about Art (D. Riepe). Bjelke J. F. — Zur Begründung der Werterkenntnis (S. L. Hart). Communications; Notes and News: 149. HARTSHORNE Ch. — Finite or Finite-Infinite?, 149—151. Recent Pu- blications, 152—155.

XXII

The Review of Metaphysics Vol. XV No 3 (March 1962). Articles: ROTEN- STREICH M. — The Genesis of Mind: A Critical Prolegomena, 351—364. HOCHBERG H. — Moore's Ontology and Non-Natural Properties, 365—395. BURCH G. B. — The Place of Revela- tion in Philosophical Thought, 396—408. MOORE O. K. and ANDERSON A. R. — Some Puzzling Aspects of Social Inter- action, 409—433. Critical Studies: BAL-

LARD E. G. — On Parsing the „Par- menides”, 434—449. SCHMITT R. — In Search of Phenomenology, 450—479. KLASNER N. W. — Naturalism: Self- -Conscious and Self-Critical, 480—493. TOMAS V. — Nine Basic Arts, 494—498. Problems and Perplexities, 499—507. Discussions: King-Farlow J. — Meta- physics and Regimented Language, 508—517. KNOX J. Jr. — Concerning the Argument from Perspectival Variation, 518—521. Books Received, 522—533. Pro- fessors Emeriti of Philosophy, 534—536. Announcements, 537—538.

The Review of Metaphysics Vol. XV No 4 (June 1962). Articles: COLLINS J. — The Bond of Natural Being, 539—572. WEISS P. — Historic Time, 573—585. ROTENSTREICH N. — The Ge- nesis of Mind: A critical Prolegomena II, 586—601. MACKEY L. — The Loss of the World in Kierkegaard's Ethics, 602—620. WYLLER E. A. — Plato's „Par- menides”: Another Interpretation, 621—646. Critical Studies: HANCOCK R. — Ideas of Freedom, 647—655. LANDES- MAN CH. — Metaphysics and Human Nature, 656—671. Problems and Perple- xities, 672. Books Received, 673—685. Announcements, 686. Index, 687—690.

XXIII

Revue Internationale de Philosophie No 61—62 (1962). WHITROW G. J. — On the Nature of Time, 319—332. PUCELLE J. — Pénélope ou la trame du temps, 333—357. COSTA de BEAUREGARD O. — Deux problèmes en épistémologie du temps de la physique, 358—377. SU- TER M. Ronald — Augustine on Time with Some Criticism from Wittgenstein, 378—394. POULET G. — Stendhal et le Temps, 395—412. BRELET G. — Le problème du temps dans la musique nouvelle, 413—431. Variétés: WEILER M. G. — Kant's „Indeterminate Concept” and the Concept of Man, 432—446. Notes et dis- cussions: VANITEN R. J. — Berkeley's Alleged Solipsism, 447—452. Analyses et comptes rendus, 453—465: Geschichte der Philosophie (in 4 Bänden, Heraus- gegeben von der Akademie der Wissen- schaften der UdSSR, unter der Redak- tion von M. A. Dynnik, M. T. Jowtschuk, B. M. Kedrow, B. M. Mitin, O. W. Trach- tenberg), (K. Oedingen). Callot E. — La philosophie biologique de Cournot, (J. Ruytinx). Machado L. G. — Homen e sociedade na teoria politica de Jean- Jacques Rousseau, (P. Van Bever).

Miscelanea de Estudos a Joaquim de Carvalho, (P. Van Bever). Pike K. L. — Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior, (J. Ruytinx). Leblanc M. — Personnalité de la femme katangaise. Contribution à l'étude de son acculturation, (J. Ruytinx). Le Fait et le Droit. Études de logique juridique, (H. Simont). Ouvrages recus, 466—475. Revue des Revues, 475—493. La vie philosophique, 494.

Revue Internationale de Philosophie 63 (1963). George Santayana 1863—1952. In Memoriam Gaston Bachelard, 3—5. ARNETT W. E. — Ultimate Disillusion and Philosophic Truth, 5—17. ASHMORE J. — Form and Paradox in Santayana's Truth, 18—36. BOAS G. — The Legacy of Santayana, 37—49. PACI E. — Follia e verità in Santayana, 50—61. SCIACCA M. F. — Brevi note sul pensiero di Giorgio Santayana, 62—67. Variétés. KINNEN E. — Bergson et nous, 68—91. Analyses et comptes rendus (92—102): Govinda L. A. — Die psychologische Haltung der frühbuddhistischen Philosophie und ihre systematische Darstellung nach der Tradition des Abhidhama, (K. Oedingen). Garin E. — La cultura filosofica del Rinascimento italiano, (M. Loreau). Spitz R. A. — Le Non et le Oui. La genèse de la communication humaine, (M. Dupont). Erinnerungen, Träume, Gedanken von C. G. Jung. Aufgezeichnet und herausgegeben von A. Jaffé, (K. Oedingen). Ouvrages recus, 103—106. Revue des Revues, 107—118. La vie philosophique, 119—121. Activités de la Société Belge de Philosophie (1958—1959), 122—129.

Revue Internationale de Philosophie 64 (1963). PERELMAN Ch. — Sciences et Philosophie, 133—140. RUYER R. — Les rapports de la science et de la philosophie et l'étroitesse de la conscience 141—154. WATLING J. — Confirmation Discomforted, 155—170. MERCIER A. — L'évolution de la pensée du XXe siècle en physique et le déclin de l'intuition sensible, 171—189. DESTOUCHES J. L. — Aspects philosophiques récents liés aux théories quantiques, 190—196. VUILLEMIN J. — Le principe du levier, 197—219. BOULANGER G. R. — La Révolution cybernétique, 220—242. Analyses et comptes rendus, 243—249: Garin E. — Chroniques de philosophie italienne. Cronache di filosofia italiana (1900—1943) (P. VanBever). Ruytinx J. — La Problématique de l'Unité de la Science

(P. Gochet). Ouvrages recus, 250. Revue des Revues, 258. La vie philosophique, 266—268.

XXIV

Revue de Métaphysique et de Morale No 3 (1962). ASSAAD F. M. — L'Autre et l'Absolu dans la philosophie de F. H. Bradley, 273—290. ČAPEK M. — La signification actuelle de la philosophie de James, 291—321. JERPHAGNON L. — Entre la solitude et la banalité (Philosophie bergsonienne du banal), 322—329. HADOT P. — Jeux de langage et philosophie, 330—343. BRUNET Ch. — L'Être univoque et l'Analogie esthétique chez Platon, 344—361. Études critiques: CATESSON J. — A propos de la philosophie morale d'Eric Weil, 362—375. COSTABEL P. — La Révolution astronomique, 376—383. GARULLIE. — La Phénoménologie de Husserl vue par Enzo Paci, 384—390. Bibliographie, 391—400.

Revue de Métaphysique et de Morale No 4 (1962). MERLEAU-PONTY M. — Un inédit de Maurice Merleau-Ponty, 401—409. VAN BREDA H. L. — Maurice Merleau-Ponty et les Archives-Husserl à Louvain, 410—430. De WAELENS A. — Merleau-Ponty, philosophe de la peinture, 431—449. COSTA F. — La théorie du temps chez Brentano, 450—474. Études critiques: WAHL J. — Le Nietzsche de Fink, 475—489. LEVINAS E. — „A priori et subjectivité”. A propos de la „Notion de l'à priori” de M. Mikel Dufrenne, 490—497. Notes Critiques, (498—519): Alexandre M. — Lecture de Kant; Krüger G. — Critique et morale chez Kant; DeWaelhens A. — La philosophie et les expériences naturelles: Starobinski J. — L'oeil vivant; L'éthique à Nicomaque, traduction par Gauthier R. A. et Jolif J. Y.; Baudouin Ch. — Blaise Pascal ou l'Ordre du Coeur; Hegel-Correspondance, t. L.; Kanthack K. — Das Denken Martin Heideggers. Die grosse Wende der Philosophie; Lovejoy A. O. — Reflections on human nature; De Oliveira I. — Introduction du sens cosmique en philosophie; Barnes H. E. — The literary of possibility. A study in Humanistic Existentialism; Tymieniecka A. T. — Phenomenology and science in contemporary European thought; Baruk H. — Traité de psychiatrie; Allers R. — Existentialism and psychiatry; Wilson C. — Le rebelle face à la religion; Enchiridion patristicum.— Trilogie Ismaélienne, trad. Corbin H.;

Van Riet G. — Problèmes d'épistémologie. La philosophie analytique; Tarski A. — Introduction à la Logique; Mucchielli R. — La Caractérologie à l'âge scientifique. Essai sur les Méthodes et les Limites de la Caractérologie; Pole D. — Conditions of rational inquiry. A Study in the Philosophy of Value; Dubarle R. P. — Initiation à la logique. Beth E. W. — La crise de la raison et la logique. Le Roy E. — La Pensée mathématique pure. Revue de Métaphysique et de Morale, Année 1962, Tables, 521—523.

XXV

Revue Philosophique No 1 (1963). Psychologie et Valeurs. BOURLOUD A. — De la méthode. (Texte présenté par P. Guiton), 1—12. BARUK H. — La morale en psychologie et en psychopathologie, 13—40. LACOMBE R. E. — Angoisse et liberté, 41—58. GUYOT R. — Avantages du test de projection en Caractérologie, 59—66. FRAENKEL E. — De l'expression à l'essence, 67—74. Notes et documents: LAFFRANQUE M. — La vue et l'ouïe. (Expérience, observation et utilisation des témoignages à l'époque hellénistique), 75—82. SCHUHL P. M. — A l'île Saint-Pierre, 83—84. Revues critiques: RUYSSSEN Th. — La notion de culpabilité, 85—100. HEIDSIECK F. — Éthique transréelle, 101—105. VAX L. — Gilbert Durand „Les structures anthropologiques de l'imaginaire. Introduction à l'archétypologie générale”, 106—109. SCHUHL P. M. — La formation de la pensée de Hermann Cohen, 110—114. Analyses et comptes rendus, 115—135: Dąmbska I. — L'homme anonyme. Étude de psychologie et d'histoire de la culture, (M. A. Viguier). Werner Ch. — L'âme et la liberté, (L. Jerphagnon). Ruysen T. — Itinéraire spirituel, (P. M. Schuhl). Nédoncelle M. — Conscience et logos: Horizons et méthodes d'une philosophie personaliste, (A. L. Leroy). Société Moreau de Tours, (S. Goyard). Gobry I. — La Personne, (R. Violette). Levinas E. — Totalité et Infini, (F. Kaplan). Weil E. — Philosophie morale, (C. S.). deMuralt A. — La conscience transcendantale dans le criticisme kantien, (H. Dussort). Germant A. — The nature of genius, (B. Madaule). Coirault R. — Agression et réanimation en neuropsychiatrie, (P. M. Schuhl). Notices nécrologiques: Melanie KLEIN, (Favez-Boutonier J.), 137—138. Gaston BACHELARD, (P. M. Schuhl), 138. Ouvra-

ges déposés au bureau de la „Revue”, 139—140.

XXVI

Rivista di Filosofia Neo-Scolastica Anno LIV. Fasc. III—IV (1962). MIYAKAWA T. — Il duplice significato del termine „atto” nella metafisica tomistica, 213—242. CANNIZZO G. — La dottrina del „verbum mentis” in Enrico di Gand, 243—266. FARIAS D. — Teologia e cosmologia nelle „Meditazioni” cartesiane, 267—288. CALVETTI C. G. — Il problema della persona in Spinoza, 289—317. REGINA U. — L'esito formalistico della ontologia di Louis Lavelle, 318—350. Note e discussioni: BETTONI E. — Ruggero Bacone in alcune recenti pubblicazioni italiane, 351—365. MONDIN B. — A proposito della nozione tomistica dell'analogia, 366—369. LOSURDO D. — Il periodo jenense ed il rapporto Hegel-Marx, 370—378. ROVIGHI S. V. — Il XIX Congresso nazionale di filosofia, 379—386. Notiziario: Congressi e Società filosofiche — Nuove riviste — Repertori bibliografici e riviste — Pubblicazioni e riedizioni (G. Penati), 387—389. Analisi d'opere, 390—398: Reale G. — Il concetto di filosofia prima e l'unità della Metafisica di Aristotele, (A. Bonetti). Wallace W. A. — The Scientific Methodology of Theodoric of Freiberg, (S. V. Rovighi). Da Alatri P. C. — Lo storicismo e S. Bonaventura. — Da Alatri P. C. — La logica dell'essere in S. Bonaventura, (E. Bettoni). De Vleeschauwer H. J. — More seu ordine geometrico demonstratum, (I. Mancini). Petruzzellis N. — I problemi della pedagogia come scienza filosofica, (A. Bonetti). Annunzi Bibliografici, 399—401: Jaeger W. — La teologia dei primi pensatori greci. — Oeuvres de Saint Augustin. Cinquième série: La Cité de Dieu. — Duns Scotus — Philosophical Writings. — Ryan J. K. (ed.) — Studies in philosophy and the history of philosophy. — Il pensiero giuridico e politico di Antonio Rosmini (a cura di M. F. Sciacca). — Sciacca M. F. — Filosofia e metafisica. — Hoellhuber I. — Michele Federico Sciacca, ein Wegweiser abendlaendischen Geistes. — Libri ricevuti, 402.

Rivista di Filosofia Neo-Scolastica Anno LIV. Fasc. V. (1962). ARATA C. — Il concetto di ente quale „struttura fondante” nel discorso metafisico di Francesco Olgiati, 403—426. BONETTI A. — La storiografia filosofica di Fran-

cesco Olgiati, 427—457. Note e discussioni: BONTADINI G. — Filosofia e scienza. (Im margine al Congresso filosofico), 458—471. LOMBARDI F. V. — La dialettica come prassi rivoluzionaria in Lenin, 472—487. SIRCHIA F. — La „nuova metafisica” del prof. Ugo Spirito, 488—491. Notiziario: Congressi e Società filosofiche — Nuove riviste — Repertori bibliografici e riviste — Pubblicazioni e riedizioni — Necrologio, 492—496. Analisi d'opere, 497—511: The concept and the role of the model in mathematics and natural and social sciences, (C. F. Manara). Formaggio D. — L'idea di artisticità, (R. F. Coppi). Bonetti A. — Il concetto nella filosofia presocratica, (G. Reale). Lugarini L. — Aristotele e l'idea della filosofia (C. Cantú). Bouge-rol J. G. — Introduction à l'étude de S. Bonaventure, (E. Bettoni). Joannis Duns Scoti — Opera Omnia. Studio et cura Commissionis Scotisticae ad fidem codicum edita, XVI, (E. Bettoni), River-so E. — I problemi della conoscenza e del metodo nel sensismo degli ideologi, (C. G. Calvetti). Bosco N. — La filosofia pragmatica di Ch. S. Peirce, (G. Penati). Annunzi bibliografici 512—515: Breton S. — Essence et existence. — Mazzantini C. — Filosofia e storia della filosofia (1933—1959). — Allan D. J. — Aristotele, le Philosophe. — Husserl E. — Phänomenologische Philosophie. — Spisani F. — Natura e spirito nell'idealismo attuale. — Cantoni A. — Michele Federico Sciacca. Transcendenza teistica e filosofia cristiana. — Bochenski J. M., Blakeley T., Kueng G., Lobkowicz N., Dahm H., Fleischer H., Mueller Markus S., Jordan Z., Vrtacic L., Buchholz A. — Studies in Soviet Thought. — Libri ricevuti, 516.

Rivista di Filosofia Neo-Scolastica
Anno LIV. Fasc. VI (1962). MANCINI I. — Mito e demitizzazione, 517—551. CADIN F. — Imperturbabilità e turbamento in Martin Heidegger. Commento alla „Gelassenheit” heideggeriana, 552—584. Note e discussioni: PENATI G. — Filosofia e storia della filosofia: a proposito di alcune recenti interpretazioni lockiane, 585—595. RIVETTI BARBO F. — Ancora sulla „prima via” per provare l'esistenza di Dio, 595—616. Notiziario: Congressi e Società filosofiche — Riviste nuove — Repertori bibliografici e riviste — Pubblicazioni e riedizioni, 617—620. Analisi d'opere, 621—642: Agazzi E. — Introduzione ai problemi dell'assiomatica, (C. F. Manara). Guardi-

ni R. — Religion und Offenbarung, (A. Amaroli). Balbo F. — Idee per una filosofia dello sviluppo umano, (G. Penati). Demitizzazione e immagine, (G. Giannini). Eco U. — Opera aperta, (A. Cortese). Stein E. — Briefe an Hedwig Conrad-Martius, (L. Vigone). — Annunzi bibliografici, 643—644. Sommario generale dell'annata, 645—648.

Rivista di Filosofia Neo-Scolastica
Anno LV. Fasc. I (1963). KUKSEWICZ Z. — Le commentaire du „De Anima” d'un Averroïste bolonais, Jacobus de Placentia, 1—20. MIYAKAWA T. — Il duplice significato del termine „atto” nella metafisica tomistica, 21—58. MANCINI I. — Rudolf Bultmann e la comprensione esistenziale, 59—80. Note e discussioni: BAUSOLA A. — Su di un recente studio intorno a veritàe prassi, 81—97. CORTESE A. — Una nuova bibliografia kierkegaardiana, 98—108. Cronaca delle Facoltà di Lettere e Filosofia e di Magistero — Anno accademico 1962—63, 109—116. Notiziario: Nomine e concorsi — Consulta filosofica universitaria — Congressi e società filosofiche — Nuove riviste — Repertori bibliografici e riviste Pubblicazioni e riedizioni, 117—124. Analisi d'opere, 125—142: Galli G. — Linee Fondamentali d'una filosofia dello spirito, (C. Arata). Piemontese F. — Problemi di filosofia dell'arte, (A. Cortese). Aristotele et les problèmes de méthode, (A. Bonetti). Vattimo G. — Il Concetto di fare in Aristotele, (A. Bausola). Castelli E., Couhier H., Del Noce A., Birault H. Takeno K., Löwith K., Delhomme J., Vattimo G., Boehm R., Morra G. — Pascal e Nietzsche, (A. Alberti). Berti G. — Atteggiamenti del pensiero italiano nei Ducati di Parma e Piacenza dal 1750 al 1850, (U. Regina). Schmucker J. — Die Ursprünge der Ethik Kants, (S. Vanni-Rovighi). Annunzi bibliografici, 143—146.

Rivista di Filosofia Neo-Scolastica
Anno LV Fasc. II (1963). SEVERINO E. — La parola di Anassimandro, 147—166. FARIAS D. — Conformismo e rivoluzione: sulla filosofia della cultura di Hegel e di Marx, 167—210. Note e discussioni: KUKSEWICZ Z. — Les oeuvres manuscrites d'un averroïste de Bologne, Jacobus de Placentia, 211—216. FALCINI F. — A proposito di una epistola dedicatoria di Giordano Bruno, 217—218. PENATI G. — Riflessioni su alcune recenti interpretazioni filosofiche della storia, 219—231. Notiziario: Congres-

si e società filosofiche — Nuove riviste — Repertori bibliografici e riviste — Pubblicazioni e riedizioni — Necrologio, 232—236. Analisi d'opere, 237—255, Mathieu V. — L'oggettività nella scienza e nella filosofia moderna e contemporanea (C. Arata). Oberti E. — Estetica (A. Pupi). Estiú E. — Del arte a la historia an la filosofia moderna (V. Bardella). Cesa C. — Il Giovane Feuerbach (D. Coccopalmerio). Tilliette X. — Philosophie contemporaine (G. Penati). Zampetti P. L. — Il problema della giustizia nel Protestantismo tedesco contemporaneo (C. G. Calvetti). Annunzi Bibliografici, 256—259; Libri rocevuti, 260—261.

XXVII

Science & Society Vol. XXVII No 1 (1963). MARKOVIC M. — Marxist Humanism and Ethics, 1—22. GOLDSTEIN L. — George Chapman and the Decadence in Early Seventeenth-Century Drama, 23—48. HODGES D. C. — Class, Stratum and Intelligentsia, 49—61. Review Article: PROCACCI G. — Trotsky's View of the Critical Years 1929—1936, 62—69. Communication: Davis H. B. — American Labor and Imperialism Prior to World War I, 70—76. Book Reviews, 77—126; Thomas H. — The Spanish Civil War (R. G. Colodny). Chün-tu Hsüeh — Huang Hsing and the Chinese Revolution (W. Hinton). Galenson W. — The CIO Challenge to the AFL: A History of the American Labor Movement 1935—1941 (S. Arnold). Cameron R. E. — France and the Economic Development of Europe 1800—1914 (Hobsbawm E. J.). Howey R. S. — The Rise of the Marginal Utility School 1870—1889 (P. Alt). Pauck W. — The Heritage of the Reformation (R. W. Reichard). Apter D. E. — The Political Kingdom in Uganda: A Study in Bureaucratic Nationalism (T. Hodgkin). Joravsky D. — Soviet Marxism and Natural Science, 1917—1932 (R. Schlesinger). Blishen B. R. ed. — Canadian Society: Sociological Perspectives (C. Nish). Donovan T. P. — Henry Adams and Brooks Adams. The Education of Two American Historians (H. Shapiro). Comas J. — Race and Science (A. J. Gregor). Perkins D. — The United States and Latin America (C. Ayala). Mumford L. — The City in History: Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects, (R. Heifetz). Sherburne D. W. — A Whiteheadian Aesthetic (H. Frankel). Franklin H. — Reconstruction: After the Civil War (S. E. Ambrose).

Lader L. — The Bold Brahmins: New England's War Against Slavery, 1831—1863 (H. D. Woodman). Pipes R. ed. — The Russian Intelligentsia (N. White). Mayer Ch. L. — Sensation: The Origin of Life (E. C. Holmes). Simpson A. — The Wealth of the Gentry 1540—1660: East Anglian Studies (Ch. Hill). Prawdín M. — The Unmentionable Nechaev: A Key to Bolshevism; Cannac R. — Aux sources de la révolution russe: Nechaev; du nihilisme au terrorisme (S. Bernstein). Koebner R. — Empire (A. L. Morton). Book Notes, 127—128.

Science & Society Vol. XXVII No 2 (1963). MINS H. F. — Man in the Objective World, 130—158. EVENITSKY A. — Marx's Model of Expanded Reproduction, 159—175. NAAN G. I. — On the Infinity of the Universe, 176—202. MORRAY J. P. — Dr Herbert Aptheker's Critique of American Foreign Policy, 203—211. GENOVESE E. D. — Dr Herbert Aptheker's Retreat from Marxism, 212—226. Book Reviews, (227—250): Williams W. A. — The Contours of American History, (S. Lynd). Schorer M. — Sinclair Lewis: An American Life, (R. Greenleaf). Rosovsky H. — Capital Formation in Japan, 1868—1940, (K. Taira). Helton T. ed. — The Renaissance: A Reconsideration of the Theories and Interpretations of the Age, (M. Espinasse). Mendel A. P. — Dilemmas of Progress in Tsarist Russia: Legal Marxism and Legal Populism, (D. Crane). Galenson W. — Trade Union Democracy in Western Europe, (R. Harrison). Ashworth W. — An Economic History of England, 1870—1939. (D. F. Dowd). Ashford (D. E. — Political Change in Morocco (J. Woddis). Bramson L. — The Political Content of Sociology, (H. B. Davis). Book Notes, 251—256.

XXVIII

Woprosy Filosofii No 10 (1962). KOPNIN P. W. — Dialekticzeskaja logika i naucznoje issledowanije, 3—9. TAWANIEC P. W., SZWYRIEW W. S. — Niekotoryje problemy logiki naucznoego poznaniija, 10—21. Razdielenije truda i wsiestoronnije razwitije licznosti, 22—47. GORDIENKO N. S. — Kritika filozofskoj „argumentacyi” sowriemiennogo prawoslawiija, 48—56. SITKOWSKIJ E. P. — „Socyalisty” bez socyalizma, 57—69. GŁUZBIERG M. S. Rol' A. Biebiela w bor'bie protiv riewizionizma, 70—81. KUZNIECOW I. W. — O matie-

miatycznej hipotezie, 82—93. VIGIER J. P. (Francja) — Teoria urowniej i dialektyka przyrody, 94—104. DeCASTRO J. (Brazylia) — Gołód i nierazwitość w Łatynskiej Amierikie, 105—109. Naucznyje soobszczenija i publikacyi: JAITUN D. E. — Sowriemiennoje sostojanije issledowanija problemy totiemizma, 110—117. Dla izuczajuszczich filozofiju: ILENKOW E. W. — Problema ideała w filozofii, 118—129. Naucznaja żizn': Nowyje kadry wysokokwalificirowannyh uczenych, 130—132, POPOWICZ M. W., SADOWSKIJ W. N. Konferencyja po logikie nauczno go issledowanija, 133—140. ABULCHANOW P. F., ZŁOBIN N. S. — Na zawierszajuszczem etapie kul'turnoj riewolucyi, 141—142. SKURŁATOW W. I.: Teoreticzeskaja konfieriencyja po filozofskim problemam fiziki elementarnych czastic, 143—147. WIEDIENOW M. F. — Issledowanija po filozofskim

woprosam jestiestwoznanija na kafiedrach wuzow, 148—149. KOWALCZUK F. Z. — Naucznaja chronika, 149. Krytyka i bibliografija: ARCHANGIELSKIJ L. M. — Tworczeskoje issledowanije osnov marksistskoj etiki, 150—153. ŁADYGINAKOTS N. N., KAGANOW W. M. — Cenneje issledowanije problemy soznanija, 154—156. SPIRKIN A. G. — Trud po wsieobszczej istorii pis'ma, 157—158. OKUŁOW A. F. — Nowyj trud po filozofii, 159—162. CZŁENOW A. M. — Estietika i gangstierizm, 162—167. EFIROW S. A. — Ob odnoj sowriemiennoj koncepcyi progressa, 167—170. BIEŁOW A. P. — L. W. Worobiew. Filozofskie gnoseologiczeskije wozzrienija Lubiena Karawielowa, 170—171. TANCZER W. K. — A. D. Suchow. Socjalnyje i gnoseologiczeskije korni rieligii, 171—173. Nowaja litieratura, 173—178. Riezjume na anglijskom jazykie, 179—182.

Zapiski bibliograficzne

a) Prace polskie i przekłady na język polski

(zestawił H. Moese)

Skróty

AK = Ateneum Kapłańskie, Włocławek. ArchHFMSp = Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej, Warszawa. Arg = Argumenty, Warszawa. AUMCS = Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Lublin. BiKIFi = Biblioteka Klasyków Filozofii, Warszawa. ColTh = Collectanea Theologica, Warszawa. Cz = Czytelnik, Warszawa. DzL = Dziennik Literacki, Kraków. Euh = Euhemer, Warszawa. GLN = Głos Nauczycielski, Warszawa. HD = Homo Dei, Kraków. Kier = Kierunki, Warszawa. KsiW = Książka i Wiedza, Warszawa. KwH = Kwartalnik Historyczny, Warszawa, KwHNT = Kwartalnik Historii Nauki i Techniki, Warszawa. KwPe = Kwartalnik Pedagogiczny, Warszawa. KuSp = Kultura i Społeczeństwo, Warszawa. L = Lublin. Ł = Łódź. ŁTN = Łódzkie Towarzystwo Naukowe. Mea = Meander, Warszawa. MON = Ministerstwo Obrony Narodowej. NaP = Nauka Polska, Warszawa. NDr = Nowe drogi, Warszawa. NKs = Nasza Księgarnia, Warszawa. NKu = Nowa Kultura, Warszawa. NLWyd = Nowiny Literackie i Wydawnicze, Warszawa. NSzk. = Nowa Szkoła, Warszawa. Ossol = Ossolineum, Wrocław. PAN = Polska Akademia Nauk, Warszawa. PaLi = Pamiętnik Literacki, Wrocław. Per = Perspektywy, Katowice. PiP = Państwo i Prawo, Warszawa. PIW = Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa. Pń = Poznań. Pm = Pomorze, Bydgoszcz. Pol = Polityka, Warszawa. Polem = Polemika, Pro = Problemy, Warszawa. PrZH = Przegląd Historyczny, Warszawa. PrzHu = Przegląd Humanistyczny, Warszawa. PrzK = Przegląd Kulturalny, Warszawa. PrzOr = Przegląd Orientalistyczny, Warszawa. PrzPs = Przegląd Psychologiczny, Poznań. PrzSoc = Przegląd Socjologiczny, Łódź. PrzZa = Przegląd Zachodni, Poznań. PSB = Polski Słownik Biograficzny, Kraków. PsWy = Psychologia wychowawcza, Warszawa. PWN = Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa. PZWL = Państwowe Zakłady Wydawnictw Lekarskich, Warszawa. PZWS = Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa. Rec. = Recenzja. RFil = Roczniki Filozoficzne KUL. RHist = Roczniki Historyczne, Poznań. ROr = Rocznik Orientalistyczny, Warszawa. RTe = Roczniki Teologiczno-Kanoniczne, Warszawa. RuFi = Ruch Filozoficzny, Toruń. RuPe = Ruch Prawniczo-Ekonomiczny, Poznań. SGPiS = Szkoła Główna Planowania i Statystyki, Warszawa. SN = Studium Nauczycielskie. SPAN = Sprawozdania Wydziału Nauk Społecznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa. SPTPN = Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Poznań. StFi = Studia Filozoficzne, Warszawa. STNT = Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu. StLo = Studia Logica, Poznań. StMNP = Studia i Materiały Nauki Polskiej, Warszawa. StPs = Studia Psychologiczne, Wrocław. T = Toruń. TNT = Towarzystwo Naukowe w Toruniu. TP = Tygodnik Powszechny, Kraków. TrLu = Trybuna Ludu, Warszawa. TrLi = Trybuna literacka, Warszawa. TrWo = Trybuna Wolności, Warszawa. Tw = Twórczość, Kraków. TWP = Towarzystwo Wiedzy Powszechniej, Warszawa. WAP = Wojskowa Akademia Polityczna, Warszawa. WLit = Wydawnictwo Literackie, Kraków. WLud = Wojsko Ludowe, Warszawa. Wr = Wrocław. Wszł = Wszelświat, Warszawa. WSE = Wyższa Szkoła Ekono-

miczna. WSP = Wyższa Szkoła Pedagogiczna. WP = Wiedza Powszechna, Warszawa. WUML = Wojewódzki Uniwersytet Marksizmu i Leninizmu. Wwa = Warszawa. Wych = Wychowanie, Warszawa. WychPrz = Wychowanie w Przedszkolu, Warszawa. WŻ = Wiedza i Życie, Warszawa. ZaStEk = Zaoczne Studia Ekonomiczne, Warszawa. ZeNaKUL = Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu w Lublinie. ZeNaUJ = Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. ZeNaUŁ = Zeszyty Naukowe Uniwersytetu w Łodzi. ZeNaUMK = Zeszyty Naukowe Uniwersytetu M. Kopernika w Toruniu. ZeNaUWr = Zeszyty Naukowe Uniwersytetu we Wrocławiu. ZeNaWSPW = Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Warszawie. ZeTe = Zeszyty Teoretyczno Polityczne, Warszawa. ŻiK = Życie i Kultura, Warszawa. ŻLit = Życie Literackie, Kraków. ŻMy = Życie i Myśl, Warszawa. ZSN = Zaoczne Studium Nauczycielskie. ŻSzW = Życie Szkoły Wyższej, Warszawa. ŻWa = Życie Warszawy, Warszawa.

1961 — 1963

Filozofia w ogóle

Bibliografia, słowniki, zjazdy, organizacje

Krońska I. Filozofia. Rocznik literacki 1957 str. 548—554.

Mincer W. Uzupełnienia do „Bibliografii filozofii polskiej 1750—1830”. RuFi 1962 nr 2 str. 145—154.

Bejze B. Obrady profesorów filozofii. (Konferencja na temat „Program i metoda nauczania filozofii w seminariach duchownych” w Łodzi). HD 1961 nr 4 str. 362—3.

E.A. Międzynarodowe kolokwium filozoficzne w Berlinie (poświęcone Johannowi Gottliebowi Fichtemu). StFi 1962 nr 4 str. 259—60.

Kawczak A. Działalność Narodowego Ośrodka Badań Logicznych w Belgii. RuFi 1961 nr 4 str. 259—263.

Kujawski E. Integracja nauk społecznych (Sesja Polskiego Towarzystwa Nauk Politycznych Warszawa, 30 III 1962 r.) NaP 1962 nr 4 str. 126—136.

Narada redakcji pism filozoficznych krajów socjalistycznych. StFi 1962 nr 4 str. 251—8.

Olszewski E. Międzynarodowy sympozjon historii nauki. Pro 1961 nr 11 str. 815—6.

Sprawozdanie z konferencji naukowej Sekcji Filozoficznej profesorów wyższych zakładów teologicznych w Polsce. RFil t. 10 1962 z. 4 str. 87—124.

Such J. Ogólnorosyjska konferencja naukowa poświęcona krytyce neopozytywizmu. StFi 1961 nr 4 str. 211—218.

Syski J. Szkoła samodzielnego myślenia. (III Ogólnopolskie Sympozjum Filozoficzne Studentów w Bukowinie Tatrzańskiej). Arg 1962 nr 42 str. 10.

Zdybicka Z. Młoda Polska filozoficzna w Zakopanem. (Sympozjum Filozoficzne w dn. 14—27 IX 1961 r.) Znak 1961 nr 12 str. 1702—1714.

Tazbir M. Postęp techniczny a postęp moralny. (Międzynarodowy Kongres w Genewie). Kier 1961 nr 35 str. 4.

Instytut Filozofii i Socjologii. SPAN 1962 z. 1/2 str. 15—24.

Pelc J. Instytut Filozofii i Socjologii. SPAN 1961 z. 1 str. 23—37.

Pelc J. Komitet Nauk Filozoficznych i Socjologicznych. SPAN 1962 z. 1/2 str. 118—133.

Zagadnienia ogólne

Czeżowski T. Filozofia na rozdrożu. RuFi 1961 nr 4 str. 294—7.

Kiedrow B. M. Filozofia jako nauka ogólna. Tł. z ros. ZeTe 1962 nr 7/8 str. 49—65, nr 10 str. 46—60.

Marciszewski W. O metodę filozofii. RFil t. 8 1960 str. 17—35.

Ochocki K. Jak powstała i jakie funkcje spełnia filozofia? Wojsko ludowe 1961 nr 12 str. 67—71.

Polomski J. W obronie filozofii. Współczesność 1962 nr 16 str. 4—5.

Wstępy, podręczniki, nauczanie

Böhner Ph., Gilson E. Historia filozofii chrześcijańskiej. Od Justyna do Miłkołaja Kuzańczyka. Przeł. z niem. St. Stomma. Wwa 1962 Pax str. 651, bibl. zł 150,—

Dąbrowska K. Sprawy bliskie młodzieży. Filozofia w szkole. Wych. 1961 nr 19 str. 23—25.

Głńska A. Problem nadal aktualny. Propedeutyka filozofii w szkole. Wych 1961 nr 14 str. 10—12.

Kotarbiński T. Filozofia w szkole. (Kształtowanie światopoglądu młodzieży szkolnej). PrzK 1962 nr 37 str. 1—4.

Pyrz M. Czy przeciwnicy propedeutyki filozofii mają rację? GIN 1962 nr 40 str. 3.

Sołoma L. Wykładowca. Filozofia w szkole. Wych 1961 nr 16 str. 31—32.

Wydania i przekłady dzieł

Gołuchowski J. Rozprawa konkursowa (1821). Oprac. T. Kozanecki. ArchHFMSp t. 8 1962 str. 261—311.

Hume D. Traktat o naturze ludzkiej. Wyd. 2 przejrz. T. 1: O rozumie. T. 2: O uczuciach. Tł. z ang. Cz. Znamierowski. Wwa 1963 PWN str. XIII+355, portr. 1 + str. 526, tabl. 1, t. 1—2 zł 62,—

Labriola A. Pisma filozoficzne i polityczne. T. 1—2 (z włos. przeł. Z. Ryłko, B. Sieroszenko, A. Brzozowska i inni). Przypisy B. Kupis. 1962 KsiW str. 649, portr. 1 + str. 540, tabl. 2, portr. 1, tab., t. 1—2 zł 80,—

Locke J. List o tolerancji. Tekst łaciński i przekład polski. Tł. L. Joachimowicz. Przedm. R. Klibansky. Wstęp E. de Marchi. Red. wyd. pol. Z. Ogonowski. Wwa 1963 PWN str. XLII + 70 dwukrotnie, portr. 1, zł 15,—

Marcel G. Być i mieć. Przeł. z franc. P. Lubicz. Wwa 1962 Pax str. 282, zł 30,—

Pascal B. Fragmenty listów. Tł. z

franc. M. Tazbir. Kier 1962 nr 33 str. 3—7, il.

Pascal B. Listy do Roannezów. Tł. z franc. M. Tazbir. ZMy 1962 nr 9/10 str. 13—22.

Pascal B. Nieznane „Myśli”. Tł. z franc. M. Tazbir. Kier 1962 nr 31 str. 4, il.

Pascal B. Rozprawy i listy. Przeł. z franc. T. Żeleński-Boy oraz M. Tazbir. (Wybór, przedm. i przypisy M. Tazbir). Wwa 1962 Pax str. XXVII + 478, portr. 1, zł 40,—

Theophrastus. Pisma wybrane. T. 1: Pisma filozoficzne i wybrane pisma przyrodnicze. Przeł. z grec. i oprac. D. Gromska i J. Schnayder. Postłowie D. Gromska; Charaktery. Przeł. z grec. I. Dąbska. Oprac. I. Dąbska i D. Gromska. Wwa 1963 PWN str. X+517, portr. 1, zł 50,—

Historia filozofii

Filozofia starożytna

Plezia M. List Arystotelesa do Aleksandra w wersji arabskiej. Mea 1961 nr 9 str. 429—442.

Rybicki P. Arystoteles. Początki i podstawy nauki o społeczeństwie. Wr 1963 Ossol Wyd. PAN str. 330, zł 55,—

Wistuba H. Teoria zła w Enneadach Plotyna. RFil t. 10 1962 z. 1 str. 161—171.

Filozofia średniowieczna

Adameczyk St. Bóg właściwą przyczyną sprawczą istnienia substancjalnego w nauce św. Tomasza z Akwinu. RFil t. 8 1960 z. 1 str. 71—87.

Adameczyk St. Ontyczno-psychologiczna struktura aktu poznawczego w nauce Arystotelesa i św. Tomasza. RFil t. 8 1962 z. 4 str. 1—39.

Bartnik Cz. Z prehistorii nauki Akwinaty o Bogu jako samoistnym istnieniu. RTe t. 8 1961 z. 4 str. 101—110.

Gogacz M. Czy według Henryka z Gandawy jest możliwe poznanie czystej

prawdy bez pomocy oświecenia. RFil t. 8 1960 z. 1 str. 161—171.

Kamiński St. Koncepcja significatio u Dunsza Szkota. SPAN 1961 z. 4 str. 44—5.

Kłósak K. Dowód św. Tomasza z Akwinu na istnienie Boga z przyczynowości sprawczej. Analiza i próba krytycznej oceny. RFil t. 8 1960 z. 1 str. 125—160.

Pieper J. Prawda i niepoznawalność. Element negatywny w filozofii św. Tomasza z Akwinu. Tł. z ang. H. B. Znak 1961 nr 11 str. 1500—1514.

Piwowarski Wł. Zasada pomocniczości w pismach św. Tomasza z Akwinu. RFil t. 10 1962 z. 2 str. 67—87.

Strzeszewski Cz. Twórczość pracy ludzkiej w nauce św. Tomasza z Akwinu. RFil t. 10 1962 z. 2 str. 59—65.

Sulowski J. Filozofia Wilhelma z Conches i pierwociny metody przyrodniczej. StFi 1962 nr 4 str. 194—220.

Śliwa P. Tożsamość powszechnika z istotą rzeczy na tle koncepcji bytu w filozofii tomistycznej. RFil t. 10 1962 z. 1 str. 87—103.

Tarnowska I. Słownictwo łacińskie polskich scholastyków w świetle prac leksykograficznych. Studia źródłoznawcze t. 6 1961 str. 103—120.

Witek St. Charakter miłości według św. Tomasza z Akwinu. RTe t. 9 1962 z. 3 str. 67—79.

Zdybicka Z. J. Charakter rozumowania występującego w Tomaszowym dowodzie kinetycznym istnienia Boga. Znak 1961 nr 11 str. 1482—1499.

Filozofia nowożytna

Historia filozofii. T. 3: Lata czterdzieste — dziewięćdziesiąte XIX w. Tł. z ros. R. Światło, R. Hekker, W. Wudel. Wwa 1963 KsiW str. 603, portr. 29 zł 50,—

Baczko B. Rousseau — inspiracje i mity. Arg 1962 nr 46 str. 1, 10 — II.

Chmaj L. Faust Socyn. 1539—1604. Wwa 1963 KsiW str. 511, zł 50,—

Dür S. Reid a Kant. Spór o strukturę poznania naukowego w filozofii nowożytnej. Opole 1963 ZeNaWSP w Opolu str. 67, powiel., zł 4,—

Dür S. Reid jako krytyk epistemologii Hume'a. StFi 1962 nr 3 str. 117—143.

Garewicz J. Sprzeczności schopenhauerowskiego indywidualizmu. ArchHFMSp t. 8 1962 str. 101—131.

Kuderowicz Z. Misja filozofii i jej przemiany (Hegel, Feuerbach, Stirner). ArchHFMSp t. 8 1962 str. 5—51.

Kuderowicz Z. Problematyka wolności w doktrynie społecznej A. Müllera. ArchHFMSp t. 7 1961 str. 5—51.

Leśniak K. Poglądy naukowe Franciszka Bacona. KwhNT 1962 nr 3 str. 383—391.

Ładyka J. Libelt a historiozofia heglowska. ArchHFMSp t. 7 1961 str. 213—248.

Ładyka J. Koncepcje społeczeństwa zintegrowanego w twórczości Hegla i Trentowskiego. ArchHFMSp t. 8 1962 str. 215—260.

Orchel I. Poglądy metodologiczne Sebastiana Petrycego z zakresu medycyny i filozofii. SPAN 1961 z. 4 str. 78—81.

Orłowski A. Młody Schelling i romantyczna filozofia historii. ArchHFMSp t. 7 1961 str. 53—95.

Skarga B. Praca organiczna a filozofia narodowa i konserwatywna katolicka przed 1864 r. ArchHFMSp t. 8 1962 str. 175—214.

Suchodolski B. Człowiek „prawdziwy” i człowiek „rzeczywisty” w filozofii Renesansu. StFi 1962 nr 3 str. 145—187.

Suchodolski B. Problemy renesansowej filozofii człowieka. PrzHu 1961 nr 6 str. 5—19.

Szaniawski J. K. Płockie rękopisy... Oprac. T. Kozanecki. ArchHFMSp t. 7 1961 str. 249—297.

Temkinowa H. Jednostka a społeczeństwo w koncepcji anarchizmu M. Bakunina. ArchHFMSp t. 8 1962 str. 133—174.

Walicki A. Rosyjskie słowianofilstwo a filozofia heglowska. ArchHFMSp t. 8 1962 str. 53—99.

Współczesne kierunki
filozoficzne

Granat W. Osoba ludzka. Próba definicji. Sandomierz 1961 Wyd. Diecezjalne str. 283, bibl., zł 50,—

Jankowski H. Wokół filozofii człowieka. PrzK 1961 nr 50 str. 1—3.

Kolman A. Marksizm-leninizm a „filozofia człowieka”. PrzK 1962 nr 40 str. 7.

Kołakowski L. Cogito, materializm historyczny, ekspresyjna interpretacja osobowości. StSo 1962 nr 3 str. 57—90.

Krajewski W. Szkice filozoficzne. Wwa 1963 KsiW str. 248, zł 16,—

Schaff A. Konflikt humanizmów: Socjalizm „na co dzień” i potrzeba perspektywy. — Siła atrakcyjna humanizmu socjalistycznego. — Humanizm socjalistyczny a jego poprzednicy. — Wolność jednostki. PrzK 1961 nr 36 str 1—2, nr 37 str. 1—6, nr 38 str. 2, nr 39 str. 5.

Schaff A. Konflikt humanizmów: Wolność jednostki. — Walka o szczęście. PrzK 1961 nr 41 str. 1—4, nr 42 str. 1—3, nr 43 str. 2.

Schaff A. Marksizm a filozofia człowieka: Uwagi polemiczne. — Humanizm czy rewizjonizm? — Konflikt i więź humanizmów. PrzK 1962 nr 37 str. 6, nr 38 str. 4, nr 39 str. 1—4, il.

Schaff A. Marksizm a filozofia człowieka: O prawo istnienia filozofii człowieka. PrzK 1962 nr 40 str. 6.

Spasow D. Spojrzenie na współczesną bułgarską myśl filozoficzną. Tł. RuFi 1962 nr 2 str. 133—140.

Szrednicki J. Filozofia w Australii. RuFi 1962 nr 2 str. 141—4.

Suchodolski B. Nowożytna filozofia człowieka. Arg 1962 nr 47 str. 1—10, il.

Filozofia Wschodu

Chmielewski J. Z problematyki wczesnego taoizmu. ROr t. 25 1961 z. 1 str. 15—30.

Pogonowski J. Psychizm w świetle ujęć filozofii hinduskiej. SKUL 1961 nr 12 str. 42—43.

Monografie o filozofach
i pisarzach filozofujących

Kotarbiński T. Przemówienie inauguracyjne na uroczystości siedemdziesięciolecia Kazimierza Ajdukiewicza. RuFi 1962 nr 2 str. 129—131.

Suszko R. Kazimierz Ajdukiewicz. NaP 1961 nr 3 str. 69—72, il.

Szenajch Wl. Przypomnienie o Władysławie Biegańskim. Służba Zdrowia 1961 nr 45 str. 3, il.

Reutt J. Stefan Błachowski (1889—1962). RuFi 1962 nr 3 str. 245—249.

Gross Z. O poglądach filozoficznych Anioła Dowgirda. ZeNaWSP Katowice Prace filozoficzno-społeczne 1962 nr 1 s. 5—43.

Bortnowska H. Z problematyki metafizycznej u Ducasse'a RFil t. 9 1961 z. 1 str. 141—4.

Jankowski H. Etyka Ludwika Feuerbacha. U źródeł marksistowskiego humanizmu. 1963 KsiW str. 257, bibl., zł 25,—

Stępień A. Stanowisko Gilsona w sprawie metody teorii poznania. RFil t. 10 1962 z. 1 str. 135—159.

Jaworski M. Poznanie symboliczne Boga u Romano Guardiniego. RFil t. 8 1960 z. 1 str. 89—124.

Adler E. Johan Gottfried Herder. Szermierz niemieckiego postępu. TrLu 1962 nr 274 str. 6.

Kołakowski L. Edmund Husserl — filozof doświadczenia rozumiejącego. Arg 1961 nr 49 str. 6—7.

Merlin J. Życie i dzieło K. G. Junga. Więź 1961 nr 9 str. 109—123.

Strojnowski J. Karol Gustaw Jung. Znak 1961 nr 11 str. 1557—1560.

Wolniewicz B. Krytyka subiektywna idealizmu w „Materializmie a empirio-

krytycyzmie” W. L. Lenina. ZeNa Wydz. Human. WSP Gdańsk 1962 z. 2 str. 5—92.

Wolniewicz B. Materializm Lenina. Gdańsk. Zesz. human. 1961 nr 1/2 str. 13—28.

Złotowski I. Michał Łomonosow — znakomity badacz przyrody. NaP 1962 nr 4 str. 141—155.

Ćwiertnia J. Mahariszi. Kier 1961 nr 38 str. 3—4, il.

Althusser L. O młodym Marksie. (Zagadnienia teorii). Tł. z franc. ZeTe 1961 nr 9 str. 3—25.

Łubnicki N. „Pozytywizm nowokrytyczny” Mariana Massoniusa. (W 100 rocznicę urodzin filozofa). AUMCS Sect. F. v. 13, 1958 str. 1—42.

Tatarkiewicz Wł. „Był człowiekiem wszechstronnych zdolności”. (Mieczysław Milbrandt). Współczesność 1961 nr 22 str. 8.

Bukowski A. Zespół pracy nad myślą E. Mouniera oraz Wykaz pozycji książkowych i czasopiśmiennych dotyczących myśli E. Mouniera, opublikowanych w Polsce w okresie od roku 1936 do maja 1961. Więż 1961 nr 10 str. 162—167.

Dobrowolski St. Życie i dorobek naukowy Bogdana Nawroczyńskiego. KwPe 1962 nr 3 str. 3—12, il.

Brzozowski St. John Henry Newman. Znak 1961 nr 10 str. 1323—1347.

Gillner H. Swoistość metody filozoficznej Nietzschego. Tł. z niem. StFi 1961 nr 4 str. 145—173.

Kuczyński J. Dekadencja kultury mieszczańskiej w analizach Fryderyka Nietzschego StFi 1962 nr 4 str. 65—90.

Goldmann L. Pascal. Tł. z franc. J. Guranowski. Arg 1962 nr 32 str. 2.

Płochocka E. Płochocki Z. Błażej Pascal geniusz nauki. (W trzechsetną rocznicę śmierci). Horyzonty Techniki 1962 nr 8 str. 3—5, il.

Sadkowski W. Pascal — po 400 latach. TrLu 1962 nr 229 str. 6.

Tazbir M. Blaise Pascal. Kier 1962 nr 33 str. 1—2, il.

Tazbir M. Kalendarz życia Pascala. Kier 1962 nr 33 str. 2.

Tazbir M. Świadomość heroiczna. (Filozofia Blaise Pascala) ŻMy 1962 nr 9/10 s. 5—12, il.

Teske A. Pascal a psychologia podświadomości. Kamena 1962 nr 20 str. 3—10.

Zembrzusi L. Stan zdrowia Pascala. W 300 rocznicę zgonu. Pro 1962 nr 8 str. 576—577.

Majkowski J. Egzystencjalizm Eryka Przywary. ColTh 1960 fasc. 1/4 str. 87—105.

Buczyńska H. Maurycy Schlick — próba eliminacji metafizyki. Arg 1961 nr 43 str. 6—7, il.

Garewicz J. Społeczeństwo i historia w filozofii A. Schopenhauera. Arch HFMSp t. 7 1961 str. 97—125.

Wencel H. Założenia etyczne H. Schwarza — teoretyka narodowego socjalizmu. RTe t. 9 1962 z. 2 str. 95—112.

Chamcówna M. Jan Śniadecki. Kr 1963 UJ str. 136, bibl., zł 14,—

Rudzki J. Świętochowski. Wwa 1963 WP str. 254, portr. bibl., zł 15,—

Śluszkiewicz E. Swami Vivekanda. Pro 1962 nr 9 str. 602—606, il.

Jakuszew A. Zarys systemu metafizyki A. N. Whiteheada. StFi 1962 nr 4 str. 161—177.

Greniewski H. Logicy i Witkacy. PrzK 1961 nr 51/2 str. 9.

Szrednicki J. Pojęcie znaczenia w późniejszej filozofii Ludwika Wittgensteina. StLo t. 13 1962 str. 249—264.

Ślipko T. Teoria wartości Czesława Znamierowskiego. RFil t. 9 1961 z. 2 str. 5—27.

Metafizyka

Bibliografia pozycji z teorii i metodologii metafizyki. RFil t. 9 1961 z. 1 str. 145—148.

Adameczyk St. Udział stworzenia w powstawaniu naturalnym istnienia substancjalnego. RFil t. 9 1961 z. 1 str. 101—117.

Amsterdamski St. Determinizm — indeterminizm — materializm. Arg 1962 nr 36 str. 1—10.

Gawecki B. J. Fizyka a ontologia. ŻMy 1962 nr 7/8 str. 70—76.

Kamiński St. O definicjach w systemie metafizyki ogólnej. RFil t. 8 1960 z. 1 str. 37—54.

Kamiński St., Krapiec M., Z teorii i metodologii metafizyki. L. 1962 KUL str. 412, rys., zł 80,—

Kłósak K. Próba rozwiązania problemu pochodzenia duszy ludzkiej. Znak 1961 nr 9 str. 1181—1234.

Kowalczyk St. Próba opisu jedności transcendentalnej. RFil t. 10 1962 z. 1 str. 119—134.

Krajewski Wl. Problem kategorii ontologicznej przyczyny i skutku. StFi 1961 nr 5 str. 3—19.

Krapiec M. Dlaczego zło? Rozważania filozoficzne Kr 1962 Znak str. 190, bibl., zł 30,—

Krapiec M. Struktura bytu. Charakterystyczne elementy systemu Arystotelesa i Tomasza z Akwinu. L 1963 KUL str. 361, zł 75,—

Lubański M. O pojęciu nieskończoności. RFil 1962 z. 3 str. 103—10.

Łaszowski A. Spór o definicję sensu życia. ŻMy 1961 nr 11/12 str. 25—35.

Majdański St. O naturze logicznej transcendentaliów w aspekcie pryncypiów ogólnej teorii bytu. RFil t. 10 1962 z. 1 str. 41—85.

Mascall E. L. Chrześcijańska koncepcja człowieka. Zagadnienia wybrane. Przek. z ang. H. Bednarek i S. Zalewski Wwa 1962 Pax str. 135, bibl., zł 20,—

Rosińska G. Spór o relację transcendentalną. RFil t. 9 1961 z. 1 str. 119—132.

Śliwiński R. Teoria ewolucji a pocho-

dzenie duszy ludzkiej. AK 1961 t. 63 z. 3 str. 255—259.

Teoria poznania

Ajdukiewicz K. Subiektywność i niepowtarzalność metody bezpośredniego doświadczenia. StLo t. 13 1962 str. 209—212.

Gierulanka D. Zagadnienia swoistości poznania matematycznego. Wwa 1962 PWN str. 188, zł 30,—

Mazierski St. Relatywizm eipstemologiczny a relatywizm w szczególnej teorii względności. RFil t. 10 1962 z. 3 str. 5—35.

Spór o racjonalizm. Wypow.: A. Stępień, Z. Szpotański, W. Hajberski, Więz 1961 nr 9 str. 28—51.

Stępień A. W związku z teorią poznania tomizmu egzystencjalnego. RFil t. 8 1960 z. 1 str. 173—183.

Historia i filozofia nauki

Notatki bibliograficzne z dziedziny historii nauki i techniki KwHNT 1961 nr 3 str. 505—510.

Cornforth M. Postęp jako kategoria naukowa. Tł. z ang. ZeTe 1962 nr 10 str. 61—68.

Ehrlich St. Moje trzy grosze o swobodzie dyskusji naukowej. ŻWa 1961 nr 292 str. 3—4.

Infeld L. Wolność i rygory naukowe. PrzK 1961 nr 47 str. 1.

Ingarden R. O dyskusji owocnej słów kilka. PrzK 1961 nr 48 str. 1.

Kamiński St. Logika współczesna a filozofia. RFil t. 9 1961 z. 1 str. 49—84.

Kamiński St. O niektórych uwarunkowaniach współczesnej filozofii nauki. ZeNaKUL 1961 nr 3 str. 75—82.

Kamiński St. Tendencje rozwojowe pojęcia nauki na podstawie nauk w średniowieczu. SPAN 1961 z. 4 str. 43—44.

Kamiński St. Współczesne ujęcie metodologii nauk. SKUL 1961 nr 12 str. 47—50.

Kamiński St. Zagadnienie jedności nauki u scholastyków SPAN 1961 z. 4 str. 46—47.

Kotarbiński T. Rozmyślanie o wypowiedzi Bacona. (O wolności słowa publicznego). Przk 1961 nr 43 str. 1.

Krapiec M. Podstawy klasyfikacji poznania i nauk. RFil t. 9 1961 z. 1 str. 5—30.

Levi I. Cele poznawcze i ostrożność badacza. Oprac. z ang. K. Szaniawski. StFi 1962 nr 3 str. 294—297.

Logika i metodologia

Historia i zagadnienia ogólne

Bibliografia książek z zakresu logiki wydanych w r. 1960. StLo t. 12 1961 str. 227—228.

Bibliografia książek z zakresu logiki wydanych w latach 1960—1961 StLo t. 13 str. 301—306.

Przegląd czasopism. (Streszcz. art. z czas. obcych). StLo t. 12 1961 str. 215—226, t. 13 1962 str. 277—300.

Prior A. N. Współczesna logika w Anglii. Tł. z ang. L. Gumański. RuFi 1962 nr 3 str. 251—256.

Korcik A. Karńskiego klasyfikacja wnioskowań. RuFi 1962 nr 3 str. 293—296.

Korcik A. Klasyfikacja wnioskowań Rutkowskiego. SPAN 1961 z. 4 str. 50—52.

Korcik A. O sylogizmach hipotetycznych u Cycerona, prekursorów średniowiecza i logika bizantyjskiego. Trapezuntiusa. SPAN 1961 z. 4 str. 48—50.

Korcik A. O sześciu figurach sylogistycznych u R. J. Lichtenfelsa. RuFi 1962 nr 3 str. 289—293.

Korcik A. O tak zwanych sylogizmach hipotetycznych u Cycerona, prekursorów średniowiecza i logików bizantyjskich. RuFi 1962 nr 3 str. 296—297.

Kwiatkowski T. O dialektyce Arystotelesa. SPAN 1961 z. 2 str. 102—104.

Kwiatkowski T. Podział rozumowań na tak zwane dowody (omikron tau jota

i delta jota omikron tau jota) u Arystotelesa. RuFi 1962 nr 3 str. 299.

Kwiatkowski T. Prawo tożsamości u Arystotelesa. RFil t. 9 1961 z. 1 str. 133—136.

Michałowski W. O sylogizmach relacyjnych u Galenosa. SPAN 1961 z. 4 str. 53—54.

Michałowski W. Stanowisko Galenosa wobec trybów niedowodliwych sylogizmu hipotetycznego Chryzypa. SPAN 1961 z. 4 str. 55—56.

Michałowski W. Zdania hipotetyczne i ich schematy u Galenosa. SPAN 1961 z. 4 str. 57—59, tab.

Regner L. Natura i przedmiot logiki według rękopisu wojnickiego. SPAN 1961 z. 4 str. 72—74.

Regner L. Rękopis Jana Kwaśniewskiego. („Logica Aristotelis et physico-rum 8”). SPAN 1961 z. 2 str. 105—106.

Tarnowska I. Inkunabuły i starodruki polskiej logiki średniowiecznej. SPAN 1961 z. 4 str. 88—89.

Tarnowska I. Krakowskie rękopisy logiczne XIII, XIV, XV w. RuFi 1961 nr 4 str. 249—259.

Tarnowska I. Krakowskie rękopisy logiczne XIII—XV w. SPAN 1961 z. 4 str. 87—88.

Tarnowska I. O znaczeniu i potrzebie opracowania terminologicznych słowników dla logik poszczególnych epok. SPAN 1961 z. 4 str. 87.

Wójtkiewicz Cz. O przedmiocie logiki u Jana od św. Tomasza. RFil t. 9 1961 z. 1 str. 31—47.

Ziemski St. Niektóre zagadnienia logiczne w pracach Jakuba Górskiego. SPAN 1961 z. 4 str. 90.

Kamiński St. O uzasadnianiu tez filozoficznych. RFil t. 10 1962 z. 3 str. 37—65.

Systemy i podręczniki

Kaczorowski St. O teorii klas zbudowanej na teorii przedmiotów. StLo t. 12 1961 str. 7—39.

Kaczorowski St. O teorii stosunków zbudowanej na teorii przedmiotów. StLo t. 13 1962 str. 7—38.

Kokoszyńska M. Systemy logiczne z semantycznego punktu widzenia. SPAN 1961 z. 4 str. 68—72.

Kubiński T. Niesprzeczność systemu arytmetyki Borkowskiego. RuFi 1961 nr 4 str. 301—302.

Kotarbiński T. Kurs logiki dla prawników. Wyd. 6 Wwa 1963 PWN str. 215, bibl., zł 16,—.

Wolter W. Elementy logiki. Wykład dla prawników. Wr 1962 str. 204, rys., tab., bibl. powiel.

Ziemiński Z. Logika praktyczna. Wyd. 3 przejr. i uzup. Wwa 1963 PWN str. 299, rys., bibl., zł 26,—.

Poszczególne zagadnienia

Amsterdamski St. O obiektywnych interpretacjach empirycznych wypowiedzi probabilistycznych. StFi 1962 nr 3 str. 67—101.

Bałuka E. O sprawdzaniu wyrażeń wielowartościowych rachunków zdań. SPAN 1961 z. 4 str. 63—65. tab.

Bałuka E. Pewne twierdzenia o macierzach logicznych. SPAN 1961 z. 2 str. 98—99.

Batóg T. Fragmentaryczny system fonologii aksjomatycznej. SPAN 1961 z. 4 str. 62—63.

Czeżowski T. Indukcja i rozumowanie przez analogię. RuFi 1961 nr 4 str. 297—299.

Czeżowski T. O pojęciu wnioskowania dedukcyjnego. StFi 1961 nr 5 str. 79—81.

Dąbska I. Kilka uwag o tradycyjnych teoriach rozumowania na podstawie analogii. SPAN 1961 z. 2 str. 99—100.

Dąbska I. O modelach i ich roli w nauce. SPAN 1961 z. 2 str. 100—102.

Giedymin J. Wiarygodność informatora. SPTPN 1961 nr 1 str. 47—49. SPAN 1961 z. 4 str. 76—78.

Grzegorzczak A. Uzasadnianie aksjomatów teorii matematycznych. StLo t. 13 1962 str. 197—202.

Kokoszyńska M. O dwojakim rozumieniu uzasadniania dedukcyjnego. StLo t. 13 1962 str. 177—196.

Kokoszyńska M. O dyrektywach inferencji. SPAN 1961 z. 4 str. 66—68.

Kokoszyńska M. O stosowalności metody dedukcyjnej w naukach niededukcyjnych. SWrTN Ser. A t. 15 1960 str. 45—49.

Kamiński St. Koncepcja błędu logicznego. Spraw. KUL 1961 nr 12 str. 44—46.

Kamiński St. Kwantyfikacja terminów w zdaniach logiki tradycyjnej. RFil t. 8 1960 z. 1 str. 5—15, tab.

Kamiński St. Systematyzacja typowych błędów logicznych. RFil t. 10 1962 z. 1 str. 5—39.

Korcik A. Nowe prawo myśli i jego uwikłania logiczne. RuFi 1962 nr 3 str. 297—298.

Kraszewski Z. Funkcje od trzech i więcej zmiennych. SPAN 1961 z. 4 str. 83—84.

Kraszewski Z. Modyfikacja metody rozstrzygania twierdzeń jednoargumentowego rachunku funkcyjnego. StLo t. 13 1962 str. 237—247.

Kraszewski Z. Studia z zakresu systematyzacji twierdzeń rachunku zdań. StFi 1961 nr 6 str. 117—161, tab.

Kraszewski Z. Zmienne zdaniowe a funkcje zdaniowe. SPAN 1961 z. 4 str. 81—82.

Kubiński T. O granicach rozszerzania teorii naukowych. RuFi 1961 nr 4 str. 300—301.

Kubiński T. O pojęciu tezy naukowej. RuFi 1962 nr 2 str. 185—186.

Kubiński T. O zasięgu twierdzenia Lindenbauma o nadsystemach zupełnych. StLo t. 12 1961 str. 83—98.

Łubnicki N. O ostatecznym uzasadnianiu. StFi 1962 nr 4 str. 151—159.

Łuszczewska-Romahnowa S. Pewne pojęcie poprawnej inferencji i pragma-

tyczne pojęcie wynikania. StLo t. 13 1962 str. 203—208.

Marciszewski W. O zależności stopnia konfirmacji od stopnia eksplikacji. RFil t. 9 1961 z. 3 str. 97—107.

Morawiec A. O rachunku nazw. SPAN 1961 z. 2 str. 105.

Morawiec A. Podstawy logiki nazw. StLo t. 12 1961 str. 145—170.

Pogorzelski W. Adekwatność teorii systemów dedukcyjnych względem rachunków zdaniowych. StLo t. 13 1962 str. 103—131.

Pogorzelski W. Uwagi o pojęciu adekwatności teorii systemów dedukcyjnych. SPAN 1961 z. 4 str. 84—86.

Przełęcki M. O empirycznej interpretacji systemów aksjomatycznych. SPAN 1961 z. 4 str. 42.

Przełęcki M. O pojęciach teoretycznych SPAN 1961 z. 2 str. 106—107.

Przełęcki M. Uwagi o definicji ostensywnej. SPAN 1961 z. 4 str. 41—42.

Przełęcki M. W sprawie uzasadniania zdań spostrzeżeniowych. StLo t. 13 1962 str. 213—218.

Rogowski L. S. Sens logiczny Heglowskiej koncepcji sprzeczności zmiany i ruchu. StFi 1961 nr 6 str. 3—41, tab.

Cybernetyka

Nowak J. O pewnej logice czterowartościowej i jej zastosowaniach w teorii maszyn elektronicznych. SPAN 1961 z. 4 str. 81.

Psychologia

Psychologia w ogóle i zagadnienia ogólne

Jacuńska M. Książki psychologiczne opublikowane w języku polskim w roku 1960, 1961. PsWy 1961 nr 3 str. 350—352, 1962 nr 3 str. 360—365.

Magierska B. Przegląd francuskich czasopism psychologicznych. PsWy 1961 nr 3 str. 337—341.

Kreutz M. Metody współczesnej psychologii. Studium krytyczne. Wwa 1962 PZWS str. 451, tabl. 6, il., portr., tab., zł 52,—

Pieter J. Jak poznawano psychikę. Wwa 1963 WP str. 295, bibl., zł 17,—.

Szewczuk Wł. Historia kłopotów człowieka z duszą. Wwa 1963 Iskry str. 197, il. bibl., zł 10,—

Babska Z. Z badań psychologii ekologicznej w Stanach Zjednoczonych. PsWy 1961 nr 4 str. 399—408.

Babska Z. Z pobytu w Stanach Zjednoczonych. Prace psychologów za granicą. PsWy 1961 nr 4 str. 413—415.

Choynowski M. Pracownia psychometryczna. SPAN 1961 z. 1 str. 119—122.

J. K. Z działalności Oddziału Warszawskiego Polskiego Towarzystwa Psychologicznego. PsWy 1962 nr 3 str. 356.

Lewicki A. Introspekcja — metoda czy przedmiot badania psychologicznego. SFTPN 1960 nr 5 str. 342—348.

Pastuszka J. Psychologia głębi. RFil t. 9 1961 z. 4 str. 31—53.

Pastuszka J. W sprawie „Psychologii ogólnej”. TP 1961 nr 48 str. 2.

Plużek Z. Psychologia w USA. Wrażenia z podróży naukowej. RFil t. 9. 1961 z. 4 str. 133—140.

Tomaszewski T. O pojęciu czynności we współczesnej psychologii radzieckiej. Wych 1961 nr 20 str. 21—23.

Tyborowski K. O badaniach Piageta. Arg 1961 nr 41 str. 13, 15, il.

Systemy i podręczniki

Lindgren H. Cl. Psychologia wychowawcza w szkole. Tł. z ang. A. Prejzbis i inni. Wwa 1962 PZWS str. 552, il., tab., bibl., zł 48,50.

Nowacki T. Zarys psychologii. Wyd. 4 Wwa 1963 PZWS str. 275, il., bibl., zł 20,—

Szewczuk Wł. Psychologia. Zarys podręcznikowy. T. 1 Wwa 1962 PZWS

str. 323, tabl. 2, il., portr., tab., bibl., zł 28,50

Witwicki Wł. Psychologia. Wwa 1962—1963 PWN t. 1 str. 420, tabl. 5, portr. 1, tab., zł 60,—; t. 2 str. 408., il., portr., zł 60,—

Woodworth R. S., Schlosberg H. Psychologia eksperymentalna. T. 1. tł. z ang. A. Lewicki, E. Vielrose Wwa 1963 PWN str. 748, il., tab., zł 75,—

Zjawiska psychiczne

Cackowska M. Myślenie i mowa w ujęciu L. S. Wygotskiego. Ruch Pedagogiczny 1961 nr 5 str. 48—66.

Frączek A. O teorii asocjacji. NSzk 1961 nr 10 str. 23—24.

Gerstmann St. Problemy teorii emocji. T. 1963 TNT str. 151, rys., bibl., zł 28,—

Gerstmann St. Uczucie w naszym życiu. Wwa 1963 WP str. 257, il., bibl., zł 16,—

Gordon M. Próba „neurofizjologicznego” usprawiedliwienia indukcji. StFi 1962 nr 3 str. 189—201.

Hunter I. M. L. Pamięć. Fakty i złudzenia. Przeł. z ang. St. Garczyński. Wwa 1963 PWN str. 227, rys., tab., bibl., zł 25,—

Kozielecki J. Badanie strategii myślenia w trudnych sytuacjach probabilistycznych. PsWy 1961 nr 4 str. 384—395, tab. wykr.

Kozielecki J. Rozwiązywanie problemów w sytuacjach konfliktowych. PsWy 1962 nr 3 str. 306—318, rys. tab.

Oszanin D. A. Psychologia a badanie układów automatycznych. Tł. z ros. PsWy 1962 nr 3 str. 261—280.

Szacillo T. Doświadczenie jako podstawa przekonania. Wych 1962 nr 14 str. 13—15.

Wojciechowski T. Problem lokalizacji funkcji psychicznych w mózgu. RFil t. 10 1962 z. 4 str. 21—56.

Psychologia jednostek i typów, psychologia społeczna

Bruner J. S. Zagadnienia indywidualne i społeczne w badaniu myślenia. Tł. z ang. J. Ekel. PsWy 1961 nr 3 str. 241—264.

Daniel-Rops H. Wola. Przeł. z franc. M. Ponińska Wwa 1962 Pax str. 136, zł 12,—

Dybowski M. O sposobach występowania celów życiowych. SPTPN 1960 nr 5 str. 340—341.

Dybowski M. Temperamenty, ich kształtowanie. SPTPN 1960 nr 5 str. 341—342.

Grzywak-Kaczyńska M. Pojęcie inteligencji w psychologii współczesnej. RFil t. 10 1962 z. 4 str. 5—19.

Grzywak-Kaczyńska M. Postawy afektywno-społeczne jako czynniki motywujące zachowanie się człowieka. RFil t. 9 1961 z. 4 str. 55—75.

Łobocki M. Teoria kryzysu w charakterologii F. Künkla. RFil t. 9 1961 z. 4 str. 115—132.

Lukov G. D. Szkice z psychologii wojskowej. Wyd. 2. Tł. z ros. Cz. Czarnogórski Wwa 1963 MON str. 303, zł 25,—

Obuchowski K. Model i typy przystosowania psychicznego. ZeNaUP nr 31 Filozofia 1961 z. 5 str. 21—33, rys.

Pastuszka J. Charakter człowieka. Struktura, typologia, diagnostyka psychologiczna. Wyd. 2 L 1962 KUL str. 456, il., portr., bibl., zł 90,—

Reykowski J., Tyborowska K. Człowiek w świetle psychologii. Mozaika psychologiczna. Wwa 1962 NKs str. 197, bibl., zł 12,—.

Rozwój psychiczny człowieka

Franus E. Reakcje strachu małych dzieci wywołane bodźcami działającymi na analizator równowagi. PsWy 1961 nr 3 str. 281—294, il.

Grzywak Kaczyńska M. Fazy rozwojowe dziecka z punktu widzenia higieny psychicznej. Ruch Pedagogiczny 1962 nr 3 str. 42—51.

Grzywak-Kaczyńska M. Rola schematów uogólniających w tworzeniu się pojęć u dzieci. RFil t. 8 1960 z. 4 str. 55—91.

Jezierska Em. Obserwacje nad rozwojem głuchociemnej Krystyny Hryszkiewicz, prowadzone przez... Wstęp i red. M. Grzegorzewska. Wwa 1963 PWN str. 660, portr., zł 56,—.

Kostrzewski J. Metody badania rozwoju umysłowego małych dzieci ze szczególnym uwzględnieniem wartości diagnostycznej i prognostycznej skali Psyche Cattell. RFil t. 9 1961 z. 4 str. 78—113, tab. wykr.

Reuttowa N. Zagadnienie wysiłku intelektualnego u dzieci. AUMCS Sec. F v. 13 1958 str. 105—134.

Spionek H. Rozwój i wychowanie małego dziecka. Wwa 1963 NKs str. 383, tabl. 28, tab. 1 i w tekście, bibl., zł 30,—

Etyka i teoria postępowania

Historia i zagadnienia ogólne

Jankowski H. Ludwik Feurbach a problemy metodologiczne związane z historią etyki. StFi 1961 nr 4 str. 121—143.

Jankowski H. Obrona moralności bez sankcji. Wych 1961 nr 19 str. 16—18.

Jankowski H. W sprawie świeckiej etyki. Wych 1962 nr 16 str. 2—4.

Jeziński R. Społeczny mechanizm kształtowania się systemu etycznego. RuPE 1961 z. 3 str. 275—304.

Keller J. Funkcja autorytetu i sumienia w etyce katolickiej. StFi 1962 nr 4 str. 91—114.

Keller J. Zasada miłości bliźniego w etyce katolickiej. StFi 1961 nr 5 str. 35—58.

Kotarbiński T. Prakseologia. KwPe 1962 nr 3 str. 31—64.

Kotarbiński T. Rozwój prakseologii. KuSp 1961 nr 4 s. 3—15.

Krapiec M. Dwie podstawy tłumaczenia problemu zła. RFil t. 6 1960 z. 1 str. 55—70.

Kunowski St. Etyka myślenia i działania technicznego. AK 1962 z. 2 str. 124—142.

Maślińska H. Próby unaukowania etyki. System Benthama. StFi 1961 nr 4 str. 103—119.

Mejbaum B. Obiektywizm etyczny Moore'a i Pricharda. StFi 1961 nr 5 str. 59—78.

Ossowska M. Socjologia moralności. Zarys zagadnień. Wwa 1963 PWN str. 303, bibl., zł 35,—.

Perelman Ch. Reguła sprawiedliwości. Tł. z franc. I. Dąbska. RuFi 1961 nr 4 str. 263—269.

Pszczolowski T. Zasady sprawnego działania. Wstęp do prakseologii. Wyd. 3 Wwa 1962 WP str. 177, tabl. 9, portr. 19, bibl., zł 16,—

Ślipko T. Obiektywizm celu w etyce chrześcijańskiej. HD 1961 nr 4 str. 317—322.

Poszczególne zagadnienia

Czeżowski T. Paradoks wolności. SPTPN 1960 nr 5 str. 339—40, RuFi 1961 nr 4 str. 299—300.

Glińska A. O niektórych przyczynach moralnego passywizmu. ZeNa WSP Katowice Prace filozoficzno-społeczne 1962 nr 1 str. 89—122.

Grzegorzczak A. O agitacji moralnej. Więź 1961 nr 11/12 str. 139—148.

Jankowski H. Jednostka, moralność, socjalizm. Wwa 1963 KsiW str. 65, zł 3,—

Jankowski H. Trudności moralnego wyboru. Arg 1961 nr 46 str. 1—10, nr 48 str. 4.

Kominek B. Moralna i religijna rzeczywistość współczesnego społeczeństwa. ZeNaKUL 1961 nr 4 str. 75—78.

Kotarbiński T. Medytacja sentymentalna. (O kulturę moralną). NKu 1962 nr 48 str. 3—7.

Kotarbiński T. Myśli o dobrej robocie. Wwa 1962 LSW str. 33.

Kunowski St. Pojęcie cnót rodzinnych

w wychowaniu chrześcijańskim. Spraw. KUL 1961 nr 12 str. 63—65.

Milbrandt M. Pierścień Polikratesa. (Problem szczęścia). Współczesność 1961 nr 22 str. 8.

Olechnik St. Odpowiedzialność moralna zmniejszona. RFil t. 10 1962 z. 2 str. 5—57.

Szymański K. Wł. O uprzejmości. RFil t. 9 1961 z. 2 str. 51—74.

Witwicki Wł. Pogadanki obyczajowe. Wyd. 3 Wwa 1962 PWN str. 158, portr. 1, il., zł 24,—

Wybrane zagadnienia prakseologiczne. Wwa 1962 PAN str. 271, tabl. 1, rys., tab., bibl., powiel.

Żywicki Wł. Zbiór zasad etyki adwokackiej i godności zawodu z orzecnictwem okresu powojennego. Wwa 1962 Wyd. Prawnicze (Wkładka do czasopiśma Palestra nr 9).

Estetyka oraz teoria sztuki i literatury

Estetyka. (Red. Wł. Tatarkiewicz) R. 3 Wwa 1962 PWN str. 333, tabl. 6, portr. 1, rys., tab., bibl., zł 77,—

Gołaszewska M. Filozoficzne podstawy krytyki literackiej. Wwa 1963 PWN str. 368, zł 30,—

Markiewicz St. Spór o źródła wzniosłości. O poglądach estetycznych Kelles-Krauz (Rola estetyki w ruchach społecznych). NKu 1962 nr 32 str. 5—9.

Sławińska I. Teoria dramatu na Zachodzie (1945—1960). PALi 1961 z. 3 str. 290—316.

Stróżewski Wł. O kształtowaniu się doktryn estetycznych w XIII wieku. Średniowiecze. R. 1 1961 str. 9—49.

Stróżewski Wł. Spór o transcendentalność piękna. ZeKaKUL 1961 na 3 str. 19—37.

Tatarkiewicz Wł. Dzieje pojęcia sztuki. RuFi 1962 nr 2 str. 188—189.

Trzynadłowski J. Zmienność i stałość

gatunku literackiego. Prace polonistyczne Ser. 18, 1962 str. 3—8.

Witwicki T. Subiektywne i obiektywne pojęcie piękna we współczesnej krytyce artystycznej. RuFi 1962 nr 2 str. 189—194.

Filozofia społeczeństw i nauk społecznych

Historia i zagadnienia ogólne

A. R. Z działalności Polskiego Towarzystwa Socjologicznego. StSo 1961 nr 2 str. 341—343.

Gibson Q. B. The logic of social enquiry. London 1960. Rec. Giedymin J. RuPE 1961 z. 3 str. 366—370.

Malarczyk J. U źródeł włoskiego realizmu politycznego. Machiavelli i Guicciardini. L 1963 UMCS bibl. str. 291, powiel.

Malewski A. Dwa modele socjologii. StSo 1961 nr 3 str. 42—54.

Ossowski St. Wzory nauk przyrodniczych w empirycznej socjologii. StSo 1961 nr 3 str. 5—41.

Szczepański J. Elementarne pojęcia socjologii. Wwa 1963 PWN str. 236, bibl., zł 18,—

Widerszpil St. Geneza i charakter marksistowskiej socjologii. Wwa 1962 PWN str. 53, bibl., zł 5,—

Zetterberg H. L. O niektórych sposobach systematyzacji twierdzeń socjologicznych. Tł. StSo 1961 nr 3 str. 86—102, tab.

Poszczególne zagadnienia

Bauman Z. Społeczeństwo, w którym żyjemy. Wwa 1962 KsiW str. 58, zł 3,—

Bauman Z. O pojęciu władzy. Studia socjologiczno-polityczne 1962 nr 13 str. 8—28.

Bauman Z. Talcott Parsons czyli konserwatyzm skodyfikowany. Arg 1961 nr 37 str. 6—7, il.

Braun J. Miasto współczesne jako środowisko społeczne. ZeNaKUL 1961 nr 4 str. 79—109, rys. mapy.

Chalasiński J. Istotne cechy współczesnego społeczeństwa. ZeNaKUL 1961 nr 4 str. 21—32.

Doktor K. O stosowalności obserwacji uczestniczącej jako metody badań socjologicznych. StSo 1961 nr 2 str. 76—89.

Gałęski B. O niektórych determinantach zmian społecznych na wsi. StSo 1961 nr 2 str. 30—55.

Gella A. Społeczny pragmatyzm jako tło rozwoju amerykańskiej socjologii. SPAN 1961 z. 4 s. 104.

Gostkowski Z. Z zagadnień socjologii wywiadu. StSo 1961 nr 2 str. 69—75.

Hochfeld J. Marksowska teoria klas: Próba systematyzacji. StSo 1961 nr 3 str. 55—85.

Hodges D. C. O marksowskiej teorii klas. Tł. z franc. ZeTe 1961 nr 10 str. 28—33.

Malewski A. Nietolerancja, dogmatyzm i lęk. Analiza teorii Milтона Roakecha. StSo 1961 nr 2 str. 5—29.

Wójcik Z. Rozwój pojęcia inteligencji. Wr 1962 Ossol. Wyd. PAN str. 75, powiel. zł 10,—

Znamierowski Cz. Działanie zbiorowe. RuPE 1962 z. 2 str. 221—43.

Znamierowski Cz. Trudności i widoki demokracji mieszczkańskiej. SPTPN 1961 nr 1 str. 74.

Filozofia prawa i państwa

Gregorowicz J. O pojęciach prawnych. ZeNaUŁ Ser. 1 1961 z. 22 str. 19—34.

Grzybowski K. „Co to jest prawo”. Komentarz do dialogu Peryklesa i Alkibiadesa u Ksenofonta. Czasopismo Prawno-Historyczne z. 2 str. 197—208.

Grzybowski St. Wyodrębnione oraz ukryte elementy wypowiedzi normatywnej. Studia cywilistyczne t. 1 1961 str. 9—54.

Król M. Analogia i argumentum a contrario w bieżącym orzecznictwie Sądu Najwyższego. ZeNaUŁ Ser. 1 1961 z. 22 str. 105—121.

Kozłowski K. Charakterystyka filozoficznej definicji prawa. RFil t. 9 1961 z. 2 str. 29—50.

Lernell L. Zagadnienie związku przyczynowego w prawie karnym. Wwa 1962 Wyd. Prawnicze str. VI + 387, bibl., zł 35,—

Lipczyńska M. Alternatywa w prawie i procesie karnym. Wr 1963 str. 147, bibl. powiel., zł 10,—

Podgórecki A. Problemy socjologii prawa. StSo 1961 nr 2 str. 245—610.

Wolter Wł. O konwersjach stosunków prawnych. PiP 1961 z. 11 str. 786—790.

Wróblewski J. Oceny i normy moralne w wykładni prawa. ZeNaUŁ Ser. 1 1961 z. 22 str. 3-18.

Wróblewski J. Właściwości, rola i zdania dyrektyw interpretacyjnych. RuPE 1961 z. 4 str. 93—111.

Wróblewski J. Zagadnienia przedmiotu i metody teorii państwa i prawa. PiP 1961 z. 11 str. 751—755.

Ziemiński Z. Normy moralne a normy prawne. Zarys problematyki. Poznań 1963 Uniw. A. Mickiewicza str. 222, zł 10,—

Ziemiński Z. Ogólne pojęcie znaku a problemy prawoznawstwa. RuPE 1962 z. 3 str. 129—140.

Ziemiński Z. Uzasadnianie twierdzeń w postępowaniu sądowym. SPAN 1961 z. 4 str. 74—75.

Filozofia gospodarcza

Kula W. Teoria ekonomiczna ustroju feudalnego. Próba modelu. Wwa 1962 PWN str. 221, tabl. 1, rys., tab., zł 20,—

Filozofia wychowania

Gerstmann St. Zagadnienie dziedziczności i sprawy wychowania. Życie Szkoły 1961 nr 8 str. 1—5.

Krawczyk M. Prawdliwości procesu wychowania moralnego. Życie Szkoły 1961 nr 7 str. 9—11.

Kukolowicz T. Co to jest pedagogika społeczna? SKUL 1961 nr 12 str. 59—61.

Kunowski St. Eksperyment w pedagogice a poznawanie uczniów. SKUL 1961 nr 12 str. 65—7.

Spór o ideały wychowawcze socjalizmu. Wwa 1963 KsiW str. 44, zł 2,—

Suchodolski B. O nowoczesną koncepcję wykształcenia ogólnego NaP 1961 nr 3 str. 13—22.

Wroczyński R. Myśl pedagogiczna i programy oświatowe w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX w. Wyd. 2 uzup. i rozsz. Wwa 1963 PZWS str. 264, il., portr., bibl., zł 16,—

Filozofia historii i nauk historycznych

Chalus P. Filozofia krytyczna historii i przykład Tukidydesa. Tł. z franc. J. Sell. KwHNT 1961 nr 3 str. 393—401.

Gella A. Dzieje hipotezy Fredericka Jacksona Turnera. SPAN 1961 z. 5 str. 101—2.

Górski K. Z nowszych badań nad semazjologią terminów historycznych. Przegląd Historyczny 1962 z. 3 str. 535—538.

Grzybowski K. Odpowiedzialność społeczna historyka. KwH 1962 nr 3 str. 637—655.

Kautsky K. Materialistyczne pojmowanie dziejów. T. 1 cz. 1—2: Przyroda i społeczeństwo. T. 2 cz. 1—2: Państwo i rozwój ludzkości. Z niem. przeł. K. Błęszyński Wwa 1963 KsiW str. LXI+743, portr. 1 + str. 644, portr. 1. T. 1—2 zł 150,—

Kula W. Problemy i metody historii gospodarczej. Wwa 1963 PWN str. 786, rys. tab., zł 70,—

Serejski M. H. Miejsce Lelewela we współczesnej mu nauce historycznej. KwH 1961 z. 4 str. 855—878.

Temkinowa H. Bakunin a problemy filozofii historii. ArchHFMSp t. 7 1961 str. 175—212.

Walicki A. Problematyka więzi społecznej w historiozofii Iwana Kirejewskiego. ArchHFMSp t. 7 1961 str. 127—173.

Więckowska H. Lelewel w opinii historyków polskich. KwH 1961 z. 4 str. 899—912.

Winnicka H. Znaczenie J. Lelewela w naukach historycznych. KwH 1961 z. 4 str. 1004—1005.

Filozofia przyrody i medycyny

Adameczyk St. Filozofia przyrody: Cz. 1: Kosmologia. L 1963 KUL str. 231, rys., bibl., zł 50,—

Augustynek Z. Determinizm fizyczny. StFi 1962 nr 3 str. 3—65.

Coleman J. A. Teoria względności dla laika. Wyd. 2. Przeł. z ang. J. Ryteń Przedm. do pol. wyd. J. Plebański. Wwa 1963 PWN str. 132, il., zł 10,—

Denis P. Pochodzenie człowieka w ujęciu przyrodniczym. Tłum. z franc. A. Jankowski. Znak nr 9 str. 1156—1172.

Kacprzak M. Idea humanizmu w medycynie polskiej. Arg 1962 nr 39 str. 1—10, il. Służba Zdrowia nr 39 str. 5.

Kerszman G. Molekularny mechanizm dziedziczenia. StFi 1962 nr 4 str. 221—232.

Kłósak K. Czy kosmos materialny jest w swych rozmiarach skończony lub nieskończony RFil t. 10 1962 z. 3 str. 76—101.

Mazierski St. Pojęcie determinizmu fizycznego. RFil t. 9 1961 z. 3 str. 43—63.

Mergentaler J. W poszukiwaniu granic Wszechświata. Pro 1962 nr 8 str. 538—545, il.

Naruszewicz J. Główne założenia filozofii fizyki u Arthura Stanleya Eddingtona. ColTh 1960 fasc. 1/4 str. 107—149.

Ostachowski E. Rola współczesnego przyrodznawstwa w rozwoju myśli. ŻMy 1962 nr 7/8 str. 63—69.

Regner L. Indeterminizm w mechanice kwantowej a zasada przyczynowości w świetle filozofii św. Tomasza. RFil t. 9 1961 z. 3 str. 65—84.

Rylska T. Ewolucja a stanowisko człowieka w przyrodzie. Znak 1961 nr 9 str. 1145—1155.

Skowron St. U progu zagadki życia. Tygodnik kulturalny 1961 nr 36 str. 10.

Skowron St. Ewolucjonizm. Wwa 1963 PZWL str. 322, il., portr., tab., mapy, bibl., zł 24,—

Stzumski W. Teoria ogólna determinizmu. RuFi 1961 nr 4 str. 304—307.

Teilhard de Chardin P. Człowiek. Struktura i kierunki ewolucji grupy zoologicznej ludzkiej. Przeł. z franc. J. i G. Fedorowscy. Wwa 1962 Pax str. 149, rys., bibl., zł 35,—

Filozofia religii

Materiały do bibliografii religioznawczej. Euh 1961 nr 6 str. 61—65.

Grzybowski St. Początki religioznawstwa w Polsce. SPAN 1961 z. 5 str. 102—103.

Houtart Fr. Socjologia religii. Wprowadzenie. Oprac. i wybór. Tłum. z franc. Z. Skórzyńska i K. Wróblewski. Kr 1963 Znak str. XXXI + 179, bibl., zł 30,—

Jaworski M. Religijne poznanie Boga. (Próba charakterystyki na tle poglądów R. Guardiniego). ZeNaKUL 1961 nr 3 str. 39—58.

Kozłowski Wł. O dowodach istnienia Boga. Wwa 1963 Iskry str. 176, zł 10,—

Margul T. Uwagi na temat formalnej poprawności naukowej definicji religii AUMCS Sect. F v 13, 1958 str. 43—77.

Nowaczyk M. Zarys dziejów religioznawstwa w Polsce. Program i wskazówki bibliograficzne. Wwa 1962 str. 140, powiel.

Nowicki A. Wykłady o krytyce religii. Wwa 1963 KsiW str. 171, tabl. 4, portr. 5. zł 12,—

Poniatowski Z. Czas i religia. Arg 1962 nr 42 str. 4.

Poniatowski Z. Monoteizm kresem rozwoju religii? Arg 1961 nr 51/52 str. 9.

Poniatowski Z. Religia a nauka. Wwa 1963 KsiW str. 257, ibbl., zł 15,—

Poniatowski Z. Wstęp do religioznawstwa. Wyd. 3 Wwa WP str. 286, bibl., zł 16,—

Słowik Z. Rozwój nauki i techniki a perspektywy życia religijnego. Wych 1962 nr 16 str. 32—34.

Prace w językach obcych drukowane w czasopismach polskich

Adamczyk St. De Relatione Obiecti Formalis ad Obiectum Proprium Intellectus Nostri Secundum Doctrinam S. Thomae Aquinatis. RFil t. 10 1962 z. 4, str. 127—131.

Batóg T. A contribution to axiomatic phonology. StLo T. 13 1962 str. 67—80.

Batóg T. Critical remarks on Greenberg's axiomatic phonology. StLo T. 12 1961 str. 195—205.

Chmielewski J. Notes on early Chinese logic. ROR T. 26 1962 z. 1 str. 7—21.

Chojnacki P. L'application du langage formalisé à la philosophie ColTh 1960 fasc. 1/4 str. 5—14.

Giedymin J. Authorship hypotheses and reliability of informants StLo T. 12 1961 str. 171—194.

Grzegorzczak A. On the concept of categoricity. StLo T. 13 1962 str. 39—66.

Ingarden R. Bemerkungen zum Problem der Begründung. StLo T. 13 1962 str. 153—176.

Łuszczewska-Romahnowa S. Classification as a kind of distance function. Natural classifications. StLo T. 12 1961 str. 41—81, rys.

Prior A. N. Tense-logic and the continuity of time. StLo T. 13 1962 str. 133—151.

Słupecki J., Pogorzelski W. A variant of the proof of the completeness of the first order functional calculus. StLo T. 12 1961 str. 125—134.

Szaniawski K. A method of deciding

between N statistical hypotheses. StLo T. 12 1961 str. 135—143.

Wojtasiewicz O. Towards a general theory of sign systems. StLo T. 13 1962 str. 81—101.

b) Prace w językach obcych

(Zestawił Leon Gumański)

Filozofia w ogóle

Bibliografia, słowniki, zjazdy, organizacje

A Patristic Greek Lexicon. Edited by G. W. H. Lampe. Fasc. 1: Oxford, Clarendon Press, 1961, XLIX + 288 p., 84 s.

Archiv für Begriffsgeschichte. Bausteine zu einem historischen Wörterbuch der Philosophie. Hrsg.: Erich Rothacker im Auftrage der Kommission für Philosophie der Akademie der Wissenschaften und der Literatur zu Mainz. Bd VI Bonn, H. Bouvier u. Co. Verlag, 1960, 320 p.

Archiv für Begriffsgeschichte. Bausteine zu einem historischen Wörterbuch der Philosophie. Hrsg.: Erich Rothacker im Auftrage der Kommission für Philosophie der Akademie der Wissenschaften und der Literatur zu Mainz. Bd VII. Bonn, H. Bouvier u. Co., Verlag, 1962, 326 p.

Kiernan (Th. P.) [ed.], Aristotle Dictionary. Introd. by Th. E. James. Transl. by H. E. Wedeck and others. New York, Philosophical Library, 1962, 524 p., 7.50 doll.; London, P. Owen, 35 s.

La Philosophie française 1958—1961. Hommage à la mémoire de Gaston Berger réuni et publié par Gilbert Varet (Institut International de Philosophie. Bibliographie de la Philosophie. Bulletin trimestriel. Vol. VIII, 3 — juillet-septembre 1961). Besançon, Faculté des Lettres, Centre de Documentation et de Bibliographie philosophiques; Paris, J. Vrin, 1961, 181—290 p.

Zagadnienia ogólne

Widgery (A. G.), Interpretations of History from Confucius to Toynbee. London, George Allen & Unwin, 1961, 260 p., 28 s.; New York, Humanities Press, 1962, 5.50 doll.

Wstępy, podręczniki, nauczanie

Brunner (August), Die Grundfragen der Philosophie. Ein systemat. Aufbau. 5. Aufl. Freiburg i. Br., Basel, Wien, Herder, 1961, 314 p., 14.80 DM.

Cuvillier (Armand), Précis de Philosophie. Classe de Philosophie. T. I: Psychologie sociale et esthétique. T. II: Logique et philosophie des sciences, morals, philosophie générale. 9-e éd. Paris, Armand Colin, 1961, VI + 586 p., 552+64 p.

Diemer (Alwin), Grundriss der Philosophie, I: Allgemeiner Teil. Meisenheim a. Gl., Hain, 1962, XIV + 558 p., 46 DM.

Ewing (Alfred Cyril), The Fundamental Questions of Philosophy. New York, Collier Bks, 1962, 285 p., 0,95 doll.

Foundations of Western Thought. Six Major Philosophers (Plato, Aristotle, Descartes, Berkeley, Hume and Kant. Select. of readings). Edit. by James Gordon Clapp, Morris Philipson and Henry M. Rosenthal. New York, A. Knopf, 1962, 830 p., 10.75 doll.; Toronto, Random House, 12.50 doll.

Philosophic Classics. Basic Texts Selected and Edited with Prefaces by Walter Arnold Kaufmann. Vol. I: Thales to St. Thomas. Vol. II: Bacon to Kant (Prentice-Hall philosophy ser.). Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1961, XX + + 584 p., 9.25 doll.

Vergez (André), et Huisman (Denis), Nouveau traité de philosophie, conforme au programme du 18 juillet 1960. Paris, F. Nathan, 1961, 332 p., 12 ff.

Wydania i przekłady dzieł

Aristoteles, Problemata physica, Uebers. von Hellmut Flashar (Werke. In dt. Uebers. hrsg. von Ernst Grumach, 19). Berlin, Akademie-Verlag, 1962, 766 p., 54 DM-Ost.

Aristoteles, Ueber die Seele (Die Lehrschriften, Teilsamml., dt., Hrsg., übertr. u. in ihrer Entstehung erl. von Paul Gohlke, 6). 3. Aufl. Paderborn, Schöningh, 1961, 149 p., 5.40 DM.

Aristote, La Métaphysique. Nouvelle édition entièrement refondue, avec commentaire, par J. Tricot (Bibliothèque des textes philosophiques). Deuxième éd. conforme à la première. 2 volumes. Paris, J. Vrin, 1962, LVIII+878 p., 45 NF.

Attar (Fariddudine), Le livre divin (Elahi-Nameh), traduction française de Fuad Rouhani. Préface de Louis Massignon (Spiritualités vivantes, Série Islam). Paris, Editions Albin Michel, 1961, 478 p., 18 NF.

Aurobindo (Sri), Der Integrale Yoga. Erstmalig aus seinen Werken übers. Mit e. Essay Zum Verständnis des Werkes u. e. Bibliographie von Otto Wolff. (Rowohlt's Klassiker d. Literatur u. d. Wissenschaft, 24). 2. Aufl. Reinbek b. Hamburg, Rowohlt, 1961, 152 p., 1.90 DM.

Bacon (Francis), The Works. Faks-Neudr. d. Ausg. London 1857—1874 in 14 Bden, Bd IX. Stuttgart—Bad Cannstatt, Frommann, 1961, XVI+392 p., 38.50 DM.

Baumgarten (Alexander Gottlieb), Aesthetica (Unveränd. reprograf. Nachdr. d. Ausg. Frankfurt 1750). Hildesheim, Gg Olms, 1961, 624 p., 58 DM.

Blondel (Maurice) — **Laberthonnière** (Lucien), Correspondance philosophique, présentée par Claude Tresmontant. Paris, Edit. du Seuil, 1962, 392 p., 18 NF.

Cantor (Georg), Gesammelte Abhandlungen mathematischen und philosophischen Inhalts. Mit erl. Anm. sowie mit Erg. aus d. Briefwechsel Cantor-Dedekind. Hrsg. von Ernst Zermelo. Nebst e. Lebenslauf Cantor von Adolf Fraenkel. Mit e. Bildnis (Reprograf. Nachdr. d. Ausg. Berlin 1932). Hildesheim, Gg Olms, 1962, VII+486 p., 64 DM.

Corbin (Henry), Trilogie ismaélienne. 1: *Abû Ya' qûb Sejestâni: Le Livre des Sources* (IV-e/X-e s.). 2: *Sayyid-nâ al-Hosayn ibn Ali: Cosmogonie et Eschatologie* (VII-e/XIII-e s.). 3: *Symboles choisis de la „Roseraie du Mystère“*. de **Mahmûd Shabestari** (VIII-e/XIV-e s.). Textes édités avec traduction française

et commentaires (Bibliothèque iranienne, 9). Téhéran, Département d'iranologie de l'Institut Franco-Iranien; Paris, Librairie Adrien-Maisonneuve, 1961, IV+200 p., 186 p.

de Legarde (Georges), La naissance de l'esprit laïque au déclin du moyen âge, IV: Guillaume d'Ockham: Défense de l'empire. Louvain, Edit. E. Nauwelaerts; Paris, Béatrice-Nauwelaerts, 1962, XII+270 p., 260 f.b. 26 NF.

Dilthey (Wilhelm), Die Philosophie des Lebens. Aus seinen Schriften ausgew. von Herman Nohl. Mit Vorw. von Otto Friedrich Bollnow. Stuttgart, Teubner; Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1961, 339 p., 9.80 DM.

Dilthey (Wilhelm), Pädagogik. Geschichte u. Grundlinien d. Systems (Gesammelte Schriften, 9). 3., unveränd. Aufl. Stuttgart, Teubner; Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1961, VII+240 p., 12.80 DM.

Dilthey (Wilhelm), Weltanschauungslehre. Abhandlungen z. Philosophie d. Philosophie (Gesammelte Schriften, 8). 3., unveränd. Aufl. Stuttgart, Teubner, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1962, XIV+276 p., 14.80 DM.

Erasmus (Desiderius), Desideri Erasmi Roterdami Opera omnia. Emend. et auctiora ad optimas ed., praecipue quas ipse Erasmus postremo curavit summa fide exacta, doctorumque virorum notis illustrata. Recog. Joannes Clericus (Jean LeClerc). In 10 T.T.I.. Primo (tomo)... praefixa sunt elogia et epitaphia Erasmi. Cum indicibus totius operis copiosissimi (Unveränd. reprograf. Nachdr. d. Ausg. Leiden 1703). Hildesheim, Gg Olms, 1961, 24 p., 33 Bl., 1226 Sp., 146 DM.

Hönigswald (Richard), Wissenschaft und Kunst. Ein Kapitel aus ihren Theorien. Im Auftrag des Hönigswald-Archivs herausgegeben von Dr. Gerd Wolandt (Richard Hönigswald, Schriften aus dem Nachlass, IV). Stuttgart, Verlag W. Kohlhammer, 1961, 119, p., 15 DM.

Hugh of St. Victor, The Didascalicon of Hugh of St. Victor. A Medieval Guide to the Arts. Translated from the Latin with an introduction and notes by Jerome Taylor (Records of civilization. Sources and studies, LXIV). New York, Lon-

don, Columbia University Press, 1961, XIV+254 p., 6 doll.

I Frammenti degli Stoici Antichi, tradotti da Rosario Anastasi. Vol. III: I frammenti morali di **Crisippo** (Pubbl. dell'Istituto Universitario di Magistero di Catania. Serie filosofica: Testi e documenti, 8). Padova, Cedam, 1962, 244 p.

Kierkegaard (Sören), Ueber den Begriff der Ironie mit ständiger Rücksicht auf Sokrates. Unter Mitarb. von Rose **Hirsch** übers. von Emanuel **Hirsch** (Gesammelte Werke, Abt. 31). Düsseldorf, Diederichs, 1961, XIII+373 p., 25 DM.

Kierkegaard (Sören), Gesammelte Werke (Aus d. Dän. übertr. u. mit wissenschaftl. Anm. vers. von Emanuel **Hirsch** u. a.). Die Tagebücher (Ausgew., neugeordn. u. übers. von Hayo **Gerdes**). I. Düsseldorf, Diederichs, 1962, XV+444 p., 28 DM.

Leibniz (Gottfried Wilhelm), Opuscules et fragments inédits de Leibniz. Extraits des manuscrits de la Bibliothèque royale de Hanovre par Louis **Couturat** (Unveränd. reprograff. Nachdr. d. Ausg. Paris, 1903) Hildesheim, Gg Olms, 1961, XIV+682 p., 82 DM.

Les Etudes Bergsoniennes. T. VI: Textes de Bergson. Premières rédactions (éditées par André **Robinet**) de „La conscience et la vie, Fantômes de vivants, Le rêve, L'effort intellectuel, le possible et le réel, La perception du changement". Index des matières des oeuvres. L'Année Bergson, par André **Robinet**. Paris, Presses Universitaires de France, 1961, 212 p., 12 NF.

Mounier (Emmanuel), Oeuvres. T. I: 1931—1939. T. II: Traité du caractère. Paris, Edit. du Seuil, 1961, 944 p., 800 p., 29 NF.

Myers (F.W.H.), Human Personality and Its Survival of Bodily Death. Edited by Susy **Smith**, with foreword by Aldous **Huxley**. New Hyde Park (N.Y.), University Books, 1961, 416 p., 10 doll.

Nicol (Jean), La géométrie dans le monde sensible. Préface de Bertrand **Russell** (Bibliothèque de philosophie contemporaine). Paris, Presses Universitaires de France, 1962, VIII+160 p., 9 NF.

Panaetius Rhodius, Fragmente. Collegit

tertioque edidit M. van **Straaten** (Philosophia antiqua, 65). Editio amplifacata. Leiden, E. J. Brill, 1962, XXV+62 p., 12 fl.

Plato latinus. Vol. IV: **Timaeus** a **Calcidio** translatus commentarioque instructus. In societatem operis coniuncto P. J. **Jensen** edidit J. H. **Waszink** (Corpus platicum medii aevi, auspiciis Academiae Britannicae adiuvantibus Instituto Warburgiano Londinensi Unitisque Academiis edidit Raymundus **Klibansky**). Londini, In aedibus Instituti Warburgiani; Leidae, E. J. Brill, 1962, CLXXXIV+436 p., 90 fl.

Ptolemaeus (Claudius), **Claudi Ptolemaei Opera** quae extant omnia. Vol. 3, 2: Peri kriteriou kai hegemonikou. De iudicandi facultate et animi principatu. Ed. Fr. **Lammert**. **Karpos. Pseudo-Ptolemaei Fructus sive centiloquium**. Ed. Aem. Boer (Impr. cur. Bruno **Doer**) (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana). Ed. altera corr. Leipzig, Teubner, 1961, XXXIV+70 p., 6 DM-Ost.

Scheler (Max), Man's Place in Nature. Tr. and with an introd. by Hans **Meyerohoff**. Boston, Beacon Press, 1961, 105 p., 4 doll.; Toronto, S. J. R. Saunders, 5.25 doll.

Scheler (Max), On the Eternal in Man. Tr. by Bernard **Noble** (The lib. of religion and culture). New York, Harper, 1961, 480 p., 10 doll.

Scheler (Max), **Ressentiment**. Edited, with an introduction by Lewis A. **Coser**. Transl. by William W. **Holdheim**. New York, The Free Press of Glencoe, 1961, 201 p., 4 doll.

Sextus Empiricus, **Sexti Empirici opera**. Rec. Hermannus **Mutschmann**, III: **Adversus mathematicos**. Libros 1—6 cont. Ed. Jürgen **Mau**. Impr. cur. Bruno **Doer** (Bibliotheca Graecorum et Romanorum Teubneriana). 2. ed. Leipzig, Teubner, 1961, XIV+177 p., 8.50 DM-Ost.

Sextus Empiricus. **Sexti Empirici opera**. Rec. Hermannus **Mutschmann**, et Jürgen **Mau**, IV: **Indices**. Collegit K. **Janáček** (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana), Leipzig, Teubner, 1962, VII+272 p., 20 DM-Ost.

Tagore (Rabindranath), Die Religion des Menschen. Dt. Uebers. von Emil **Engelhardt**. Freiburg i. Br., Hyperion-Verlag, 1962, 162 p., 14,80 DM.

Tagore (Rabindranath), Einheit der Menschheit. Dt. Uebers. von Emil **Engelhardt**. Freiburg i. Br., Hyperion-Verlag, 1961, XI+287 p., 19,80 DM.

Thomas Aquinas (S.), Commentary on the Metaphysics of Aristotle. Transl. by John P. **Rowan** (2 vol.). Chicago, Henry Regnery Co., 1961, XXIII+451 p., 504 p., 25 doll.

Wolff (Christian), Philosophia prima sive ontologia, edidit et curavit Joannes **Ecole** (Gesammelte Werke herausgegeben und bearbeitet von Jean Ecole und H. W. Arndt. II. Abteilung, lateinische Schriften, Band 3). Hildesheim, Georg Olms, 1962, XXIV+18+776 p.

Historia filozofii

Całokształt dziejów

Hirschberger (Johannes), Geschichte der Philosophie, 1: Altertum und Mittelalter. 6. Aufl. Freiburg i. Br., Herder 1962, XXIII+583 p., 34 DM.

Metzke (Erwin), Coincidentia oppositorum (Teilsamml.) Gesammelte Studien zur Philosophiegeschichte. Hrg. von Karlfried **Gründer** (Forschungen u. Berichte d. Evang. Studiengemeinschaft, 19). Witten, Luther-Verl., 1961, 375 p., 36 DM.

Randall (John Herman) Jr., The Career of Philosophy, from the Middle Ages to the Enlightenment. New York, Columbia Univ. Press, 1962, 993 p., 13,95 doll.

Filozofia starożytna

Brun (Jean), L'épicurisme (Coll. „Que sais-je?”, 810). 2-e éd. Paris. Presses Universitaires de France, 1962, 127 p., 2,50 NF.

Burkert (Walter), Weisheit und Wissenschaft. Studien zu Pythagoras, Philolaos und Platon (Erlanger Beiträge z. Sprach- u. Kunstwissenschaft. 10). Nürnberg, Carl, 1962, XVI+496 p., 58 DM.

Copleston (Frederick Charles), A History of Philosophy. Vol. I: Greece and

Rome (Image bk). New rev. ed. (2 parts). Garden City (N. Y.), Doubleday 1962, 319 p., 280 p., 0,95 doll.

Fränkel (Hermann), Dichtung und Philosophie des frühen Griechentums. Eine Geschichte d. griech. Epik, Lyrik u. Prosa bis z. Mitte d. 5. Jahrhunderts. 2., überarb. Aufl. München, Beck, 1962, XIV+636 p., 32 DM.

Grassi (Ernesto), Die Theorie des Schönen in der Antike (Geschichte d. Aesthetik, 1). Köln, Bumont Schauberg, 1962, 287 p. 9,80 DM.

Heinze (Max), Die Lehre vom Logos in der griechischen Philosophie. (Photomechan.), Neudruck der Ausg. 1872. Aalen, Scientia Verl., 1961, XIV+336 p., 40 DM.

Kerényi (Karl), Prometheus. Die menschl. Existenz in griech. Deutung (Rowohlts deutsche Enzyklopädie, 95). 2. Aufl. (Linzenz d. Rhein-Verlag, Zürich). Reinbek b. Hamburg, Rowohlt, 1962, 148 p., 2,40 DM.

Kerschensteiner (Jula). Kosmos. Quellenkrit. Untersuchungen zu d. Vorsokratikern (Zetemata, 30). München, Beck, 1962, X+245 p., 29 DM.

Klingner (Friedrich), Römische Geisteswelt. 4., verm. Aufl. München, Ellermann, 1961, 763 p., 26 DM.

Kranz (Walther), Die griechische Philosophie. Zugleich e. Einführung in d. Philosophie überhaupt. Mit 5 Abb. (Sammlung Dieterich, 88). 5. Aufl., Bremen, Schünemann, 1962, 354 p., 12,80 DM.

Les Stoiciens. Textes choisis par Jean **Brun** („Les grands textes”) 2-e éd. Paris, Presses Universitaires de France, 1962, 186 p., 5 NF.

Welskopf (Elisabeth Charlotte), Probleme der Musse im Alten Hellas. Berlin, Rütten & Leoning, 1962, 320 p., 19,80 DM.

Whittaker (Thomas), The Neo-Platonists. A Study in the History of Hellenism. 4-th. ed. with a suppl. on the commentaries of Proclus (Reprograf. Nachdruck. d. Aufl. Cambridge 1928). Hildesheim, Gm Olms, 1961, XV+318 p., 40 DM.

Zeller (Eduard), **Mondolfo** (Rodolfo), *La filosofia dei Greci nel suo sviluppo storico. Parte III: La filosofia post-aristotelica. Vol. VI: Giamblico e la Scuola di Atens.* A cura di Giuseppe **Martano** (Collana; Il Pensiero Storico, 47). Firenze, La Nuova Italiana Editrice, 1961, XVIII+260 p., 4000 L.

Zeller (Eduard), *Socrates and the Socratic Schools.* Newly tr. from the 3-d ed. by Oswald J. **Reichel**. 3-d ed. reissued. New York, Russell & Russell, 1962, 410 p., 8.50 doll.

Zeller (Eduard), *Plato and the Older Academy.* Tr. with the author's sanction from the German, by Sarah Frances **Alleyne** and Alfred **Goodwin**. Reissue. New York, Russell & Russell, 1962, 629 p., 12.50 doll.

Zeller (Eduard), *Aristotle and the Earlier Peripatetics.* Being a tr. from (his) *Philosophy of the Greeks*, by B.F.C. **Costelloe** and J. H. **Muirhead**. Reissue. 2 vol. New York, Russell & Russell, 1962, 520 p., 512 p., 20 doll.

Zeller (Eduard), *The Stoics. Epicureans and Sceptics.* Tr. from the German by Oswald J. **Reichel**. New & rew. ed. New York, Russell & Russell, 1962, 585 p., 12.50 doll.

Filozofia średniowieczna

Antike und Orient im Mittelalter. Vorträge d. Kölner Mediaevistentagungen 1956—1959 (Miscellanea mediaevalia. Veröffentlichungen des Thomas-Instituts an der Universität Köln. Hrsg. von Paul **Wilpert** unter Mitarbeit von W. P. **Eckert**, I). Berlin, de Gruyter 1962, XIII+274 p., 32 DM.

Maurer (Armand Augustine), *Medieval Philosophy (A hist. of philosophy).* New York, Random House, 1962, XXIV+435 p., 8.95 doll.

Filozofia nowożytna

Benn (Alfred William), *The History of English Rationalism in the Nineteenth Century* (2 vol.) New York, Russell & Russell, 1962, XXVIII+450 p., 533 p., 17.50 doll.

Bogomolow (A. S.), *Idieja razwitiya w burżuaznoj filosofii XIX i XX wiekow.* Moskwa, Mosk. Uniw., 1962, 374 p.

Iz istorii filozofskoj i obszczestwienno-politiczeskoj mysli Bielorusii, *Izbrannyje proizwiedienija XVI — naczala XIX ww.* Minsk, Akad. Nauk BSSR Inst. Filosofii, 1962, 520 p.

Seve (Lucien), *La philosophie française contemporaine et sa genèse de 1789 à nos jours, précédé de: Philosophie et politique.* Paris, Editions Sociales, 1962, 320 p., 20 f.f.

Filozofia Wschodu

Anawati (G. C.) et **Gardet** (Louis), *Mystique Musulmane. Aspects et tendances. Expériences et techniques* (Coll. „Etudes musulmanes” 8). Paris, J. Vrin, 1961, 312 p., 33 NF.

Blau (Joseph Leon), *The Story of Jewish Philosophy.* New York, Random House, 1962, X+322 p., 5 doll.

Frauwallner (Erich), *Aus der Philosophie der šivaitischen Systeme* (Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Vorträge u. Schriften, 78). Berlin, Akademie Verlag, 1962, 43 p., 3 DM-Ost.

Gabrieljan (G. G.), *Oczierk istorii armianskoj filozofskoj mysli.* Jeriewan, Jeriew. Univ., 1962, 379 p.

Gardet (Louis), *Der Islam* (Connaître l'Islam, dt). Aus d. Franz. übertr. von Heinrich **Bauer** (Der Christ in d. Welt. Reihe 17, Bd 4). Aschaffenburg, Pattloch, 1961, 185 p., 3.80 DM.

Gokhale (G.), *Indian Thought through the Ages: a Study of Some Dominant Concepts.* New York, Asia Publ. House, 1961, XII+236 p., 5.50 doll.

Jacobs (Louis), *Studies in Talmudic Logic and Methodology.* London, Vallentine, Mitchell, 1961, 164 p., 21 s.

Nakamura (Hajime), *The Ways of Thinking of Eastern Peoples.* Compiled by Japanese National Commission for Unesco. Tokyo, 1960, XVI+657 p.

Radhakrishnan, *An Idealist View of Life.* London, Unwin Books, 1961, 279 p., 9 s. 6 d.

Walzer (Richard), *Greek into Arabic. Essays on Islamic Philosophy* (Oriental study, 1). Cambridge (Mass.), Harvard

Univ. Press, 1962, 256 p., 11 doll.; Oxford, Cassirer, 63 s.

Współczesne kierunki
filozoficzne

Egzystencjalizm

Breisach (Ernst), Introduction to Modern Existentialism. New York, Grove Press, 1962, VIII+247 p., 4.95 doll.

Heidegger (Martin), Was heisst denken? 2., unveränd. Aufl. Tübingen, Niemeyer, 1961, 174 p., 12.50 DM.

Olson (Robert G.), An Introduction to Existentialism. New York, Dover Publications, 1962, XVI+222 p., 1.45 doll.

Tillich (Paul), Philosophie und Schicksal. Schriften zur Erkenntnislehre und Existenzphilosophie (Gesammelte Werke. Hrsg. von Renate Albrecht Bd 4). Stuttgart, Evang. Verl.-Werk, 1961, 209 p., 23 DM.

Markszizm

Bogdanow (J.), Suszcznost i jawlienije. Kiew, Akad. Nauk USSR, 1962, 232 p.

Byczko (I. W.), Na filozofskom pereputie. Krixis fenomenologii i kriticzeskogo realizma w sowremiennoj burżuaznoj filozofii S. Sz. A., Kiew, Akad. Nauk USSR, 1962, 160 p.

Filatowa (A. N.), Niekotoryje woprosy teorii ponjatija (w swjazi s proniknowaniem idei rezwitija w biologiju). Moskwa, Wysszaja Szkoła, 1962, 110 p.

Gluchowa (A. A.), **Dżigkajew** (A. M.), Znaczenije Leninskogo analiza rewołucji w fizike dlja borby protiv „fiziczeskogo” idealizma i mehanizma. Moskwa, Akad. Obszcz. Nauk pri KC KPSS, 1962, 260 p.

Mazepa (W. I.), Razwitje W. I. Leniny nym marksistskoj estetyki (1907—1910 g.). Kiew, Akad. Nauk USSR, 1962, 133 p.

Niekotoryje woprosy dialekticzeskogo materializma. Red. W. P. Turaginow. Leningrad, Leningr. Uniw. 1962, 197 p.

Ojzerman (T. I.), Formirowanie filozofii marksizma. Moskwa, Socekgiz, 1962, 550 p.

Sowremiennyje religiozno-filosofskie teczenija w kapitalisticzeskich stranach. Red. T. I. Ojzerman, I. T. Frołow. Moskwa, Akad. Nauk SSSR, 1962, 262 p.

Swiderskij (W. I.), O dialektike elementow i struktury w ob'ektiwnom mire i w poznanii. Moskwa, Socekgiz, 1962, 275 p.

Witt-Hansen (J.), Historical Materialism, the Method, the Theories, I: The Method. Copenhagen, Munksgaard, 1960, 155 p.

Inne kierunki

Cuvillier (Armand), Anthologie des philosophes français contemporains. Paris, Presses Universitaires de France, 1962, 300 p., 14 NF.

Lorscheid (Bernard), Das Leibphänomen. Eine systemat. Darbietung d. Schellerschen Wesensschau d. Leiblichen in Gegenüberstellung zu leibontolog. Auffassungen d. Gegenwartphilosophie. Bonn, Bouvier, 1962, 160 p., 17.80 DM.

Noack (Hermann), Die Philosophie Westeuropas (Die philosophischen Bemühungen d. 20. Jahrhunderts). Basel, Stuttgart, Schwabe, 1962, 370 p., 27 DM.

Cohen (Morris Raphael), American Thought. A Critical Sketch. Ed. and with a foreword by Felix S. Cohen. New York, Collier Bks, 1962, 448 p., 1.50 dol.

Crawford (William Rex), A Century of Latin-American Thought. Rev. ed. Cambridge (Mass.), Harvard Univ. Press, 1961, 322 p., 6 doll.; London, Oxford Univ. Press, 48 s.

Monografie o filozofach
i pisarzach filozofujących

Allan (Donald J.), Aristotle. Le philosophe. Ouvrage mis à jour, et traduit de l'anglais par Ch. Lefèvre. Préface par A. Mansion. Louvain, Ed. Nauwelaerts, 1962, 250 p., 120 f.b.

Düring (Ingemar), Aristotle's Protrepticus. An Attempt at Reconstruction (Studia graeca et latina gothoburgensia, XII). Göteborg, Acta Universitatis Gothoburgensis; distr.: Stockholm, Almqvist & Wiksell, 1961, 296 p., 32 Kr.

Moreau (Joseph), *Aristote et son école* (Coll. „Les grands penseurs“). Paris, Presses Universitaires de France, 1962, 328 p., 20 NF.

Jaeger (Werner), *Aristotle. Fundamentals of the hist. of his development*. Tr. with the author's corrections and add. by Richard **Robinson**. 2-d ed. New York, London, Oxford University Press, 1962, 475 p., 1.85 doll. 7 s. 6 d.

Schramm (Matthias), *Die Bedeutung der Bewegungslehre des Aristoteles für seine beiden Lösungen der zenonischen Paradoxie* (Philosophische Abhandlungen, 19). Frankfurt a. M., Klostermann, 1962, 282 p., 34 DM.

Vita Aristotelis Marciana Hrsg. u. komn. von Olof **Gigon** (Kleine Texte f. Vorlesungen u. Uebungen, 181). Berlin, de Gruyter, 1962, 79 p., 12 DM.

Anderson (Fulton H.), *Francis Bacon. His Career and Thought* (The Arensberg Lectures). Los Angeles, Univ. of Southern California Press, 1962, III + 367 p., 7.80 doll.

Papi (Fulvio), *Il pensiero di Antonio Banfi* (Saggi di cultura moderna, 37). Milano, Parenti, 1961, 544 p., 3500 L.

Buhl (Günter), *Ableitbarkeit und Abfolge in der Wissenschaftstheorie Bolzanos* (Kantstudien. Ergänzungshefte, 83). Köln, Kölner Universitäts-Verlag, 1961, 96 p.

Litt (Theodor), *Hegel. Versuch e. krit. Erneuerung*. 2., unveränd. Aufl. Heidelberg, Quelle & Meyer, 1961, 313 p., 24.50 DM.

Haym (Rudolf), *Hegel und seine Zeit. Vorlesungen über Entstehung u. Entwicklung, Wesen u. Wert d. Hegel'schen Philosophie*. Unveränd. fotomechan. Nachdr. d. 1. Aufl., Berlin, 1857. 2. Unveränd. Aufl. Hildesheim, Gg Olms, 1962, XII + 512 p., 40 DM.

Baisette (Gaston), *Leben und Lehre des Hippokrates*. Aus d. Franz. von Benno **Hepner**. 2. Aufl. Stuttgart, Hippokrates-Verlag, 1962, 300 p., 19.80 DM.

De Boer (Wolfgang), *Hölderlins Deutung des Daseins. Zum Normproblem des Menschen* (Schriften z. Kul-

turanthropologie, 4). Frankfurt, a. Main, Athenäum Verlag, 1961, 171 p., 22.50 DM.

Eigler (Gunther), *Metaphysische Voraussetzungen in Husserls Zeitanalysen* (Monographien zur philosophischen Forschung, 24). Meisenheim a. Glan, Hain, 1961, 117 p., 12.80 DM.

Brennan (Bernard), *The Ethics of William James*. New York, Bookman Associates, 1961, 183 p., 4 doll.

Bird (Graham Harrington), *Kant's Theory of Knowledge An Outline of One Central Argument in the Critique of Pure Reason* (Int. lib. of philosophy and scientific method). New York, The Humanities Press, 1962, X+210 p., 5.50 doll.; London, Routledge, 28 s.

Belaval (Yvon), *Leibniz, initiation à sa philosophie* (Bibliothèque d'histoire de la philosophie) 2-e éd. (La 1-re éd. a paru aux éditions Bordas sous le titre: Pour connaître la pensée de Leibniz). Paris, J. Vrin, 1962, 288 p., 12 f.f.

Wahl (Jean), *L'Avant-dernière pensée de Nietzsche* (Les Cours de Sorbonne). Paris, Centre de documentation universitaire, 1961, 263 p. 18 NF.

Deleuze (Giles), *Nietzsche et la philosophie* (Bibliothèque de philosophie contemporaine). Paris, Presses Universitaires de France, 1962, 234 p., 12 NF.

Pascal présent. Conférences à la Faculté des Lettres de Clermont-Ferrand, Clermont-Ferrand, Edit. G. de Bussac, 1962, 324 p., 21 f.f.

Brumbaugh (Robert S.), *Plato on the One: The Hypotheses in the Parmenides*. New Haven, Yale Univ. Press, 1961, 364 p., 6.50 dol.

Marten (Reiner), *Ousia im Denken Platons* (Monographien z. philosophischen Forschung, 29). Meisenheim a. Gl., Hain, 1962, 84 p., 14 DM.

Jaspers (Karl), *Plato, Augustin, Kant. 3 Gründer d. Philosophierens* (Aus: Jaspers, Die grossen Philosophen. Bd I — Piper Paperback). München, Piper, 1961, 397 p., 9.80 DM.

Oehler (Klaus), *Die Lehre vom noetischen und dianoetischen Denken bei Platon und Aristoteles. Ein Beitrag*

z. Erforschung d. Geschichte d. Bewusstseinsproblems in d. Antike (Zetemata, 29). München, Beck, 1962, X + 294 p., 35 DM.

Sprute (Jürgen), Der Begriff der δόξα in der platonischen Philosophie (Hypomnemata, 2). Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1962, 129 p., 16 DM.

Natorp (Paul), Platos Ideenlehre. Eine Einführung in d. Idealismus (3. Aufl. Unveränd. Nachdr. d. 2., durchges. u. um. e. metakrit. Anh. verm. Aufl. von 1922). Darmstadt, Wissenschaftl. Buchgesellschaft, 1961, XII + 571 p.

Hendrix (Gerd Peter), Das politische Friedrich Schlegels (Schriften zur Rechtslehre u. Politik, 36). Bonn, Bouvier, 1962, 198 p., 19.80 DM.

Rabut (Olivier A.) O. P., Dialogue with Teilhard de Chardin. London, Sheed & Ward, 1961, 247 p., 8 s. 6 d.

McInerny (Ralph M.), The Logic of Analogy. An Interpretation of St. Thomas. The Hague, Martinus Nijhoff, 1961, X + 184 p., 15.65 fl.

Jalbert (Guy), O. M. I., Nécessité et contingence chez saint Thomas d'Aquin et chez ses prédécesseurs. Ottawa, Editions de l'Université, 1961, 256 p., 6.50 doll.

Schürr (Friedrich), Miguel de Unamuno. Der Dichterphilosoph d. trag. Lebensgefühls (Dalp-Taschenbücher, 358 D). Bern u. München, Francke, 1962, 177 p., 3.80 DM.

Ferrater Mora (José), Unamuno. A Philosophy of Tragedy. Tr. (from the 2-d Spanish ed.) by Philip Silver. Berkeley, Univ. of Calif. Press, 1962, X + 136 p., 3.50 doll.

Vasoli (Cesare), J. L. Vives e un programma umanistico di riforma della logica (Academia toscana di Scienze e lettere „La Colombaria“). Firenze, Leo S. Olschki, 1961, 42 p.

Metafizyka

Armour (Leslie) The Rational and the Real. An Essay in Metaphysics, The Hague, Martinus Nijhoff, 1962, VIII + 100 p., 8.25 fl.

Buber (Martin), Le problème de l'homme. Trad. par Jean Loevenson-Lavi (Coll. „Philosophie de l'esprit“). Paris, Aubier, Edit. Montaigne 1962, 128 p., 12 NF.

Geach (Peter Thomas), Reference and Generality. An Examination of Some Medieval and Modern Theories. Ithaca, Cornell University Press, 1962, XX + 202 p., 4 doll.

Gilson (Etienne), L'être et l'essence (Problèmes et controverses). 2-e éd. revue et augmentée. Paris, J. Vrin, 1962, 380 p., 27 NF.

Kroner (Richard), Speculation and Revelation in the History of Philosophy. Vol. III: Philadelphia, Westminster Press, 1961, 316 p., 6.50 doll.; Toronto, Ryerson Press, 6.50 doll.

Kuhn (Helmut), Das Sein und das Gute. München Kösel, 1962, 438 p., 35 DM.

Litt (Theodor), Mensch und Welt. Grundlinien e. Philosophie d. Geistes. 2., durchges. Aufl. Heidelberg, Quelle & Meyer, 1961, 325 p., 28 DM.

Lovejoy (Arthur Oncken), Reflections on Human Nature. Baltimore, John Hopkins Press 1961, VI + 275 p., 4.75 doll.; Toronto, Burns & Mac Eachern, 5.25 doll.

Myers (Henry Alonzo), Systematic Pluralism: A Study in Metaphysics. Ithaca (N. Y.), Cornell University Press, 1961, VIII + 195 p.; London, Oxford Univ. Press, 30 s.

Tresmontant (Claude), La métaphysique du christianisme et la naissance de la philosophie chrétienne. Paris, Edit. du Seuil, 1962, 752 p., 29 NF.

Wisdom (John), The Metamorphosis of Metaphysics (Annual Philosophical Lecture Henriette Hertz Trust, British Academy 1961). London, Oxford University Press, 1963, 4 s.

Teoria poznania

Blanshard (Brand), Reason and Analysis (The Paul Carus Lectures, 12-th. Series). London, George Allen & Unwin, 1962, 506 p., 55 s.

Ewing (Alfred Cyril), *Idealism. A Critical Survey*. 3-d ed. London, Methuen, 1961, 454 p., 36 s.

Iliadi (A. N.), *Prakticzeskaja priroda czełoweczeskogo poznanija*. Moskwa, Wysszaja Szkoła, 1962, 168 p.

Khatchadourian (Heig), *The Coherence Theory of Truth: A Critical Evaluation*. Beirut, American University, 1961, X + 230 p.

Merleau-Ponty (Maurice), *Phénoménologie de la perception* (Bibliothèque des Idées). Paris, Gallimard, 1961, 25 NF.

Mugnier (René), *Le problème de la vérité* (Coll. „Initiation philosophique”). 2-e éd. Paris, Presses Universitaires de France, 1962, 108 p., 4.50 NF.

Historia i filozofia nauki

Bachelard (Gaston), *La philosophie du non. Essai d'une philosophie du nouvel esprit scientifique* (Bibliothèque de philosophie contemporaine). 3-e éd. Paris, Presses Universitaires de France, 1962, 148 p., 6 NF.

Bachelard (Gaston), *Le rationalisme appliqué* (Bibliothèque de philosophie contemporaine). 2-e éd. Paris, Presses Universitaires de France, 1962, 218 p., 9 NF.

Bénézé (Georges), *Le nombre dans les sciences expérimentales*. Coll. „Initiation philosophique”, Paris, Presses Universitaires de France, 1961, 148 p., 4.50 NF.

Conant (James B.), *Science and Common Sense* (A Yale paperbound). New Haven, Yale University Press, 1961, XII + 344 p., 1.45 doll.

Current Issues in the Philosophy of Science. *Symposia of Scientists and Philosophers* (Proceedings of section L of the American Association for the Advancement of Science, 1959). Edited by Herbert Feigl and Grover Maxwell. New York, Rinehart and Winston, 1961, XII + 484 p., 6 doll.

Kopnin (P.W.), *Gipoteza i poznaniye dejstwitelnosti*. Kiew, Gospolitizdat USSR, 1962, 182 p.

Pap (Arthur), *An Introduction to the Philosophy of Science. With an epilogue*

by Brand **Blanshard**. New York, The Free Press of Glencoe, 1962, 444 p., 7.50 doll.

Randall (John Herman) Jr., *The School of Padua and the Emergence of Modern Science* (Universita di Padova, Centro per la storia della tradizione aristotelica nel Veneto. Columbia University, University Seminars, Univ. Seminar of the Renaissance. Saggi e testi, 1). Padova, Editrice Antenore, 1961, 141 p.

Sarton (George Léon), *The History of Science and the New Humanism* (A Midland bk), Bloomington, Ind. Univ. Press, 1962, 196 p., 1.95 doll.; Toronto, The Copp Clark Co., paper 2,60 doll.

Schrödinger (Erwin), *Meine Weltansicht*, Hamburg, Zsolnay, 1961, 178 p., 8.80 DM.

Logika i metodologia

Zagadnienia ogólne, historia

Bocheński (J. M.), *Formale Logik*. Mit 4 Tafelbeil. (Orbis Academicus. Reihe 3, Bd 2). 2., erw. Aufl. Freiburg i. Br., Alber, 1962, XXIII + 647 p., 56 DM.

Cassirer (Ernst), *The Logic of the Humanities*. Tr. by Clarence Smith Hove. New Haven, Yale Univ. Press, 1961, XX + 217 p., 4.50 doll.

De Rijk (L. M.), *Logica Modernorum. A Contribution to the History of Early Terminist Logic. I: On the twelfth century theories of fallacy* (Wijsgerige teksten en studies. Onder red. van C. J. de Vogel en K. Kuypers, 6). Assen, Van Gorcum & Comp, 1962, 674 p., 47.50 fl.

Dialektika i logika. *Formy myszlenija*. Sbornik Statiej pod red. B. M. Kedrowa. Moskwa, Akad. Nauk. SSSR, 1962, 312 p.

Keene (G. B.), *Language and Reasoning*. Princeton (New Jersey), D. Van Nostrand Co., 1961, 140 p., 2.75 doll.

Reid (L. A.), *Ways of Knowledge and Experience* London, Allen & Unwin, 1961, 9 + 287 p., s.; New York, Oxford Univ. Press, 6.40 dol.

Wstępy, podręczniki, nauczanie

Beth (Evert W.), *Formal Methods. An Introduction to Symbolic Logic and to*

the Study of Effective Operations in Arithmetic and Logic (Synthese library). Dordrecht. D. Reidel Publ. Co., 1962, XIV + 170 p., 23.50 fl.

Bocheński (J. M.), Grundriss der Logistik. Aus dem Französischen übersetzt, neu bearbeitet und erweitert von Albert Menne. 2. erweiterte Auflage. Paderborn, Ferdinand Schöningh, 1962, 142 p., 12 DM.

Hasenjaeger (Gisbert), Einführung in die Grundbegriffe und Probleme der modernen Logik (Studium universale). Freiburg i. Br., München, K. Alber, 1962, 201 p., 21.50 DM.

Jørgensen (Jørgen), A Treatise of Formal Logic. Its Evolution and Main Branches, with its Relations to Mathematics and Philosophy, I—III. New York, Russell & Russell, 1962, XV + 266 p., 273 p., 321 p., 30 doll.

Poszczególne zagadnienia

Anderson (John M.), and Johnstone (Henry W.) Jr., Natural Deduction. The Logical Basis of Axiom Systems. Belmont, Wadsworth Publ., Co., 1962, XII + 418 p.

Christensen (Niels Egmont), On the Nature of Meanings: A Philosophical Analysis. Copenhagen, Munksgaard, 1961, VIII + 223 p., 28 DKr.

Dopp (Joseph), Logiques construites par une méthode de déduction naturelle (Collection de logique mathématique. Série B). Louvain, E. Nauwelaerts; Paris, Gauthier-Villars, 1962, 192 p., 220 f.f.

Hintikka (Jaakko), Knowledge and Belief. An Introduction to the Logic of the Two Notions. Ithaca, Cornell Univ. Press, 1962, X + 179 p., 4 doll.

Implication, formalisation et logique naturelle. Par E. W. Beth, J. B. Grize, R. Martin, B. Matalon, A. Naess et Jean Piaget (Etudes d'épistémologie génétique, 16). Paris, Presses Universitaires de France, 1962, 196 p., 9.50 f.f.

Kyburg (H. E.), Probability and the Logic of Rational Belief. Middletown, Wesleyan Univ. Press, 1961, 346 p., 10 doll.

Leblanc (Hugues), Statistical and Inductive Probabilities (Prentice-Hall Philosophy Series). Englewood Cliffs (N. J.), Prentice-Hall, 1962, 148 p., 6.65 doll.

Logic, Methodology and Philosophy of Science. Proceedings of the 1960 International Congress. Edited by Ernest Nagel, Patrick Suppes, Alfred Tarski, Stanford California), Stanford University Press, 1962, X + 662 p., 12.50 doll.

Meyer-Eppler (W.), Grundlagen und Anwendungen der Informationstheorie (Kommunikation und Kybernetik in Einzeldarstellungen, 1). Berlin, Springer, 1959, XVIII + 446 p.

Nicod (Jean), Le problème logique de l'induction. Préface de Lord Bertrand Russell (Bibliothèque de Philosophie contemporaine). Paris, Presses Universitaires de France, 1961, 84 p., 8 NF.

Passmore (John Arthur), Philosophical Reasoning. London, Duckworth, 1961, 149 p., 15 s.; New York, Charles Scribner's Sons, 1962, 3.50 doll.

Stoll (Robert Roth), Sets, Logic, and Axiomatic Theories. Drawings by E. Gillespie (Golden Gate bk). San Francisco, Freeman, 1961, 206 p. 2.25 doll.

Vuillemin (Jules), La philosophie de l'algèbre, I: Recherches sur quelques concepts et méthodes de l'algèbre moderne (Voll. „Epiméthée”). Paris, Presses Universitaires de France, 1962, 584 p., 36 f.f.

Psychologia

Zagadnienia ogólne, wstępy, podręczniki, historia

Keller (Fred Simmons), The Definition of Psychology. An Introduction to Psychological Systems (The Century psychology ser.). New York, Appleton-Century-Crofts, 1961, 111 p., 1.35 doll.

Psychologija. Učebnik dlja pedagogičeskich institutov. Izd. 2. Red. A. A. Smirnow (i inni). Moskwa, Učpedgiz, Akad. Pedag. Nauk RSFSR, 1962, 559 p.

Relativism and the Study of Man. Edited by Helmut Schoeck and J. W.iggins. Princeton (N. J.), London, Van Nostrand Co., 1961, 259 p., 6.50 doll., 49 s.

Systemy, kierunki, metody

Buytendijk (F. J. J.), Mensch und Tier. Ein Beitrag z. vergleichenden Psychologie (Rowohlts deutsche Enzyklopädie, 74). 2. Aufl. Reinbek b. Hamburg, Rowohlt, 1961, 136 p., 2.20 DM.

Donceel (Joseph Florent), Philosophical Psychology. 2-d ed. rev. & enl. New York, Sheed & Ward, 1961, 492 p., 4.50 doll.

Reuchlin (Maurice), Les méthodes quantitatives en psychologie (Bibliothèque scientifique internationale). Paris, Presses Universitaires de France, 1962, VIII + 456 p., 20 f.f.

Rodger (R. S.), Statistical Reasoning in Psychology. London, University Tutorial Press, 1961, VI + 204 p., 15 s.

Wyss (Dieter), Die tiefenpsychologischen Schulen von den Anfängen bis zur Gegenwart. Entwicklung, Probleme, Krisen, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1961, XXXI + 412 p., 32 DM.

Zjawiska, stany, dyspozycje psychiczne

Buytendijk (F. J. J.), Pain. Tr. by Eda O'Shiel. London, Hutchinson & Co., 1961, 190 p., 25 s.

Causalité, permanence et réalité phénoménales. Etudes de psychologie expérimentale par A. Michotte et collaborateurs (Studia psychologica). Louvain, Publications Universitaires de Louvain; Paris, Edit. Béatrice-Nauwelaerts, 1962, 612 p., 500 f.b.

Le Ny (Jean François), Le conditionnement (Coll. „Le psychologue”). Paris, Presses Universitaires de France, 1961, 172 p., 8 NF.

Pieper (Josef), Über die Hoffnung. 6. Aufl. München, Kösel, 1961, 102 p., 6.80 DM.

Sklonnosti i sposobnosti. Sbornik statej. Red. W. N. Mjasiszczew. Leningrad, Leningr. Uniw., 1962, 125 p.

Welter (G.), Les croyances primitives et leurs survivances. Précis de paléopsychologie (Coll. Armand Colin, 348. Section de philosophie). Paris, A. Colin, 1960, 216 p., 4.50 NF.

Psychologia jednostek i typów, psychologia społeczna

Hesnard (A.), Psychologie du crime (Bibliothèque scientifique). Paris, Payot, 1962, 356 p., 20 f.f.

Jung (Carl Gustaw), Modern Man in Search of a Soul. Tr. by W. S. Dell. London, Routledge, 1961, 282 p., 9 s. 6 d.

Jünger (Friedrich Georg), Sprache und Denken. Frankfurt a. M., Klostermann, 1962, 232 p., 16.50 DM.

Samarin (Ju. A.), Oczerki psychologii uma. Osobiennosti umstwiennoj diejatielnosti szkolnikow. Moskwa, 1962, Akad. Ped. Nauk RSFSR, 1962, 503 p.

Woprosy psychologii nrawstwiennogo razwitija szkolnikow. Trudy Instituta Psychologii Red. W. N. Kołbanowski i W. A. Kruteckij. Moskwa, Akad. Pedag. Nauk RSFSR, 1962, 196 p.

Teoria wartości

Dupréel (Eugène), La consistance et la probabilité constructive (Verhandeligen van de Klasse der letteren en der me-rele en staatkundige wetenschappen van de Koninklijke Academie van Belgie, LV, 2). Bruxelles, Palais des Academies, 1961, 39 p., 30 f.b.

Findlay (J. N.), Values and Intentions. A Study in Value-Theory and Philosophy of Mind. London, George Allen & Unwin; New York, The Macmillan Co., 1961, 442 p., 55 s.

Etyka i teoria postępowania

Bastide (Georges), Traité de l'action morale. T. II: Dynamique de l'action morale (Coll. „Logos”). Paris, Presses Universitaires de France, 1961, 435—858 p., 20 NF.

Bradley (G. H.), Ethical Studies. Second edition, revised, with additional notes by the author, with an introduction by Richard Wollheim (Oxford Paperbacks, 39). Oxford, Univ. Press, 1962, XVI + 344 p., 7 s. 6 d.

De Menasce (G. C.), The Dynamics of Morality. New York, Sheed & Ward, 1961, 353 p., 6 doll.

Gobry (Ivan), *Le modèle en morale* (Bibliothèque de philosophie contemporaine). Paris, Presses Universitaires de France, 1962, 462 p., 20 f.f.

Hare (R. M.), *Freedom and Reason*. Oxford, Clarendon Press, 1963, VIII + 228 p., 15 s.

Harris (Robert Taylor), *Social Ethics*. Philadelphia, J. B. Lippincott Co., 1962, X + 320 p., 5.75 doll.

Hook (Sidney), *The Quest for Being, and Other Studies in Naturalism and Humanism*. New York, St. Martin's Press, 1961, 254 p., 6 doll.

Kamenogradskij (I. S.), *Oczerki teorii nrawstwenного wospitanija uczaszczich-sja*, Saratow, Sarat. Uniw., 1962, 233 p.

Les Conditions du bonheur. Conférences de Henri de **Ziegler**, Dominique **Dubarle**, Daniel **Lagache**, Adam **Schaff**, Bertrand de **Jouvenel** (Rencontres internationales de Genève 1961). Neuchâtel, La Baconnière 1962, 308 p., 28.50 NF.

Nrawstwiennost i nrawstwiennoje wospitanije. Materiały naučnoj konfieren-cji. Wypusk 5. Nowosibirsk, Sibirskoje Otd. Ak. Nauk SSSR. 1962, 168 p.

Ritter (Gerhard), *Vom sittlichen Problem der Macht*. 5 Essays (Dalp-Taschebücher, 355). Bern, u. München, Francke, 1961, 124 p., 2.80 DM.

Swabey (William Curtis), *Ethical Theory from Hobbes to Kant*. New York, Philosophical Library, 1961, V—284 p., 4.75 doll.

Thielicke (Helmut), *Nihilism, Its Origin and Nature*. With a Christian Answer. Tr. by John W. **Doberstein** (Religious perspectives, 4). New York, Harper, 1961, 186 p., 5 doll.

Value and Obligation. Systematic Readings in Ethics. Edited by Richard Booker Brandt, New York, Harcourt, 1961, 715 p., 6.95 doll.

Wilson (John), *Reason and Morals*. London, Cambridge Univ. Press, 1961, 196 p., 15 s. 2.95 doll.

Wood (Robert), *Principles and Problems of Ethics*. St. Louis, B. Herder Book Co., 1962, VIII + 184 p., 3.50 doll.

Woprosy marksistko-leninskoj etyki. Sbornik statiej. Moskwa, Akad. Obszcz. Nauk pri KC KPSS, Kafiedra Filosofii, 1962, 165 p.

Zink (Sidney), *The Concepts of Ethics*. London, Macmillan, 1962, 295 p., 30 s.; New York, St. Martin's Press, XV + 295 p., 6.75 doll.

Estetyka i teoria sztuki

Banfi (Antonio), *I problemi di una estetica filosofica*. A cura di Luciano **Anceschi** (Opere di Antonio Banfi, 6). Milano-Firenze, Parenti, 1961, XI + 386 p., 3.500 L.

Brunet (Ch.), *Prolégomène à une esthétique intégrale*. Etre — ambiguïté — esthétique. Paris, Soc. d'Edit. d'Enseignement Supérieur, 1962, 176 p., 24 f.f.

Estieticzeskoje wospitanije trudiaszczichsja. Materiały naučnoj konfieren-cji. Wypusk 3. Nowosibirsk, Sibirskoje Otd. Ak. Nauk SSSR, 1962, 107 p.

Il giudizio estetico. Atti del simposio di estetica Venezia 1958, a cura di L. **Pareyson**. Padova, Edizioni della Rivista di Estetica, 1961, 288 p., 2500 L.

Logroscino (Giuseppe), *Teoria dell'arte e della critica* (Pubbl. dell'Istituto Universitario di Magistero di Catania. Serie filosofica, Saggi e monografie, 35). Padova, Cedam, 1962, 252 p.

Maca (I. L.), *Istorija estieticzeskich uczenij*. Uctiebnije posobije. Moskwa, Mosk. Uniw. 1962, 107 p.

Nohl (Herman), *Vom Sinn der Kunst*. Mit e. Vorw. von Elisabeth **Blochmann** (Kleine Vandenhoeck-Reihe, 103—104), Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1961, 129 p., 3.60 DM.

Perpeet (Wilhelm), *Antike Aesthetik*. Freiburg, München, Alber, 1961, 113 p., 7.80 DM.

Rosario (Assunto), *La critica d'arte nel pensiero medievale*. Milano, Il Saggiatore, 1961, 462 p.

Schuer (Camille), *Les deux sens de l'art*, („Initiation philosophiques”). Paris, Presses Universitaires de France, 1962, 124 p., 4.50 f.f.

Ziestakow (W. P.), Problemy estietiki-cheskogo wospitanija. Oczierki istorii. Moskwa, Wysszaja Szkoła. 1962, 120 p.

Woprosy teorii i estietiki muzyki. Red. A. A. Gozenpud (i inni). Leningrad, Muzgiz, 1962, 240 p.

Ziemiłjanowa (L. M.), Sowriemiennaja estietika w S. Sz. A. Kriticzirskij oczierk. Moskwa, Gospolitizdat, 1962, 160 p.

**Filozofia społeczeństw
i nauk społecznych**

Zagadnienia ogólne, historia

Lukács (Georg), Schriften zur Literatursoziologie. Ausgew. u. engl. von Peter **Ludz** (Soziologische Texte, 9). Neuwied (A. Rh., Berlin-Spandau). Luchterhand, 1961, 568 p., 28 DM.

Macmurray (John), Persons in Relation (The Gifford Lectures delivered in the University of Glasgow in 1954). New York, Harper & Brothers, 1961, 135 p., 5 doll.

Studies in Item Analysis and Prediction. Ed. by Herbert **Solomon** (Stanford mathematical studies in the social science, 6). Stanford, Stanford Univ. Press, 1961, XII + 310 p.

Wildmann (G.), Personalismus, Solidarismus und Gesellschaft. Der ethische und ontologische Grundcharakter der Soziallehre der Kirche. Wien, Herder, 1961, XX + 224 p., 16.50 DM.

**Filozofia prawa i państwa,
filozofia gospodarcza**

Batiffol (Henri), La philosophie du droit („Que sais-je?”, 857). 2-e éd. Paris, Presses Universitaires de France, 1962, 128 p., 2.50 f.f.

Greaves (H.R.G.), Grundlagen der politischen Theorie. Aus d. Engl. übers. von Otto **Kimminich** (Politica, Bd 2). Neuwied (a. Rh. u. Berlin). Luchterhand, 1960, VIII + 208 p., 19.50 DM.

Hofmann (Werner), Gesellschaftslehre als Ordnungsmacht. Die Werturteilsfrage — heute (Erfahrung und Denken, 8). Berlin, Duncker & Humboldt, 1961, 153 p., 18.80 DM.

Hook (Sidney), Political Power and Personal Freedom. Critical Studies in Democracy, Communism, and Civil Rights. New York, Collier Bks, 1962, 539 p., 1.50 doll.

Jonas (Friedrich), Sozialphilosophie der industriellen Arbeitswelt (Soziologische Gegenwartsfragen, 9). Stuttgart, Ferd. Enke Verlag, 1960, 218 p., 29 DM.

Larenz (Karl), Methodenlehre der Rechtswissenschaft (Enzyklopädie der Rechts- und Staatswissenschaft, Abt. Rechtswissenschaft). Berlin, Springer Verlag, 1960, XII + 381 p., 49.60 DM.

Litt (Theodor), Freiheit und Lebensordnung. Zur Philosophie u. Pädagogik der Demokratie. Heidelberg, Quelle & Meyer, 1962, 171 p., 12 DM.

Mehta (Jamshed Kaikhusroo), A Philosophical Interpretation of Economics. London, G. Allen, 1962, 288 p., 35 s.

Ostman von der Leye (Wilderich), Vom Wesen der Strafe. Studien zur Rechtsethik (Schriften zur Kulturanthropologie, 2). Frankfurt a. M., Athenäum Verlag, 1961, 164 p., 19.80 DM.

Schreiber (Rupert), Logik des Rechts. Berlin, Springer, 1962, 100 p., 14.80 DM.

Suerbaum (Werner), Vom antiken zum frühmittelalterlichen Staatsbegriff. Ueber Verwendung u. Bedeutung von res publica, regnum, imperium u. status von Cicero bis Jordanis (Orbis antiquus, 16—17). Münster/Westf., Aschendorff, 1961, XXVII + 305 p., 26.50 DM.

Villey (Michel), Leçons d'histoire de la philosophie du droit (Coll. „Philosophie du droit”). 2-e éd. Paris, Dalloz, 1962, 318 p., 22 NF.

Filozofia kultury

Baker (Herschel), The Image of Man. A Study of the Idea of Human Dignity in Classical Antiquity, the Middle Ages, and the Renaissance (Harper Torchbooks, The Academy Library, TB 1047). New York, Harper, 1961, XII + 365 p., 1.85 doll.

Garin (E.), La cultura filosofica del Rinascimento italiano. Ricerche e documenti (La civiltà europea). Firenze. Sansoni, 1961, 524 p., 4000 L.

Macquarrie (John), *The Scope of Demythologizing. Bultmann and His Critics* (The lib. of philosophy and theology). New York, Harper, 1961, 255 p., 4.50 doll.

Morin (Edgar), *L'esprit du temps, essai sur la culture de masse* (La Galerie), Paris, B. Grasset, 1962, 280 p., 9.70 NF.

Filozofia wychowania

Brubacher (John Seiler), *Modern Philosophies of Education* (Foundations in education. McGraw-Hill ser. in education). 3-d ed. New York, McGraw-Hill Book Co., 1962, IX + 372 p., 6.75 doll.

Filozofia historii i nauk historycznych

Gabarajew (S. Sz.), *Domarksowskaja sociologija o roli licznosci w istorii*. Tbilisi, Ak. Nauk Gruz. SSR, 1962, 204 p.

Rossmann (Kurt), *Deutsche Geschichtsphilosophie von Lessing bis Jaspers* (Sammlung Dieterich, 174. Studienausg.). 2. Aufl. Bremen, Schönemann, 1961, IC + 468 p., 9.80 DM.

Filozofia przyrody i nauk przyrodniczych

Bertalanffy (Ludwig von), *Les problèmes de la vie. Essai sur la pensée biologique moderne* (Coll. „Aux frontières de la science“). Paris, Gallimard, 1961, 296 p., 12 NF.

Branskij (W. P.), *Filosofskoje znaczenie „problemy nagliadnosti“ w sowremiennoj fizikie*. Leningrad, Leningr. Uniw. 1962, 192 p.

Collingwood (Francis J.), *Philosophy of Nature*. Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1961, 306 p., 4.50 doll. 40 s.

Filosofskie woprosy sowriemiennogo uczenija dwizienii w prirodie. Red. W. I. Swiderskij. Leningrad, Leningr. Uniw. 1962, 199 p.

Goudge (Thomas Anderson), *The Ascent of Life. A Philosophical Study of the Theory of Evolution*. London, G. Allen, 1961, 236 p., 30 s.; Toronto, University of Toronto Press, 4.95 doll.

Gerlach (Walther), *Humanität und naturwissenschaftliche Forschung* (Die Wissenschaft, 118). Braunschweig, Vieweg, 1962, 205 p., 19.80 DM.

Jugaj (G. A.), *Problema celostnosti organizma. Filosofskij analiz*. Moskwa, Socekgiz, 1962, 248 p.

Kiberneticeskij Sbornik, *Sbornik perewodow pod red. A. A. Ljapunowa i in.* T. IV—V. Moskwa, Izd. Inostr. Lit., 1962, 256, 316 p.

Kümmel (Friedrich). *Ueber den Begriff der Zeit* (Forschungen zur Pädagogik und Anthropologie, 6). Tübingen, Niemeyer, 1962, VIII + 203 p., 18.50 DM.

Niekotoryje filosofskie woprosy biologii i mediciny. Tomsk, Tomskij Uniw. 1962, 135 p.

Pepper (Stephen C), *World Hypotheses; A Study in Evidence*. Berkely, University of California Press, 1961, XIII + 348 p., 1.95 doll.

Philosophie de la physique (Colloque de l'Academie Internationale de Philosophie des Sciences, 16—18 octobre 1961, Paris) (Archives de l'Institut International des Sciences Théoriques, 11). Bruxelles, Office international de Librairie, 1962, 128 p.

Rachmatullin (K. Ch), *Borba mirowozrenij w kosmogonii*. Alma-Ata, Gosizdat, 1962, 192 p.

Sztejnman (R. J.), *Prostranstwo i wriemja*. Moskwa, Fizmatgiz, 1962, 240 p.

Filozofia religii

Eliade (Mircea), *Mythen, Träume und Mysterien*. Salzburg, Otto-Müller-Verlag, 1961, 344 p., 14.70 DM.

Kaufmann (Walter), *Religion from Tolstoy to Camus. Basic Writings Selected and Introduced*. New York, Harper & Brothers, 1961, 450 p., 6.95 doll.

Russell (B.A.W.), *Religion and Science*. (Galaxy Bks) New York, Oxford Univ. Press, 1961, 256 p., 1.25 doll.

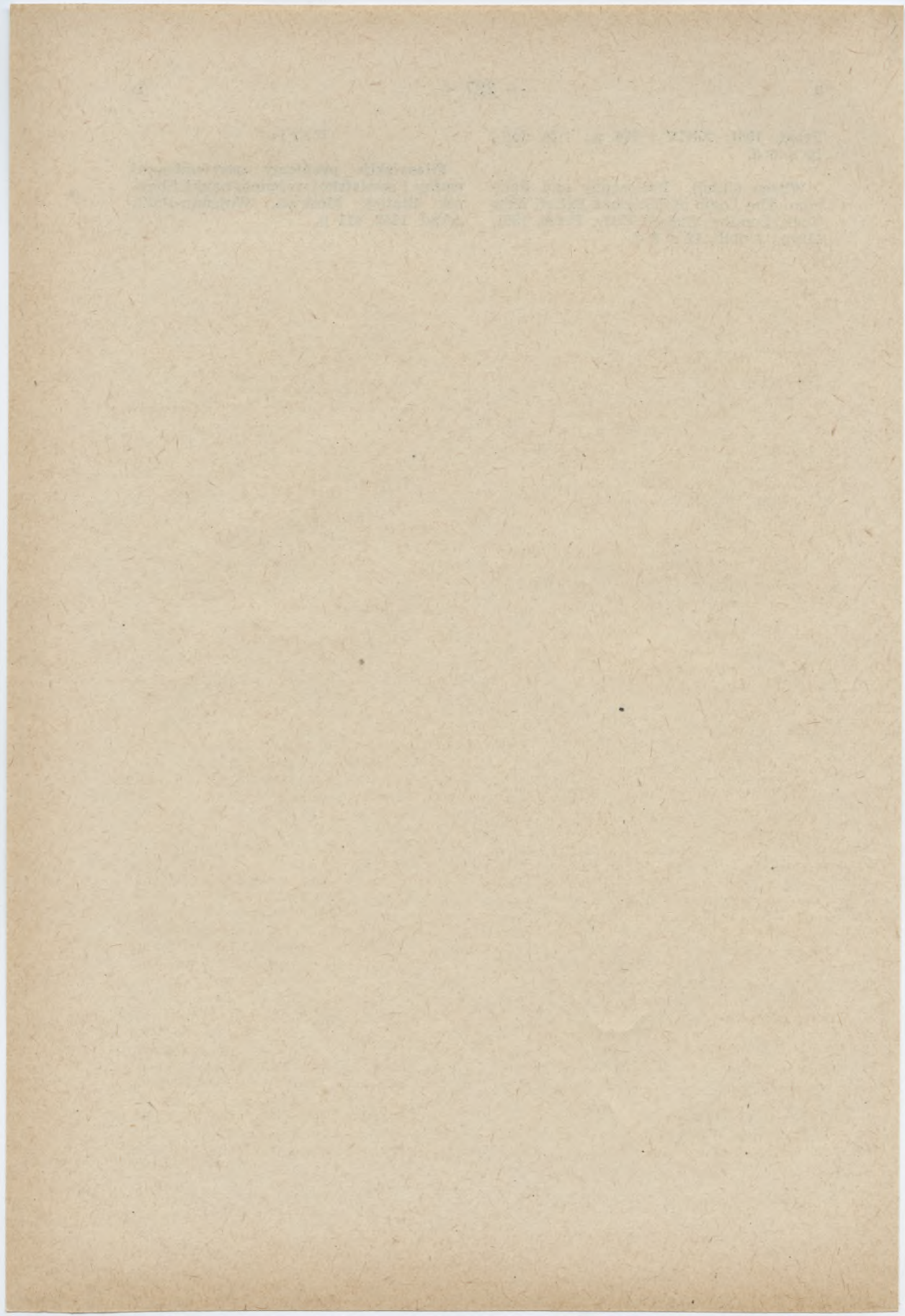
Thouless (Robert Henry), *An Introduction to the Psychology and Religion*. New York, London, Cambridge Univ.

Press, 1961, XXIV + 286 p., 1.75 doll.,
10 s. 6 d.

Wilson (John), Philosophy and Religion. The Logic of Religious Belief. New York, London, Oxford Univ. Press, 1961, 119 p., 2 doll., 12 s. 6 d.

Varia

Filosofskije problemy sowriemiennoj wojny i sowietskoj wojennoj nauki. Sbornik Statiej. Moskwa, Wojenno-Polit. Akad. 1962, 411 p.

Wiadomości bieżące

Wiadomości wydawnicze

Publikacje jednostkowe

Historia filozofii. Tom III: Lata czterdzieste — dziewięćdziesiąte XIX w. Tłum. z rosyjskiego (Warszawa. 1963, Książka i Wiedza, str. 603, cena 50,— zł). Jest to przekład trzeciego tomu historii filozofii wydanej przez Instytut Filozofii Akademii Nauk ZSRR (o tomie pierwszym i drugim patrz Ruch Filoz. t. XXI str. 228a, 336a) Tom przygotowali do druku i redagowali: M. A. Dynnik, M. T. Jowczuk B. M. Kiedrow, M. B. Mitin, T. I. Ojerman oraz A. F. Okułow. Przekład sporządzili: R. Światło, R. Hekker, W. Wudel. Rozdział pierwszy traktuje o powstaniu materializmu dialektycznego i historycznego, rozdział drugi — o rozwoju tego systemu w okresie od rewolucji 1848 do Komuny Paryskiej, trzeci — o dalszym rozwoju marksizmu w latach 1871—1895. Czwarty rozdział omawia szczegółowo podstawowe cechy materializmu dialektycznego i historycznego w pracach Marksa i Engelsa oraz ich poglądy etyczne, estetyczne, przyrodoznawcze i religijne. Myśl filozoficzna i socjologiczna w Niemczech od 1848 roku do początku epoki imperializmu stanowi przedmiot dociekań rozdziału piątego, natomiast rozdział następny poświęcony jest filozofii i socjologii angielskiej w okresie kapitalizmu przedmonopolistycznego. Filozofia i socjologia francuska z tego okresu przedstawiona została w rozdziale siódmym, włoska zaś i hiszpańska w ósmym. Dziewiąty a zarazem ostatni rozdział zawiera przegląd twórczości filozoficznej i socjologicznej krajów skandynawskich w drugiej połowie XIX w. Tom posiada skorowidz nazwisk i rzeczy.

Stanisław Kamiński i Mieczysław A. Krapiec: Z teorii i metodologii metafizyki

(Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Rozprawy Wydziału Filozoficznego 13, Lublin 1962, str. 415, cena 80 zł). Celem, jaki sobie autorowie założyli, jest analiza metodologiczna — ze stanowiska współczesnej metodologii — systemu klasycznej arystotelesowsko-tomistycznej metafizyki. W metafizyce tej zaś rozróżnili dwa nurty, jeden tradycyjny jest reprezentowany w licznych podręcznikach, drugi natomiast powstały niedawno i zwany czasem egzystencjalizmem tomistycznym lub filozofią bytu, uważa się za właściwą kontynuację klasycznego tomizmu. Pierwsza część książki, opracowana przez drugiego z autorów, analizuje metodę filozofowania w owej współczesnej filozofii bytu. Część druga, opracowana przez S. Kamińskiego składa się z autonomicznych szkiców, omawiających metafizykę w nurcie tradycyjnym. Spis rzeczy: Cz. I. Filozofia jako typ naukowego poznania (1. Ogólna koncepcja nauki, 2. Uwagi o języku); Analiza pojęć jako pierwotnych elementów myślenia (1. Struktura pojęć, 2. Zagadnienie konstrukcji pojęć, 3. Treść pojęć, 4. Zakres pojęć); Analiza sądów (1. Myślenie — mowa — zdanie — sąd w języku potocznym, 2. Analiza sądu — składniki, 3. Afirmacja istnienia w sądzie, sądy orzecznikowe i egzystencjalne, 4. Czasownicy i afirmacja istnienia, 5. Prawa w naukach fizykalnych, 6. Prawa fizykalne a pewność i prawdziwość, 7. Sądy a prawda); Analiza rozumowania, indukcja i jej filozoficzne aspekty (1. Indukcja, 2. Indukcja a filozofia); Analiza rozumowania, problem uzasadnienia w filozofii (1. Dowodzenie w filozofii bytu, 2. Zastosowanie w metafizyce, 3. Właściwy tok dowodzenia, 4. Możliwość aksjomatyzowania i formalizacji metafizyki); O budowie metafizyki (1. Możliwość stosowania reguł, 2. Typy zdań w metafizyce, 3. Zasadnicze reguły semantycznego sensu zdań metafizycz-

nych). Cz. II. O zastosowaniach logiki współczesnej do metafizyki klasycznej; Czy możliwe są ogólne i konieczne twierdzenia rzeczowe; Struktura systemu scholastycznej metafizyki ogólnej; O ostatecznych przesłankach w klasycznej filozofii bytu; Rola definicji w systemie scholastycznej metafizyki; Dedukcja w metafizyce tomistycznej; Próba charakterystyki uzasadniania tezy w metafizyce klasycznej. Streszczenie francuskie. Skorowidz nazwisk. Skorowidz rzeczowy.

Henri Bergson: Myśl i ruch — dusza i ciało, w przekładzie Pawła Beylina i Kazimierza Bleszyńskiego, wstępem poprzedził Paweł Beylin (Warszawa, PWN, 1963, str. 166, cena 15 zł). Książeczka zawiera, po wstępie wydawcy, cztery rozprawy z lat 1903 do 1912; z wyjątkiem pierwszej nie były one dotychczas przełożone na język polski. Są to mianowicie: Wstęp do metafizyki, Intuicja filozoficzna, Postrzeżenie zmiany, Dusza i ciało.

Antoni Moniuszko: Oczywistość i synteza. Dialog Filozoficzny (Warszawa, PWN, 1962, str. 84 in 16°, cena 8 zł). Autor nie jest filozofem z zawodu. Interesują go zagadnienia stosunku nauk przyrodniczych i humanistycznych, coraz dalej postępującej specjalizacji wiedzy, a zarazem próby znalezienia jakiegoś syntetycznego obrazu świata. Dialog toczy się między Grzegorzem — matematykiem, Erazmem — filozofem i metodologiem oraz Janem, nazwanym „poszukiwaczem ładu”, czyli poglądu na świat, syntetyzującego wyniki badań naukowych w uporządkowaną całość. Wynik dyskusji jest raczej negatywny. Oto twierdzi Erazm: „...Ostatecznie więc proponuję przyjąć w naszym gronie tezę o niemożliwości zbudowania polinaukowej teorii świata. Nie ma czegoś takiego, co moglibyśmy nazwać nauką, bo nie ma ogólnej, wspólnej dla wszystkich nauk metody naukowej. Są tylko poszczególne nauki... które istnieją, bo istnieją odrębne ich metody i wyniki”. Jan w odpowiedzi godzi się, „jeżeli te nabrzmiałe filozofią problemy nauk specjalnych nie dadzą się wprost przenieść do filozofii, jeżeli z samych tylko przyczyn metodologicznych filozofia nie może być ich syntezą, to niechże nauki będą dla tej filozofii chociaż inspiracją. Niech filozofia wynika w jakimś sensie z nauk,

tak jak wynikała kiedyś z prostej obserwacji”. Natomiast Grzegorz, któremu autor udzielił ostatniego głosu, kończy pesymistycznym oświadczeniem: „Wbrew takim czy innym chęciom budowy szerszej teorii widoczne jest, że szanse tego są nikłe... Panuje praktycyzm i paradoks. Pierwszy jest ideologią naszych czasów, drugi usprawiedliwieniem zniechęcenia poznawczego, jakie powstało po ogłoszeniu zasady nieoznaczoności w fizyce i bankructwa formalizmu w matematyce”.

Władysław Krajewski: Szkice Filozoficzne (Warszawa, Książka i Wiedza, 1963; str. 252, cena 16 zł). Książka jest zbiorem artykułów już przedtem publikowanych w czasopiśmie, zostały one jednak obecnie przejrzane i poprawione oraz częściowo na nowo zredagowane. Oto ich tytuły: Spory i szkoły w filozofii marksistowskiej; O przedmiocie filozofii marksistowskiej; Materialistyczne tendencje w polskiej filozofii XX stulecia; O prawach dynamicznych i statystycznych w fizyce; Problem kategorii ontologicznej przyczyny i skutku; O prawie negacji, czyli rozwoju po spirali; Dialektyka marksistowska a logika formalna; Wrażenia zmysłowe a rzeczywistość; Problem prawdziwości wrażeń i pojęć.

Jerzy Słupecki i Ludwik Borkowski: Elementy logiki matematycznej i teorii mnogości (Warszawa, PWN, 1963, str. 285, cena w opr. 37 zł). Podręcznik jest przeznaczony dla studentów filozofii lub matematyki, służąc zapoznaniu się z logiką matematyczną i teorią mnogości w dość obszernym zakresie, w sposób elementarny. Wykład stosuje dowody tzw. założeniowe (dedukcję naturalną), tj. oparte na systemie reguł (bez aksjomatów), według metody opracowanej przez Gentzena i Jaśkowskiego. Treść: Wstęp. Cz. I. Podstawowe rachunki logiczne: Rozdz. I. Rachunek zdań (Symbole i wyrażenia; Reguły pierwotne. Tezy i reguły wtórne. Sprawdzanie zerowej jednoznaczności. Funktory prawdziwościowe. Aksjomatyczne ujęcie rachunku zdań). Rozdz. II. Rachunek kwantyfikatorów (Symbole i wyrażenia węższego rachunku kwantyfikatorów. Reguły pierwotne. Tezy i reguły wtórne. Identyfikacja. Definicje. Rachunek kwantyfikatorów wyższych rzędów. Przykłady sformalizowanych dowodów matematycznych). Cz. II. Elementy teorii mnogości: Rozdz. I. Ogólna teoria mnogości (Algebra zbiorów. Zwią-

zek między rachunkiem zdań a algebra zbiorów. Algebra Boole'a. Działania nieskończone. Iloczyn kartezjański zbiorów. Elementy teorii relacji. Równoliczność zbiorów. Liczby kardynalne. Arytmetyka liczb kardynalnych. Nierówności. Zbiór potęgowy. Zbiory nieskończone w sensie Dedekinda. Liczby kardynalne alef i cont . Dowód Cantora istnienia liczb przestępnych. Pewnik wyboru). Rozdz. II. Zbiory uporządkowane (Izomorfizm. Zbiory podobne. Typy porządkowe. Arytmetyka typów porządkowych. Przekroje, zbiory gęste i ciągłe. Skończone zbiory uporządkowane. Typy porządkowe ω , η , λ . Typy odwrotne. Zbiory dobrze uporządkowane. Liczby porządkowe. Odcinki zbioru dobrze uporządkowanego. Nierówności, liczby graniczne. Zasada indukcji. Twierdzenie Zermeli. Alefy. Hipoteza kontinuum). Dodatek: Antynomie teorie mnogości. Kategorie semantyczne. Teoria typów logicznych. Definicje niektórych pojęć teorii mnogości na gruncie logiki. Aksjomatyczna teoria mnogości. Teoria mnogości a arytmetyka. Filozoficzne uwagi o pojęciu zbioru. — W zakończeniu są podane zestawienia: Definicje. Tezy. Skorowidz znaków. Skorowidz nazw.

Kazimierz Pasenkiewicz: Logika ogólna. Tom I (Skrypt dla studentów uniwersytetów, PWN, Warszawa — Kraków 1963, str. 178, cena 14 zł). Treść: Wstęp. I. Elementy teorii wyrażań języków naturalnych i sztucznych (1. Wyrażenia językowe, 2. Struktura języków i posługiwanie się nimi). II. Logika formalna (3. Uwagi wstępne dotyczące logiki formalnej, 4. Teoria zdań. 5. Teoria kwantyfikatorów. 6. Teoria zbiorów. 7. Tradycyjna logika formalna. 8. Elementy teorii relacji. 9. Niektóre szczególnie ważne relacje. 10. Antynomie logiki. 11. Logiczna teoria prawdopodobieństwa). Tom drugi ma zawierać zasady ogólnej metodologii.

Mihail Marković: Formalizm w logice współczesnej, przekł. z jęz. serbo-chorwackiego Branko Cirić, do druku przygotowała Barbara Stanosz (PWN, Warszawa 1962, str. 496, cena 45 zł). Autor jest profesorem logiki na Uniwersytecie w Belgradzie, a jego książka ma za przedmiot analizę i ocenę formalizmu logicznego z punktu widzenia filozofii marksistowskiej. Spis rzeczy: Wstęp. Cz. I. Formalizm jako ogólna teoria i metoda logiczna (1. Pojęcie formalizmu lo-

gicznego. 2. Analiza formalizmu logicznego). Cz. II. Konkretne postaci formalizmu w logice współczesnej (3. Tendencje formalistyczne w podstawowych kierunkach logiki od Hegla do chwili obecnej. 4. Formalizm w logice symbolicznej). Bibliografia. Indeks nazwisk. Indeks pojęć.

Jehn von Neumann: Maszyna matematyczna i mózg ludzki, przeł. z ang. K. Szaniawski (PWN, Warszawa 1963, str. 94, cena 10 zł). Autor książki John v. Neumann (1903—1957), jeden z najwybitniejszych matematyków współczesnych oraz jeden z inicjatorów budowy nowoczesnych aparatów matematycznych, został zaproszony do wygłoszenia serii wykładów w r. 1956 w Yale University, których temat stanowi treść tej broszury. Wykłady nie zostały wygłoszone z powodu ciężkiej choroby i śmierci autora. Naszkicowany ich tekst zasługuje jednak na uwagę — jak pisze tłumacz w Przedmowie — „Z dwóch co najmniej powodów: po pierwsze ma charakter syntetyczny; ujęcia o tym stopniu ogólności rzadko wychodzą spod pióra wielkich specjalistów; po drugie: autor formułuje w tej książce wiele śmiałych hipotez i przewidywań, na które nie pozwoliliby sobie — być może — w pracy ściśle matematycznej. A hipotezy pochodzące od von Neumanna mają wartość ogromną”.

Zygmunt Ziemiński: Normy moralne a normy prawne — zarys problematyki (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Prace Wydziału Prawa nr 6, Poznań 1963, powiel., str. 222, cena 10 zł). Autor zamierza dokonać przeglądu zagadnień i zaproponować pewien porządek dyskusji nad związkiem norm moralnych i norm prawnych w społeczeństwach współczesnych. Spis treści: Wstęp. Rozdz. I. Norma (1. Stwierdzenia a oceny, 2. Wypowiedzi dotyczące ocen, 3. Dobra pierwsze i dobra wtórne, 4. Ocena globalna, 5. Ocena czynu a poczucie powinności, 6. Określenie normy postępowania, 7. Charakter semantyczny normy, 8. Ustanawianie norm dla innych, 9. Obowiązki normy). Rozdz. II. Ocena moralna i norma moralna (1. Podstawa wyróżniania norm moralnych, 2. Ocena moralna, 3. Ocena moralna a ocena dobra społeczności, 4. Motywy oceny moralnej, 5. Ocena moralna a zasługa moralna, 6. Pojęcie istoty współrodzajowej, 7. Ocena moralna a poświęcenie dobra jednostki dla in-

nych jednostek, 8. Katalog dóbr pierwszych i dóbr wtórnych, 9. Elementy różnicujące normy moralne). Rozdz. III. Moralność (1. Moralność jako pewien „całokształt” norm, 2. Wyznawane a uznawane normy moralne, 3. Moralność jednostek tworzących społeczeństwo a moralność społeczeństwa, 4. Doktryna moralna, 5. Moralność a obyczajowość, 6. Moralność socjalistyczna). Rozdz. IV. Norma prawna służna (1. Zakres spraw normowanych przez moralność i przez prawo, 2. Prawo służne — poglądy normodawcy, 3. Prawo służne — poglądy adresatów, 4. Znaczenie polityczne normy prawnej służnej, 5. Wyznaczanie obowiązków a wyznaczanie uprawnień, 6. Wpływ norm prawnych na moralność społeczeństwa). Rozdz. V. Technika pozyskiwania aprobaty moralnej dla norm prawnych (1. Czynniki kształtujące aprobatę moralną, 2. Postawa uspołecznienia, 3. Dobro każdego a technika poświęceń, 4. Możliwość kształtowania ocen podstawowych, 5. Przekonywanie o właściwości podjętych środków). Rozdz. VI. Normy moralne jako czynnik kształtujący stosowanie prawa (1. Stosowanie prawa, 2. Zasady współzycia społecznego, 3. Zasady współzycia społecznego a system prawny, 4. Nadużycie prawa, 5. Zasady współzycia społecznego a ważność czynności prawnych, 6. Przepisy prawne odwołujące się do ocen moralnych). Summary.

Maria Gołaszewska: Filozoficzne podstawy krytyki literackiej (PWN, Warszawa 1963, str. 368, cena 30 zł). Czytamy we „Wstępie”: „Krytykę literacką można rozpatrywać w kilku zasadniczych aspektach: historycznym, systematycznym i filozoficznym. ...Ten właśnie (filozoficzny) punkt widzenia przyjmę w niniejszej rozprawie ... Będę się starała dociec, co jest istotne dla wszelkiej krytyki literackiej, ... co należąc niejako do samej zawartości idei krytyki literackiej pojawia się zawsze, w każdej jej odmianie...” Treść: Rozdz. I. Zagadnienie podstawy krytycznej. Rozdz. II. Subiektywne czynniki krytyki literackiej. Rozdz. III. Przedmiot i zadania krytyki literackiej. Rozdz. IV. Analiza podstawowych pojęć krytyki literackiej. Rozdz. V. Struktura krytyki literackiej. Rozdz. VI. O metodzie krytyki literackiej. — Zakończenie. Indeks nazwisk.

Włodzimierz Szewczuk: Psychologia — zarys podręcznikowy, t. I. (PZWS, Warszawa 1962, str. 324, cena 28,50 zł). „Fun-

damentem dla konstrukcji podręcznika” — pisze autor — „stało się dla mnie funkcjonalistyczne ujęcie psychiki... psychika, jako działalność układu nerwowego wyspecjalizowanego w odbieraniu wiadomości o świecie i o własnym życiu osobnika oraz w sterowaniu jego działaniem, pełni funkcję przystosowania osobnika do świata i ... świata do osobnika”. Autor opiera się w dużej mierze na psychologii radzieckiej. Tom pierwszy zawiera następujące części: I. Psychologia jako nauka. II. Psychika działalnością układu nerwowego. III. Przedmiot, metody i dyscypliny psychologii. IV. Orientacja w świecie i jego poznanie. Bibliografia. Skorowidz nazwisk. Skorowidz rzeczowy. Tom drugi składać się będzie z części: V. Odzwierciedlanie stosunku do rzeczywistości — Emocje. VI. Działanie. VII. Kształtowanie się i funkcjonowanie doświadczenia indywidualnego. VIII. Osobowość. IX. Bieg życia ludzkiego.

R. S. Woodworth, H. Schlosberg: Psychologia eksperymentalna, t. I. przeł. z ang. A. Lewicki i E. Vielrose, red. A. Lewicki (PWN, Warszawa 1963, str. 749, cena 75 zł). Nowoczesny podręcznik psychologicznych technik badawczych, stanowiący przekład drugiego wydania oryginalnego z r. 1954, składa się z następujących rozdziałów: 1. Wiadomości wstępne, 2. Czas reakcji, 3. Asocjacja, 4. Uwaga, 5. Uczucia I — Ruchy wyrazowe, 6. Uczucia II — Energia napędowa, 7. Uczucia III — Inne zmiany somatyczne, 8. Psychofizyka I — Określanie progów, 9. Psychofizyka II — Metody konstruowania skal, 10. Zmysły skórne, 11. Zmysły chemiczne, 12. Słuch, 13. Wzrok, 14. Spostrzeganie kształtu, 15. Spostrzeganie barw, 16. Wzrokowe spostrzeganie głębi, 17. Ruchy oczu a spostrzeganie.

Stanisław Ossowski: O osobliwościach nauk społecznych (PWN, Warszawa 1962, str. 327, cena 32 zł). „Wprowadzenie” objaśnia, iż „studia o osobliwościach nauk społecznych, które są przedmiotem tej publikacji, wyrosły z wieloletnich refleksji i obserwacji w toku pracy badawczej i pracy nauczycielskiej na polu socjologii. ... Choć rozważania nasze rozciągają się na wszystkie dyscypliny mające za przedmiot zjawiska społeczne, ośrodkiem ich będzie socjologia w szerokim znaczeniu, obejmującym również taką problematykę, do której roszczą pretensję przedstawiciele psychologii

społecznej i społecznej antropologii". Treść: Wprowadzenie. Rozdz. I. Wielogłowy Lewiatan i grupa społeczna (o perypetiach pojęciowych w socjologii). Rozdz. II. Koncepcja ładu społecznego i typy przewidywań. Rozdz. III. Punkty widzenia, tezy, dyrektywy. Rozdz. IV. Stanowiska i szkoły. Rozdz. V. Wzory nauk przyrodniczych w empirycznej socjologii. Rozdz. VI. Nauki społeczne w problematyce teorii kultury. Rozdz. VII. Socjologia współczesna w procesach przemian społecznych. Indeks nazwisk. Indeks pojęć.

Maria Ossowska: Socjologia moralności — zarys zagadnień (PWN, Warszawa 1963, str. 304, cena 35 zł). Autorka wyjaśnia w przedmowie, iż rozróżnia w teorii moralności trzy grupy zagadnień, pierwsza dotyczy charakteru i sposobów uzasadniania ocen i norm moralnych, druga dotyczy psychologii moralności, trzecia jej socjologii. Program tej ostatniej nie jest dostatecznie ustalony, „bliższe uświadomienie sobie tego programu stało się koniecznością, gdy w 1959 roku otrzymałam zaproszenie Columbia University do wygłoszenia cyklu wykładów na ten właśnie temat. Publikacja, którą czytelnik ma przed sobą, stanowi rozszerzenie nowojorskich wykładów, wygłoszonych w 1960 roku". Treść: Uwagi wstępne. Cz. I. Czynniki kształtujące moralność grup społecznych. Cz. II. Funkcjonowanie norm w życiu społecznym. Cz. III. Metody i teorie. Aneksy (Moralność jako „fakt społeczny”. Inteligent polski na tle grup towarzyskich Europy Zachodniej. O pewnych przemianach etyki walki. Norma prawna i norma moralna u Petrażyckiego. Zmierzch ethosu purytańskiego w Stanach Zjednoczonych). Bibliografia. Indeks nazwisk. Summary.

Jerzy J. Wiatr: Szkice o materializmie historycznym i socjologii (Książka i Wiedza, Warszawa 1962, str. 240, cena 15 zł). Autor zajmuje się „wybranymi zagadnieniami socjologii, konfrontując je z podstawowymi twierdzeniami i dyrektywami metodologicznymi marksistowskiego materializmu historycznego. Wybór zagadnień ... podyktowany jest dwoma względami: 1) zależało ... na wypukleniu spraw, w których konfrontacja materializmu historycznego z poglądami, próbami badawczymi i osiągnięciami innych kierunków socjologicznych umożliwiona jest zbieżnością albo przynajmniej porównywalnością

problematyki; 2) koncentrujemy się na zagadnieniach ważnych z uwagi na humanistyczną funkcję socjologii, gdyż — nie negując doniosłości „technicznej” ekspertyzy socjologicznej — tu właśnie widzimy główne zadanie tej nauki” (Wstęp, str. 14). Treść: Od autora. Wstęp — Wiedza o społeczeństwie i życie społeczne. Rozdz. I. Przedmiot i charakter socjologii (1. Socjologia a filozofia społeczna, 2. Przedmiot socjologii, 3. Metody socjologii: a) Metoda historyczna, b) Metoda statystyczna, c) Metoda monograficzna, d) Obserwacja uczestnicząca, e) Metoda „dokumentów osobistych”, f) Sondaż opinii, 4. Socjologiczne badania szczegółowe, 5. Kierunki socjologii opisowej, 6. Zastosowania socjologii szczegółowej). Rozdz. II. Teoria rozwoju społecznego a koncepcja zmian społecznych (1. „Zmiana społeczna”, 2. Mechanizm rozwoju społecznego, 3. Postęp historyczny, 4. Prawo koniecznej zgodności stosunków produkcji z charakterem sił wytwórczych, 5. Rola idei w rozwoju społecznym, 6. Walka klasowa jako czynnik rozwoju społecznego, 7. Problematyka stratyfikacji społecznej a teoria rozwoju). Rozdz. III. Teoria rewolucji a socjologia zachowania politycznego (1. Konflikt i ugoda — dwa punkty widzenia i dwie postawy badawcze, 2. Ruchy polityczne, 3. Studia nad rozdziałem władzy a badanie mechanizmu podejmowania decyzji politycznych, 4. Zachowanie polityczne, 5. Mechanizm rewolucji i władzy rewolucyjnej). Rozdz. IV. Teoria świadomości społecznej i ideologii a badanie postaw i opinii (1. Materializm historyczny a problemy psychologii społecznej, 2. Badanie opinii publicznej — empiria i teoria, 3. Przesady i stereotypy, 4. Myślenie „ideologiczne”, 5. Świadomość rewolucyjna). Rozdz. V. Materializm historyczny a warunki społeczeństwa socjalistycznego (1. O tzw. „granicach stosowności” teorii materializmu historycznego, 2. Czynniki ekonomiczny i czynnik świadomościowy, 3. Problematyka zróżnicowania społecznego, 4. Problematyka władzy, 5. Konkluzje). Przypisy (zawierają obszerne informacje bibliograficzne).

Zdzisław Wójcik; Rozwój pojęcia inteligencji (Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Zakład Badań Socjologicznych; Z badań klasy robotniczej i inteligencji, red. Jan Szczepański, XI, Wrocław, Ossolineum, 1962, str. 75, cena 10 zł). Treść: Przedmowa (J. Szczepański). Uwagi wstępne. I. Filozoficzne i psycholo-

giczne znaczenie nazwy „inteligencja”. II. Proces kształtowania się socjologicznego znaczenia nazwy „inteligencja”. III. Kryteria i definicje inteligencji w znaczeniu socjologicznym.

R. Ingarden: Issledowanija po estietike, przekład A. Jermiłłowa i B. Fiodorowa, przedmowa W. Rozumnego (Izdat. Innostr. Lit., Moskwa 1962, str. 572). Pod powyższym tytułem ukazał się w przekładzie rosyjskim wybór pism estetycznych prof. Ingardena, oparty na jego książkach „Studia z estetyki” (Warszawa 1958) oraz „Szkice z filozofii literatury” (Łódź 1947). Wybór obejmuje: Dwuwymiarowość struktury dzieła literackiego; Dzieło literackie i jego konkretyzacje; O różnych rozumieniach prawdziwości w dziele sztuki; O sposobach poznawania dzieła literackiego; Uwagi na marginesie „Poetyki” Arystotelesa; O dziele architektury: Lessinga Laokoon; O budowie obrazu; Utwór muzyczny i sprawa jego tożsamości. Nawiązując do tego wydawnictwa Jan Szewczyk ogłosił w Studiach Filozoficznych (nr 2/33 z r. 1963, str. 127—139) artykuł „Estetyka — normatywna czy opisowa (uwagi na marginesie przedmowy do rosyjskiego wydania wyboru pism estetycznych R. Ingardena)”.

A. M. Piatigorski: Materiały do historii filozofii indyjskiej (Wydawnictwo Literatury Wschodniej w Moskwie). Książka wprowadza w krąg poszukiwań historyczno-filozoficznych bogate i nie wykorzystane dotychczas materiały dawnej literatury tamilskiej i składa się z trzech samodzielnych części: 1. Analiza historyczno-filozoficznej literatury tamilskiej, 2. Charakterystyka niektórych osobliwości indyjskich kultów religijnych, 3. Materialistyczne elementy literatury tamilskiej i ich znaczenie w rozwoju myśli filozoficzno-religijnej Indii. Książka przytacza wiele tekstów oryginalnych w rosyjskim przekładzie.

Očerki po istorii logiki w Rossii (Wydawnictwo Uniwersytetu Moskiewskiego, 1962, str. 256). Zbiór rozpraw wydany przez katedrę logiki Uniwersytetu Moskiewskiego pod redakcją prof. P. J. Nikitina zawiera następujące pozycje: I. J. Popowa, Zagadnienia logiczne w pracach A. N. Radiszczewa; S. J. Popow, Hercen a logika dialektyczna; G. W. Kazancew, Zagadnienia logiczne w pracach Czernyszewskiego; A. A. Starczenko, Walka

M. A. Antonowicza z idealizmem i formalizmem w logice; N. A. Wengierenko, K. D. Uszynskij o naturze myślenia abstrakcyjnego i znaczenie logiki w dydaktyce; N. J. Stiażkin, Spuścizna logiczna P. S. Poreckiego; M. S. Dmitriewa, Zagadnienie klasyfikacji wniosków w pracach logików rosyjskich XIX wieku; P. S. Popow, L. W. Rutkowskij o wnioskach i ich klasyfikacji; T. G. Sultanguzin, Sieczienow o formach myślenia abstrakcyjnego; P. J. Nikitin, Pawłow o fizjologicznych podstawach myślenia; K. N. Suchanow, Powarmin o przedmiocie i zadaniach logiki tradycyjnej; W. A. Smirnow, Poglądy logiczne N. A. Wasiliewa.

Logiko-gramatičeskie očerki (Wysšaja Škoła, Moskwa 1961, str. 258). Książka wydana pod redakcją L. B. Baženowa, A. J. Ujemowa i W. G. Farbera składa się z 15 rozpraw, zgrupowanych według trzech zasadniczych problemów: a) analiza teoretyczna problemów logicznych, od których zależy kierunek poszukiwań logiczno-gramatycznych, b) badanie zjawisk językowych z logicznego punktu widzenia, c) dydaktyczne zastosowania logiki w związku z nauczaniem języków.

Alfred Tarski: Introduction à la logique, trad. de l'anglais par J. Tremblay, (Paris, Gauthier-Villars — Louvain, Nauwelaerts, str. XV 224). Jest to przekład francuski książki, która ukazała się po polsku w r. 1936, a następnie w rozszerzonej wersji po niemiecku i po angielsku (Introduction to Logic and to the Methodology of Deductive Science, New York 1946).

Philosophie de la physique. Colloque de l'Academie Internationale de Philosophie des Sciences 16—18 octobre 1961, Paris. (Archives de l'Institut International des Sciences Théoriques, 11. Bruxelles, Office International de Librairie, 1962, str. 128). Tom zawiera m.i. komunikaty: P. Bernays, Über den Unterschied zwischen realistischer und konservativer Tendenz in der heutigen theoretischen Physik; V. Tonini, Nouvelles tendances réalistes dans l'interprétation des théories physiques modernes; M. A. Tonnelat, La part d'idéalisme dans la physique contemporaine; L. J. Destouches, Théories prévisionnelles et théories réalistes en microphysique; O. Costa de Beauregard, Relation intime entre le prin-

cipe de Bayes, le principe de Carnot et le principe de retardation des ondes quantifiées; I. Prigogine, Irréversibilité et corrélations; H. Freudenthal, Abus philosophique de la statistique; L. Brillouin, Transformations et avatars de la notion de champ.

L'Histoire et ses interprétations. Entretiens autour de Arnold Toynbee, sous la direction de Raymond Aron (Paris, Mouton et Co, 1961, str. 237, cena 15 NF). Książka zawiera referaty i dyskusje z obrad, które toczyły się w Centre Culturel International de Cerisy-La-Salle 10—19 lipca 1958 pod patronatem paryskiej École Pratique des Hautes Études, w obecności prof. Toynbee z udziałem historyków i filozofów z wielu krajów, m.i. z Polski uczestnikami dyskusji byli: Aleksander Gieysztor, Leszek Kołakowski i Witold Kula. Treść podaje tematy poszczególnych posiedzeń, mianowicie: 1. Introduction générale à l'oeuvre d'Arnold Toynbee; 2. Les réactions nationales à l'oeuvre d'Arnold Toynbee; 3. Unité et pluralité des civilisations; 4. Civilisations et religions; 5. Civilisation et économie; 6. Croissance et décadence des civilisations (I); 7. Croissance et décadence des civilisations (II); 8. L'histoire et la saisie synoptique du réel; Les perspectives d'avenir de la civilisation occidentale (I); 9. Les perspectives d'avenir de la civilisation occidentale (II); 10. L'objectivité historique et les valeurs; 11. Les problèmes de la synthèse historique; 12. L'Islam et le sens de l'histoire; 13. Histoire de la philosophie et historicité.

Les méthodes de recherche dans les sciences sociales, publié sous la direction de Leon Festinger et Daniel Katz, traduit de l'anglais par Honoré Lesage (Paris 1963, Presses Universitaires de France, t. I, str. 381, t. II, str. 385—755, cena za oba tomy 40 NF). Jest to drugie już wydanie (pierwsze w 1959 r) francuskiego tłumaczenia książki amerykańskiej Research Methods in the Behavioral Sciences (New York 1953, The Dryden Press). Książka zawiera szereg artykułów następujących autorów: A. A. Campbell, G. Katona, D. Katz, J. R. P. French Jr., L. Festinger, L. Kish, H. Peak, R. C. Angell, R. Freedman, C. F. Cannel, R. L. Kahn, R. W. Heyns, A. F. Zander, D. P. Cartwright, C. H. Coombs, K. Smith, R. Likert, R. Lippitt. Całość książki została podzielona na pięć części:

1. Les cadres de recherches socio-psychologique. 2. Les techniques de l'échantillonnage. 3. La collecte des faits. 4. L'analyse des données. 5. L'application des résultats de la recherche. Wstęp napisał T. M. Newcomb. Każdy tom został zaopatrzony w indeks nazwisk i indeks rzeczy.

Kurt Schilling: Histoire des idées sociales (Paris 1962, Payot, str. 333, cena 19 NF). Jest to przekład z niemieckiego książki „Geschichte der sozialen Ideen”, której autor jest profesorem Uniwersytetu w Monachium. W przedmowie Schilling wyjaśnia sens słów użytych w tytule książki i tym samym wyznacza zakres zagadnień, którymi będzie się zajmować. Książka jest podzielona na cztery części: Starożytność, Chrześcijaństwo i średniowiecze. Czasy nowożytne, Wiek przemysłowy. Rozpoczynając od omówienia pierwszych formacji społecznych i początków wyższej kultury na Wschodzie i w Grecji, autor poznaje czytelnika z refleksjami presokratyków i sofistów na temat społeczeństwa, a potem z poglądami Sokratesa, Platona, Arystotelesa, Epikura i stoików. W części drugiej, wychodząc od źródeł społecznej myśli chrześcijańskiej, poprzez przeciwstawienie społeczeństwa, państwa i Kościoła, Schilling przechodzi do poglądów Augustyna, Tomasza i Franciszka z Asyżu, a kończy na Fryderyku II. W części trzeciej omówione zostały kolejno: utopie T. Moore'a, Campanelli, F. Bacona, idee Machiavellego i Bodina oraz kształtowanie się państwa absolutystycznego, koncepcje Althusa, Grotiusa, Hobbesa, Spinozy, Milтона, Locke'a, Monteskiusza, Rousseau, Kanta, Fichtego i Hegla. Część ostatnia zawiera przedstawienie idei społecznych Schopenhauera, Smitha, Benthama, Owena, Fouriera, Proudhona, Saint-Simona, Comte'a, Marksa i Nietzschego. Końcowy rozdział poświęcony jest krótkiemu omówieniu ideologii czasów współczesnych.

Jürgen Mittelstrass: Die Rettung der Phänomene — Geschichte der Anwendung und der Missdeutung eines antiken Forschungsprinzips (Walter de Gruyter und Co, Berlin 1963, str. VIII + 281, cena w opr. 36 DM). W astronomii greckiej po raz pierwszy uczyniono próbę wyjaśnienia kapryśnych ruchów planet jako sposobu przejawiania się regularnych w rzeczywistości ruchów kołowych. U podstawy takiego wyjaśnienia leżała dyrektywa badawcza, którą według prze-

kazu neoplatonika Simplikiosa nazywano ocalaniem fenomenów (tzn. zjawisk niebieskich). Dyrektywę tę tradycja niesłusznie przypisuje Platonowi, pochodzi ona natomiast od Eudoksosa z Knidos; w nauce nowożytnej rozszerzono ją na cały zakres zjawisk przyrody. Przedmiotem rozważań autora jest historia tej dyrektywy od czasów starożytnych aż do początków nauki nowożytnej.

Die Briefe des Anacharsis, griechisch und deutsch v. Dr Franz-Heinrich Reuters (Schriften und Quellen der Alten Welt. Akademie-Verlag, Berlin 1963, str. VI + 34, cena 6,80 DM). Dziesięć listów zawierających doktrynę szkoły cynicznej, przypisanych zaś fikcyjnie sławnemu Scytyjczykowi Anacharsisowi z VI w. Listy pochodzą, z wyjątkiem jednego wcześniejszego, z III w. przed Chr. Wstęp wydawcy ustala czas i okoliczności powstania oraz źródła listów.

Justus Hartnack: Wittgenstein und die moderne Philosophie (Urban Bücher, die wissenschaftliche Taschenbuchreihe 61, W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart 1962, str. 148, cena DM 3,60). Niewielka książka, przełożona z duńskiego, której autor jest profesorem Uniwersytetu w Aarhus, wprowadza w myśl Wittgensteina i jej implikacje; oto jej treść: Przedmowa autora. I. Wer war Wittgenstein. II. Der „Tractatus Logico-Philosophicus“ (1. Wörter als Namen. Meinungs Problem und Russells Lösung. 2. Strukturidentität zwischen Sprache und Wirklichkeit. Welt, Dinge, Tatsachen und Sachverhalte. 3. Die Sprache besteht aus Sätzen und Elementarsätzen. Elementarsätze sind Bilder von Sachverhalten. Elementarsätze stehen nicht in Widerspruch zueinander. 4. Die im Elementarsatz stattfindende Abbildung eines Sachverhaltes beruht auf der beiden zugrundeliegenden gemeinsamen Struktur. Die logische Struktur einer Tatsache wird durch die Zusammensetzung der Gegenstände, die eines Satzes durch die Zusammensetzung der Namen bestimmt. Die Form oder die inneren Eigenschaften der Gegenstände. 5. Die Unterschiedlichkeit zwischen Aussagbarem und nur Zeigbarem. Die logische Form der Sprache gehört zum Zeigbarem. 6. Elementarsätze und Wahrheitsfunktionen. Schwierigkeiten unter der Entfaltung des Gesichtspunktes. 7. Tautologien, Kontradiktionen und logisch notwendig wahre Urteile. 8. Der Gedanke und das logische Bild der Tatsache. Die Grenzen

der Welt und die Grenzen der Sprache decken sich. Weder Sätze noch Gedanken können die Welt als Ganzes umfassen. 9. Das Mystische). III. Der Tractatus und der logische Positivismus (1. Die Philosophie in der Auffassung der logischen Positivisten. Das Verifikationsprinzip. Metaphysische Sätze als Pseudo-Behauptungen. 2. Der Tractatus und das Verifikationsprinzip. 3. Die logischen Positivisten als Gegner der Auffassung Wittgensteins vom Mystischen. 4. Die logischen Positivisten und das Prinzip der Toleranz. Diesem zufolge ist die Sprache nicht zwangsläufig das Bild von Tatsachen. Die Aufgabe der Philosophie besteht nicht darin, die korrekte logische Form der Sprache zu finden, sondern die zweckmässigste Sprache, nämlich eine Einheitssprache der Wissenschaften herzustellen). IV. „Philosophische Untersuchungen“ (1. Der Verzicht auf die Vorstellung, dass die Tatsachen eine logische Form hätten, sowie auf den Gedanken, dass die Sprache ein Bild der Wirklichkeit sei. 2. Das Sprachspiel Augustins als Benennungssprachspiel. Das Benennungssprachspiel ist jedoch nicht das Primäre, sondern es setzt gewisse andere Sprachspiele voraus. Die Bedeutung der Wörter liegt nicht in dem, was sie benennen. 3. Die Sprache hat keine definitiv festlegbare Eigenschaft. Verschiedene Sprachspiele haben Familienähnlichkeit. Ob ein Gegenstand unzusammengesetzt ist, hängt vom Zusammenhang ab; von sich aus ist ein Gegenstand weder zusammengesetzt noch unzusammengesetzt, Es gibt in folgedessen keine Sachverhalte. 4. Die Aufgabe der Philosophie ist nun nicht mehr die korrekte logische Form der verschiedenen Sätze zu finden, da jeder Satz, so wie er ist, in Ordnung ist. Ihre Aufgabe besteht darin, zu verstehen, welchen Auftrag der Satz ausrichtet. Das philosophische Problem entsteht infolge eines Verstosses gegen die Logik der Sprache und wird einsichtig, wenn man ihm sprachlich auf den Grund geht und den logischen Irrtum behebt. 5. Missverständnis des Ausdrucks „jetzt verstehe ich“. Der Ausdruck ist nicht beschreibend, sondern fungiert als Signal. 6. „E“ als Name einer Empfindung kann weder korrekt noch unkorrekt verwendet werden — es ist daher auch kein Name. Der Ausdruck „ich habe Schmerzen“ als erlerntes Schmerzbenehmen. 7. Der logische Positivismus arbeitet unter dem Einfluss des „Tractatus“, während die moderne analytische Philosophie weitge-

hend den „Philosophischen Untersuchungen“ ihre Impulse entnommen hat). V. Heutige philosophische Untersuchungen (1. Ryles Untersuchung des Bewusstseinsbegriffs in „The Concept of Mind“. Der kartesische Kategorien-Irrtum beruht auf einer Verwechslung der kategorischen und hypothetischen wie halbhypothetischen Urteile, und gleicherweise einer Gesetzmässigkeitserklärung mit einer Ursachenerklärung. 2. Strawsons Untersuchung von Sinn und Bezug in der Abhandlung „On Referring“. Russell hat nicht zwischen dem Satz und dessen Verwendung unterschieden, d. h. Sinn mit Bezug verwechselt. Daher seine unkorrekte Analyse von Sätzen wie „der König von Frankreich ist kahlköpfig“. In derartigen Sätzen ist die Existenz nicht Behauptung sondern Voraussetzung. Geachs Analyse. 3. Harts Nachweis (in der Abhandlung „The Ascription of Responsibility and Rights“) des entkräftbaren (defeasible) Charakters der Begriffe, die in der Rechtswissenschaft und in Sätzen wie „Dies gehört dir“ (zugleich „performatory“) und „Dies hat N. N. getan“ verwendet werden. 4. Urmsons Nachweis (in der Abhandlung „On Grading“), dass das Wort „gut“ nicht deskriptiv sondern bewertend ist. Der Satz „Dies ist gut“ nennt nicht die Kriterien der Verwendung des Wortes „gut“ noch beschreibt er sie, vielmehr setzt er sie voraus. „Dies ist gut“ ist kein subjektives sondern ein objektives Urteil). Przypisy.

Rudolf Carnap: Der logische Aufbau der Welt. Scheinprobleme in der Philosophie (2. Aufl. F. Meiner, Hamburg 1961, str. XX + 336). Ukazała się w nowym wydaniu książka, która — wydana po raz pierwszy w r. 1928 — zaważyła w sposób decydujący na poglądach Koła Wiedeńskiego. W przedmowie dodanej do obecnego wydania autor stwierdza, iż podtrzymuje nadal wypowiedziane w niej poglądy, jakkolwiek niektóre szczegóły przedstawiłby dzisiaj inaczej. Krótka rozprawa „Scheinprobleme“ (str. 293—336), dołączona w obecnym wydaniu do „Aufbau“, ukazała się również w r. 1928 jako krytyczne uzupełnienie głównej tezy, wykazujące wadliwość tkwiącą w postawieniu zagadnienia realizmu oraz idealizmu.

Arnold Hauser: Philosophie der Kunstgeschichte (München 1958. C. H. Beck, str. XII + 463). A. Hauser, znany jako autor dwutomowej pracy „Sozialgeschich-

chte der Kunst und Literatur“ (1953), tym razem zajmuje się głównie zagadnieniami, co może dać historia sztuki, jakimi rozporządza środkami i jakie ma granice. Autor zaznacza we wstępie, że jego pojmowanie natury procesu historycznego nie uległo zmianie. Jest on przekonany o niezbędności stosowania metody socjologicznej w badaniach z zakresu historii sztuki. Jego podstawowym twierdzeniem jest to, że w dziejach wszystko zależy od działań poszczególnych indywiduów, ale owe indywidua znajdują się zawsze w czasowo i przestrzennie określonej sytuacji, toteż ich działania stanowią wynik zarówno predyspozycji, jak i sytuacji. W tym to tkwi jądro nauki o dialektycznej naturze przebiegów dziejowych. Istota każdego przebiegu historycznego polega na tym, że pierwszy krok określa drugi, a te dwa wyznaczają następny itd. Żaden poszczególny krok nie pozwala wnosić o kierunku wszystkich następnych, żaden nie daje się wyjaśnić bez znajomości wszystkich poprzednich i żaden — nawet na gruncie tej wiedzy — nie da się przewidzieć. Pierwsze dwa rozdziały książki stanowią tekst odczytów. Najważniejszy i najobszerniejszy jest rozdział czwarty, w którym autor omawia podstawowe pojęcia historii sztuki i istotne cechy socjologicznego podejścia w tej dziedzinie. Poszczególne rozdziały noszą następujące tytuły: I. Einleitung: Ziele und Grenzen der Soziologie der Kunst. II. Das soziologische Grundproblem: Der Begriff der Ideologie in der Kunstgeschichte. III. Bemerkungen zur psychologischen Methode: Psychoanalyse und Kunst. IV. Geschichtsphilosophie der Kunst: „Kunstgeschichte ohne Namen“. V. Kunstgeschichte nach Bildungsschichten: Volkskunst und volkstümliche Kunst. VI. Zur Dialektik der Kunstgeschichte: Bildung und Wandel der Konventionen.

Paul Tillich: Christentum und soziale Gestaltung (Stuttgart 1962, Evangelisches Verlagswerk, str. 381, cena 30,50 DM). Jest to drugi tom dzieł zebranych Tillicha, których wydawcą jest Renata Albrecht. Tom obejmuje chronologicznie ułożone prace z okresu 1919—1933: Der Sozialismus als Kirchenfrage; Christentum und Sozialismus; Masse und Geist; Grundlinien des religiösen Sozialismus; Die religiöse und philosophische Weiterbildung des Sozialismus; Die Bedeutung der Gesellschaftslage für das Geistesleben; Sozialismus; Religiö-

ser Sozialismus; Klassenkampf und religiöser Sozialismus; Das Problem der Macht; Protestantismus und politische Romantik; Die sozialistische Entscheidung. Po zamachu hitlerowskim w Niemczech Tillich wyemigrował do Stanów Zjednoczonych, gdzie — pod wpływem odmiennej struktury socjologicznej społeczeństwa amerykańskiego — jego poglądy na religijny socjalizm uległy zmianie. Jednakże, jak Tillich stwierdza w krótkiej przedmowie do tomu, zmiana ta nie dotyczyła zasad filozoficznych i teologicznych przedstawionych w pracach zamieszczonych w tym tomie. „Jeszcze dziś uważam tom ten za systematycznie podstawowy” — pisze autor. Książka posiada więc wartość nie tylko historyczną.

Nicolo da Cusa: Relazioni tenute al Convegno interuniversitario di Bressanone nel 1960 (Facoltà di Magistero dell'Università di Padova, Firenze, Sansoni, 1962, str. XII + 260, cena 2500 lirów). Książka zawiera teksty czternastu referatów, przedstawionych na zjeździe w stolicy biskupiej Kuzańczyka; referaty są wydrukowane w języku, w których były przedstawione (włoski, niemiecki lub francuski) ze streszczeniami w dwóch pozostałych.

Acta del Convegno Nazionale di Logica (zob. Ruch Filoz. XXI, str. 122b) ukazały się nakładem firmy Libreria editrice universitaria Levrotto e Bella w Turynie, (Turyn 1961, str. XVI + 204, cena 1800 lirów).

Demitizzazione e immagine. Atti del Convegno indetto dal Centro internazionale di studi umanistici e dall'Istituto di studi filosofici, Roma 11—16 gennaio 1962. A cura di Enrico Castelli, (Padova, Cedam 1962, str. 351). Sprawozdanie z drugiej kolejnej sesji poświęconej zagadnieniu demityzacji (zob. Ruch Filoz. XXI, str. 239a) zawiera m.i. następujące pozycje: E. Castelli — La théologie de l'histoire et l'herméneutique; P. Ricoeur — Herméneutique et réflexion; G. Fessard — Image, symbole et historicité; H. Ott — Linguaggio e comprensione; G. C. Argan — L'informale nella situazione odierna; G. Dorflès — Dissociazione tra tendenze mitopoietiche e iconoclastiche nell'arte d'oggi; R. Klein — Notes sur la fin de l'image; U. Eco — Il mito di „Superman” e la dissoluzione del tempo; E. Battisti — Conseguenze culturali

della demitizzazione; K. Kerényi — Agalma, Eikon, Eidolon; E. Benz — Teologia dell'icone e dell'iconoklastia; H. W. Bartsch — L'uso delle immagini nelle parabole come esempio per una interpretazione esistenziale dell'immagine; R. Panikkar — La fondement du pluralisme herméneutique dans l'Hindouisme; J. B. Lotz — Tecnica e immagine; S. Breton — Présence et représentation; V. Mathieu — Mito e concetto; V. Fagone — Demitizzazione e arte sacra non figurativa.

A History of Greek Philosophy, vol. I: The Earlier Presocratics and the Pythagoreans, by W. K. C. Guthrie, Laurence Professor of Ancient Philosophy in the University of Cambridge (Cambr. Univ. Press 1962, str. 554, obszerna bibliografia i indeksy, cena 10 dol.). Dzieło ma objąć pięć tomów, tom wydany obejmuje okres od Talesa po Heraklita, w zapowiedzi czytamy „When completed, this series will be the most comprehensive work of its kind. It will present, where necessary, the opposing views of reputable scholars and endeavour to mediate between them. No Greek is used in the text; its use is confined to the footnotes”.

A. C. Crombie: Robert Grosseteste and the Origins of Experimental Science 1100—1700 (Oxford University Press, 1963, str. 368, 9 tabl., cena 42 s). Książkę (która w pierwszym wydaniu ukazała się w 1953 r.) rozpoczyna zarys filozoficznego i technologicznego podłoża nauki średniowiecznej. Szczegółowa analiza poglądów Roberta na metodologię badań przyrodniczych prowadzi do przedstawienia rozwoju tych poglądów w Oxfordzie aż do Ockhama i Bradwardine'a oraz wpływu Oxfordu na Paryż i inne ośrodki kontynentalne, z wskazaniem na konkretne problemy optyki, astronomii i teorii magnetyzmu, w szczególności zagadnienia tęczy i natury światła, a także dalszego ich rozwoju w teoriach Galileusza, Descartesa i Newtona.

Ralph M. McInerny: The Logic of Analogy. An Interpretation of St. Thomas (Martinus Nijhoff Publ., The Hague 1961, str. X + 184, cena 4,35 dol.). Książka profesora Notre Dame University zajmuje się żywo dyskutowanym problemem tzw. analogii; autor — wbrew tradycyjnej interpretacji Gajetana (Tommasza de Vio z Gaety) rozpatruje problem jako logiczny, nie metafizyczny

i nie wiąże go z zależnością od arystotelesowskiego pojęcia analogii. Treść: I. The Problem of Analogy. II. Logic and Analogy. III. The Nature of Logic. IV. The Signification of Names. V. The Analogy of Names. VI. The Division of Analogy. VII. The Analogical Cause. VIII. Knowledge and Analogy. IX. The Divine Names. X. Concluding. Table of Texts cited. Index rerum et nominum.

H. J. Paton: Der kategorische Imperativ. Eine Untersuchung über Kants Moral-philosophie (Berlin Walter de Gruyter 1962, str. XVI + 335, cena w opr. 28 DM). Znakomity angielski znawca filozofii Kanta daje jasne i oryginalne wprowadzenie do jego etyki. Treść: I. Der Weg zum kategorischen Imperativ (Die kritische Methode — Der gute Wille — Die Pflicht — Die Maxime der Sittlichkeit — Achtung — Das Gesetz — Missverständnisse). II. Der Hintergrund des kategorischen Imperativs (Die praktische Vernunft und ihre subjektiven Prinzipien — Die praktische Vernunft und ihre objektiven Prinzipien — Das Gute — Imperative — Wie sind Imperative möglich?). III. Die Formalisierung des kategorischen Imperativs (Die fünf Formeln — Die Formel des allgemeinen Gesetzes — Die Formel des Naturgesetzes — Die Formel des Zwecks an sich selbst — Die Formel der Autonomie — Die Formel des Reiches der Zwecke). IV. Die Rechtfertigung des kategorischen Imperativs (Das Problem — Freiheit und Autonomie — Die Freiheit als notwendige Voraussetzung — Die intelligible Welt — Die Zugehörigkeit zur intelligiblen Welt — Wie ist ein kategorischer Imperativ möglich? — Einige weitere Fragen — Die Verteidigung der Freiheit). Namen- und Sachregister.

J. N. Findlay: Meinong's Theory of Objects and Values (Oxford University Press, 1963, str. XXIV + 354, cena 60 s). Niniejsze drugie wydanie książki, która poprzednio ukazała się w r. 1933, zostało rozszerzone o trzy ostatnie rozdziały. Autor wysoko ocenia pozycję filozoficzną Meinonga i jego wpływ na rozwój filozofii angielskiej. Omawiając zaś jego teorię przedmiotów zwraca uwagę na wkład Twardowskiego w tym względzie (str. 8—14 et passim). Treść: I. The Doctrine of Content and Object. II. The Pure Object and Its Indifference to Being. III. The Theory of Objectives. IV. The Modal Moment. V. Objects of Higher Order. VI. The Theory of Incom-

plete Objects. VII. The Modal Properties of Objectives. VIII. The Apprehension of Object. IX. Valuation and Values. X. Dignitatives and Desideratives. XI. Appraisal of Meinong. Index.

The Bergsonian Heritage, edited with an Introduction by Thomas Hanna (Columbia University Press, New York and London 1962, str. VIII + 170, cena w opr. 4 dol.). Książka jest zbiorem prelekcji, wygłoszonych w czasie uroczystości, jakie odbyły się z okazji stulecia Bergsona 1959 r. w Stanach Zjednoczonych i w Paryżu. Treść: Th. Hanna — The Bergsonian Heritage. Part. I. The Bergsonian Centennial at Hollins College. E. Morot-Sir — What Bergson Means to Us Today; J. Pelikan — Bergson among the Theologians; E. Starke — Bergson and Literature. Part. II. The Bergson Centennial at Paris. J. Hyppolite (at the Ecole Normal Superieure); M. Bataillon (at the College de France); G. Berger (at the Sorbonne); M. Merleau-Ponty (at the Sorbonne); J. Wahl (at the Sorbonne); VI. Jankelévitch — With the Whole Soul. Bibliography (książki Bergsona i najnowsze monografie o nim).

Freud and Modern Culture, ed. by Iago Galdston, M. D. (The New York Academy of Medicine, International Universities Press, Inc. New York 1957, str. XII + 100, cena w opr. 3 dol.). Nowojorska Akademia Medycyny zorganizowała w stulecie urodzenia Freuda uroczyste posiedzenie, a referaty wówczas wygłoszone zostały obecnie wydane w postaci książki, której treść jest następująca: Foreword (Th. C. Peightal), Introduction (P. H. Hoch), Freud and Psychiatry (K. E. Appel), Freud and Medicine (R. R. Grinker), Freud and Prophylaxis (P. V. Lemkau), Freud in the Perspective of Medical History (G. Zilboorg), The Impact of Freud on Anthropology (C. K. Cluckhohn), Freud's Influence in Contemporary Culture (I. Galdston). Index.

Georg Edward Moore, Commonplace Book 1919—1953. Ed. by Casimir Lewy (Muirhead Library of Philosophy, Allen a Unwin, London 1963, str. 430, Index, cena 42 s.). Wydawca, Lecturer in Moral Science w Cambridge i najbliższy uczeń Moore'a, który zlecił mu przed śmiercią opiekę nad swoją spuścizną rękopiśmienną, opracował z wielką starannością

notatniki filozoficzne Moore'a, pozwalające wglądać w rozwój myśli tego myśliciela. Składają się one z dziewięciu zeszytów i nie były pierwotnie przeznaczone do publikacji. Jest rzeczą interesującą, iż nie zawierają one nic prawie na temat zagadnień etycznych, natomiast wiele rozważań z epistemologii i logiki. Wydawca pisze „the work will be valued not only for the light it throws upon Moore's published work, but also for its charm and wit, for the inimitable style which belongs to all that Moore wrote, and for the stimulus it provides”.

Contemporary Theories of Knowledge by Thomas English Hill. Professor of Philosophy Macalester College (The Ronald Press Comp. New York 1961, str. VIII + 584, cena w opr. 10 dol.). Autor tej obszernej książki pisze w przedmowie: „Celem tej książki jest zebrać, porównać i ocenić najwybitniejsze kierunki teorii poznawczej myśli angielskiej i amerykańskiej w bieżącym stuleciu, zorientować czytelnika w sytuacji bieżącej i pomóc w rozwikłaniu głównych zagadnień, które powstały w ścieraniu się nowoczesnych przeciwnych poglądów”. Treść: 1. Introduction. Part I. Idealist Theories (2. Earlier Expressions of Contemporary Idealism; 3. Recent Idealism). Part II. Realistic Theories (4. American New Realism; 5. American Critical Realism; 6. English Realism). Part III. Mediating Theories (7. Constructionist Theories; 8. Intuitionist Theories; 9. Organismic Theories). Part IV. Pragmatist Theories (10. Empirical Pragmatism; 11. Instrumentalism; 12. Conceptual Pragmatism). Part V. Analytic Theories (13. Phenomenalistic Analysis; 14. Physicalistic Analysis; 15. Pragmatic Analysis; 16. Ordinary-Language Analysis). Index.

International Encyclopedia of Unified Science (zob. Ruch Filoz. XXI, str. 467) została uzupełniona kolejnym zeszytem (vol. II, number 2, Foundations of the Unity of Science):

Thomas S. Kuhn: The Structure of Scientific Revolutions (The University of Chicago Press, 1962, str. XVI + 172, cena 3 dol.). Treść: I. Introduction — A Role for History. II. The Route to Normal Science. III. The Nature of Normal Science. IV. Normal Science as Puzzle-solving. V. The Priority of Paradigms. VI. Anomaly and the Emergence of Scientific Discoveries. VII. Crisis and

the Emergence of Scientific Theories. VIII. The Response to Crisis. IX. The Nature and Necessity of Scientific Revolutions. X. Revolutions as Changes of World View. XI. The Invisibility of Revolutions. XII. The Resolution of Revolutions. XIII. Progress through Revolutions.

Boston Studies in the Philosophy of Science. Proceedings of the Boston Colloquium for the Philosophy of Science 1961—1962. (Ed. by Marx W. Wartofsky, Depart. of Philos., Boston University, D. Reidel Publ. Comp. Dordrecht-Holland/Stuttgart — Germany 1963, str. X + 216, cena 6,30 dol.). W ciągu roku akademickiego 1961/62 odbywały się w Uniwersytecie Bostońskim kolokwia na tematy z filozofii nauki, gromadzące przedstawicieli różnych dyscyplin (spośród logików brali w nich udział m. in. Ph. G. Frank i W. V. O. Quine), na treść książki składają się referaty i przemówienia dyskusyjne, wygłaszane w czasie owych kolokwiów. Treść poszczególnych kolokwiów: Preface. 1. A Model of Mind-Body Relation in Terms of Modular-Logic. 2. The Relationship of Language to the Formation of Concepts. 3. The Logical Structure of Physics. 4. Modal Logics I — Modalities and Intensional Languages. 5. — Modal Logics II — Toward a Formal Analysis of Cultural Objects. 6. (a) Deterministic Interpretations of the Quantum Theory; (b) Operational Aspects of Hidden-Variable Quantum Theories with a Postscript on the Impact of Recent Scientific Trends on Art. 7. The Falsifiability of Theories, Total or Partial? A Contemporary Evaluation of the Duhem-Quine Thesis. 8. Language and Perceptual Schemes.

Norwood Russel Hanson. The Concept of the Positron: A Philosophical Analysis (Cambridge University Press 1963, str. X + 263, cena 32 s 6 d). W swojej książce autor, który jest profesorem historii i logiki nauk w Uniwersytecie Indiana, przedstawia historię i analizę odkrycia positronu jako pierwszej cząsteczki „antymaterii”. Treść: Introduction. I. Light. II. Explaining and Predicting. III. Picturing. IV. Correspondence and Uncertainty. V. Interpreting. VI. Some Cautions. VII. Uncertainty again. VIII. Equivalence? IX. The Positron. Appendices. Index.

Jan Berg: Bolzano's Logic (Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm

Studies in Philosophy 2. Almqvist a. Wiksell, Stockholm 1962, str. 214, 3 portrety, cena 32 kor. szw.). Powyższa źródłowa, opracowana z wyzyskaniem spuścizny rękopiśmiennej monografia przedstawia teorie logiczne i semantyczne Bolzana w oparciu o aparat logiki dzisiejszej, dzieląc się na następujące rozdziały: I. Bolzano's life and work (1. Bolzano's early career, 2. The Wissenschaftslehre, 3. The Grössenlehre, 4. Other later works). II. A logical frame (1. The formal language L, 2. Syntactic and semantic symbols, 3. The semantic notion of truth, 4. Some definitions, 5. Logical consequence). III. Bolzano's fundamental notions (1. Glossary, 2. A working hypothesis, 3. Logic as a theory of science, 4. Propositions and sentences, 5. The reduction of sentences, 6. The notion of truth, 7. The existence of propositions, 8. Judgements and knowledge, 9. Ideas-in-themselves, 10. Intuitions and concepts, 11. Relations and functions, 12. Sets and related entities). IV. Bolzano's logic of variation (1. Degree of validity, 2. Universal validity, 3. Analytic and synthetic propositions, 4. Consistency, 5. Derivability, 6. Special cases of derivability, 7. Equipollence, 8. Independence, 9. Special cases of inconsistency, 10. Some other relations among propositions). V. Other logical theories (1. Bolzano's logic of classes, 2. Bolzano's logic of probability). VI. Bolzano's logic of entailment (1. Axioms of entailment, 2. Theorems on entailment, 3. Entailment and derivability, 4. Trees and subsidiary truth, 5. Indirect proofs, 6. The deductive method). VII. Bolzano's philosophy of mathematics (1. Natural numbers, 2. Real numbers, 3. Infinite sets). Bibliography. Index of proper names. W niezwykle starannej bibliografii (str. 179—212) są cytowani z polskich autorów: Bocheński, Dickstein, Korcik, Łukasiewicz, Regner, Tarski, Twardowski.

Logic, Methodology and Philosophy of Science, Proceedings of the 1960 International Congress. (Edited by Ernest Nagel, Patrick Suppes, Alfred Tarski, Stanford Univ. Press, Stanford California 1962, str. X + 662, cena 12,50 dol.). Informacja o kongresie, zob. Ruch Filoz. XX, str. 120b. Tom zawiera m. in.: H. Mehlberg — The theoretical and empirical aspects of science; J. Kotarbińska — The controversy — deductivism versus inductivism; H. Putnam, What theories are not; R. B. Braithwaite, Models in the empirical sciences;

P. Suppes, Models of data; J. P. Vigiier, Determinism and indeterminism in a new 'level' conception of matter; L. Henkin, Nominalistic analysis of mathematical language; A. Church, Mathematics and logic; R. C. Lyndon, Metamathematics and algebra — an example; A. Tarski, Some problems and results relevant to the foundations of set theory; R. Montague, Two contributions to the foundations of set theory; A. Lévy, On the principles of reflection in axiomatic set theory; J. H. Keisler, Some applications of the theory of models to set theory; J. Łoś, Common extension in equational classes; W. Szemielew, New foundations of absolute geometry; J. H. Woodger, Abstracion in natural science; J. Schwartz, The pernicious influence of mathematics on science; H. Margenau, Is the mathematical explanation of physical data unique?; A. Fröda, Analyse mathématique du 'principe de continuité en physique'; F. Gonseth, A propos de la mesure du temps — l'aspect méthodologique du problème de la précision; J. A. Wheeler, Curved empty space-time as the building material of the physical world — an assessment.

Hao Wang: A Survey of Mathematical Logic (North-Holland Publishing Company, Amsterdam 1963, str. 660, cena 16,50 dol.). Autor, który jest obecnie profesorem Harvard University i kierownikiem Computation Laboratory tamże, uwzględnił w swoim podręczniku w szerokiej mierze teorię maszyn rachunkowych. Treść: Part I. General Sketches (1. The Axiomatic Method, 2. Eighty Years of Foundational Studies, 3. On Formalization, 4. The Axiomatization of Arithmetic, 5. Computation). Part II. Calculating Machines (6. A Variant to Turing's Theory of Calculating Machines, 7. Universal Turing Machines — An Exercise in Coding, 8. The Logic of Automata, with A. W. Burks, 9. Toward Mechanical Mathematics, 10. Circuit Synthesis by Solving Sequential Boolean Equations). Part III. Formal Number Theory (11. The Predicate Calculus, 12. Many-Sorted Predicate Calculi, 13. The Arithmetization of Metamathematics, 14. Ackermann's Consistency Proof, 15. Partial Systems of Number Theory). Part IV. Impredicative Set Theory (16. Different Axiom Systems, 17. Relative Strength and Reducibility, 18. Truth Definitions and Consistency Proofs, 19.

Between Number Theory and Set Theory, 20. Some Partial Systems). Part V. Predicative Set Theory (21. Certain Predicates Defined by Induction Schemata, 22. Undecidable Sentences Suggested by Semantic Paradoxes, 23. The Formalization of Mathematics, 24. Some Formal Details on Predicative Set Theories, 25. Ordinal Numbers and Predicative Set Theory).

Kurt Gödel: On Formally Undecidable Propositions of Principia Mathematica and Related Systems, transl. by B. Meltzer, Ph. D. with Introduction by R. B. Braithwaite, F. B. A. (Oliver and Boyd, Edinburgh and London 1962, str. VIII + 72, cena w opr. 12 s 6 d). Klasyczna już dzisiaj rozprawa Gödla, ogłoszona w Monatshefte für Mathematik und Physik w roku 1931 jest trudno dostępna, obecne jej angielskie tłumaczenie czyni zatem zadość aktualnej potrzebie. Obszerny wstęp (str. 1—32), którego autorem jest profesor filozofii z Uniwersytetu Cambridge, uprzystępnia dla niematematyków tok myśli rozprawy.

Karl R. Popper: Conjectures and Refutations — The Growth of Scientific Discovery (London, Routledge and Kegan Paul, 1963, str. XIV + 412, cena 55 s.). Przedmiotem rozważań autora jest proces rozwoju nauki, na który składają się dwojakie elementy: konjektury, czyli próby rozwiązań, antycypacje, przypuszczenia, pomysły — i refutacje, będące jak gdyby testami dla owych konjektur. Poszczególne rozdziały powstawały jako odczyty i szkice, stanowiące zastosowania zasadniczej myśli do różnych dziedzin badania — filozofii, nauk przyrodniczych i humanistycznych. Spis rozdziałów: Introduction (On the Sources of Knowledge and Ignorance). Conjectures (1. Science: Conjectures and Refutations, 2. The Nature of Philosophical Problems and Their Roots in Science, 3. Three Views Concerning Human Knowledge, 4. Towards a Rational Theory of Tradition, 5. Back to the Presocratics, 6. A Note on Berkeley as Precursor of Mach and Einstein, 7. Kant's Critique and Cosmology, 8. On the Status of Science and of Metaphysics, 9. Why are the Calculi of Logic and Arithmetic Applicable to Reality? 10. Truth, Rationality, and the Growth of Scientific Knowledge). Refutations (11. The Demarcation between Science and Metaphysics, 12. Language and the Body-Mind Problem, 13. A Note on the Body-Mind Problem,

14. Self-Reference and Meaning in Ordinary Language, 15. What is Dialectic?, 16. Prediction and Prophecy in the Social Sciences, 17. Public Opinion and Liberal Principles, 18. Utopia and Violence. 19. The History of Our Time, A Optimist's View, 20. Humanism and Reason). Addenda (Some Technical Notes). Index of Names. Index of Subjects.

André Martinet: A Functional View of Language (Oxford University Press 1962, str. X + 166, cena w opr. 21 s.). Autor jest profesorem językoznawstwa ogólnego w paryskiej Sorbonie, a treścią książki są jego wykłady, odbywane w r. 1961 w College of St. Mary Magdalen, Oxford, z fundacji „Waynflete Lectures”. I. Realism versus Formalism. II. Towards a Functional Syntax. III. Linguistic Typology. IV. Linguistic Variety. V. Linguistic Evolution. Indexes.

Eugene Kamenka: The Ethical Foundations of Marxism (Routledge and Kegan Paul, London 1962, str. XVI + 208, cena 30 s). Autor jest filozofem australijskim, studiował w Uniwersytecie Sydney, obecnie zaś pracuje jako Research Fellow in Social Philosophy w Institute of Advanced Studies, Australian National University, Canberra; pisze w przedmowie: Karl Marx, jak dowodzę w tej książce, doszedł do komunizmu, dążąc do wolności. W swych młodych latach pragnął uwolnić się od ucisku policyjnych Niemiec Fryderyka Wilhelma IV, odrzucał jego cenzurę, jego wywyższanie autorytetu władzy i religii, jego kulturalne filisterstwo i puste słowa o dobru narodowym oraz moralnym obowiązku. Później doszedł do przekonania, że taki ucisk i zależność społeczna nie mogą być usunięte bez zniszczenia kapitalizmu i systemu własności prywatnej, z której on wyrasta”. Treść: Preface. Preliminaries: Marx, Marxism and Ethics. Part I: The Primitive Ethic of Karl Marx (1. The Philosophy of the Concept, 2. The Free Individual, 3. The Natural Law of Freedom, 4. The 'Truly Human' Society). Part II: Karl Marx's Road to Communism (5. The New Social Dialectic, 6. The Critique of Politics, 7. The Critique of Economics, 8. Communism and the Complete, Unalienated Man). Part III: Critical Résumé, Ethics and the Young Marx (9. Ethics — Positive or Normative? 10. The Rejection of Moralities, of 'Rights' and of Normative Law, 11. Ethics and the 'Truly Human' Society). Part IV: Ethics and the Mature

Marx (12. The New Edifice: Historical Materialism and the Rejection of 'Philosophy', 13. The Materialist Interpretation of History and Marx's Critique of Moralities, 14. Historical Materialism and the Overcoming of Alienation). Part V: Communism and Ethics (15. Ethics and the Communist Party, 16. Law and Morality in Soviet Society). Conclusions (Ethics and the Foundations of Marxism, Bibliography of Works Cited.). Index.

Georg Henrik von Wright: The Varieties of Goodness (International Library of Philosophy and Scientific Method, ed. A. J. Ayer, London Routledge and Kegan Paul, 1963, str. XIV + 222, cena 28 s.). Autor niniejszej książki zyskał imię swymi badaniami nad teorią prawdopodobieństwa oraz indukcji; był kolejno profesorem uniwersytetów w Helsinkach i Cambridge, wykładał też w innych uniwersytetach, obecnie jest kierownikiem katedry badawczej w fińskiej Akademii Nauk. Treścią książki jest rozróżnienie pięciu typów dobra i dyskusja pojęć cnoty, obowiązku i sprawiedliwości w związku z pojęciem dobra. Spis rozdziałów: I. The Varieties of Goodness. II. Instrumental and Technical Goodness. III. Utilitarian and Medical Goodness. The Beneficial and the Harmful. Health and Illness. IV. The Hedonic Good. V. The Good of Man. VI. Good and Action. VII. Virtue. VIII. 'Good' and 'Must'. IX. Duty. X. Justice. — Index.

R. M. Hare: Freedom and Reason (Oxford 1963, At the Clarendon Press, str. VIII + 228, cena 15 s.). Hare jest znany jako autor książki *The Language of Morals*, której poszczególne twierdzenia i argumenty były z różnych stron krytykowane. Hare wyjaśnia w przedmowie, iż nosił się pierwotnie z zamiarem odpowiedzenia na wszelkie poczynione mu zarzuty, napisał nawet kilkadziesiąt stron, jednakże nabrawszy pewności, że potrafi zadowalająco odpowiedzieć swym oponentom, postanowił zrezygnować z polemiki, a zająć się konstruktywnymi rozważaniami. Punktem wyjścia rozważań Harego jest stwierdzenie, że człowiek posiada wprawdzie wolność opinii w kwestiach moralnych, jednakże nie jest to wolność uznawania byle czego. Niektórzy filozofowie, zwłaszcza subiektywiści i emotywiści odmawiają kwestiom moralnym wszelkiej racjonalności, sądzą, że racjonalność stanowi ograniczenie wolności. Inni, tzw.

deskrytywiści, a w szczególności naturaliści, odrzucają wolność w przekonaniu, iż myślenie etyczne może być racjonalne. Zadanie, które Hare wyznaczył sobie, polega na znalezieniu sposobu pogodzenia tych dwóch niezgodnych stanowisk. Klucz do rozwiązania problemu autor upatruje w studiowaniu pojęć, które przez niezrozumienie doprowadziły do takiego zamieszania. Właściwe zrozumienie tych pojęć pozwoli zdać sprawę z toku rozumowania etycznego i okazać, że drogi argumentacji moralnej są wyznaczone przez logiczny charakter tych pojęć. Podstawową tezę Harego jest twierdzenie, że sądy moralne są „uniwersalizowalnymi przepisami”, pomiędzy którymi zachodzą stosunki logiczne. Fakt, że sądy te są przepisami, wiąże się z naszą wolnością kształtowania własnych opinii moralnych. Z tego zaś, że dają się one uniwersalizować, wypływa racjonalność myślenia etycznego. W pierwszej części książki autor omawia pojęcia opisu i przepisu oraz stara się wykazać, że sądy moralne, choć są preskryptywne, posiadają w swym znaczeniu element deskryptywny.

W dwóch częściach następnych Hare daje początki teorii rozumowania moralnego. Ilustruje przy tym możliwość zastosowania praktycznego swego stanowiska teoretycznego na przykładzie zagadnień etycznych dotyczących stosunków rasowych. Książka zaopatrzona została w indeks nazwisk i rzeczy.

Julian Huxley (ed.): The Humanist Frame (London 1961 sec. impres. 1962, Georg Allen und Unwin, str. 432, cena 37 s. 6 d.). Wydawca wyjaśnia w przedmowie, że książka ta stanowić ma próbę przedstawienia humanizmu jako obserwowanego systemu, który zaczął kształtować się około pięćdziesięciu lat temu. Huxley nazywa system ów 'ewolucyjnym humanizmem'. Doszedł doń stopniowo w czasie swych studiów, podróży po ZSRR i krajach Afryki, w czasie pracy na stanowisku sekretarza generalnego a potem generalnego dyrektora UNESCO, i później jeszcze podczas dwuletnich dyskusji z grupą przyjaciół i kolegów. W świetle tego systemu wyższa działalność ludzka — naukowa, artystyczna i religijna — ma według zapewnień Huxleya przedstawiać się nie jako zbiór niezależnych bytów, lecz jako sprzężona funkcja naszej rozwijającej się przestrzeni, w której człowiek ma swe miejsce i przeznaczenie. System ewolucyjnego humanizmu nie jest sztywnym układem dogma-

tów, tylko systemem otwartym, nadającym się do dalszego nieskończonego rozwoju. Zastanawiając się, co zrobić, by system ten należycie przedstawić i przekonać ludzi, iż jest on dostatecznie obszerny, niesprzeczny i istotny dla każdej dziedziny życia, Huxley doszedł do wniosku, że najlepiej zadanie to da się wykonać wspólnymi siłami. Zwrócił się więc z propozycją współpracy do szeregu ludzi, których uważał za reprezentantów humanizmu, choć ludzie ci czasem nie zdawali sobie sprawy, że reprezentują ten system. W ten sposób powstała praca zbiorowa. Składają się na nią następujące artykuły: *The Humanist Frame* — Sir Julian Huxley; *Body, Brain, Mind and Soul* — Sir Russell Brain; *The Human Animal* — C. H. Waddington; *Science is Human* — J. Bronowski; *The Democratic Challenge* — Francis Williams; *A Humanist View of Progress* — Morris Ginsberg; *The Human Programme* — H. J. Blackham; *The Roots of Virtue* — E. H. Erikson; *Marginal Lands of the Mind* — Francis Huxley; *Love in a Humanist Frame* — Morton M. Hunt; *The Shells of Society* — Sir William Holford; *Towards the Condition of Music* — Michael Tippett; *Social Purpose and the Integrity of the Artist* — Stephen Spender; *The Integration of Knowledge* — O. L. Reiser; *The Frame of Humanist Communication* — Patrick Meredith; *An Education for Humanity* — H. L. Elvin; *Sociology and Public Policy* — Michael Young; *Humanist Economics* — Robin Marris; *New Horizons for Under-Developed Peoples* — Sudhir Sen; *Law, Science and Humanism* — Harry Kalven Jr., H. Zeisel; *Humanism and Social Pathology* — Baroness Wootton; *The New Medicine and Its Responsibilities* — Sir Robert Platt; *What Are People for?* — G. C. L. Bertram; *The Place of Conservation* — E. M. Nicholson; *The Human Future* — H. J. Muller; *Human Potentialities* — Aldous Huxley.

Abraham H. Maslow (ed.): New Knowledge in Human Values (New York 1959, Harper and Brothers, str. XIV + 268, cena 4,50 dol.). Wydawca jest profesorem psychologii w Uniwersytecie Brandeis. W przedmowie swej stwierdza, iż książka zrodziła się na gruncie przeświadczenia, że chorobą naszych czasów jest brak uznanego powszechnie systemu wartości, a stan ten jest obecnie szcze-

gólnie niebezpieczny, ale można coś zrobić, by temu złu zaradzić. Jesteśmy w okresie interregnum między starymi systemami wartości, które się załamały, a nowymi, które jeszcze się nie narodziły. Potrzeba nam systemu prawdziwych wartości, w które można by wierzyć i dla których można by się poświęcać. Po raz pierwszy w dziejach wielu z nas czuje, że taki system — zbudowany w oparciu o znajomość ludzkiej natury, znajomość społeczeństwa ludzkiego i dzieł człowieka — jest najzupełniej możliwy. W październiku 1957 r. Research Society for Creative Altruism zorganizowało w Massachusetts Institute of Technology konferencję poświęconą nowej wiedzy o ludzkich wartościach. Celem tej konferencji miało być właśnie poczynienie pierwszych kroków zmierzających ku wykryciu nowego systemu ludzkich wartości. Książka daje dokładny obraz tego, co na tej konferencji się działo: po wstępie pióra P. A. Sorokina zamieszczono w niej piętnaście tekstów przemówień członków konferencji (mówcami byli: P. A. Sorokin, R. S. Hartman, H. Margenau, J. Bronowski, L. von Bertalanffy, T. Dobzhansky, G. Kepes, D. T. Suzuki, W. A. Weisskopf, A. H. Maslow, G. W. Allport, E. Fromm, D. Lee, K. Goldstein, P. Tillich), natomiast w części drugiej znalazł się tekst przemówienia W. A. Weisskopfa dokonującego podsumowania stanowisk ze szczególnym podkreśleniem punktów zbieżnych i różnic zdań, a po tym następują teksty odpowiedzi poszczególnych członków konferencji. W końcu książki zamieszczono informacje biograficzne o uczestnikach konferencji oraz indeks.

Eric D'Arcy, Human Acts — An Essay in their Moral Evaluation (Oxford University Press 1963, str. XII + 176, cena w opr. 26 s). Autor, Lecturer in Philosophy in the University of Melbourne, analizuje składniki ludzkiego działania, wychodząc od podanego przez Benthama rozróżnienia motywów, konsekwencji i okoliczności takich jak umyślność i świadomość. Treść: Introduction. Part I. Act and Circumstances (Act Consequences and Circumstances; The Classification of Circumstances; Intentionality and Consciousness). Part II. Motives (The Language of Motives; The Logic of Motive statements; The Effect of Motive on Morality). Index.

Paul Ramsey: Nine Modern Moralists (Spectrum Book, Prentice Hall, Engle-

wood Cliffs, N. J. 1962, str. 8 nlb, 271, cena 2,95 dol.). Autor, Professor and Chairman of the Department of Religion at Princeton University, zebrał w książce dziewięć esejów omawiających myśl moralistyczną wybranych pisarzy na tle etyki religijnej; część tych esejów stanowiła treść wykładów autora z fundacji Clarence D. Ashley Lectures on Law and Theology w New York University School of Law, inne były ogłaszane w różnych czasopismach. Treść: Introduction — Something about Christian Social Ethics; 1. Fyodor Dostoevski — On Living Atheism. No Morality without Immorality; 2. Fyodor Dostoevsky — God's Grace and Man's Guilt; 3. Religious Aspects of Marxism; 4. Jean-Paul Sartre — Sex in Being; 5. Reinhold Niebuhr — Christian Love and Natural Law; 6. H. Richard Niebuhr — Christ Transforming Relativism; 7. Paul Tillich and Emil Brunner — Christ Transforming Natural Justice; 8. Jacques Maritain and Edmond Cahn — The Egypt of the Natural Law; 9. Jacques Maritain and Edmond Cahn — Man's Exodus from the Natural Law. Przypisy.

Freedom and the Will, ed. by F. D. Pears. (London Macmillan and Co 1963, str. VI + 137, cena w opr. 16 s). Książka zawiera zbiór audycji z r. 1960 wygłoszonych w BBC przez filozofów z uniwersytetów oksfordzkiego i londyńskiego i uzupełnionych podsumowaniem końcowym. Treść: 1. Freedom and the Will (B. A. O. Williams). II. What is the Will (D. F. Pears, J. F. Thomson, M. Warnock). III. Acts of Will and Legal Responsibility (H. L. A. Hart). IV. Determinism (G. J. Warnock, P. F. Strawson, J. F. Thomson). V. Actions and Events (G. J. Warnock). VI. Freedom and Knowledge (I. Murdoch, S. N. Hampshire, P. L. Gardiner, D. F. Pears). 7. Postscript (B. A. O. Williams).

Kenneth Burke: A Grammar of Motives and A Rhetoric of Motives (Meridian Books, The World Publishing Comp., Cleveland and New York, 1962, str. XXVI + 870, cena 2,95 dol.). Obszerny tom, wydany w taniej serii „Meridian Books”, zawiera dwie oddzielne książki, z których pierwsza ukazała się poprzednio w r. 1945, druga w r. 1950. Ich autor, wybitny amerykański literat, krytyk i filozof stosunków międzyludzkich, członek National Institute of Arts and

Letters, przez czas pewien wykładał na University of Chicago i innych szkołach wyższych; działanie ludzkie pojmuje jako dramat, którego charakterystycznymi czynnikami są: osoba działająca (Agent), jego działanie (Act), metody i narzędzia działania (Agency), jego tło (Scene) oraz cele (Purpose), tak pojętą analizę nazywa „dramatyzmem”. Pierwsza książka jest teorią działania, druga przedstawia je w starciu przeciwnych dążeń. Treść: A Grammar of Motives — I. Ways of Placement (1. Container and Thing Contained, 2. Antinomies of Definition, 3. Scope and Reduction). II. The Philosophic Schools (1. Scene, 2. Agent in General, 3. Act, 4. Agency and Purpose). III. On Dialectic (1. The Dialectic of Constitutions, 2. Dialectic in General). Appendix. A Rhetoric of Motives — Introduction. I The Range of Rhetoric. II. Traditional Principles of Rhetoric. III. Order. Appendix. Index (dla obu książek).

A. J. M. Milne: The Social Philosophy of English Idealism (London 1962, G. Allen und Unwin, str. 320, cena 28 s). Autor jest wykładowcą filozofii społecznej w Queen's University of Belfast. W książce swej podejmuje próbę rewizji rozpowszechnionych poglądów na wartość filozofii idealistycznej. Współcześni myśliciele angielscy daleko odbiegli od idealizmu końca XIX wieku i mało się nim już zajmują. Milne sądzi, że idealizm jest wart jednak studiowania, gdyż tkwi w nim wiele myśli słusznych, zwłaszcza w dziedzinie filozofii społecznej, etyki i teorii polityki. Należy tylko wyodrębnić to co wartościowe z wątpliwej metafizyki. Do tego celu ma autora poprowadzić krytyczna analiza poglądów czterech reprezentantów idealizmu: F. H. Bradleya, T. H. Greena, B. Bosanqueta oraz J. Royce'a. Milne przedstawia ich filozofię społeczną starając się wykazać wartość poszczególnych koncepcji. Omawia zwłaszcza poglądy etyczne Bradleya, Greena i Royce'a, polityczne teorie Greena i Bosanqueta oraz teorię absolutu Bradleya i Bosanqueta. Książka zawiera też szkie pewnej modyfikacji idealizmu, którą autor uważa za poprawną i doniosłą.

An Introduction to Political Philosophy by **A. R. M. Murray**, M. A., Ph. D., Extension Lecturer in Social Philosophy in the University of London (Philadelphia, Dufour Editions 1962, str. VIII +

+ 240, cena w opr. 6 dol.). Treść: Preface. I. The Nature and Scope of Political Philosophy. II. The Political Theories of the Sophists. III. Plato's Theory of the Ideal State. IV. Aristotle's Theory of the Best Possible State. V. Political Philosophy between Aristotle and Machiavelli. VI. Machiavelli on the Science of Government. VII. Hobbes's Theory of the Rational State. VIII. Locke's Theory of the Moral State. IX. Rousseau's Theory of the General Will. X. Hume and Burke on the Philosophy of Conservatism. XI. Hegel's Idealist Theory of the State. XII. The Utilitarian Theories of Bentham and Mill. XIII. Marxism, Communism and Socialism. XIV. Political Philosophy in Contemporary Politics. XV. The Justification of Government. Index.

C. D. Broad: Lectures on Psychical Research, incorporating the Perrot Lectures given in Cambridge University in 1959 and 1960. (International Library of Philosophy and Scientific Method, Routledge and Kegan Paul, London 1962, str. XII + 450, cena 56 s). Nowy tom kierowanej przez prof. Ayera serii (zob. Ruch Filoz. XXI, str. 116a) przedstawia krytyczną analizę wyników badań zjawisk mediumicznych, prowadzonych od r. 1882 przez Society of Psychical Research w Anglii, której założycielami byli m. in. profesorowie H. Sidgwick i F. W. H. Myers w Cambridge. Spis rzeczy: Preface. Introduction — The Nature, Relationships and Methods of Psychical Research. Sect. A — Experiments in Guessing. Sect. B — Veridical and prima facie Paranormal Cases of Hallucinatory quasi-Perception. Sect. C — Studies in Trance-Mediumship. Epilogue — Human Personality and the Question of the Possibility of its Survival of Bodily Death. Indexes.

Susanne K. Langer (ed.): Reflections on Art. A source book of writings by artists, critics, and philosophers (New York 1961, Oxford University Press — A Galaxy Book, str. XVIII + 364, cena 1,95 dol.). Książka stanowi wybór artykułów publikowanych w czasopiśmie: The Kenyon Review, Logos, Proceedings of the Aristotelian Society, Philosophy and Phenomenological Research, Transactions of the Royal Society of Literature, La Revue Musicale, The Journal of Aesthetics and Art Criticism, Music and Letters, Revue d'Esthétique, Archiv für Musik-

wissenschaft, Helicon, Poet Lore, Rupam Partisan Review, The Musical Quarterly, Der Schauspieler, Verve, Die Musik, The Yale Architectural Journal. Ogółem jest dwadzieścia sześć artykułów, wszystkie pochodzą z okresu 1892—1957. Jak wydawczyni wyjaśnia we wstępie, książka ta nie jest antologią i nie daje przeglądu aktualnych stanowisk, jest ona natomiast pomyślana jako źródło dla niezależnych studiów osób zaawansowanych w filozofii sztuki. W wyborze znalazły się prace następujących autorów: V. C. Aldrich, O. Baensch, L. A. Reid, L. Garvin, P. Stern, G. Mehli, Ch. Morgan, G. Brelet, E. Souriau, G. Marcel, B. de Selincourt, M. Sauvage, H. H. Dräger, R. Bayer, G. Müller, J. Burroughs, E. Vuillermoz, A. K. Coomaraswamy, L. Steinberg, H. Reinold, J. B. Flannagan, M. Castelnouvo-Tedesco, P. R. Rohden, A. Malraux, M. Kraussold, V. J. Scully Jr.

R. G. Collingwood: The Principles of Art (Oxford 1963, At the Clarendon Press, str. XII + 347, cena 7 s. 6 d.). Jest to przedruk w Oksfordzkich Paperbacks książki wydanej po raz pierwszy w roku 1937. Ponieważ książka ta uważana była za najważniejszą pracę Collingwooda (zob. Ruch Filoz. XXII, str. 97a) i miała szereg wznowień, warto tu przypomnieć, że autor odróżnia w niej sztukę prawdziwą od fałszywej (zręczność, magia, rozrywka). Z pomieszania tych rzeczy wynikały błędne teorie estetyczne. Autor krytykuje zwłaszcza psychologiczne teorie sztuki, przedstawia własną teorię magii oraz nową interpretację poglądów Platona co do istoty sztuki. Według Collingwooda właściwa sztuka ma dwie cechy charakterystyczne: wyobraźność i ekspresywność. Wyjaśniając, co terminy te znaczą, autor krytykuje współczesne teorie wrażeń i żąda powrotu do koncepcji Hume'a. Cała druga część książki poświęcona jest teorii wyobraźni, a w części trzeciej, ostatniej, Collingwood przedstawił swą teorię sztuki, szczególnie uwzględniając rolę sztuki w społeczeństwie ludzkim, współpracę między artystami, między autorem a wykonawcą oraz stosunek pomiędzy twórcą a odbiorcą. Książka zawiera szczegółowy indeks nazwisk i rzeczy.

George Boas: The Heaven of Invention (The John Hopkins Press, Baltimore 1963, str. 394, 4 tabl., cena w opr. 6,95 dol.). Autor, emerytowany profesor John

Hopkins University omawia problemy twórczości i krytyki artystycznej w ich wzajemnym powiązaniu. Treść. Preface. I. Art. and Nature. II. The Temporal Dimension. III. The Art and Society. IV. The Classification of the Arts. V. Functionalism. VI. The Arrested Moment. VII. Art and History. VIII. The Social Complex. IX. Ideals and Values. X. The Orientation of the Critic's Eye. XI. The Hierarchy of Values. XII. Multivalence. XIII. The Contribution of the Individual. XIV. Form as a Standard. XV. Criticism as Interpretation. XVI. Cultural Relativism. Appendix: On Nonfigurative Painting. Reference Notes. Index.

Eugene F. Kaelin: An Existentialist Aesthetic. The Theories of Sartre and Merleau (Madison 1962, The University of Wisconsin Press, str. XV + 471, cena 10 dol.). Autor jest profesorem filozofii w Uniwersytecie Wisconsin. Zadanie, które postawił sobie pisząc tę książkę, polegało z jednej strony na przedstawieniu doktryn estetycznych Sartre'a i Merleau-Ponty'ego oraz na porównaniu i uwypukleniu różnic obu stanowisk, z drugiej zaś strony na ich zinterpretowaniu w świetle anglo-amerykańskich teorii estetycznych i oceniu wkładu obu francuskich filozofów w ogólny rozwój światowej myśli estetycznej. Książka w naturalny sposób podzielona została na dwie części: pierwsza poświęcona jest wykładowi, interpretacji i krytyce estetyki Sartre'a, druga — estetyce Merleau-Ponty'ego. Ponieważ żaden z tych dwu myślicieli nie napisał osobnego traktatu z dziedziny estetyki, autor musiał pozierać wypowiedzi rozsiane po bogatej ich twórczości. Ażeby pozostać wiernym intencjom omawianych filozofów, Kaelin często posługuje się w tekście cytataми. Stara się także nakreślić historyczne linie rozwoju myśli Sartre'a i Merleau-Ponty'ego, wskazuje zwłaszcza na ich związki z fenomenologią Husserla. Chcąc ograniczyć zakres czasowy badanego przedmiotu, Kaelin przyjął za podstawę swych rozważań wypowiedzi obu Francuzów z lat 1936—1955. Książkę poprzedził przedmowa Edouard Morot-Sir, przedstawiciel francuskich uniwersytetów w Stanach Zjednoczonych. Autor zamieścił też dwa wiążące się tematycznie dodatki: „Mikel Dufrenne o fenomenologii doświadczenia estetycznego”, „Ku pojęciu literatury egzystencjalistycznej”. Książka zawiera kilkadziesiąt stron przypisów, bibliografię oraz indeks rzeczy i nazwisk.

Publikacje zbiorowe

Roman Ingarden: Z badań nad filozofią współczesną (PWN Warszawa 1963, str. 664, cena w opr. 75 zł). Niniejszy szósty tom wydania zbiorowego dzieł filozoficznych autora (zob. Ruch Filoz. XXI, str. 115b) zawiera — prócz Przedmowy, w której autor wyjaśnia zasady, na których tom został oparty — następujące części: Intuicja i intelekt u Henryka Bergsona (przedstawienie teorii i próba krytyki); Franciszek Brentano (Filozofia w rozumieniu Fr. Brentano); Kazimierz Twardowski (Działalność naukowa Kazimierza Twardowskiego); Fenomenologia (Dążenia fenomenologów); Edmund Husserl (Główne fazy rozwoju filozofii E. Husserla, List do Husserla, O idealizmie transcendentnym u E. Husserla, o „Formalnej i transcendentnej logice” Husserla, Zagadnienie konstytucji i sens rozważania konstytutywnego u E. Husserla, O motywach, które doprowadziły Husserla do transcendentnego idealizmu, Przemówienie radiowe na stulecie urodzin E. Husserla); Max Scheler (wspomnienie pośmiertne); Neopozytywizm (Główne tendencje neopozytywizmu, Próba przebudowy filozofii przez neopozytywistów).

W zbiorowym wydaniu spuścizny piśmienniczej Władysława Witwickiego (zob. Ruch Filoz. XX, str. 233a) ukazały się kolejne pozycje: 21. Platona „Parmenides” (przekład ze wstępem i objaśnieniami, PWN Warszawa 1961, str. 136, zł 20); 22. Psychologia t. I, wyd. 4 (PWN Warszawa 1962, str. 420, cena 60 zł); 23. Psychologia t. II, wyd. 3. (PWN Warszawa 1963, str. 408, cena 60 zł). Pogadanki obyczajowe (1 pozycja zbioru) zostały wydane ponownie, wyd. 3. (PWN Warszawa 1962, str. 158, cena 24 zł).

Werner Jaeger (zob. Ruch Filoz. XXI, str. 125b). Firma Walter de Gruyter w Berlinie wydała ostatnio następujące dzieła zmarłego w r. 1961 humanisty: **Das frühe Christentum und die griechische Bildung**, aus dem engl. übers. v. W. Eltester (1963, str. X+127, cena 20 DM), **Demosthenes, der Staatsmann und sein Werden** (2. Aufl., 1963, str. VIII+268, cena 24 DM), **Diokles von Karystos, Die griechische Medizin und die Schule des Aristoteles** (2. Aufl., 1963, str. VIII+244, cena 24 DM), **Humanistische Reden und Vorträge** (2. erweit. Aufl., 1960, str. VIII+336, cena 28 DM). Nadto: **Wolfgang Schadewaldt: Gedenk-**

rede auf Werner Jaeger 1883—1961. Mit einem Verzeichnis der Schriften Werner Jaegers (1963, str. 39, cena 3,80 DM).

Alexander Pfänders Gesammelte Schriften. Firmy wydawnicze Johann Ambrosius Barth, München, i Max Niemeyer, Tübingen, przystępują do wydania dzieł wszystkich Aleksandra Pfändera (1870—1941), profesora w Monachium i współredaktora (wraz z Edmundem Husserlem) *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung*, centralnego przed wojną organu fenomenologii. Wydanie ma objąć w kolejności główne dzieła, inne publikacje oraz najważniejsze pozycje ze spuścizny pośmiertnej. Jako dwa pierwsze tomy ukazały się: **Phänomenologie des Willens** — eine psychologische Analyse; **Motive und Motivation**, 5. Aufl. mit einem Vorwort v. Herbert Spiegelberg (J. A. Barth, München 1963, str. X+156, cena w opr. 24 DM), tom zawiera dwie oddzielne, lecz łączące się treściowo rozprawy, pierwsza z r. 1899, druga z r. 1911; **Logik**, 5. Aufl. mit einem Vorwort v. Herbert Spiegelberg (M. Niemeyer, Tübingen 1963, str. XII+360, cena w opr. 38 DM), pierwsze wydanie tej książki ukazało się w r. 1921.

Oeuvres de Pierre Teilhard de Chardin w wydaniu zbiorowym, kierowanym przez komitet wydawniczy złożony z wybitnych przedstawicieli filozofii i nauk przyrodniczych, ukazują się kolejno nakładem firmy Éditions du Seuil w Paryżu. Dotychczas wydano tomy: I. Le phénomène humain, II. L'apparition de l'homme, III. La vision du passé, IV. Le milieu divin, V. L'avenir de l'homme, VI. L'énergie humaine, VII. L'activation de l'énergie humaine.

Wydawnictwa seryjne

W Bibliotece Klasyków Filozofii (zob. Ruch Filoz. XXI, str. 465a) ukazały się jako kolejne pozycje: 70 i 71. Dawid Hume, Traktat o naturze ludzkiej, przeł. Cz. Znamierowski, t. I O rozumie, t. II O uczuciach; wyd. 2 przejrane (PWN Warszawa 1963, str. XIII+355, 526, cena 62 zł). Do obecnego wydania dołączono przekład odkrytego niedawno streszczenia „Traktatu”, ogłoszony anonimowo przez Hume'a ok. r. 1740. — 72. Teofrast, Pisma wybrane, tom I. Pisma Filozoficzne i wybrane pisma przyrodnicze. Przekład i opracowanie:

Daniela Gromska i Jerzy Schnayder, posłowiem opatrzyła Daniela Gromska; Charaktery, przełożyła Izydora Dąbska, opracowanie Izydora Dąbska i Daniela Gromska. (PWN Warszawa 1963, s. X+518, portret, cena 50 zł).

Teofrast, Pisma wybrane — t. I (Biblioteka Klasyków Filozofii, zob. wyżej), są w polskiej literaturze filozoficznej pozycją, wybiegającą znaczeniem ponad inne tomy tej serii, gdyż nie ograniczają się do podania przekładu wydania obcojęzycznego, lecz dają pierwszy w literaturze światowej kompletny zbiór zachowanych fragmentów filozoficznych Teofrasta, w znacznej części nie objętych wydaniami zbiorowymi. Prof. Gromska, której dziełem jest to wydanie, pisze w przedmowie: „Wybiegając poza wydania zbiorowe, znalazły się w polskim przekładzie, pominięte przez nie częściowo lub całkowicie, liczne fragmenty z dziedziny historii filozofii i logiki i mniej liczne z zakresu fizyki, etyki, polityki i retoryki. Fragmenty te zaczerpnięte zostały z różnych wydań i dzieł monograficznych, wymienionych w odpowiednich miejscach każdego z tych działów... Tom drugi, uzupełniający, przyniesie sto kilkadziesiąt dodatkowych fragmentów Teofrasta... Fragmenty te, nie objęte w przeważającej swej większości żadnym z dotychczas wydanych zbiorów fragmentów Teofrasta, mogą tu i ówdzie budzić pewne zastrzeżenia co do swej autentyczności, a rozrzucone są po pismach autorów starożytnych, średniowiecznych, niekiedy nawet nowożytnych, na przestrzeni bez mała dwóch tysięcy lat. Są to przeważnie fragmenty filozoficzne, nie brak jednak nielicznych przyrodniczych, a jedne i drugie uzupełniają nasze wiadomości o stosunku Teofrasta do Arystotelesa. Dla historyka filozofii interesujący jest trzeci jeszcze rodzaj tych fragmentów, te mianowicie, które poruszają tematy charakterystyczne dla problematyki późniejszych perypatetyków, odsłaniają więź łączącą Teofrasta z jego następcami. Przekładom wielu z tych fragmentów dodatkowych towarzyszyć będą teofrastiana polskie (tłumaczenia i parafrazy) — renesansowe, barokowe i wzmiarki o XVIII-wiecznych. Znajdzie się dalej w tym tomie uzupełniającym postłowie, które rolę Teofrasta w rozwoju greckiej myśli filozoficznej będzie się starało rozważyć na tle zagadnień dzisiejszego arystotelizmu i współczesnej naszej wiedzy o szkole perypatetycznej”.

Filozofia i Wspólnota Światowa, seria filozoficzna, wydawana przez Międzynarodowy Instytut Filozofii pod auspicjami Międzynarodowej Federacji Towarzystw Filozoficznych i Międzynarodowej Rady do spraw filozofii i nauk społecznych przy UNESCO; ma zawierać wydawnictwa ilustrujące tradycję tolerancji i humanitaryzmu w stosunkach międzyludzkich. Redaktorem jej jest prof. R. Klibansky; od r. 1959 wydano dotychczas osiem pozycji (dwie po angielsku, trzy po włosku, po jednej w językach niemieckim, hiszpańskim i polskim). Oto wydanie polskie:

John Locke: List o tolerancji. Tekst łaciński i przekład polski, tłumaczył: Leon Joachimowicz, przedmowa: Raymond Klibansky, wstęp: Ernesto de Marchi. Redakcja wydania polskiego: Zbigniew Ogonowski. (Międzynarodowy Instytut Filozofii, seria „Filozofia i Wspólnota Światowa”. PWN Warszawa 1963; str. XLIII+70+74, portr., cena 15 zł). Wydanie polskie jest oparte na poprzednio wydanej wersji włoskiej (La Nuova Italia Editrice, Firenze 1961), z dodaniem Słowa Wstępnego (str. VII—XIII), którego autor Zbigniew Ogonowski podkreśla związek poglądów Locke’a na zagadnienie tolerancji z tymi, które głosili w znanych nam pismach socyniańscy Bracia Polscy.

Myśli i ludzie. W serii „Wiedzy Powszecznej” pod powyższym tytułem (zob. Ruch Filoz. XXII, str. 99a) został wydany tomik kolejny: **Hanna Buczyńska**, Cassirer (II Filozofia nowożytna i współczesna pod red. Br. Baczki, str. 180, cena 15 zł), poświęcony filozofii Ernesta Cassirera (1874—1945), działającego do roku 1933 w Niemczech, potem na emigracji — a pod koniec życia w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej. Treść: Wstęp. Cassirer jako kontynuator myśli kantowskiej (Tradycja szkoły marburskiej. Aprioryzm contra empiryzmowi. Zagadnienie przedmiotu poznania. Symbolizm jako teoria wszelkiego poznania). Symbolizm — filozofia kultury (Człowiek — animal symbolicum. Zagadnienie logicznych podstaw wiedzy o kulturze. Symboliczny charakter kultury. Filozofia mitu). Nota biograficzna. Najważniejsze prace Cassirera. Wybór pism.

Materiały Prakseologiczne, wydawane przez Pracownię Ogólnych Problemów Organizacji Pracy PAN, zawierają

w kolejnych zeszytach sprawozdania z referatów i dyskusji na posiedzeniach naukowych Pracowni, pod przewodnictwem prof. J. Zieleniewskiego. Dotychczas ukazały się: 1. Oskar Lange — Niektóre zagadnienia centralizacji i decentralizacji w zarządzaniu (kwiecień 1962), 2. Anatol Rapoport — Quantification of Organizational Dimensions (lipiec 1962), 3. B. Bartoszyński, A. Ehrenfeucht, — Próba konstytutywnego ujęcia niektórych pojęć prakseologicznych (listopad 1962), 4. Wybrane zagadnienia prakseologii, zbiór referatów z konferencji naukowej w Jabłonie w listopadzie 1962 r. (zob. Ruch Filoz. XXII, s. 94a), 5. Tadeusz Kotarbiński, Andrzej Ehrlich, Jan Zieleniewski — Współodpowiedzialność i współsprawstwo (marzec 1963), 6. Robert Bartoszyński, Klemens Szaniawski, Zdzisław Pawlak — Matematyczne przyczynki do rozwoju prakseologii, 7. Jerzy Ekel — Teoria informacji a prakseologia (maj 1963), 8. Andrzej Zalewski — Wpływ automatyzacji na funkcje zarządzania, Andrzej Ehrlich — Nauczanie kierownictwa i organizacji w uczelniach wyższych (czerwiec 1963). 9. Jan Zieleniewski — Formalna i nieformalna organizacja instytucji. Edward Leniewicz — Prakseologiczne pojęcie wyboru.

Études d'épistémologie génétique (zob. Ruch Filoz. XIX, str. 293b). W serii tej wyszły ostatnio (Paris, Presses Univ. de France, Bibliothèque scientifique internationale): t. XV, L. Apostel, J. B. Grize, S. Papert, J. Piaget — La filiation des structures (str. 196, cena 9,50 NF); t. XVI, E. W. Beth, J. B. Grize, R. Martin, B. Matalon, A. Naess, J. Piaget — Implication, formalisation et logique naturelle (str. 196, cena 9,50 NF).

La Philosophie analytique. Cahiers de Royaumont, Philosophie no IV. Les Éditions de Minuit, Paris 1962, str. 382. Treść książki tworzą referaty i dyskusje na temat angielskiej filozofii analitycznej i jej stosunku do filozofii kontynentalnej, zwłaszcza fenomenologii, jakie wypełniły czwarte Entretiens de Royaumont (poprzednie miały za temat filozofię Pascala, Descartes'a oraz Husserla) w r. 1961. Referaty przedstawili: J. Urmson — Histoire de l'Analyse; M. B. Williams — La Certitude du

Cogito; M. G. Ryle — La Phénoménologie contre The Concept of Mind; M. P. F. Strawson — Analyse, Science et Métaphysique; M. W. V. Quine — Le Mythe de la Signification; M. L. Apostel — Le Champ Sémantique de l'Incertitude; M. E. W. Beth — Les Rapports entre Langues Formalisées et Langue Naturelle; M. J. Austin — Performatif-Constatif; M. R. Hare — Rien n'a d'importance. W dyskusjach, które się toczyły po każdym referacie brali nadto udział H. B. Acton, F. Alquié, A. J. Ayer, L. Beck, C. Berger, H. L. van Breda, J. M. Bocheński, P. H. Devaux, J. Merleau-Ponty, Ch. Perelman, J. Wahl i in.

Phänomenologisch-Psychologische Forschungen (zob. Ruch Filoz. XX, str. 354b), w serii tej jako tom 4 ukazała się książka: Hermann Drüe — Edmund Husserl's System der phänomenologischen Psychologie (Walther de Gruyter u. Co Berlin 1963, str. XVI+326, cena w opr. 38 DM).

Miscellanea Mediaevalia. Veröffentlichungen des Thomas-Instituts an der Universität Köln, herausgegeben v. Paul Wilpert. Tom I tego wydawnictwa, które ma publikować rezultaty prac dokonywanych w Instytucie, ukazał się nakładem firmy Walter de Gruyter w Berlinie pt. **Antike und Orient im Mittelalter** (1962, str. XIV+274, cena 32 DM) i zawiera referaty wygłoszone na 7 do 10 Mediävistentagung, które odbyły się w latach 1956—1958 (zob. Ruch Filoz. XVIII, str. 272b). Przygotowywane są tomy następne: II. Die Metaphysik im Mittelalter (sprawozdanie z II Międzynarodowego Kongresu Filozofii Średniowiecznej w Kolonii 1961, zob. Ruch Filozof. XXI, str. 347a), III. Berufsbewusstsein und Selbstverständnis des Mittelalterlichen Menschen (referaty z Mediävistentagung 1960 i 1962, zob. Ruch Filoz. XX, str. 241a).

Philosophische Bibliothek (Hamburg, F. Meiner Verl.). W tym dobrze znanym i zasłużonym wydawnictwie ukazują się w nowych opracowaniach pozycje wyczerpane od czasów przedwojennych lub zniszczone w czasie wojny. Ostatnio ukazały się dwa tomy nowego wydania kompletnego pism Plotyna po grecku i w tłumaczeniu niemieckim z komentarzem, dwa tomy pism Hegla i jeden Fichtego.

International Library of Philosophy and Scientific Method — seria monografii, której redaktorem jest prof. A. J. Ayer (zob. Ruch Filoz. XXI, str. 116a), powiększyła się o następujące pozycje: **Tractatus Logico-Philosophicus**, Ludwig Wittgenstein's Logisch-philosophische Abhandlung with a new Translation by D. F. Pears and B. F. McGuinness and with the Introduction by B. Russell; **Humes Philosophy of Belief**, a Study of his First Inquiry by Antony Flew; **Kant's Theory of Knowledge**, an Outline of one Central Argument in the Critique of Pure Reason by Graham Bird; **Conditions for Description** by Peter Zinkernagel, transl. from the Danish by Olaf Lindum; **An Interpretation of Plato's Doctrines** by I. M. Crombie, 2 vols, I. Plato on Man and Society, II. Plato on Knowledge and Reality; **Phenomenology of Perception** by M. Merleau-Ponty, transl. from the French by Colin Smith; **The Idea of Justice and the Problem of Argument** by Chaim Perelman, transl. from the French by John Petrie; **Lectures on Psychical Research** by C. D. Broad; **The Varieties of Goodness**, by G. H. v. Wright; **Method in the Physical Sciences** by G. Schlesinger.

D. M. Armstrong, Bodily Sensations. Studies in Philosophical Psychology (Routledge and Kegan Paul, London 1962, str. VIII + 132, cena 12 s 6 d.). Książka stanowi ósmą pozycję serii, w której ukazały się poprzednio m. i. P. T. Geach — Mental Acts; D. W. Hamlyn — The Psychology of Perception; Alasdair McIntyre — The Unconscious; Norman Malcolm — Dreaming; A. I. Melden — Free Action. Autor jest filozofem australijskim, zbliżonym do szkoły oksfordzkiej (zob. Ruch Filoz. XXI, str. 143). Treść: 1. Two Sorts of Bodily Sensations. 2. Immediate and Mediate Perception. 3. Immediate Perception by Touch. 4. The Relational Nature of Perception by Touch. 5. The Nature of the Tangible Qualities. 6. Perception of Our Own Bodily State. 7. Transitive Bodily Sensations. 8. Bodily Sensations and Bodily Feelings. 9. Intransitive Sensations as Qualities. 10. Intransitive Sensations as Sense-Impressions (I). 11. Intransitive Sensations as Located Items. 12. Intransitive Sensations as Unlocated Items. 13. Attitudes Involved in the Having of Intransitive Sensations. 14. Intransitive Sensations as Attitudes. 15. Intransitive Sensations

as Sense-Impressions (II). 16. Objections Answered. Conclusion. Index.

Anthony Kenny, Action, Emotion and Will (Studies in Philosophical Psychology X, ed. by R. F. Holland, London Routledge and Kegan Paul 1963, str. VIII, 245, cena w opr. 25 s). Autor zaznacza w przedmowie, iż poszczególne rozdziały książki były referowane i dyskutowane na posiedzeniach seminariów uniwersyteckich i towarzystw naukowych w różnych miastach Anglii; w szczególności autor wyraża wdzięczność profesorom Quinton, Anscombe, Geach, Prior i innym za ich uwagi krytyczne. Książka nawiązując do Descartes'a i Hume'a wskazuje współczesne metody analizy strony emocjonalnej życia psychicznego z powołaniem się na Brentanę, Russella, Wittgensteina i Geatcha. Treść: Preface. I. The Passions of the Soul. II. The Experimental Examination of the Emotions. III. Feelings. IV. Motives. V. Desire. VI. Pleasure. VII. Actions and Relations. VIII. States, Performances, Activities. IX. Objects. X. Judging and Willing. XI. Sketch of a Theory of Volition. Bibliography. Index.

Studies in Logic North-Holland Publ. Comp. Amsterdam, (zob. Ruch Filoz. XVIII, str. 264b); w serii tej ukazały się ostatnio książki: **H. Rubin** a. **J. E. Rubin, Equivalents of the Axiom of Choice** (1963, str. 158, cena 4,50 dol.). Treść: Preface, Introduction. Preliminary Definitions and Theorems. Part I. Set Forms (1. The Well-Ordering Theorem, 2. The Axiom of Choice, 3. The Law of the Trichotomy, 4. Maximal Principles, 5. Algebraic Forms, 6. Cardinal Numbers Form, 7. Additional Forms). Part II. Class Forms (1. The Well-Ordering Theorem, 2. The Axiom of Choice, 3. Maximal Principles, 4. Additional Forms). List of the Set Forms. List of the Class Forms. List of the Forms weaker than the Axiom of Choice. Bibliography. Index. **Abraham Robinson, Introduction to Model Theory and to the Metamathematics of Algebra** (1963, str. 300, cena 3,40 dol.). Treść: 1. The Lower Predicate Calculus 2. Algebraic Theories. 3. Some Concepts and Methods of Model Theory. 4. Completeness. 5. Definability. 6. Generalization of Algebraic Concepts. 7. Metamathematical Theory of Ideals. 8. Metamathematical Theory of Varieties. 9. Selected Topics. Bibliography. **Computer Programming and Formal Systems** ed. by **D. Hirschberg**, University of

Brussels, (1963, str. 200, cena 5,60 dol.). Treść: Introduction. 1. Hao Wang — Mechanical Mathematics and Inferential Analysis. 2. E. W. Beth — Observations Concerning Computing Deduction and Heuristic. 3. John McCarthy — A Basis for a Mathematical Theory of Computation. 4. P. C. Gilmore — An Abstract Computer with a Lisp-like Machine Language without a Label Operator. 5. Stig Canger — A Simplified Proof Method for Elementary Logic. 6. A. Robinson — A Basis for the Mechanization of the Theory of Equations. 7. A. W. Burks — Programming and the Theory of Automata. 8. N. Chomsky, P. Schutzenberger — The Algebraic Theory of Context-Free Languages.

Monographs in Modern Logic, nowa seria wydawnicza ukazuje się pod redakcją prof. Geoffrey Keene (Exeter University), nakładem firmy Routledge and Kegan Paul w Londynie. Ukazały się tomy następujące: P. H. Nidditch (Bristol), The Development of Mathematics; P. H. Nidditch, Propositional Calculus; R. Blanché (Tuluza), Axiomatics (przekł. z franc. G. Keene).

Stephen Toulmin and June Goodfield, The Architecture of Matter (Ancestry of Science Series, Hutchinson a. Co Ltd, London 1962, str. 399 cena 45 s). Prof. Uniwersytetu w Leeds Toulmin jest dyrektorem The Nuffield Foundation Unit for the History of Ideas, która inicjuje prace dotyczące historii nauki i jej roli w kulturze. W ogłaszanej przez nią serii „The Ancestry of Science” tom niniejszy jest drugim z kolei. Pierwszym był tych samych autorów *The Fabric of the Heavens*, są zapowiedziane dwa następne: *The Discovery of Time* oraz *Science and its Environment*. Spis rzeczy zawiera: Introduction — The Problems of Matter-Theory. Part I. Possible Worlds (1. Crafts and Rituals, 2. First Principles, 3. Atoms and Organisms. 4. Likely Stories 5. The Breath of Life. 6. The Redemption of Matter. 7. The Debate Reopens). Part II. The Activities of the Inanimate (8. Atomism Refurbished, 9. The Problem of Incorporals. 10. Chemistry Comes of Age. 11. The Classical Synthesis. 12. Entering the Quantum World. 13. Sharpening the Focus). Part III. The Structure of Life (14. The Animal Machine. 15. Living Units. 16. Exploring the Interior). Epilogue — The Reunion of Matter-Theory. Index.

H. D. Lewis: Freedom and History (London 1962, G. Allen and Unwin, str. 334 cena 42 s.). Autor jest profesorem historii i filozofii religii w Uniwersytecie Londyńskim oraz generalnym wydawcą Muirhead Library of Philosophy. Książka stanowi właśnie kolejny tom tego wydawnictwa. Jest ona zbiorem siedemnastu studiów, z których wiele publikowanych już było poprzednio w czasopiśmie brytyjskich i amerykańskich. Wszystkie studia wiążą się z problematyką wolności i jej związkami z różnymi poglądami na historię. W pierwszej części szereg studiów dotyczy etycznych i politycznych teorii T. H. Greena. Autor, wskazując na powinowactwo indywidualizmu Greena z ideami Kanta i Rousseau, stara się okazać, jak łatwe jest przejście od krańcowej postaci indywidualizmu do nie mniej krańcowej formy kolektywizmu. Wśród studiów dotyczących Greena znalazła się także praca omawiająca książkę G. F. Stouta, *God and Nature*, gdyż główny jej temat, pojęcie „umysłu uniwersalnego”, zawiera argumentację podobną do wysuwanej przez Greena na obronę doktryny „wiecznej zasady duchowej w naturze”. Trudności etyki Greena zmniejszone były przez jego wiarę w nieunikniony postęp moralny. To właśnie posłużyło Lewisowi za więź łączącą część pierwszą książki z tematyką studiów zamieszczonych w części drugiej. Tematyka ta dotyczy głównie natury historii, zagadnienia, czy historia może być obiektywna, zagadnienia stosunku wiary i historii, pojęć wolności i odpowiedzialności. Ostatnie studium zajmuje się kwestią, czym jest teologia. Autor we wszystkich studiach stara się uzasadnić myśl, że wolność nie powinna być zagrożona przez błędne stanowiska. Wśród prac włączonych do tej książki znalazły się też omówienia twórczości szeregu myślicieli współczesnych: Emila Brunnera, Reinholda Niebuhra, Barbary Wootton, Leonarda Hodgsona oraz I. T. Ramseya. Książka posiada indeks nazwisk.

Wydawnictwa ciągłe i czasopisma

Revue Teilhard de Chardin, kwartalnik wydawany przez Société Pierre Teilhard de Chardin w Brukseli (adres sekretariatu: D. de Wespim, 99 rue Souveraine) wychodzi od r. 1960, prenumerata roczna 160 fr. belg. (kwartalnika tego nie należy identyfikować z wydawnictwem seryjnym Cahiers Pierre Teilhard

de Chardin, wydawanym w Paryżu nakładem Editions du Seuil).

Philosophia Gandensia, rocznik Wydziału Humanistycznego (Philosophie et Lettres) Uniwersytetu w Gandawie, wychodzi od r. 1963 w objętości ok. 15 arkuszy druku, zawiera artykuły w językach flamandzkim, francuskim, angielskim lub niemieckim. Redaktorami są: E. Leemans, A. Van der Vyver, L. Apostel, J. Kruit-hof, A. Janssens. Adres redakcji: Blandijnberg 2, Gent, prenumerata roczna 250 fr. belg.

Mitteilungen und Forschungsbeiträge der Cusanus-Gesellschaft, rocznik, jest wydawany od r. 1961 przez Cusanus-Institut Uniwersytetu w Moguncji, nakładem firmy Mathias Grünwald tamże; redaktorem jest Rudolf Haubst przy współudziale zarządu Cusanus-Gesellschaft. Tomy za lata 1961 (str. 132) oraz 1962 (str. 138) zawierają m.in. bieżącą bibliografię dotyczącą Mikołaja z Kuzy.

Ethica, rassegna di filosofia morale, nowe czasopismo poświęcone etyce jako nauce filozoficznej (we wstępie redakcyjnym zaznaczono, iż termin „etyka” jest użyty w sensie spinozańskim) wychodzi pod redakcją Gianfranco Morra (Edizioni di „Etica”, via Zanchini, Forlì). Zeszyt pierwszy zawiera artykuły: T. Moretti-Costanzi — I valori supremi: Noi e i nostri tempi; L. Bagnolini — Diritto giustizia e simpatia; G. Morra — Morale e religione nel pensiero di A. Schopenhauer. Zeszyt uzupełniają recenzje i notatki.

De Homine, kwartalnik wydawany przez Centro di ricerca per le scienze morali e sociali, Istituto di Filosofia della Università di Roma, wychodzi nakładem firmy G. C. Sansoni we Florencji od marca 1962 r. Prenumerata roczna 4000 L.

History of Science, nowy rocznik informacyjny, poświęcony historii nauk, wychodzący pod redakcją A. C. Crombie (Oxford) i M. A. Hoskins (Cambridge), nakładem księgarni W. Heffer (Cambridge), podaje w każdym tomie recenzje książek, streszczenia artykułów z czasopism oraz informacje rzeczowe.

Czasopismo Analysis (Oxford) począwszy od r. 1963 będzie wydawać zeszyt uzupełniający, w którym będą drukowane dłuższe artykuły, nie znajdujące miejsca w zeszytach bieżących.

The Journal of Aesthetics and Art Criticism ogłasza, iż wszystkie wyczerpane zeszyty ukazały się ponownie w przedruku i mogą być nabywane bądź pojedynczo, bądź w całym komplecie dwudziestu tomów 1941—1962 (cena całości w oprawie 375 dol.).

Książka Adama Schaffa, Introduction to Semantics (zob. Ruch Filoz. XX, s. 225a) jest przedmiotem obszernego omówienia w *Journal of Philosophy* (vol. LIX, No. 25: Dec. 6, 1962), którego autorem jest profesor Uniwersytetu Buenos Aires Mario Bunge.

O filozofii czeskiej pisze Josef Zurn (Czechosłowacka Akademia Nauk) w tygodniku *Argumenty*, nr 23 (261) z 9 czerwca 1963 r. (s. 1—11). W r. 1953 powstał projekt opracowania historii filozofii czeskiej, do jego realizacji przystąpiono rozpoczynając od dyskusji na temat określenia zakresu badań i ich metody, przy czym „czeska historiografia filozoficzna odegrała pionierską rolę w złożonym procesie uwalniania naukowego myślenia w Czechosłowacji od przywar dogmatyzmu — dzięki temu jej metodologiczny wysiłek wykraczał poza ramy historiografii i oddziałal nie tylko na pozostałe dyscypliny filozoficzne, lecz także na pewne inne nauki społeczne”. Ułożono plan pracy w dwóch etapach; pierwszy obejmował źródłowe studia monograficzne nad poszczególnymi postaciami lub wyraźnie zarysowanymi kierunkami, drugi, syntetyczny, będzie opracowaniem dwu lub trzynomowej historii filozofii w Czechach i Słowacji. Stan obecny jest okresem przejściowym. Napisano piętnaście monografii w postaci książek, z których połowa już ukazała się w druku. Obejmują one historię filozofii czeskiej od początków w okresie przedhusyckim i epokę husycką, Komenckiego, Oświecenie i okres odrodzenia narodowego, ważne odcinki dziewnastego i początku dwudziestego wieku oraz całościowy obraz rozwoju filozofii marksistowskiej na ziemiach czeskich do drugiej wojny światowej; pozostaje do zbadania zwłaszcza humanizm czeski i filozofia przyrody epoki rudołfiańskiej (XVI—XVII w.) oraz twórczość niektórych postaci XIX i XX wieku. Zapoczątkowano serię wydawniczą „Filozofia w dziejach narodu czeskiego”, przygotowuje się „Antologia z historii filozofii czeskosłowackiej” z obszerną przedmową. Szczegółowe uwagi poświę-

ca autor książki R. Kalivody „Ideologia husycka” (str. 564, 1961).

La table ronde — zeszyt poświęcony uczczeniu trzechsetnej rocznicy śmierci Pascala (nr 171, kwiecień 1962, str. 159) zawiera siedemnaście artykułów traktujących o jego osobowości i dorobku myślowym. Sześć z nich omawia różne problemy jego filozofii: 1. Etienne Borne: Pascal, le philosophe — celem artykułu jest ogólna charakterystyka filozofii Pascala. Autor określa tę filozofię jako dialektyczną interpretację świata i człowieka. 2. J. J. Lopez Ibor: Pascal et la psychologie des profondeurs — autor stara się pokazać, że można znaleźć u Pascala pewne rozważania z zakresu psychologii głębi. Są to przede wszystkim rozważania związane z analizą nudy, tęsknoty itp. 3. Paul Chaurchard: Pascal et Teilhard de Chardin — autor porównuje Pascala i Teilharda de Chardin, jako mistrzów apologetyki chrześcijańskiej. 4. G. Th. Guibaut: Pascal et la mathématique — przedmiotem artykułu jest rozwój Pascala jako matematyka. Podane są również pewne uwagi o jego metodologii i epistemologii. 5. Michele Federigo Sciacca: Leopardi et Pascal — tematem artykułu jest porównanie koncepcji życia obu tych myślicieli. Zdaniem autora koncepcje życia podane przez Pascala i Leopardiego są — mimo dzielących je różnic — w wielu bardzo istotnych punktach zbieżne. 6. Maurice Larrouis: Le pari — autor artykułu omawia krótko zagadnienie roli „zakładu” w filozofii Pascala. Nadto może być interesujący dla historyka filozofii artykuł Louis Lafuma: L'histoire des manuscrits des „Pensées” et le problème de leur édition.

Bibliografie, leksykony, informatory

Kantwörterbuch. Kantgesellschaft w porozumieniu z Seminarium filozoficznym A Uniwersytetu w Bonn przystąpiła do opracowywania słownika kantowskiego, który ma składać się z dwóch części, indeksu nazwisk autorów przytaczanych przez Kanta oraz indeksu rzeczowego. Zeszyt próbny (na prawach manuskryptu) indeksu nazwisk obejmuje ponad 200 stron i podaje ok. 12 000 cytat. O pracach przygotowawczych informuje prof. Gottfried Martin w *Kant-Studien* t. 53 (1961/62, z. 1, str. 121—124).

Synoptic Index to the Proceedings of the Aristotelian Society, vol. II ułożony przez prof. J. W. Scott obejmuje lata 1950—1959 i składa się z trzech części: spisu tytułów, indeksu rzeczowego oraz indeksu nazwisk. Stanowi on ciąg dalszy tomu I za lata 1900—1949. Na składzie w księgarni Harrison and Sons, Ltd., 44—47 St. Martin's Lane, London W. S. 2. Cena 2 £ 2 s 6 d.

Odczyty, referaty, wykłady

Oddział PTF w Lublinie: 8 I 63, M. Jasienowicz — O badaniach czytelnictwa i roli książki w życiu człowieka; 8 III 63, L. Koj — Koncepcja filozofii i geometryzacji logiki według Benedykta Bornsteina; N. Łubnicki — Poglądy gnoseologiczne i ontologiczne Benedykta Bornsteina; 19 IV 63, J. S. Prokopiuk — Antropologia filozoficzna Junga; 26 IV 63, F. Tokarz — Życie i nauki Konfucjusza; 17 V 63, M. Gogacz — Akademia Platona w okresie Renesansu; 24 V 63, G. L. Seidler — Filozofia społeczna Ibn Chalduna; 21 VI 63, T. Kwiatkowski — Semantyka logiczna Kazimierza Ajdukiewicza na tle jego poglądów filozoficznych. **Odczyty popularnonaukowe:** 17 I 63, B. Dziemidok — Rola społeczna komizmu; 24 I 63, H. Borowski — Zagadnienie wolnej woli w filozofii; 31 I 63, Z. Plewicka — O instynkcie społecznym; 18 IV 63, J. Prokopiuk — Najnowsze kierunki psychoanalizy; 25 IV 63, Z. Cackowski — Pytanie jako wyraz wiedzy i narzędzie poznania; 2 V 63, M. Gogacz — Teoria zmienności u Arystotelesa i u Hegla; 16 V 62, T. Kwiatkowski — Kazimierz Ajdukiewicz — wybitny logik i filozof polski; 23 V 63, N. Reuttowa — Teoria uczenia się i poznawania; 30 V 63, N. Łubnicki — Mahatma Gandhi — myśliciel i człowiek (w 15 rocznicę śmierci).

Oddział PTF w Łodzi: 12 I 62, S. Amsterdamski — Filozofia przyrody w Paryżu; 2 III 62, H. Leszczyna — Koncepcja kary we współczesnej literaturze prawniczej; 28 III 62, T. Pawłowski — Pojęcie wskaźnika w naukach społecznych; 11 IV 62, A. Nowaczyk — O synonimiczności wyrażeń; 15 V 62, A. Orłowski — Utopia społeczna J. G. Fichtego (w dwustulecie urodzin);

9 VI 62, L. Kołakowski — Etyka bez kodeksu; 20 IX 62, I. Pawłowska — Światopogląd a etyka.

Oddział PTF w Toruniu: 15 I 63, H. Moese — Kryteria oceny dzieł naukowych; 22 III 63, T. Czeżowski — O uzasadnianiu bezpośrednim i oczywistości; 31 V 63, R. Ingarden — Zagadnienie systemu jakości estetycznie wartościowych; 19 VI 63, J. Sztumski — Problemy typologii myślenia.

Oddział PTF we Wrocławiu: 8 I 63, W. Pogorzelski — Twierdzenie o dedukcji w logikach wielowartościowych Łukasiewicza; 8 I 63, M. Kokożyńska-Lutman — Zdania analityczne a doświadczenie; 6 III 63, A. Nowicki — Kazimierz Łyszczyński (1634—1685), wybitny myśliciel polski XVII wieku; 10 IV 63, A. Piezkowski — Aksjomatyzacja systemu modalnego z implikacją czynnikową; 20 V 63, (wspólnie z Wydziałem Nauk Prawniczych i Ekonom. Wrocl. Tow. Naukowego) F. Studnicki — O pewnych zastosowaniach cybernetyki w sferze prawa; 24 V 63, R. Suszko — Z teorii logicznego prawdopodobieństwa; 11 VI 63, W. Heinrich — O poglądach etycznych Marksa i Engelsa; 20 VI 63, M. Przełęcki — Z teorii pojęć otwartych; 27 VI 63, T. Czeżowski — Indywiduum i istnienie.

Oddział Warszawski PTF zorganizował cykl odczytów publicznych z zakresu estetyki: 25 II 63, Wł. Tatarkiewicz — Dlaczego estetyka rozwija się powoli?; 4 III 63, R. Ingarden — Zagadnienie współistnienia i układu jakości estetycznie wartościowych; 11 III 63, S. Morawski — O wartościach artystycznych i kryteriach oceny; 18 III 63, Z. Grose — Problem piękna we współczesnej muzyce; 25 III 63, K. Piwocki — Husserl a Picasso; 1 IV 63, I. Wojnar — O wychowaniu estetycznym.

Prof. Janina Kotarbińska wygłosiła odczyt pt. „Spór o granice stosowalności metod logicznych” w dniu 16 III 1963 r., w związku z Walnym Zgromadzeniem PTF tegoż dnia w Warszawie.

Zbrania dyskusyjne pracowników Wydziału Filozoficznego Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie: 21 X 61, P. Chojnacki — Dwie koncepcje metodologiczne metafizyki u Arystotele-

sa i Tomasza z Akwinu; 16 I 62, B. Bejze — Typy analogii w ujęciu Tomasza z Akwinu i ich zastosowanie w metafizyce; 13 II 62, J. Puzio — Natura poznania zmysłowego według nauki św. Augustyna; 10 IV 62, B. J. Gawęcki — Fizyka a ontologia; 7 V 62, P. Chojnacki — Przemiany w pojmowaniu zadań i metody nauki od Arystotelesa do chwili obecnej; 29 I 63, P. Chojnacki — Metoda dialektyczna Arystotelesa jako narzędzie badawcze wiedzy probabilnej i jako środek usprawiedliwienia twierdzeń podstawowych wiedzy naukowej; 19 II 63, B. Dembowski — Adam Mahrburg o metafizyce; 19 III 63, B. Bejze — Aktualne problemy dyskusyjne w tomistycznej filozofii Boga; 2 IV 63, J. Puzio — Ewolucja pojęcia woli u Arystotelesa i u stoików; 7 V 63, J. Naruszewicz — Eddingtona podstawowe tezy strukturalizmu fizyki; 21 V 63, M. Molski — J. Chr. Sturm próba aksjomatyzacji sylogistyki zdań asertorycznych.

Studenckie Seminarium krytyki artystycznej odbyło się staraniem ZSP Uniwersytetu Toruńskiego w tygodniu 26 V — 1 VI 63 w Klubie „Od nowa” w Toruniu. W ramach Seminarium wygłosili odczyty m. in.: R. Ingarden — Czy można poznać konkretyzację estetyczną dzieła sztuki? oraz Wł. Tatarkiewicz — Dlaczego estetyka rozwijała się powoli?

Prof. Wł. Tatarkiewicz wygłosił dnia 16 czerwca 1963 r. w Uniwersytecie Londyńskim odczyt „Subiektywizm i obiektywizm w estetyce” (w jęz. ang.).

Prof. Tadeusz Czeżowski miał trzy odczyty w Izraelu: 9 IV 63 — Sens i wartość życia (Kibuc Kfar Menachem); 11 IV 63 — O wolności (Koło Wilnian, Tel Aviv); 24 IV 63 — O indywidualności oraz istnieniu (Towarzystwo Filozoficzne przy Hebr. Uniwersytecie w Jerozolimie).

Prof. Stefan Świeżawski miał referat „Filozofia w średniowiecznym Uniwersytecie Krakowskim” na sekcji pierwszej IX Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Warszawie 14 IX 63 r.

Doc. Marian Kurdziałek z KUL został zaproszony przez Wydział Teologiczny Uniwersytetu w Bonn do wygłoszenia w dniu 26 XI 1962 r. (na inaugurację roku akademickiego) uroczystego wykładu

na temat „Panteizm w XII wieku”. Przedmiotem wykładu była postać i doktryna Dawida z Dinant, magistra Uniwersytetu Paryskiego, podstawą zaś odkrywcze badania prelegenta, związane z edycją krytyczną pism Dawida, których nieznanne fragmenty odnalazł przed wojną prof. A. Birkenmajer, przekazując je prelegentowi do opracowania.

Doc. Bronisław Baczek wygłosił w czwartym kwartale 1962 r. referat o Utopiach Rousseau na sesji w Częstochowie poświęconej 250 rocznicy urodzin tego filozofa, oraz odczyt o poglądach A. Comte'a w Klubie MKiP w Łodzi.

Doc. Leszek Kołakowski wygłosił w czwartym kwartale 1962 r. referat o Platonie oraz o filozofii Kartezjusza i o filozofii Pascala w Klubach MKiP w Szczecinie, w Lublinie i w Krakowie.

Dr J. Garewicz wygłosił w czwartym kwartale 1962 r. odczyty o Schopenhauerze w Klubach MKiP w Łodzi i w Szczecinie.

Prof. August Cornu, kierownik katedry historii kultury Akademii Nauk NRD wygłosił w listopadzie 1962 r. w PAN odczyt na temat rozwoju poglądów Marksa w latach 1845—46.

Prof. R. Cohen (USA) wygłosił w październiku 1962 w PAN odczyt „Przegląd stanowisk w mechanice kwantowej” oraz referat na temat kursu filozofii nauki.

Prof. Omelianowski (Moskwa) wygłosił w grudniu 1962 w PAN odczyty „Fizyka współczesna i materializm dialektyczny” oraz „Filozoficzne problemy fizyki cząstek elementarnych”.

Doc. Rudolf Kurt (Lipsk) wygłosił 24 X 1962 w PAN odczyt „Die Problematik der Religionswissenschaft als akademisches Lehrfach”.

Société Française d'Esthétique, posiedzenia naukowe: 177. 17 XI 62, Sur quelques thèmes de l'art fantastique (M. Brion); 179. 19 I 63, Le droit moral de l'auteur (M. Rousset); 180. 16 II 63, Esthétique cinématographique et solitude humaine (A. Ayfre). 181. 16 III 63, Rapports entre techniques et esthétique dans la gravure sur métal (J. Houplain). 182. 20 IV 63, Sémantique de l'image (W. Weidlé). 183. 18 V 63, Peinture collective des enfants

(M. L angevin). 184. 15 VI 63, L'esthétique féminine vue à travers l'histoire du corset (P. Saisset).

XXVème Semaine de Synthèse, zorganizowany przez Centre International de Synthèse w Paryżu w stuletnią rocznicę urodzin założyciela Henri Berr (zob. Ruch Filoz. t. XIX, str. 302b) obradował 5—13 VI 1963 na temat ogólny „L'histoire, science humaine du temps présent” z następującym programem: Hommage à Henri Berr (F. Braudel); L'évolution de la notion de nombre (Ch. Pisot); Qu'apporte l'histoire à la recherche en physique théorique (O. Costa de Beauregard); L'épanouissement de la biologie est-il grandement redevable à l'histoire? (A. Tétary); Histoire et psychologie (J. P. Vernant); Médecine et histoire (P. Huard); L'histoire peut-elle aider la politique à devenir une science? (M. Boisdé); L'économiste et l'histoire (D. Villey); Quel bénéfice le technicien peut-il retirer de l'histoire? (A. Birembaut); Clio chez le peintre (A. Flocon); La place de l'histoire dans la pensée religieuse contemporaine (J. Daniélou); Histoire, histoire de la philosophie, philosophie (J. Delhomme); Conclusions — synthèse des travaux (A. Dupront).

Royal Institute of Philosophy w Londynie (zob. Ruch Filoz. XXI, str. 346a) ogłosił następujący program wykładów na rok 1962/63: 19 X 62, M. Ginsberg — Justice and Equality; 26 X 62, L. C. Robertson — Immediate Experience and Ineffability; 2 XI 62, H. L. A. Hart (temat nie zapowiedziany); 9 XI 62, N. A. Vesey — The Embodied Mind; 16 XI 62, J. M. Cameron — Word and Image; 23 XI 62, W. C. Kneale — Responsibility; 30 XI 62, R. I. Aaron — The Projection Theory of Causation; 23 I 63, M. Cranston — Sartre's Critique of Dialectical Reason; 1 II 63, R. S. Peters (temat nie zapowiedziany); 8 II 63, N. Smart — The Limits of the World; 15 II 63, D. L. Friedman — Metaphysics and Analysis in Indian Philosophy; 22 II 63, M. B. Hesse — Metaphysical and Scientific Analogy; 1 III 63, A. C. Ewing — Empiricism; 8 III 63, J. N. Findlay — The Furniture of the Cave.

The British Society of Aesthetics w Londynie ogłasza następujący program odczytów w sezonie 1963/64:

H. Read, The Poet and his Muse — 6 XI 63; R. Ingarden, The Differentiation of Values: Aesthetic and Artistic — 4 XII 63; R. Maxwell, A. Redefinition of Functionalism — 1 I 64; H. Keller, The Understanding of New Music — 5 II 64; E. Miles, Developments in Art Education — 4 III 64; D. Pole, Literature and Morals — 1 IV 64; J. Bayley, Vulgarity — 6 V 64; I. Hungerland, The Logic of Criticism — 2 VI 64; B. Hardy (tytuł nie podany).

Organizacje

Polskie Towarzystwo Filozoficzne. Doroczne Walne Zgromadzenie odbyło się w Warszawie 16 marca 1963 r. z udziałem delegatów reprezentujących wszystkie oddziały. Zarząd przedstawił sprawozdanie z działalności Towarzystwa w roku 1962. W skład Towarzystwa wchodziły oddziały miejscowe w Krakowie, w Lublinie, w Łodzi, w Poznaniu, w Toruniu z kołem w Olsztynie, w Warszawie i we Wrocławiu; nadto przy Zarządzie głównym istniały sekcje logiki i estetyki. Na początku roku sprawozdawczego Towarzystwo liczyło we wszystkich oddziałach 400 członków, w ciągu roku liczba członków wzrosła do 406. W Oddziałach odbyło się 67 posiedzeń naukowych, nadto zaś w sekcjach — 12 takich posiedzeń, 14 odczytów popularnonaukowych (w Lublinie) oraz cykl ośmiu odczytów z dziedziny etyki (w Warszawie). Na program uroczystego obchodu 70-lecia urodzin prof. Kazimierza Ajdukiewicza w Warszawie, 18 i 19 lutego 1962 r., złożyło się 6 referatów. Wydrukowano zeszyty 1, 2 i 3 tomu XXI Ruchu Filozoficznego oraz indeksy do tomu XX w łącznej objętości 25 arkuszy. Komitet Wydawniczy pism Kazimierza Twardowskiego pracował nadal nad wydaniem jego pism filozoficznych i prowadził układy z Państwowym Wydawnictwem Naukowym co do publikacji. Biblioteka Towarzystwa powiększyła się o 51 tomów pochodzących z darów i zakupów oraz 2 tytuły czasopism. Dochody Towarzystwa wynosiły 209 087,90 zł, wydatki 196 586,03, pozostałość kasowa 12 501,87 zł. Sprawozdania Zarządu i Komisji Rewizyjnej przyjęto jednomyślnie, wyrażając podziękowanie Zarządowi i pracownikom Towarzystwa, po czym przyjęto plan

działalności na rok 1963 w dotychczasowym zakresie.

Sekcja Logiki odbyła pięć posiedzeń naukowych (w Poznaniu). Walne Zgromadzenie Towarzystwa w dniu 16 III 1963 r. postanowiło na wniosek przewodniczącego Sekcji prof. Ajdukiewicza rozwiązać ją, gdyż zadania jej zostały przejęte przez Zakład Logiki Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.

Sekcja Estetyki działała przy Oddziale Krakowskim pod przewodnictwem prof. Ingardena i liczyła 29 członków. Odbyło się 8 posiedzeń naukowych.

Oddział w Krakowie liczył 82 członków. Odbyło się 13 posiedzeń naukowych. Biblioteka Oddziału liczyła na koniec roku 161 tomów książek i kompletów czasopism oraz 61 luźnych zeszytów czasopism. Dochody 19 163,33 zł, wydatki 12 865,40 zł, saldo 6 297,93 zł.

Oddział w Lublinie liczył z końcem roku 28 członków. Odbyło się 10 posiedzeń naukowych, nadto zorganizowano 14 odczytów popularnonaukowych. Dochody 17 797,05 zł, wydatki 14 890,30 zł, saldo 2 906,75 zł.

Oddział w Łodzi liczył 17 członków. Odbyło się sześć posiedzeń naukowych. Dochody 2 975,90 zł, wydatki 1 443,50 zł, saldo 1 532,40 zł.

Oddział w Poznaniu liczył 47 członków, odbyło się cztery posiedzenia naukowe. Dochody 10 054,95 zł, wydatki 4 489,15 zł, saldo 5 565,80 zł.

Oddział w Toruniu liczył (wraz z Kołem w Olsztynie) 55 członków. Odbyło się 9 posiedzeń naukowych w Toruniu i 4 w Olsztynie. Dochody 13 159,85 zł, wydatki 12 761,50 zł, saldo 398,35 zł.

Oddział w Warszawie liczył 141 członków, odbyło się 5 posiedzeń naukowych, zorganizowano cykl 8 odczytów publicznych z zakresu etyki oraz sesję naukową dla uczczenia 70-lecia Kazimierza Ajdukiewicza z 6 referatami. Dochody 2 051,90 zł, wydatki 1 285,30 zł.

Oddział we Wrocławiu liczył 36 członków. Odbyło się osiem posiedzeń naukowych. Dochody 7 497,92 zł, wydatki 4 042,65 zł, saldo 3 455,27 zł.

Zebrań plenarne Wydziału Nauk Filozoficznych i Prawniczych Akademii Nauk ZSRR odbyło się w styczniu 1963 r.; tematem obrad była analiza prac badawczych minionego roku na podstawie sprawozdania sekretarza Wydziału prof. P. N. Fiedoszejewa. Według końcowych wniosków referenta zamierzenia badawcze

Wydziału powinny nadal obejmować zagadnienia: a) komunistycznego wychowania mas i kształtowania nowej osobowości, b) etyki, estetyki i naukowego ateizmu, c) filozofii przyrodznawstwa, d) leninowskiego etapu filozofii marksistowskiej, e) psychologii, f) walki z filozofią burżuazyjną, g) rewolucji naukowo-technicznej.

Stosunki międzynarodowe Instytutu Filozofii Akademii Nauk ZSRR omawia J. S. Lebediew w czasopiśmie *Voprosy Filozofii* (1963, nr 2), biorąc za podstawę dane z roku 1962. We współpracy z krajami socjalistycznymi opracowywano zagadnienia filozofii marksistowskiej, w szczególności związane z pięcioletowym dziełem „Socjalizm i komunizm” oraz z sześciotomową „Historią filozofii”, w której opracowaniu brali udział uczeni nie tylko z krajów europejskich, lecz także wietnamscy, koreańscy i mongolscy. W Warszawie odbyło się seminarium polsko-radzieckie na temat filozoficznych podstaw współczesnego przyrodznawstwa, a w Berlinie narada redaktorów czasopism filozoficznych z krajów socjalistycznych. Rozważa się sprawę organizowania narad kierowników instytutów filozoficznych i socjologicznych akademii nauk tych krajów celem koordynacji problemowych i tematycznych planów prac naukowych. Odwiedziło Instytut 30 pracowników naukowych z krajów socjalistycznych, a 13 osób odbywa aspiranturę w Instytucie. Prowadzono wymianę publikacji i artykułów w czasopismach. Główną formą współpracy z uczonymi krajów kapitalistycznych jest udział uczonych radzieckich w międzynarodowych kongresach tudzież wizyty cudzoziemców w ZSRR. Szereg czasopism zachodnich zwracało się do Instytutu z zaproszeniem do współpracy, której rezultatem było wydrukowanie 25 artykułów. Przygotowano także na zaproszenie jednego z wydawnictw angielskich dwutomowe opracowanie „Socjologia w ZSRR”.

Koło Filozoficzne Studentów Uniwersytetu w Poznaniu powstało w roku akademickim 1962/63 przy katedrze historii filozofii i odbyło w ciągu tegoż roku 18 zebrań naukowych, z udziałem profesorów Romahnowej, Znamierowskiego i Ziemińskiego. Program na rok 1963/4 obejmuje m. in. sesję naukową poświęconą pamięci prof. Ajdukiewicza oraz cykl odczytów pt. *Metodologiczne problemy humanistyki*.

Osteuropa Institut przy kantonalnym Uniwersytecie we Fryburgu Szwajcarskim, założony w r. 1957 jest zakładem Wydziału Filozoficznego tego Uniwersytetu i pozostaje pod kierownictwem profesora filozofii współczesnej, którym jest obecnie J. M. Bocheński. Instytut liczy obecnie 17 pracowników naukowych oraz 8 członków-korespondentów. Zadaniem Instytutu są badania naukowe życia filozoficznego w krajach socjalistycznych i zbieranie dokumentacji oraz organizowanie studiów uniwersyteckich w tym zakresie. Instytut wydaje kwartalnik „Studies in Soviet Thought”, dzieła monograficzne i przekłady z literatury marksistowskiej, firmą nakładową jest D. Reidel Publishing Company, Dordrecht/Holland. Adres Instytutu: Osteuropa Institut an der Universität, 1A, rue de l'Hôpital, Freiburg/Schweiz.

Allgemeine Gesellschaft für Philosophie in Deutschland odbyła swe doroczne walne zebranie 25 X 1962 r. w Münster, wybierając nowy zarząd na lata 1963—1965 w następującym składzie: H. G. Gadamer (przewodniczący), J. Ritter, H. Krings, K. Püllen, H. Kuhn, L. Landgrebe, W. Conze, G. Patzig. Towarzystwo liczy 356 członków.

Society for Existential Philosophy and Phenomenology powstała w USA jako organizacja łącząca nie tylko filozofów, lecz także pracowników na polu psychologii, psychiatrii, socjologii i innych nauk humanistycznych, jeżeli interesują się rozwojem wymienionych w nazwie organizacji kierunków. Zarząd składa się z trzech osób i na najbliższe dwulecie został wybrany w składzie: John Wild, Calvin O. Schrag, James M. Edie (sekretarz).

Society for the Philosophical Study of Dialectical Materialism powstała 3 maja 1962 z okazji dorocznego zjazdu American Philosophical Association, Western Division (zob. Ruch Filoz. XXI, str. 349a). Do Zarządu na rok 1962/63 weszli prof. H. L. Parsons (prezes), J. Sommerville (zastępca prezesa), D. Riepe (sekretarz i skarbnik).

American Council of Learned Societies jest społecznością nie zarobkową organizacją trzydziestu towarzystw naukowych, utrzymującą się z wkładów członkowskich, darów i zapisów. Powstała w r. 1919, mając na celu popieranie nauki humanistycznej. Udziela corocznie szereg

stypendiów i zasiłków na badania w dziedzinie filozofii, nauk filologicznych i historycznych oraz muzykologii. Adres: Miss Marie J. Mediny, ACLS, 345 East 46th Street, New York 17, N. Y.

Uniwersytet Brasilia organizuje **Instytut estetyki i komunikacji**; na ten temat prof. Max Bense, profesor filozofii i teorii nauki z Politechniki w Stuttgarcie, miał w r. 1962 jako visiting professor wykłady w Rio de Janeiro i Sao Paulo pt. Aesthetik und Kommunikationstheorie.

Zjazdy

VIII Konferencja Grupy Tematycznej Historii Logiki (Zakład Logiki IFS PAN) odbyła się w Krakowie 17—18 maja 1963 roku z następującym programem: K. Leśniak — Aktualny stan badań nad logiką stoicką; W. Michałowski — Pojęcia zdania logicznego u Piotra Abelarda; I. Dąbbska — Koncepcja wyrazów współzawych w „Dialektyce” Abelarda; L. Regner — Logika i filozofia w studiach uniwersyteckich średniowiecza; S. Kamiński — Ockhama koncepcja wiedzy przyrodniczej; A. Korcik — Próby Leibniza dowodu subalternacji.

IX Konferencja Grupy Tematycznej Historii Logiki (j.w.) odbyła się w Krakowie 25 października 1963 r. z następującym programem: A. Korcik — O stosunku logiki do matematyki w perspektywie historycznej; S. Kamiński — Wkład Pascala do metodologii dedukcji; L. Nowak — Poglądy filozoficzno-logiczne Stanisława Kobyłeckiego; R. Palacz — Garlandus Computista, logik z XI wieku; W. Michałowski — Stanowisko Abelarda względem arystotelesowskiej koncepcji prawdy logicznej; M. Markowski — Problem autorstwa Komentarza do Analityk Drugich, przypisywanego Janowi Buridanowi.

VI Tydzień Filozoficzny KUL obradował w Lublinie 18—21 lutego 1963 r. na temat ogólny „Filozofia wolności człowieka”. W programie były następujące referaty: A. Stępień — Wprowadzenie do filozofii wolności woli; A. Krapięc — Tomistyczna koncepcja wolności woli; R. Ingarden — O realnych warunkach swobodnych decyzji człowieka; M. Gogacz — Zagadnienie wolności

woli w marksizmie; A. Krąpiec i St. Kamiński — O wolności badania naukowego i jego granicach; St. Świążawski — Konieczność i wolność w dziejach. Sprawozdanie z obrad podaje miesięcznik Znak, nr 109—110 (lipiec, sierpień 1963) str. 935—946.

Konferencja katedr nauk społecznych w szkołach wyższych z terenów północno-zachodnich ZSRR odbyła się w Leningradzie w styczniu 1963 r. Posiedzenia plenarne miały za temat „Rozwój leninowskiej teorii rewolucji socjalistycznej”, obrady specjalne toczyły się w ramach sekcji. Sekcją filozoficzną kierował prof. W. P. Rożin; w jej pięciu podsekcjach wygłoszono dwadzieścia referatów m. in.: W podsekcji metodologii poznania naukowego — W. F. Sierżantow, Główne aspekty podstawowego zagadnienia filozofii; W. J. Świderski, Dialektyka struktury i elementów; A. S. Karmina, Dialektyka skończoności i nieskończoności; W. A. Sztoff, Gnozeologiczna wartość modelu; I. A. Majzel, Problem jedności nauki. W podsekcji filozoficznych problemów przyrodoznawstwa — I. M. Kuzmincew, Rodzaje konieczności i niektóre problemy współczesnej fizyki; A. S. Mamzin, O wykorzystaniu w biologii kategorii treści i formy; A. W. Kurtyśzew, Zagadnienie przyczynowości w genetyce; L. A. Pietruszenko, Przyczynek do poznania wzajemnego związku zagadnień życia, źródeł energii i samistnego ruchu materii. W podsekcji historii filozofii i krytyki współczesnej filozofii burżuazyjnej — M. A. Kissiel, Podstawy metodologiczne krytyki współczesnej filozofii burżuazyjnej; A. J. Nowikow, O istocie tradycji filozoficznych i ich znaczeniu we współczesnej walce ideologicznej; A. G. Zdrawosmysłow, Krytyka analizy strukturalno-funkcjonalnej jako kierunku współczesnej socjologii amerykańskiej. W podsekcji estetyki, etyki i naukowego ateizmu — W. P. Tugarinow, Wartości moralne i estetyczne ze szczególnym uwzględnieniem wartości stosunku moralnego i wartościującego znaczenia estetycznego postrzegania sztuki i życia; M. S. Kagan, Dialektyczna natura sztuki; W. G. Iwanow, O różnicy terminów obyczajowość i moralność.

Symposium filozofów i prawników na temat „Prawda obiektywna w procesie karnym”, zorganizowane przez Wydział prawa i filozofii Uniwersytetu w Mo-

skwie, odbyło się w lecie 1962 r. z udziałem pracowników Akademii Nauk, prokuratury i sądownictwa. Sprawozdanie z przebiegu obrad podają Voprosy Filozofii nr 2 z r. 1963, str. 165—169.

Sesja naukowa na temat problemów filozoficznych współczesnego przyrodoznawstwa odbyła się w Kijowie wiosną 1963 r. staraniem Akademii Nauk Ukrainiejskiej SRR, z udziałem około 300 filozofów i fizyków, wśród których byli goście z Moskwy, Leningradu i Mińska. Obrady dotyczyły trzech tematów: a) metodologiczne zagadnienia współczesnej fizyki, b) filozoficzna analiza jej podstawowych pojęć, c) kosmologiczne problemy teorii względności.

III Międzynarodowy Kongres Psychologiczny, organizowany przez Międzynarodową Unię Psychologii przy finansowym poparciu UNESCO, obradował w Waszyngtonie 20—26 sierpnia 1963 r., jego gospodarzem było Amerykańskie Towarzystwo Psychologiczne. Kongres zgromadził 2050 psychologów z różnych krajów, w tym 600 z Oceanu. Delegatami polskimi byli: J. Konorski, J. Reykowski, Wł. Szewczuk, T. Tomaszewski i M. Żebrowska. Zgłoszono z Polski 9 referatów, które dotyczyły: fizjologicznych podstaw życia psychicznego (J. Konorski, S. Sołtysik, J. Strelau, G. Geras), zagadnień osobowości, jej struktury, rozwoju i metod oceny (J. Reykowski, M. Żebrowska, T. Tomaszewski), procesów poznawczych (Wł. Szewczuk) oraz teorii informacji (J. Ekel). Przebieg obrad Kongresu dał przegląd współczesnego stanu teoretycznych i eksperymentalnych badań psychologicznych na świecie oraz głównych kierunków zainteresowań badaczy. Na czoło wysunęły się zagadnienia fizjologicznych podstaw życia psychicznego, osobowości (zwłaszcza motywacji i postaw) oraz procesów poznawczych; na dalszych miejscach znalazły się problemy rozwoju psychicznego, psychologii społecznej, psychopatologii, teorii matematycznych w psychologii i modelowania czynności ludzkich, a wreszcie zagadnienia metodologiczne. Prof. Tomaszewski został wybrany na członka ścisłego Komitetu Wykonawczego Unii (która przybrała nazwę Międzynarodowej Unii Nauk Psychologicznych). Kongres następny ma się odbyć w r. 1966 w Moskwie.

V Międzynarodowy Kongres Estetyki będzie obradował w Amsterdamie 24—

—28 sierpnia 1964 r. na temat ogólny „Nowość i tradycja”; obrady będą się toczyły w pięciu sekcjach, mianowicie: a) Język i estetyka b) Rola przeżyć religijnych w różnych gałęziach sztuki c) Prawda w sztuce, d) Nowe gałęzie sztuki i zagadnienie ich klasyfikacji, e) Estetyczne wpływy nowych działów techniki, f) Non finito i dopełnienie. Inne sekcje będą mogły być organizowane w miarę zgłoszeń uczestników.

III Kongres Międzynarodowy Filozofii Średniowiecznej organizowany przez Société Internationale pour l'étude de la philosophie médiévale odbędzie się w Bolzano 31 VIII—5 IX 1964; sekretariat Kongresu mieści się w Instytucie Filozoficznym Katolickiego Uniwersytetu w Mediolanie (Poprzedni kongres obradował w Kolonii w r. 1961, zob. Ruch Filoz. XX, str. 241a).

Międzynarodowy Kongres Logiki, Metodologii i Filozofii Nauk odbędzie się 26 VIII — 2 IX 1964 r. w Hebrajskim Uniwersytecie w Jerozolimie pod protektorem Międzynarodowej Unii Historii i Filozofii Nauk. Poprzedzi go Międzynarodowe Kolokwium Lingwistyki Algebraicznej i Teorii Automatyki, obradujące tamże 24—25 VIII 1964. Obrady Kongresu będą się toczyły w dziewięciu sekcjach: 1. Logika matematyczna, 2. Podstawy matematyki, 3. Filozofia logiki i matematyki, 4. Ogólne zagadnienia metodologii i filozofii nauk, 5. Podstawy teorii prawdopodobieństwa i indukcji, 6. Metodologia i filozofia fizyki, 7. Metodologia i filozofia biologii, 8. Metodologia i filozofia historii, 9. Historia logiki i metodologii nauk. W każdej sekcji projektuje się jednogodzinny wykład zaproszonego prelegenta oraz półtrzygodzinne sympozjum złożone z trzech lub czterech półgodzinnych referatów i dyskusji. Adres Komitetu organizacyjnego: Prof. Yehoshua Bar-Hillel, The Hebrew University, Jerusalem, Israel.

Colloque de l'Académie Internationale de Philosophie des Science obradowało we Fryburgu w Szwajcarii 2—4 września 1963 r. z następującym programem: P. Bernays — Verschiedene Begriffe des Phänomenologischen; S. Strasser — Philosophie et expérience de la Nature. Méditation sur les pré-supposés d'une philosophie de la nature; A. Kockelmans — L'objectivité des sciences naturelles et la phénoménologie; R. Ingarden — Die phänomenolo-

gischen Probleme der Konstitution des physikalischen Dinges als ein Weg zur Klärung und Ausdeutung des physikalischen Weltbildes; A. G. M. van Meisen — Philosophical Evaluation of Scientific Knowledge; H. Birault — Défense et illustration de la représentation cartésienne des rapports entre la métaphysique et la science; R. Boehm — Les sciences exactes et l'idéal husserlien d'un savoir rigoureux; A. de Waelhens — Savoir scientifique et savoir phénoménologique; F. Gonseth, H. König, H. Goldmann — Problème de la qualité du point de vue de la phénoménologie. Referaty przedstawione na kolokwium będą opublikowane.

International Society for the Comparative Study of Civilisations zorganizował swój II kongres 30 IX—6 X 1963 r. w Salzburgu na temat ogólny: Holism (Systems, Structures, Wholes, and the Holistic Approach in Science and Humanities, Western and Eastern Thought). Biurem organizacji kieruje jej sekretarz generalny prof. dr Othmar Anderle, Salzburg, Residenz.

XIIe Congrès des Sociétés de Philosophie de Langue française odbędzie się w Brukseli 24—27 sierpnia 1964 r. Temat główny obrad brzmi: La Vérité. W jego obrębie proponuje się sekcje: 1. Fondement ontologique de la vérité, 2. Sources anthropologiques de la vérité, 3. La vérité dans les sciences: a) formelles, b) expérimentales, c) historiques, d) sociologiques, 4. Vérité et langage, 5. Vérité et symbole, 6. Art et vérité, 7. Vérité et praxis, 8. Vérité et technique, 9. La conception de la vérité à travers l'histoire de la philosophie.

L'Association Pierre Teilhard de Chardin zorganizowała swe drugie sympozjum międzynarodowe 23 września 1962 w Bruges na temat: Le sens de l'histoire. Wśród referentów byli m. in.: A. Toynbee (Londyn), A. Devaux (Paryż), P. Chauchard (Paryż), P. Blanchard (Paryż), R. Leys (Louvain).

Association Jean-Jacques Rousseau zorganizowała z poparciem UNESCO międzynarodowe kolokwium w Royumont, 28 VI—3 VII 1962, na temat: Rousseau et l'homme moderne.

Institut pour l'Etude de la Renaissance et de l'Humanisme Uniwersytetu

w Brukseli zorganizował kolokwium międzynarodowe, 6—11 kwietnia 1963 r., na temat: *Le soleil à la Renaissance, sciences et mythes*; wśród kilkudziesięciu referatów, wchodzących w dziedzinę historii nauki i kultury, prof. Aleksander Birkenmajer miał odczyt pt. *Copernic comme philosophe*.

W VII Niemieckim Kongresie Filozoficznym w Monastyrze 21—25 X 1962 r. (zob. *Ruch Filoz.* XXI, str. 470a) wziął udział jako gość zaproszony z Polski doc. dr Mieczysław Krąpiec (KUL), który zamieścił w miesięczniku *Znak* nr 104—105 (marzec 1963) sprawozdanie z przebiegu kongresu pt. *Filozofia i postęp* (tak brzmiał temat obrad kongresu).

The 7th Conference for the Philosophy of Science obradowała w Leeds 21—23 IX 1962; wygłoszono m. in. referaty: R. B. Braithwaite — *The idea of a physical quantity*; C. W. Kilmister — *Fundamental particles and identity*; S. Körner — *Kant's regulative principles and their application to science*; W. N. Watkins — *The nature of law in social science*.

Centro internazionale di studi umanistici (Istituto di studi filosofici) w Uniwersytecie rzymskim zorganizowało 10—16 stycznia 1963 r. pod przewodnictwem prof. M. E. Castelli kolokwium na temat: *Hermeneutyka i tradycja*. Referenci, głównie z krajów Europy środkowej, wygłosili przeszło dwadzieścia komunikatów treści filozoficznej i historycznej.

VI Rencontre internationale de culture européenne zostało zorganizowane przez Institut International d'Études Européennes Antonio Rosmini w Bolzano (Bozen), 29 VIII — 2 IX 1962, na temat: *L'éducation de l'homme européen*. W programie mieściło się kilkanaście referatów, zgłoszonych z Włoch, Francji, Anglii, Niemiec, Austrii i Hiszpanii.

7 Tydzień Filozoficzny Hiszpański, zorganizowany przez Instytut Filozoficzny Luis Vives oraz Hiszpańskie Towarzystwo Filozoficzne, obradował w Madrycie 16—21 kwietnia 1963. Głównym tematem obrad było pojęcie świadomości i jej humanistycznych powiązań.

VIII Zjazd doroczny hiszpańskiego Towarzystwa Psychologicznego, a zara-

zem **I Kongres psychologiczny hiszpański** obradował w Madrycie 8—14 października 1962 r. Zajmowano się ogólnymi zagadnieniami psychologii, poszczególnie zaś sympozja były poświęcone psychologii pedagogicznej, psychologii społecznej, psychologii przemysłowej i psychologii klinicznej.

Association for Symbolic Logic odbyła swe doroczne zebranie 26 stycznia 1963 w Uniwersytecie Kalifornijskim w Berkeley. Zaproszonymi referentami byli: A. Ehrenfeucht z Warszawy (*Some theorems concerning the possibility of proving theorems by machine*) oraz S. Feferman, Stanford, (*Systems of predicative analysis*).

American Society for Aesthetics odbyła swój zjazd doroczny 23—26 października 1963 r. w Ohio State University. Program obejmował 15 referatów.

IV Brazylijski kongres filozoficzny obradował 5—11 listopada 1962 r. w Uniwersytecie Ceará, Fortaleza, i był poświęcony uczczeniu 100 rocznicy urodzin filozofa brazylijskiego Raimundo de Farias Brito (1862—1917). Sekcje kongresu zajmowały się zagadnieniami logiki klasycznej i współczesnej, metafizyką i filozofią religii, filozofią prawa, filozofią wartości i nauk historycznych, ze zwróceniem uwagi na myśli Pascala, Rousseau i Fichtego, których rocznice przypadały w tym samym roku.

Nauczanie

Program nauczania dla uniwersyteckiego kierunku filologii polskiej, wprowadzony od r. 1963/64, znosi logikę na II roku; jej miejsce zajęły „Wybrane zagadnienia z ekonomii politycznej” (2 godziny wykładów i 1 ćwiczeń tygodniowo przez dwa semestry); na III i IV roku obowiązują „Główne zagadnienia marksistowskiej filozofii i teorii rozwoju społecznego” (2 godziny wykładów i 2 ćwiczeń tygodniowo przez trzy semestry).

Studium Nauczycielskie. Wprowadzony w r. 1963/64 nowy program „Wybranych zagadnień z filozofii i socjologii” dzieli materiał nauczania na trzy semestry: W semestrze I (38 godzin) — Główne kierunki filozofii przedmarksistow-

skiej w rozwoju historycznym; w semestrze II (32 godz.) — Wybrane zagadnienia filozofii marksistowskiej oraz współczesne niemarksistowskie kierunki i nurty filozoficzne; semestr III (34 godz.) — Wybrane zagadnienia z socjologii. Logika, która w poprzednio obowiązującym programie była nauczana w pierwszym semestrze, nie figuruje w obecnym programie.

Propedeutyka filozofii w nauczaniu licealnym. Projekt organizacji liceum ogólnokształcącego, opracowany przez Ministerstwo Oświaty i rozesłany do zapiniowania zainteresowanym instytucjom w październiku 1963 r., trzykrotnie wymienia propedeutykę filozofii, a mianowicie:

W rozdz. III (str. 11) przy omawianiu założeń organizacyjnych dydaktyczno-wychowawczych czytamy: „Wielką rolę w ukształtowaniu socjalistycznej świadomości młodzieży i wytworzeniu właściwej postawy ideowo-moralnej powinny odegrać nauka o społeczeństwie i propedeutyka filozofii, wprowadzające uczniów w problematykę marksizmu-leninizmu i najważniejsze zagadnienia naszej epoki”.

W rozdz. IV (str. 18) zatytułowanym „Założenia programowe i zakres materiału nauczania poszczególnych przedmiotów w liceum ogólnokształcącym” mówi się: „Celem nauczania propedeutyki filozofii jest zapoznanie młodzieży z podstawami marksizmu-leninizmu. Materiał nauczania propedeutyki filozofii obejmuje podstawowe zagadnienia materializmu dialektycznego i historycznego oraz podstawowe zagadnienia z zakresu etyki, psychologii i logiki”.

W podanym na str. 15 planie nauczania propedeutyka filozofii figuruje jako piąty z kolei przedmiot nauczania (po jęz. polskim, jęz. rosyjskim, jęz. zachodnioeuropejskim i historii) w klasie IV (XII, projekt nowego liceum jest oparty na ośmioklasowej szkole podstawowej); przeznaczają się na nią dwie godziny tygodniowo.

W uwagach wstępnych (str. 2) w p. 3A wymieniamy opinię uczestników dyskusji nad opublikowanym poprzednio projektem (z którego propedeutykę filozofii usunięto, por. Głos Nauczycielski nr 3/1962) znajdujemy stwierdzenie, że w zebranych wypowiedziach wystąpiła m.in. zgodność stanowisk w sprawie „utrzymania istniejącej w obecnym planie nauczania, a pominiętej w opu-

blikowanym projekcie, propedeutyki filozofii”.

Richtlinienstag für das Wahlfach Philosophie an den deutschen Oberschulen, konferencja programowa, dotycząca nauczania filozofii w szkole ogólnokształcącej, obradowała w Münster w Westfalii 22—25 X 1962 r., łącznie z obradami VII niemieckiego kongresu filozoficznego (zob. Ruch Filoz. XXI, str. 470a). Konferencja została zorganizowana z polecenia Ministra Oświaty kraju związkowego Nordrhein-Westfalen, w związku z wprowadzeniem w tym kraju nauczania filozofii jako przedmiotu obowiązkowego do wyboru spośród czterech (obok fizyki, chemii i biologii) dla uczniów klas najwyższych (zob. Ruch Filoz. XX, str. 243, Nauczanie filozofii w NRF). Uczeń, który wybiera filozofię, będzie uczył się jej w dwóch najwyższych klasach po trzy godziny tygodniowo, poza tym zaś jeszcze przewiduje się dobrowolne zajęcia filozoficzne dla uczniów w dwóch godzinach tygodniowo. Sprawozdawca nadmienia, że procent uczniów, którzy wybrali naukę filozofii jest pociesząco wysoki. W konferencji, na którą złożyły się referaty, dyskusje i lekcje pokazowe, wzięło udział ok. 60 osób, w tym goście zaproszeni z innych krajów związkowych. Wyniki narad zostały ujęte w zbiór załączek „Richtlinien für das Wahlpflichtfach Philosophie”, którego ogłoszenie zapowiedziano na termin wielkanocny 1963 r.

Wykład etyki w szkołach wyższych na Węgrzech. Na wydziale prawa Uniwersytetu w Szeged wprowadzono na próbę wykład „Wprowadzenie w etykę marksistowską”, który został następnie zalecony także wszystkim innym uczelniom. Program wykładu, obejmującego 16 godzin w jednym semestrze obejmuje: I. Marksizm-leninizm o istocie etyki i moralności (Etyka jako nauka o moralności, Pojęcie moralności, jej rola w życiu społeczeństwa, geneza, Światopogląd a moralność, Normy moralne, Moralność i formy świadomości społecznej, Determinizm i odpowiedzialność moralna). II. Zagadnienia moralności komunistycznej (Pojęcia podstawowe, Kodeks moralny, Główne zasady, Kategorie moralności komunistycznej). III. Sfery moralności i jej współczesne problemy (Praca, Rodzina, Płeć, Religia a moralność, Sport a moralność). IV. Podstawowe wiadomości z historii moralności i etyki.

Wiadomości osobiste

Prof. Roman Ingarden (Uniwersytet Jagielloński) przeszedł z początkiem roku akademickiego 1963/4 w stan spoczynku z powodu osiągnięcia granicy wieku. Na emeryturę przeszedł również **Doc. Dr Antoni Korcik** (ur. w r. 1892), kierownik katedry logiki na Wydziale Filozofii Chrześcijańskiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Rada Państwa mianowała uchwałą z dnia 27 kwietnia profesorem zwyczajnym profesora nadzwyczajnego Tadeusza Józefa Szczurkiewicza w Uniwersytecie Toruńskim (katedra historii filozofii i myśli społecznej), profesorem nadzwyczajnym docenta Waldemara Voisé w Polskiej Akademii Nauk (Zakład Historii Nauki i Techniki).

Habilitacje. Stopień naukowy docenta otrzymali mocą uchwały Rady Wydziałowej: Na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego — Zdzisław Augustynek (filozofia) 7 XII 1962; Maria Naksianowicz-Gołaszewska (filozofia) 24 IV 1963; na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu MSC w Lublinie — Zdzisław Cackowski (filozofia) 3 XI 1962; na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu AM w Poznaniu — Tadeusz Witwicki (psychologia) 20 V 1963.

Z okazji 70-lecia Prof. Romana Ingardena odbyło się staraniem Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego wraz z Instytutem Filozoficznym PAN, 5 kwietnia 1963 r. w Krakowie, uroczyste zebranie, na którym po odczytaniu telegramów gratulacyjnych przemawiali Rektor UJ prof. Lepszy i delegat Instytutu Filozoficznego PAN prof. Ajdukiewicz, a doc. Danuta Gierulanka wygłosiła odczyt, charakteryzujący prace filozoficzne prof. Ingardena. Uroczystość zakończyła się podziękowaniem solenizanta.

Tekst przemówienia
prof. Ajdukiewicza:

Wielce Szanowny i Czcigodny Panie Profesorze, Kochany Romanie!

W imieniu Komitetu Nauk Filozoficznych Polskiej Akademii Nauk składam Ci w dniu Twego Jubileuszu hołd za za-

ługi, jakie położyłeś dla filozofii polskiej — za to, że ją wzbogaciłeś, jak prawie nikt inny, o wielki poczet dzieł o wysokiej wartości, które rozślawiły Twoje imię, a pośrednio i imię polskiej filozofii w całym świecie. Z podziwem patrzyliśmy i patrzymy na pasję twórczą, która to sprawiła, że praca naukowa stała się treścią Twojego życia, i która pozwoliła Ci stworzyć tyle dzieł poruszających zagadnienia należące do wszystkich prawie dziedzin filozofii, a wśród nich dzieła poświęcone teorii sztuki, które są już dzisiaj wszędzie uznane za dzieła klasyczne, stwarzające epokę w tej dziedzinie. Jesteś bodaj jedynym wśród polskich filozofów, który nie przestraszył się wielkiej problematyki filozoficznej, i tej problematyce poświęcasz główne dzieła ostatniego okresu; jesteś — aby użyć terminologii Tatarkiewicza — bodaj jedynym maksymalistą w Polsce, w której ogół filozofów uprawia filozofię minimalistyczną. Szerokość Twego horyzontu myślowego jest godna podziwu, nie mniej niż subtelność i wnikliwość Twojej myśli.

Jako stary Twój kolega pozwalam sobie też w tym dniu dla Ciebie uroczystym złożyć Ci wyrazy najwyższego uznania i serdecznych uczuć od ogółu kolegów Twojej generacji, którzy Ci są głęboko wdzięczni za Twoją koleżeńską lojalność i życzliwość.

Żyj nam długo i bądź szczęśliwy przez dalszą owocną pracę, która chyba jest źródłem największego szczęścia.

Prof. Kazimierz Sośnicki ukończył 80 rok życia. Rocznice tę uczciła Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Gdańsku, dokąd prof. Sośnicki przeniósł się po przejściu na emeryturę w Uniwersytecie Toruńskim, uroczystym posiedzeniem naukowym, na którym prof. Stefan Wołoszyn z Uniwersytetu Warszawskiego wygłosił referat o pracach naukowych Jubilata. Skrót referatu został wydrukowany w miesięczniku Nowa Szkoła, nr 5 (maj 1963) str. 7.

Z okazji 75-lecia urodzin i 50-lecia pracy naukowej Prof. Czesława Znamierowski Ruch Prawniczy Ekonomiczny i Socjologiczny wydrukował (rok XXV, z 2/1963, str. 375—382) zarys biograficzny oraz bibliografię jego publikacji, obejmującą 16 książek, kilkanaście przekładów i 107 artykułów w czasopiśmie, nie licząc przeszło 100 recenzji. Nadto w Studiach Filozoficznych (nr 2/33

z r. 1963, str. 87—112) ukazał się w związku z tymi rocznicami artykuł Zygmunta Ziemińskiego pt. „Normy teetyczne a normy aksjologiczne w koncepcji Czesława Znamierowskiego”.

Uroczyste posiedzenie poświęcone uczczeniu pamięci Kazimierza Ajdukiewicza, b. profesora i rektora Uniwersytetu Poznańskiego, zostało zorganizowane w Poznaniu 27 XI 1963 r. staraniem Uniwersytetu, Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk oraz Poznańskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Filozoficznego. Program obejmował przemówienia Rektora Uniwersytetu i Przewodniczącego Wydziału Filologiczno-Filozoficznego PTPN oraz referaty: Kazimierz Ajdukiewicz jako człowiek (Cz. Znamierowski), Kazimierz Ajdukiewicz o istocie pojęć (S. Romahnowa), Kazimierz Ajdukiewicz jako nauczyciel (Z. Czerwiński). W tym samym dniu została otwarta wystawa prac Kazimierza Ajdukiewicza w Bibliotece Głównej Uniwersytetu.

Wieczór poświęcony pamięci Prof. Kazimierza Ajdukiewicza został urządzony przez Klub Inteligencji Katolickiej w Warszawie 7 czerwca 1963 r. Na program złożyły się: prelekcja A. Siemianowskiego o pracach naukowych Kazimierza Ajdukiewicza oraz wspomnienia osobiste R. Suszki, M. Przełęckiego, K. Szaniawskiego i A. Grzegorzcyka.

Prof. Tadeusz Kotarbiński został członkiem zagranicznym Fińskiego Towarzystwa Naukowego, które w r. 1963 obchodziło 125 rocznicę swego założenia.

Prof. Adam Schaff został wybrany przewodniczącym Europejskiego Ośrodka Koordynacji Badań w Dziedzinie Nauk Społecznych, powołanego do życia w kwietniu 1963 r. z siedzibą w Wiedniu, jako organ Międzynarodowej Rady Nauk Społecznych przy UNESCO.

Wolfgang Köhler, jeden z współtwórców psychologii postaci, ur. 21 I 1887 r. i przebywający obecnie w Ameryce, obchodził w 1962 r. uroczystość 75-lecia. Z tej okazji Psychologische Beiträge (Meisenheim/Glan, t. VI, z. 3—4, 1962) poświęciły mu tom specjalny o 700 stronach, zawierający m. in. artykuły: H. Feigl — Philosophical Embarrassments of Psychology; Sir F. Bartlett — The Way we Think now; M. Henle — Some Aspects of the Phenomenology of

the Personality; D. K. Adams — Perceiving the World of Another; W. Witte — Zur Wissenschaftsstruktur der psychologischen Optik; A. Michotte — Centres de rotation et perceptions visuelles de mouvements circulaires. Revista de Psicologia (Madryt, t. XVII, nr 61, 1962) zamieściła biografię i bibliografię jubilatą.

Konkursy i nagrody

Jacques Maritain odznaczony w r. 1961 przez Akademię Francuską jej Grand Prix de Littérature otrzymał w r. 1963 Grand Prix National des Lettres. Laureat (ur. w Paryżu 1882 r.) wycofał się z życia publicznego przebywa obecnie w klasztorze Foucauld koło Tuluzy.

Martin Buber, em. profesor Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie (zob. Ruch Filoz. XVIII, str. 259b; XIX, str. 129a), został odznaczony Prix Erasme 1963; ukończył on polskie gimnazjum we Lwowie i dotychczas utrzymuje kontakt ze swoimi polskimi kolegami z tych czasów.

Nekrologia

Wiktor Wąsik urodził się w Warszawie 23 grudnia 1883 r. Po otrzymaniu w 1904 r. świadectwa dojrzałości w II gimnazjum klasycznym rozpoczął studia w Uniwersytecie Warszawskim na Wydziale Filologiczno-Historycznym. Wydalony za udział w strajku szkolnym 1905 r., kontynuował studia humanistyczne w Uniwersytecie Jagiellońskim; stopień doktora filozofii otrzymał w 1909 r. na podstawie rozprawy o kategoriach Arystotelesa. W ciągu 30 lat nauczał w szkołach średnich w Warszawie i w Łodzi, a równocześnie wykładał w Państwowym Instytucie Pedagogicznym, w Wolnej Wszechnicy Polskiej i w Uniwersytecie Warszawskim. W 1929 r. habilitował się w Uniwersytecie Warszawskim jako docent historii filozofii. W czasie wojny pracował w tajnym szkolnictwie, a potem brał udział w organizowaniu Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Łódzkiego i wykładał tam historię filozofii w Polsce jako profesor zwyczajny. W r. 1950 został przeniesiony w stan

spoczynku. W latach 1952—55 wykładał historię filozofii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, następnie zaś aż do śmierci w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie. Zmarł 16 lipca 1963 r. Główne dzieła: „Kategorie Arystotelesa pod względem historycznym i systematycznym” (Warszawa 1909), „Sebastian Petrycy z Pilzna i epoka” (w trzech zeszytach, Warszawa 1923, 1929, 1935), „L'Aristotélisme populaire comme fragment de la Renaissance” (Paris 1935), „Historia filozofii polskiej”, t. I (Warszawa 1958).

Stanisław Ossowski, profesor zwyczajny i kierownik katedry socjologii w Uniwersytecie Warszawskim, urodzony 22 maja 1897 w Lipnie, zmarł w Warszawie 7 listopada 1963 r. Po uzyskaniu matury we Włocławku, studiował filozofię na Uniwersytecie Warszawskim i uzyskał tam doktorat na podstawie rozprawy „Analiza pojęcia znaku” (Przegląd Filozoficzny 1926); podstawą zaś habilitacji w r. 1933 była książka „U podstaw estetyki”. Jako docent zajął się socjologią i pracował przy katedrze prof. Bystronia. Po wojnie był najpierw w Uniwersytecie Łódzkim, a następnie objął katedrę socjologii kultury w Uniwersytecie Warszawskim, po przerwie w latach 1952—1957 powrócił na Uniwersytet Warszawski jako profesor socjologii. Od r. 1956 do 1961 kierował Zakładem Teorii Kultury i Przemian Społecznych w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN. Od chwili założenia Polskiego Towarzystwa Socjologicznego w r. 1957 był jego przewodniczącym, a w latach 1957—1961 był wiceprzewodniczącym Międzynarodowego Stowarzyszenia Socjologicznego. Uczony wielkiej miary, o niezwykłych zaletach umysłu i charakteru, był zarazem ofiarnym nauczycielem; ostatnie konwersatorium uniwersyteckie prowadził już ciężko chory 28 października — na dziesięć dni przed śmiercią. Publikacje książkowe: „U podstaw estetyki” (1932, 2 wyd. 1946, 3 wyd. na nowo opracowane i znacznie rozszerzone 1958), „Więź społeczna i dziedzictwo krwi” (1938, 2 wyd. uzup. i rozszerz. 1948), „Ku nowym formom życia społecznego” (druk konspiracyjny 1943, wznowienie dwukrotnie 1946 i 1957), „Marksizm a twórczość naukowa” (1957), „Struktura klasowa w społecznej świadomości” (1957), „O osobliwościach nauk społecznych” (1962). Gotowa książka „Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny” spaliła się w czasie Powstania Warszaw-

skiego. Do nie publikowanych prac należy książka z zakresu psychologii społecznej (1948 r.).

Jan Dembowski, długoletni dyrektor Instytutu Biologii Doświadczalnej w Warszawie, przed wojną profesor biologii w Uniwersytecie Stefana Batorego, pierwszy prezes Polskiej Akademii Nauk, zmarł 22 września 1963 r., przeżywszy lat 74. W pracach swoich zajmował się głównie psychologią zwierząt, brał żywy udział w posiedzeniach Wileńskiego Towarzystwa Filozoficznego. Ogłosił m. in.: „Psychologia zwierząt” (1946), „Psychologia małp” (1946).

Bronisław Biegeleisen-Żelazowski, doktor inżynierii i doktor filozofii, profesor w Instytucie Ekonomiki i Organizacji Przemysłu, urodzony we Lwowie w r. 1881, zmarł w Warszawie 2 czerwca 1963 r. Interesował się od młodości zagadnieniami filozoficznymi, główne zaś zasługi położył w dziedzinie psychologii pracy jako organizator badań oraz kierownik placówek psychologii stosowanej. W młodości ogłosił w Przeglądzie Filozoficznym dwie rozprawy: „Rozwój pojęcia ruchu w mechanice” (1901) oraz „O twórczości w naukach ścisłych” (1910). Obszerna monografia „Psychologia pracy” ma się wkrótce ukazać w Państwowym Wydawnictwie Naukowym.

Wasilij Zenkowski, religijny filozof rosyjski i teoretyk wychowania, ur. 4 VI 1881, zmarł w Paryżu 5 VIII 1962 r. Był profesorem w Kijowie, potem kolejno wykładał w Belgradzie, w Pradze, w Yale University, gdzie zajmował się problemem wychowania religijnego, a od r. 1927 był profesorem Instytutu Teologii Prawosławnej w Paryżu. Pisał po rosyjsku, m. in. wydał: „Problem psychicznej przyczynowości” (1915), „Psychologia dzieciństwa” (1924, przekł. polski 1929), „Myśliciele rosyjscy a Europa” (1926), „Zwyrodnienia wychowania w świetle chrześcijańskiej antropologii” (1934), „Historia filozofii rosyjskiej” (1950, przekł. franc. i ang.).

Mikołaj Bubnoff, em. profesor filozofii w Heidelbergu, ur. w Petersburgu 7 I 1880 r., zmarł w Mannheimie 4 IX 1962 r. Wydał m. in. „Zeit und Zeitlosigkeit” (1911), „Friedrich Nietzsches Kulturphilosophie und Umwertungslehre” (1924), „Kultur und Geschichte im russischen Denken der Gegenwart” (1927).

Eduard Spranger filozof i pedagog, ur. 27 VI 1882, uczeń Diltheya, od r. 1920 profesor w Berlinie, w r. 1936 wyemigrował do Japonii, od 1946 profesor w Tybindze, zmarł przy końcu września 1963 r. Jego prace dotyczyły filozoficznych podstaw nauk humanistycznych i filozofii kultury, gdzie zwłaszcza stało się znane jego rozróżnienie sześciu ludzkich typów kulturalnych (Lebensformen): teoretycznego, ekonomicznego, estetycznego, społecznego, władczego i religijnego. Główne dzieła: „Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft” (1905), „Wilhelm v. Humboldt und die Humanitätsidee” (1909, 2 wyd. 1928), „Lebensformen” (1914, 8 wyd. 1950), „Zur Psychologie des Verstehens” (1918), „Die Psychologie des Jugendalters” (1924, 24 wyd. 1955), „Volk, Staat, Erziehung” (1930), „Kulturfragen der Gegenwart” (1953, 3 wyd. 1961), „Pädagogische Perspektiven” (1951, 6 wyd. 1960), „Der geborene Erzieher” (1958, 2 wyd. 1960).

Max Hartmann, ur. 7 VII 1876, biolog i filozof, zmarł 11 X 1962 r. Był profesorem Uniwersytetu w Berlinie i kierownikiem Instytutu Biologicznego im. Cesarza Wilhelma tamże; po wojnie objął katedrę uniwersytecką w Tybindze. Zajmował się szczególnie stosunkiem współczesnej wiedzy przyrodniczej do filozofii. Wydał drukiem m. in.: „Naturphilosophie” (Gesammelte Vorträge und Aufsätze, tom 2-gi, 1956), „Die philosophischen Grundlagen der Naturwissenschaften, Erkenntnistheorie und Methodologie” (2 wyd. 1959).

Arthur Oncken Lovejoy, jeden z najwybitniejszych twórców współczesnej filozofii amerykańskiej, ur. 10 października 1873 r., zmarł 30 grudnia 1962 r. Studiował w uniwersytetach amerykańskich i w Paryżu. Przez blisko 30 lat — aż do emerytury — był profesorem John Hopkins University w Baltimore. Reprezentował stanowisko „krytycznego realizmu”, przeciwstawiając się tzw. neo-realizmowi amerykańskiemu, w swoich zaś pracach historycznych śledził to, co nazywał historią idei; w związku z tym założył towarzystwo History of Ideas Club oraz czasopismo Journal of the History of Ideas, które redagował aż do śmierci. Wydał m. in. „The Revolt against Dualism” (1930), „The Great Chain of Being. A Study of the History of an Idea” (1933), „A World in the Making” (1945), „Essays in the History of Ideas” (1948).

Varia

Dyskusja na temat filozofii człowieka została zainicjowana cyklem artykułów prof. Adama Schaffa w Przeglądzie Kulturalnym pod zbiorowym tytułem „Marksizm a filozofia człowieka”; ukazały się kolejno: 1. Marksizm a filozofia człowieka (nr 37 z r. 1962), 2. Humanizm czy rewizjonizm (38/1962), 3. Konflikt i więź humanizmów (39/1962); w numerze 40 z tegoż roku ukazał się przedruk artykułu prof. Arnoszta Kolmana (Praga) z Tvorby pt. „Marksizm-leninizm a filozofia człowieka”, na który prof. Schaff dał w tym samym numerze odpowiedź, stanowiącą dalszy ciąg cyklu: 4. „O prawo istnienia filozofii człowieka”. Replika prof. Kolmana z notą prof. Schaffa zamykającą dyskusję ukazała się w numerze 10 z 6 III 1963. Do dyskusji nawiązują nadto dwa artykuły prof. Marka Fritzhanda, mianowicie: „Filozofia człowieka a antropologia filozoficzna” (nr 17 z 24 IV 1963) oraz „Filozofia człowieka a etyka” (nr 18 z 1 V 1963).

Rozprawa konkursowa (1821) Józefa Gołuchowskiego na podstawie której uzyskał katedrę logiki, metafizyki i filozofii moralnej w Uniwersytecie Wileńskim i która zdawała się być bezpowrotnie zaginiona, została odnaleziona przez Tadeusza Kozaneckiego i opublikowana w całości z autografu w Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej (t. 8, 1962, str. 261—311). Znajduje się ona w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie (dawna Biblioteka Wróblewskich). Wydawca uzupełnił publikację przedstawieniem okoliczności, w których Rozprawa powstała oraz polemiki, jaką wywołała wśród współczesnych.

Dawida Hume’a nieznanne listy w zbiorach Muzeum Czartoryskich w Krakowie. Tadeusz Kozanecki podał w Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej (t. 9, 1963, str. 127—141) teksty sześciu listów odnalezionych przez siebie, wyjaśniając zarazem okoliczności, w których dostały się one do Polski.

Dr Paul J. Cohen, profesor matematyki w Stanford University (Kalifornia) przedstawił na międzynarodowym symposium matematycznym w Berkeley, w lipcu 1963 r., dowody niezależności dla dwóch aksjomatów teorii mnogości, aksjomatu wyboru i aksjomatu conti-

nuum. Dowody te mają przełomowe znaczenie dla całej teorii.

A History of Academical Dress in Europe until the End of the Eighteenth Century by W. N. Hargreaves-Mawdsley (Oxford University Press 1963, str. XIV + 236, cena 45 s). Dzieło, ozdobione licznymi tablicami i rysunkami omawia genezę i historię strojów uniwersyteckich we Włoszech i krajach iberyjskich, Francji, Wielkiej Brytanii i Irlandii, krajach niemieckich (gdzie zaliczono także Uniwersytet Praski), Niderlandach, Szwajcarii, krajach skandynawskich, na Węgrzech i w Polsce (tylko Uniwersytet Krakowski). Akademie jezuickie (jak wileńska i lwowska) nie zostały objęte opracowaniem.

Studencki Teatr Filozofów w Warszawie (jak donosi tygodnik Polityka, nr 26 z 29 VI 1963, w rubryce Kronika Kulturalna) przedstawił teksty filozoficzno-literackie na temat śmierci; na spektakl złożyły się fragmenty zaczerpnięte z pism Platona, Seneki, Pascala, Kafki i Camusa.

W teatrze telewizji polskiej Jeremi Przybora i Jerzy Wasowski śpiewali następującą piosenkę:

SPINOZA
(Mambo)

Odbiorco, przyznaj, czy nie dość ci milionów piosenek o miłości?
O tym, jak do się lgną dorośli i kaczy drób do roślin?
Czy nie powinna już przenikać do pieśni inna tematyka?
Czy nie czas tamtej przerwać przerwa i śpiewać z werwą tak:

Spinoza —
nie imię to dziewczyny!
Spinoza —
to nie z importu lek!
Spinoza —
to nie nazwa rośliny!
To był filozof wzięty,
nieprzeciętny łeb!

Żył w Amsterdamie oraz w Hadze, wciąż mając wiedzę na uwadze. Zbudował system monistyczny i naturalistyczny. Do boju o swe prawdy ruszał z orężem nauk Kartezjusza, choć i doktryna mu nie obca Tomasza Hobbes'a sa!

Spinoza — ...

Po wysłuchaniu drugiej zwrotki, nawet idioci i idiotki już wiedzą, kto to zacz Spinoza — potęga myśli co za!
A gdy dobiegnie przebój końca, w umysłach naszych jaśniej słońca zapłonie lista wielkich nazwisk i każdy z nas wi, że

Spinoza —

Podziwiać będą cudzoziemcy — Francuzi, Włosi, Szkoci, Niemcy, że Polak, nawet kiedy gwiźnie, już filozofii liźnie!
Że gdy nasz pieśniarz refren załka, to nie o żadnych dyrdymałkach, to nie o wdziękach on Maryni, lecz to uczyni tak:

Spinoza —

Wydawnictwa nadesłane

Aristotle's Categories and De Interpretatione, Oxford, At the Clarendon, 1963.

Bartoszyński R. i inni, Matematyczne przyczynki do rozwoju prakseologii, Warszawa, Prac. Ogól. Probl. Org. Pracy PAN, 1963.

Bartoszyński R., Ehrenfeucht A., Próba konstytutywnego ujęcia niektórych pojęć prakseologicznych, Warszawa, Prac. Ogól. Probl. Org. Pracy PAN, 1963.

Blum J. M., Woodrow Wilson and the Politics of Morality, Boston, Little Brown & Co, 1956.

Burke K., A Grammar of Motives and Rhetoric of Motives, Meridian Books, Cleveland, 1962.

Casalis G., Luther et l'Eglise confessante, Paris, Edit. du Seuil, 1962.

Castellion S., O wierze, wątpieniu i tolerancji, Warszawa, PWN, 1963.

Collingwood R. G., The Principles of Art, Oxford, At the Clarendon, 1963.

Čížek F., Filosofické otázky teorie druhu, Praha, Nakl. Česk. Alad. Vied., 1963.

D'Arcy E., Human Acts, Oxford, At the Clarendon Press, 1963.

Deborin A. M., Filozofia i politika, Moskwa, Izd. Akad. Nauk. SSSR, 1961.

Dewey J., Demokracja i wychowanie, Warszawa, Książka i Wiedza, 1963,

Friedrich Engels und die internationale Arbeiterbewegung, Berlin, Akad. Verl., 1963.

- Ekel J.**, Teoria informacji a prakseologia, Warszawa, Prac. Ogól. Probl. Org. Pracy PAN, 1963.
- Findlay J. N.**, Meinong's Theory of Objects and Values. Sec. Edit., Oxford, At the Clarendon Press, 1963.
- Gadamer G. H.**, Le problème de la conscience historique, Paris, Edit. Beatrice-Nauwelaerts, 1963.
- Galdston I.**, Freud and Contemporary Culture, New York, Int. Univ. Press, 1957.
- Guillermou A.**, St. Ignace de Loyola, Paris, Edit. du Seuil, 1960.
- Gusdorf G.**, Signification humaine de la liberté, Paris, Payot, 1962.
- Hanna Th.**, The Bergsonian Heritage, New York, Columbia Univ. Press, 1962.
- Hare R. M.**, Freedom and Reason, Oxford, At the Clarendon Press, 1963.
- Hartnack J.**, Wittgenstein und die moderne philosophie, Stuttgart, W. Kohlhammer, 1962.
- Hauser A.**, Philosophie der Kunstgeschichte, München. C. H. Beck, 1958.
- Heidegger M.**, Die Frage nach dem Ding, Tübingen, Max Niemeyer, 1962.
- Huxley J.**, The Humanist Frame, London, G. Allen & Unwin, 1961.
- Huxley A.**, The Perennial Philosophy, Cleveland, Meridian Books, 1962.
- Kaelin E. F.**, An Existentialist Aesthetics, Madison, The Univ. of Wisconsin Press, 1962.
- Klofáč J. i inni**, Problémy determinismu a pokroku, Praha, N.Č.A.V., 1963.
- Kossak J.**, Humanizm skrepowany, Warszawa, Książka i Wiedza, 1963.
- Kotarbiński T. i inni**, Współodpowiedzialność i współsprawstwo, Warszawa, Prac. Ogól. Probl. Org. Pracy PAN, 1963.
- Kümmel F.**, Über den Begriff der Zeit, Tübingen, M. Niemeyer, 1962.
- Lange O.**, Niektóre zagadnienia centralizacji i decentralizacji w zarządzaniu, Prac. Ogól. Probl. Org. Pracy PAN, Warszawa, 1963.
- La philosophie analytique**, Paris, Les Éditions de Minuit, 1962.
- Lewis H. D.**, Freedom and History, London, G. Allen & Unwin, 1962.
- Lichtheim G.**, Marxism, New York, F. A. Praeger, 1962.
- Locke J.**, List o tolerancji, Warszawa, PWN, 1963.
- Maslow A. H.**, New Knowledge in Human Values, New York, Harper & Brothers, 1959.
- Meleszczenko Z. H.**, Neokantianstwo kak filozofskaja osnowa rewizjonizma, Leningrad, Izd. Leningrad. Uniw., 1960.
- Milne A. J. M.**, The Social Philosophy of English Idealism, London, G. Allen & Unwin, 1962.
- Murray A. R. M.**, An Introduction to Political Philosophy, Philadelphia Dufour Editions, 1962.
- O prakseologii** Prac. Ogól. Probl. Org. Pracy PAN, Warszawa, 1963.
- Pannwitz**, Beiträge zu einer europ. Kultur., Nürnberg, Verlag Hans Carl, 1962.
- Panofsky E.**, Gothic Architecture and scholasticism, Clarendon, Meridian Books, 1963.
- Poniatowski Z.**, Religia a nauka, Warszawa, Książka i Wiedza, 1963.
- Popper K. R.**, Conjectures and Refutations, London, Routledge & Kegan Paul, 1963.
- Rapoport A.**, Quantification of Organizational Dimensions, Warszawa, Prac. Ogól. Probl. Org. Pracy PAN 1962.
- Schilling K.**, Histoire des idées sociales, Paris, Payot, 1962.
- Schweitzer A.**, Les grands penseurs de l'Inde, Paris, Payot, 1956.
- Social Aspects of Economic Development in Latin America** Vol I., Tournai, UNESCO 1963.
- Štajgr F., Doležer V., Nováček M.**, Vědecké hodnosti a vědeckí pracovníci, Praha, Nakl. Česk. Akad. Věd. 1963.
- Theilhard de Chardin P.**, L'avenir de l'homme, Paris, Edit. du Seuil, 1959.
- Theilhard de Chardin P.**, Le phénomène humain, Paris, Edit. du Seuil 1955.
- Theilhard de Chardin P.**, Le phénomène humaine, Paris, Edit. du Seuil, 1962.
- Tillich P.**, Christentum und Soziale Gestaltung, Stuttgart, Evangelisches Verlagswerk, 1962.
- Tillich P.**, Religionsphilosophie, Stuttgart, W. Kohlhammer, 1962.
- Von Wright G. H.**, The Varieties of Goodness, London, Routledge & Kegan Paul, 1963.
- Wybrane zagadnienia prakseologiczne**, Warszawa, Prac. Ogól. Probl. Org. Pracy PAN, 1962.
- Woprosy istorii religii i ateizma**, Moskwa, Izd. Akad. Nauk. 1963.
- Za marxistické poňatie ateizmu**, Bratislava, Vyd. Slov. Akad., 1963.
- Zalewski A.** Wpływ automatyzacji na funkcje zarządzania, Warszawa, Prac. Ogól. Probl. Org. Pracy PAN, 1963.
- Analele Universitatii Bucuresti-Acta Logica**, z. 1, Bukareszt, Edit. Tehnica, 1958.
- Analele Universitatii Bucuresti-Acta**

Logica, Anul 5, z. 5, Bukareszt, Edit. Tehnica, 1962.

Annales Universitatis M. Curie-Skłodowska, Lublin, UMCS, 1963

Australasian Journal of Philosophy, Vol. 41, Nol. 3, Sydney, Askiation of Philosophy, 1963.

Biuletyn Polskiego Komitetu do spraw UNESCO, Nr 1(56), 2(57), 3(58) 4(59), 5(60), 6(61), 7(62), 8(63), 9(64), 10(65), Warszawa, PKS. — Unesco, 1963.

British Book News, No 269, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, London The British Council 1963.

Cahiers de communisme, C. 1—2, 3, 4, 5, 6, 7/8, 9, 10, 11, 12, Paris, Com. Centr. d. Parti Communiste Français, 1963

Cercetari Filozofica, Anul Nr 1, 2, 3, 4, 5, 6, Bucuresti, Edit. Acad. Rep. Pol. Rom., 1963.

Dialectica — Revue Trimestrielle, Vol. XVI, No 2(62), 3(63), 4(64) Neuchâtel, Du Griffon, 1962.

Filosofskie Nauki, z. 1, 2, 3, 4, 5, 6, Moskwa, Wysszaja szkoła, 1962.

Filosofia-Rivista trimestrale, Anno XIV Fasc. 3, 4, 4 suppl., Torino, Filosofia, 1963.

Filosofskie Nauki, z. 1, 2, 3, 4, 5, Moskwa, Wysszaja Szkoła, 1963.

Iyyun — A Hebrew Philosophical Quarterly, Vol. 13, nr 3—4, Vol. 14, no 1, Jerusalem, The Hebr. Univ. 1962

Kultura i Społeczeństwo, Tom VII Nr 2, 3, 4, Warszawa, PWN, 1963.

Letopis Slovenske Akademije Znanosti in Umetnosti, Kw XIII, Ljubljana, Slov. Akad. Znan., 1963.

Otázky marxistickej filosofie, R. XVII, 4, 5, 6, Bratislava, F.U.S.A.V., 1962.

Otázky marxistickej filosofie, R. XVIII. 1, 2, 3, 4, 5, 6, Bratislava, F.U.S.A.V., 1963.

Philosophical Review, Vol. LXXII No 1, 2, 3, 4, Ithaca, The Phil. Rev., 1963.

Philosophy and Phenomenological Research, Vol. XXIII, No 3, 4, Vol. XXIV No 1, 2, Philadelphia, Int. Phen. Soc., 1963.

Psychologia Wychowawcza, Tom VI (XX) z. 1, 2, 3, 4, 5, Warszawa, Nasza Księgarnia, 1963.

Revue Internationale de Philosophie, No 63, 64, 65, 66, Bruxelles, R.I.d.P., 1963.

Rivista di filosofia neo-scolastica, Anno LV fasc. 1, 2, 3, 4, 5, Milano, Univ. Cattol. del Sacro Cuore., 1963.

Rivista Mexicana de Filosofia, Anno III No 4, Mexico, Soc. Mex. de Filos., 1961.

Roczniki Filozoficzne, Tom XI z. 4, 1, 2, 3, Lublin, Tow. Nauk. KUL, 1963.

Science & Society Vol. XXVII No 3, 4, New York, Science & Society, 1963.

XVII-e siècle — Revue, No 58—59, Paris, Societé d'Etude du XVII-e s., 1963.

Studia Filozoficzne, z. 2(33), Warszawa, PWN, 1963.

Studies in Soviet Thought, Vol. II no 2, Dordrecht, D. Reidel, 1962.

Studia Pedagogiczne, Tom X, Wrocław, Ossolineum, 1963.

The Journal of Aesthetics and Art Criticism, Vol XXI/4, Vol. XXII 1, 2, Cleveland, A. S. f. Ae., 1963.

The Journal of Philosophy, Vol. LX No 11, 12, 13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 25, 26, New York, The Journ. of Phil., 1963.

Voice of Africa, Vol. 2, No 8, Accra, Bureau of African Affairs, 1962.

Zeszyty Naukowe KUL, Rok VI Nr 3(23), 4(24), Lublin, KUL, 1963.

Znak — Miesięcznik, z. 109/110, 111, 112, 113, 114, Kraków, Znak, 1963.

Fundusz Wydawniczy „Ruchu Filozoficznego”

Do akcji na powyższy cel, zainicjowanej przez prof. Romana Ingardena, włączyły się następujące osoby: prof. Izydora Dąmbska — wpłacając na konto Ruchu Filozoficznego 200.— zł, ks. Witold Czapliński — wpłacając 120.— zł, młodszy pracownicy nauki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego — 500.— zł, Komitet Redakcyjny „Księgi pamiątkowej ku czci prof. Romana Ingardena” — 200.— zł.

Numer 1 tomu XXIII będzie zawierał:

1944—1964. Wydawnictwa filozoficzne Dwudziestolecia. — Biblioteka Klasyków Filozofii. — A. Kadler: O „Bibliografii filozofii polskiej”. — W. Mincer: Wydawnictwa filozoficzne Dwudziestolecia (dane cyfrowe i obraz bibliograficzny). — H. Lelesz: André Lalande. — N. Łubnicki: Wspomnienie o André Lalande. — I. Dąbska: W stulecie urodzin Henri Berra. — Recenzje i sprawozdania. — Autoreferaty z odczytów i wykładów. — Przegląd czasopism. — Zapiski bibliograficzne. — Wiadomości bieżące.

Wydawca: Polskie Towarzystwo Filozoficzne. Nakład 500+30. Ark. wydawn. 22, ark. druk. 14,125. Papier druk sat. V kl. 70 g, 70×100. Podpis. do druku 9 IX 1964 r.

Druk ukończono we wrześniu 1964 r. Cena zł 70,—

Zakłady Graficzne w Toruniu - Nr zam. 496/T - C-13

i geometryzacji logiki według Benedykta Bornsteina, s. 226. Narcyz Lubnicki: Poglądy gnoseologiczne i ontologiczne Benedykta Bornsteina, s. 226. Mieczysław Wallis: O polu semantycznym, s. 228. Henryk Moese: O sposobach oceny prac naukowych, s. 232. Ryszard Wójcicki: Sensowność terminów teoretycznych, s. 235. Witold A. Pogorzelski: Definicja twierdzenia o dedukcji dla rachunku zdań, s. 237. Witold A. Pogorzelski: Uogólnienie twierdzenia o dedukcji na wielowartościowe rachunki zdań Łukasiewicza, s. 239. Wacław Heinrich: Jaką etykę Engels i Marks uważali za prawdziwą?, s. 240.

Przegląd czasopism	243
Materiały i Studia Zakładu Filozofii Starożytnej i Średniowiecznej, s. 243a. Mediaevalia Philosophica Polonorum, s. 243a. Roczniki Filozoficzne, s. 243b. Studia Filozoficzne, s. 244a. Studia Mediewistyczne, s. 245b. Cercetari Filozofice, s. 245b. Dialectica, s. 246b. Ethics, s. 247a. Les Études Philosophiques, s. 247b. Filozofia, s. 247b. Filosofskije Nauki, s. 248b. Isis, s. 251b. The Journal of Aesthetics and Art Criticism, s. 251b. Journal of the History of Ideas, s. 252b. The Journal of Philosophy, s. 253a. Logique et Analyse, s. 254b. Mind, s. 255a. Otázky Marxistickej Filozofie, s. 255b. The Philosophical Review, s. 257b. Philosophy, s. 258b. Philosophy and Phenomenological Research, s. 259a. The Review of Metaphysics, s. 261a. Revue Internationale de Philosophie, s. 261b. Revue de Métaphysique et de Morale, s. 262b. Revue Philosophique, s. 263a. Rivista di Filosofia Neo-Scolastica, s. 263b. Science & Society, s. 265a. Woprosy Filozofii, s. 265b.	
Zapiski bibliograficzne	267
a) Prace polskie i przekłady na język obcy: Skróty s. 267. Filozofia w ogóle, s. 268a. Wydania i przekłady dzieł, s. 269a. Historia filozofii, s. 269b. Współczesne kierunki filozoficzne, s. 271a. Monografie o filozofach i pisarzach filozofujących, s. 271b. Metafizyka, s. 272b. Teoria poznania, s. 273b. Historia i filozofia nauki, s. 273b. Logika i metodologia, s. 274a. Psychologia, s. 276a. Etyka i teoria postępowania, s. 278a. Estetyka oraz teoria sztuki i literatury, s. 279a. Filozofia społeczeństw i nauk społecznych, s. 279b. Filozofia wychowania, s. 280b. Filozofia historii i nauk historycznych, s. 281a. Filozofia przyrody i medycyny, s. 281b. Filozofia religii, s. 282a. Prace w językach obcych drukowane w czasopismach polskich, s. 282b. b) Prace w językach obcych: Filozofia w ogóle, s. 283a. Wydania i przekłady dzieł, s. 283b. Historia filozofii, s. 286a. Współczesne kierunki filozoficzne, s. 288a. Marksizm, s. 288a. Monografie o filozofach i pisarzach filozofujących, s. 288b. Metafizyka, s. 290a. Teoria poznania, s. 290b. Historia i filozofia nauki, s. 291a. Logika i metodologia, s. 291b. Psychologia, s. 292b. Teoria wartości, s. 293b. Etyka i teoria postępowania, s. 293b. Estetyka i teoria sztuki, s. 294b. Filozofia społeczeństw i nauk społecznych, s. 295a. Filozofia wychowania, s. 296a. Filozofia historii i nauk historycznych, s. 296a. Filozofia przyrody i nauk przyrodniczych, s. 296a. Filozofia religii, s. 296b. Varia, s. 297b.	
Wiadomości bieżące	299
Wiadomości wydawnicze	299
Publikacje jednostkowe, s. 299a. Publikacje zbiorowe, s. 317b. Wydawnictwa seryjne, s. 318a. Wydawnictwa ciągłe i czasopisma, s. 322a. Bibliografie, leksykony, informatory, s. 323b.	
Odczyty, referaty, wykłady	324
Organizacje	326
Zjazdy	328
Nauczanie	331
Wiadomości osobiste	333
Konkursy i nagrody	334
Nekrologia	334
Varia	336
Wydawnictwa nadesłane	337

Cena zł 70,—